Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 36 • 2013 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **300** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)
Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)
Mehmet Ölmez
(Yıldız TeknikÜniversitesi)
Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)
Oktay Özel
(Bilkent Üniversitesi)
Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)
Andreas Schachner
(Ludwig- Maximilions-Universitat Munchen)
Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)
Süha Ünsal, M. Bülent Varlık,
Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu,
Barış Karacasu,
Neslihan Demirkol

Danışma Kurulu
Jak den Exter, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu,
İlhan Tekeli, Metin Turan,
Sami Önal (1938-2008), A. Sami Güneyçal (1930-2012)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Ümit Uzmay
Kapak Resmi:
Artvin Leyli İbtidaiyesi
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara
Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77
kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
45.- TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 90.- TL / Yurt dışı: 60.- $, 50.- €
Garanti Bankası, A. Yüksel
TL IBAN: TR20 0006 2000 3240 0006 6848 54
€ IBAN: TR07 0006 2000 3240 0009 0905 91

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5

Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi:
Hangi Seyid Rıza?
Dilek KIZILDAĞ SOİLEAU
7-36

DOSYA
Mektep: Okuyup Adam Olmak I

Millet-i Müsellâha'dan Mekteb-i Müsellâha'ya
Erken Cumhuriyet Döneminde Yazılan Bir Risalede
Mekteb, Maârif ve Militarizm
Gökhan KAYA
37-52

Yetmiş Yıl Önce Başlayan İlk ve Orta Öğretim Sürecinden
Akılda ve Fotoğraflarda Kalanlar
Teoman ERGÜL
53-70

İyi Öğretmen, İyi İnsan: Şükrü Kapucu
Erman TAMUR
71-82

Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis
Uygur KOCABAŞOĞLU
83-104

Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji
Uygur KOCABAŞOĞLU
105-120

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji
Filiz ÇALIŞLAR YENİŞEHİRLİOĞLU
121-130

Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji'nin
Kısa Tarihçesi
Nazan MAKSUDYAN
131-154

Bir Sonbahar Hikayesi: Körler Okulu Yıllarım
Alper KALİBER
155-166

Sağlık Meslek Lisesi Hemşireleri
Rana ÇAVUŞOĞLU
167-178

Görünmezliğin Görünürlüğü ve Akşam Okulları
Elif E. AKŞİT
179-186

Hasanoğlan'da Öğretmen,Liseli bir Yahudi Kızı:
Bella Eskenazi'yle bir Görüşme
Elif E. AKŞİT
187-196

Devlet Anlatılmaz, Tecrübe Edilir:
Merhamet Tüccarı Olarak Devlet ve Başbakanlık Manisa Vakıflar Öğrenci Yurdu
İsmail UYGUN
197-210

Grup Toplantı Tutanaklarında Demokrat Parti
Gülizar Beril TEKSOY
211-228

Kitabiyat:

Dil, Edebiyat, Tarih Araştırmaları [Dergisi]
M. Bülent VARLIK
229-232

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar:

Nail Çakırhan ve *Kervan* Dergisi Üzerine Notlar
M. Bülent VARLIK
233-242

Mayıs 1920 Tramvay Grevi Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi
Üzerine Bir Değerlendirme
Erol ÜLKER
243-258

Sunuş

Kalabalık bir mecliste İzmir'den bir arkadaş anlatmıştı; lisede 'pilot uygulama' var diyerek bütün öğrencilerin okul, öğrenim, eğitim ve yönetim hakkında düşüncelerini, adlarını koymadan açıkça yazmalarını istemişler ve ad verilmeyeceğini, herkesin düşüncelerini açıkça yazmasının zaten amaç olduğunu özellikle vurgulamışlar. Bir süre sonra okul emniyetçilerle dolmuş ve bütün öğrencilerin el yazısı örneklerini almışlar ve de 'pilot uygulama'da sahibini bulmak istediklerini yazının yazarı öğrenciyi kriptoloji yardımıyla saptamışlar ve de yazdıkları nedeniyle uzaklaştırma cezası vermişler…

Okulun bize öğrettikleriyle, hele ilkokulda sevgili öğretmenlerimizin öğrettikleri arasındaki çelişkiye ve akrabadan ileri toplumsal çevremizi oluşturan mektep arkadaşlıklarına dikkat çekerek "Mektep" dosyamızı sunmak isterim.

Mektep Dosyası daha şimdiden iki ayrı sayı tutacak hacme ulaştı; yani söylenecek elbette çok şey var. Bu dosyayla umarız her zaman 'sivil' kalan 'gerçek hayat'larımızın okul kısmı yazıya dökülmüş olur ve bu konudaki paylaşım mayamıza bir çeşni katar.

Bu alanda yayınlanmış, özellikle Aziz Nesin, Gündüz Vassaf, Rıfat Ilgaz gibi anıları, daha önce yayınlanmış olduklarından tekrara düşmek istemediğimizden alıntılamamakla birlikte hatırlatmak isteriz.

Elbette dosya dışında da önemli yazılarımız var. Seyid Rıza hakkındaki efsaneyi aralayan Dilek Kızıldağ Soileau ile DP Demokrat Parti Meclis Grup Toplantı Tutanaklarını değerlendiren Gülizar Beril Teksoy'un yazılarına dikkatinizi çekerim.

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

DOSYA

Mektep: Okuyup Adam Olmak - I

Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?

Dilek KIZILDAĞ SOİLEAU*

I. Koçgiri Hadisesi ve Dersim'in Tutumu

Birinci Cihan Harbi ve ardından imzalanan Mütareke sonrası Batılı işgal kuvvetlerine karşı başlatılmış olan İstiklâl Harbi esnasında Sivas'ın Koçgiri Bölgesinde[1] meydana gelen hâdiseler (1920-21), resmi söylem ve bazı Kürt ulusçu yaklaşımlar tarafından, Milli Mücadele'ye ve Ankara Hükümeti'ne karşı ulusal bir hedef doğrultusunda yapılmış "ilk Kürt isyanı" olarak değerlendirilmektedir.[2]

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü doktora öğrencisi.

1 Koçgiri, birkaç asır önce Dersimden göçtüğü iddia edilen, yoğunlukla Sivas'ın İmranlı/Ümraniye, Zara, Suşehri, Kangal, Divriği, Hafik ilçeleriyle; Erzincan'ın Refahiye, Kuruçay ilçelerinde 135 köyü çevreleyen alanda aynı isimli aşiretin meskûn olduğu bölgedir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Dersim Sancağı idaresinde bulunan Koçgiri Aşireti, birçok boy ve kabileden oluşan bir Alevi-Kürt aşiretler birliğidir.

2 Örn. Hamdi Ertuna tarafından hazırlanan Genelkurmay Yayınlarından; *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar* adlı kitapta Koçgiri Ayaklanması; "Kürt bağımsızlığı davasının ilk basamağı" olarak belirtilirken (Ertuna, 1974: 280), Kürt ulusalcı fikirleriyle olayların bizzat içinde yer alan Nuri Dersimi de olayları; "Kürt Bağımsızlık Savaşı" olarak adlandırır (Dersimi, 1994: 116). Yine aynı doğrultuda Koçgiri olaylarını "Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi" olarak niteleyen bir çalışma için bkz. Çiçek, 1999. Ayrıca olayların bastırılmasından sonra Büyük Millet Meclisi tarafından görevlendirilerek bölgeye gönderilen Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporuna göre Koçgiri Hadisesi; "1920 senesinde İmza edilen Sevr Antlaşmasının, Kürtlere muhtariyet veya istiklal vaat eden maddelerin teminine matuf siyasi bir isyan" olarak değerlendirilmiştir. "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", TBMM Arşivi, Aralık 1921 tarihli, 34 no'lu belge içinde.

Dönemin konjonktürü hatırlanacak olursa; savaş sonrası Wilson Prensipleri'nin (8 Ocak 1918) ilanı, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanması, ardından Paris Barış Konferansı'nın toplanması (18 Ocak 1919) gibi gelişmeler sonrasında, İstanbul'da Seyit Abdulkadir başkanlığında açılan Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC)[3] bünyesinde, Koçgiri ve Dersim bölgesinden de bazı üyeler yer alır.[4] KTC'nin hareketi yaygınlaştırmak amacı ile Doğu'da şubeler açarak teşkilatlanma kararı doğrultusunda Sivas İmranlı ve Dersim Hozat'ta da birer şubesinin açılmış olduğu bilgisi, çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.[5] Nihayetinde Sevr Antlaşması'nın (10 Ağustos 1920)[6] imza edilmesinden sonra Koçgiri bölgesinde KTC üyeleri olan bazı Kürt milliyetçiler ve aşiret liderleri öncülüğünde bölgede Kürdistan bağımsızlığı/muhtariyeti[7] adına bazı eylemler ivme kazanır. Koçgiri bölgesinde baş gösteren olaylarda, bazı Dersim aşiret güçlerinin de yer aldığı bilgisi, aslında daha 1919 yılında İstanbul Hükümeti'ne gönderilen bir istihbaratta bildirilmiştir. 3 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Nazım Paşa; "Dersim Kürdlerinin Sivas Vilayeti'ndeki şekavetlerine dair" başlığı ile İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği bir telgrafta, Sivas Vilayet'inde Dersim Kürdlerinin şekavetinden ve Koçgiri Aşireti ile birleşerek Sivas Vilayeti dâhilinde siyasi bir ihtilal meydana getireceklerinden bahseden şifreli telgraf

---

[3] Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti; 17 Aralık 1918 tarihinde kurulan, Wilson İlkelerinin Kürt milletine de uygulanması isteği taşıyan bir cemiyettir (Tunaya, 2008: 198-236). Ayrıca Oğuz Aytepe ise, Cemiyetin kuruluş tarihini; 19 Şubat 1919 olarak verirken, asıl kuruluş amacını da; Mütarekenin yarattığı elverişli koşullardan yararlanarak "bağımsız bir Kürt devleti kurmak" olduğunu belirtir (1998: 329-336).

[4] Örneğin Aytepe'nin Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden edindiği, KTC kurucu ve faal üyelerinin isimlerinin yer aldığı listede; Dersim aşiret reislerinden Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü Bey, Çemişgezekli Rıza Bey, Dersimli Miralay Halil Bey gibi isimler yer alırken, Koçgiri Aşiret liderlerinden Mustafa Paşazade Haydar Bey de Cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer almaktadır. Ancak Koçgiri İsyanı'nda gerek fikren gerekse fiilen önemli bir role sahip olan Dersimli Kürt milliyetçilerden Baytar Nuri Dersimi'nin kendisinin de bu cemiyete üye olduğu beyanına ve Mumcu'nun, *Kürt-İslam Ayaklanması (1919–1925)* adlı kitabında (2008: 156) Dersimli Baytar Nuri'nin kurucu üye olarak göstermesine rağmen, bu listede adı bulunmamaktadır. (bkz. Aytepe, 1998: 334-335).

[5] Örn. adı verilmeyen bir binbaşının Dersim (Hozat) Sivas, Koçgiri arasında bağlantı kurmak üzere Eğin kaymakamlığına atanmasına çalışılmışsa da bu girişim Harbiye Nezareti tarafından önlenmiştir. (Tunaya, 2008: 201).

[6] Sevr Antlaşmasının 3. Bölümü (62-64. Maddeler), Doğu'da bağımsız bir Kürdistan kurulmasına imkân tanıyan maddeleri kapsıyordu. Antlaşmanın 64. Maddesi; Kürtlerin bağımsızlık amacıyla Milletler Cemiyeti Konseyine ne zaman ve hangi şartlarda başvurabileceğini düzenliyordu. Bu maddeye göre: "(…) şayet 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olma arzusunu ortaya koyar ve Milletler Cemiyeti'ne başvurursa ve şayet Cemiyet de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğuna kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgelerdeki bütün hakları ile unvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder" (Jwaideh 1999: 254). Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, 2005.

[7] Aslında o dönemde KTC içerisinde çıkan "bağımsız" ve "özerk" Kürdistan ikilemi, Koçgiri hareketinde de kendisini gösterecek; bağımsız bir Kürdistan istemiyle başlayan hareket, zamanla özerk hatta yerel bir muhtariyet istemine dönüşecektir.

üzerine Onbeşinci ve Üçüncü Kolordu Kumandanlıkları'ndan bilgi istendiğine ve telgrafın suretlerinin yetkili kurumlara gönderdiğine dikkat çeker.[8] Bu belgede ilk defa, Dersimlilerin de Koçgirililerle birlikte yaptıkları şekavetin "siyasi" bir içerik taşıdığına dair bilgi verilmiş ve nazar-ı dikkate sunulmuştur.[9] Böylelikle Koçgiri İsyanı ile Dersim'in (bazı Batı Dersim aşiretlerinin) de dönemin Kürt hareketliliği ile ilişkilendirilmesi süreci başlamıştır.[10] Aslında tıpkı Koçgiri'de olduğu gibi, Sevr Antlaşması'nın imza edilmesinden hemen sonra Dersim'de de bazı kesimler tarafından bölgeye bir Kürt muhtariyetinin verilmesine dair çalışmalar yapılmış, talepler dillendirilmişti. Örneğin Dersim'in Ovacık Kazası rüesasının imzaları toplanarak Kemah eşrafından ve eski mebuslardan Sağırzade Halit Bey'e gönderilmiş olan; hükümetçe elde edilmiş ve Koçgiri Tahkikat Heyeti tarafından da görülmüş olan, 13 Eylül 1920 tarihli bir mektupta

> Bi-avni'llahi Teâlâ makam-ı muallây-ı hilafet-penahiye merbut kalmak üzere Kürdistan'ın muhtariyet-i idaresinin 10 Ağustos sene 36 tarihinde tasdik-i âliye iktiran etmiş olduğumuzun Mamuratü'l Aziz ve sair vilayetlerde ilan edilmiş ve binâ'enaleyh Kürdlerce (Hozat'da) bir idare-i âdilenin tesisine tevessül, hatta Ovacık kazasındaki teşkilat-ı idariyenin tamamen ikmal olunmuş olduğu bi'l-beyan Sağırzade ailesinin de mine'l-kadim Kürdisdan Beylerinden olması hasebiyle merkezi ya Kemah'ta olmuş veya kemekan Erzincan'da kalmak üzere ol havalide Dersim'den (silik) olarak teşkili münasip görülen mutasarrıflık riyasetinin kendisi (yani Halet Bey) tarafından kabul ve deruhde edilmesi temenni olunmaktadır.[11]

ifadeleri ile Kürdistan'a muhtariyet verilmesi haberi ile bölgedeki yerel faaliyetler ve yapılan hazırlıklar anlatılmış, bir taraftan da yapılmasını istedikleri düzenlemelerle, aralarında mutasarrıf olarak seçtikleri Kürt Beylerinden Halet Bey'den talep edilmiştir. Fakat Dersim'in Kürt bağımsızlığı/Kürt milli hareketi veya bağımsız bir Kürdistan ile ilişkilendirilmesi, daha ziyade "Koçgiri İsyanı"[12] vesilesi ile gündeme gelmiş/getirilmiştir.

Koçgiri İsyanı'na bazı Batı Dersim aşiret güçlerinin (özellikle Ovacık aşiretleri) destek verdikleri ve olaylara iştirak etiklerine dair bilgilere birçok kaynakta

---

[8] ATASE Arş. (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), Fi 3 Ağustos 335 (1919) tarihli, Kutu (K) 45, Gömlek (G) 31 no'lu belge.

[9] Böylelikle Osmanlı döneminden itibaren "Dersim meselesi" olarak sık sık vurgulanan meseleye, ilk defa siyasi bir boyut söylemi de eklemlenmiştir.

[10] Koçgiri İsyanı ile ilişkilendirilerek dönem itibariyle Dersim'de yaşanan Kürt hareketliliğine dair bir çalışma için bkz. Soileau, 2010: 335-356.

[11] TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 9.

[12] Koçgiri'de baş gösteren olayların, bir "isyan" olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Tarafların, kişi ve kurumların (sivil/askeri/resmi), -konjonktürel olarak- politik ve ideolojik tutumlarına göre olayların adlandırılması çeşitlilik göstermektedir (örnekler için bkz dipnot 2). Genelde bölgedeki yaşlılar olayları, "vurgun" tabiriyle anarlar. Bu çalışmada bu tartışmalar saklı kalmak koşuluyla, tercihi olarak değil, yerleşmiş ve yaygın kullanımı dolayısıyla "isyan" tabiri yer yer kullanılmıştır.

yer verilmektedir.[13] Bununla birlikte Koçgiri'de başlayan isyanın, Dersim'e de sirayet etmesi endişesi resmi yazışmalarda sıklıkla dile getirilmiştir.[14] Ancak Ankara Hükümeti'nin de dikkatini çeken ve Dersimlilerin açıktan Koçgiri'ye desteklerini beyan eden önemli bir gelişme, Mart 1921'de Koçgiri'de olayların başlamasından hemen sonra, Sivas Valisi tarafından görüş almak ve Koçgiri'deki olayları yatıştırmak, nasihat vermelerini, uyarmalarını sağlamak üzere Dersim seyidlerine gönderilen bir telgrafa verilen cevaptır. Dersim aşiret reisleri ve seyidlerinin verdikleri cevap şöyledir:

> Ordu bir süreden beri bölgemizde Müslümanların ve Müslüman olmayanların sayıları hakkında soruşturma yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi hükümetin belki de, Kürtleri vurup yok etmek niyetinde olduğu anlamına alındığından, nefis savunması yasaya uygun olduğuna göre, Koçkiri Aşireti'nin hareket tarzı da doğrudur (Ertuna, 1974: 263).

Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali ise, Sivas Vilayeti'nin, Dersim'in bu isyanla ne kadar ilgili olduğunu anlamak için Dersim ağalarına bir telgraf göndererek görüşlerinin alındığını yazar. Kemali; Ali Şeref, Mehmet Dursun, Ali Haydar imzalarıyla gelen cevapta: "Hükümetin Ermeniler gibi Kürtleri de tehcir edeceği niyetinde olduğu belli olduğundan, Koçgirilerin savunmasının meşru olduğu"nu bildirdiklerini aktarır (Ali Kemali, 1992: 130).

Her iki kaynağın da aktardığı bilgilerin benzer içeriklerinden anlaşıldığına göre, Dersim seyidlerinin/aşiret reislerinin cevabı aslında "Kürtlük/Kürdistan" adına yapılacak bir isyana değil, o bölgede yaşayan Kürtlerin - ki Kürt tabiri bölgede sadece etnisiteyi değil, Aleviliği de içine alan kapsayıcı bir ötekiliğe işaret eder-[15] tıpkı yakın bir geçmişte bizzat şahit oldukları komşuları olan Ermeni-

---

[13] Örneğin bkz. Dersimi, 1994, 1997; Ertuna, 1974; Balcıoğlu, 2003. Ayrıca örneğin, ATASE Arş., 25-26/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 114 no'lu belge.

[14] Örneğin Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir tarafından, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen bir telgrafta; İmraniye ve Kemah hadiselerinin uzun zamandan beri hazırlıkları yapılmaya çalışılan Dersim İsyanının başlangıcı olmasının pek muhtemel olduğu kaygısı dile getirilmiştir (ATASE Arş., 19/3/37 (1921) tarihli, K. 618, G. 142+ no'lu belge). Ayrıca Koçgiri bölgesinde olaylar başladıktan hemen sonra Elazığ Vilayeti tarafından yetkili üst makamlara gönderilen bir telgrafta; "Koçgiri bölgesinde başlayan isyan hareketlerinin bilhassa güvendiği merkez olan Dersim'e sirayeti pek muhtemeldir" denilerek bu konuda bir an evvel önlem alınması için uyarıda bulunulmuştur (ATASE Arş., 16/3/37 (1921) tarihli belge, K. 633, G. 56aa+ no'lu belge).

[15] "Kürtlük" bölgede dönem itibarıyla, etnisiteden ziyade inanca gönderme yapan, Kızılbaşlık/Alevilikle içkin bir kimliktir. Dolayısıyla birincil ve birleştirici olan kimlik Aleviliktir. Zira Koçgiri Aşireti etnik olarak Kürt (Kurmanc) olsa da Dersimlilerin büyük oranda Zaza (Kırmanc, Dımıli) oldukları ve dillerinin de Zazaca olduğu bilinen bir olgudur. Ancak dönemin resmi belgelerinde böyle bir ayırıma rastlanmaz. Osmanlı belgelerinde kullanılan "Kürt" ya da "Ekrad" tabiri Dersimlileri de kapsayan, devlet tarafından verilmiş tanımlayıcı/sınıflandırıcı bir adlandırmadır. Örneğin Melikoff, bölgedeki "Kürt" tabirinin; belli bir yaşam biçimini gösteren sosyal bir değer taşıdığını ifade eder (Melikoff, 1994: 104). Benzer doğrultuda Erdönmez; "Ekrad" tabirinin, Osmanlı Döneminde bazı bölgelerde etnik manada "Kürtler" ifadesi için kullanılmadığını, tabirin sosyal içerikli olduğunu, önceleri konar-göçer aşiretleri betimlerken zamanla eşkıyalık yapan aşiretler için de kullanılarak

ler gibi imha edilecekleri endişesinden dolayı verilen manevi desteğin göstergesidir. Bu iddiamızı destekleyecek mahiyette bir bilgi, Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda da dile getirilmiştir. Raporda yer alan;

> Merkez Ordusunun yeni kumandanı Nureddin Paşa hazretleri tarafından Koçgiri mıntıkasındaki köylerin müslim ve gayrimüslim nüfusları miktarının ba-telgraf sorulmuş olması ve bu emre müsteniden Koçgiri Kazası Kaymakamlığı'nca nahiyelere gönderilen muhtelif mevâdlı emirnameye bir hain tarafından (kim ve ne hal oldu?) Alevi Kürdlerin imhasına zehabını tevhid edecek bir fıkranın ilave edilmiş bulunması havali-i mezkuredeki Kürt anasırında büyük bir vehm ve telaş tevhid eylemiş idi.[16]

ifadeler de gösteriyor ki Koçgiri'de yaşanan bu gelişmeler, Dersim'de de duyulmuş ve endişe ile karşılanmıştır. Dersimliler öteden beri gerek akrabalık/aşiretsel gerekse inançsal olarak dede-talip bağlarının olduğu[17] ve iyi dostluk ilişkileri geliştirdikleri Koçgiri aşiretlerine böyle bir desteği sunmakta tereddüt etmemişlerdir. Ancak Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporuna göre, Dersimlilerin, Koçgiri kıyamının (başkaldırısının) meşrutiyetine kefil olan bu cevap telgrafı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin hadisenin mahiyeti hakkındaki kanaatini takviye etmiş, meselenin halledilmesine yöneltilmiş çalışmalar olmasına rağmen Merkez

---

pejoratif bir anlam yüklendiğini ve devlet nezdinde muhalif aşiretleri tanımlamak için de kullanıma girerek yaygınlaştığını belirtmiştir (Erdönmez, 2002: 51-62). Bahsi geçen dönemde Dersimliler de kendilerine dışarıdan yapılan "Kürt" adlandırmasını benimsemiş görünmektedir ancak kendi içlerinde kendilerini "Kırmanc" olarak tanımlarlar, bu tabir de Kızılbaşlığı/Aleviliği içkin kılan bütüncül bir aidiyeti imler. Her iki bölge de (Koçgiri, Dersim), Sünni Kürtleri kendilerinden ayrı tutarak adlandırır. Koçgirililer, Sünni Kürtleri; Kurr/Kurro (Şafi Kürt) olarak pejoratif bir anlamda adlandırırken, Alevi Kürtleri de "Kurmancê me" (bizim Kürtler) tabirleri ile adlandırır. Dersimlilerse; Alevi Kürtleri Kırdas, dillerini ise Kırdaski/Here Were olarak adlandırırken Şafi Kürtleri ise Khurr diye adlandırır. Ancak çevrelerindeki Şafiler, genellikle Zaza olduklarından onları, "Zaza" olarak adlandırırlar. "Zaza"lık bölgede eskiden beri genellikle Şafi olan Sünnileri nitelendiren bir kavramken 80 sonrası dönemle birlikte, ayrı bir dil, kimlik ve halk olarak Dersimliler için de kullanıma giren bir tabir olagelmiştir. Sünni Kürtlerse Alevi Kürtleri/Zazaları, pejoratif bir anlamda "Kızılbaş" olarak adlandırılırlar. Bu tabirlerin bölgede kullanılan muhtelif söylem ve anlamları ile konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Gezik, 2000: 15-25. ve ayrıca Keskin, 2010: 222-224.

[16] TBMM Arşivi, "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", Aralık 1921 tarihli, 34 no'lu belge içinde, s. 11.

[17] Koçgirililerin Dersimle inanç ve gönül bağlılıkları olmakla birlikte bazı anlatılarda; Dersim'in Şeyh Hesenan Aşireti ile anne tarafından akrabalıkları da iddia edilir. Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali; Koçgiri Aşiretinin aslen İzol ve Hormek Aşiretlerinden ayrıldığını, annelerinin Şeyh Hasanlı olduğunu o nedenle kendilerini Şeyh Hasanlı saydıklarını belirtir (Kemali, 1992: 165). Ayrıca aynı doğrultuda bkz. Dersimi, 1994: 50. Koçgiri aşiretlerinin Alevi inanç yapısına göre örgütlendikleri ocak sistemleri ise genellikle Dersim merkezlidir. Özellikle Dersim'in Baba Mansur Ocağı'na bağlı olan talipleri bölgede yoğunluk gösterir.

Ordusu'nu bu konuda 11 Mart 1921 senesinde bir emir çıkarmaya[18] sevk eden nedenlerden biri olmuştur.[19]

Ancak Dersim'in bu dönemde Koçgiri'ye verdiği desteği her ne kadar resmi algı, "Kürtlük" unsuru üzerinden değerlendirse de, tekrar belirtmek gerekir ki, bu desteğin ana öncülü, "Alevilik" unsurudur. Başka bir deyişle Kürt ulusal bilincinin tam manada oluşmadığı ve dil birliğinin dahi olmadığı bu dönemde, bu iki bölgeyi yakınlaştıran/birleştiren temel unsur Aleviliktir.[20] Tersinden bakılacak olunursa, bölgeye yakın olan bazı Sünni Kürt aşiretlerin, Koçgiri olaylarına ilgisiz kalmalarını yine aynı olgu ile (inançsal ayrılık) açıklamak yanlış olmayacaktır.

II. Alternatif Bir Kaynak: Nuri Dersimi ve Seyid Rıza'ya Dair Anlatıları

Koçgiri olayları, dönemin resmi makamlarınca Kürt milliyetçi yönü vurgulanarak siyasi bir ihtilal/isyan olarak algılanırken, diğer taraftan resmi tez dışında alternatif bazı anlatılar da benzer şekilde olayları Kürt ulusçu bir isyan olarak nitelendirir. Bu dönemde Koçgiri ve Dersim'de yaşanılanların özellikle Kürt ve Kürdistan davasıyla ilişkilendirilmesinin en etkin savunucusu ise, 1950'lerde kaleme aldığı *Kürdistan Tarih'inde Dersim* ve *Hatıratım* adlı kitapları ile tanınan, kendi anlatıları doğrultusunda Koçgiri İsyanı'nın bizzat içinde yer alan ve önemli figürlerinden, Kürt ulusçu yönüyle bilinen Nuri Dersimi'dir (namı diğer Baytar Nuri).

---

[18] Bahsedilen bu emirname, 10 Mart 1921'de TBMM İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti tarafından yayınlanan kararnamedir. Bu kararnameye göre; Ma'mûratül-aziz Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas Vilayeti'nin Divriği ve Zara Kazâlarında İdare-i Örfiye ilan edilmiştir. İdare-i örfiyeye cari olan mahallerde, devletin iç ve dış emniyetini ihlâl eden suçluların görülme davası Divan-ı Harbiye-i Umumiye'ye aittir. Bu nedenle Sivas'ta bir Divan-ı Harbiye-i Örfi teşkil olunacaktır (ATASE Arş., 10/3/37 (1921) tarihli, K. 568, G. 101aa no'lu belge).

[19] TBMM Arşivi, "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", Aralık 1921 tarihli, 34 no'lu belge içinde, s. 18.

[20] Burada "Alevilik/Sünnilik" unsurunun etnik temelli siyasi bir harekette belirleyici olduğunu gösteren bir örneğe değinmek yerinde olabilir. Koçgiri Bölgesi'nde yaşanan Kürt hareketliliği ile hemen hemen aynı dönemlerde (1919-20), Varto bölgesinde de Hamidiye Alayları ileri gelenlerinden Sünni Kürt lider Cibranlı Halit tarafından Kürt birliği oluşturmak için önemli çalışmalar yapılmış, ancak Cibranlı Halit'in, bölgede kurulacak bir Kürt muhtariyetine destek vermeleri için, Varto bölgesindeki Alevi aşiretlerin desteğini alma girişimleri sonuç vermemişti. Esirgenen bu desteğin gerekçesi olarak Cibranlı Halit'in ve Sünni Kürt aşiretlerinin, Hamidiye Alayları ile geçmişte kendilerine yaptıkları baskı ve zulümleri öne süren Alevi aşiret ileri gelenleri, onlara bundan sonrasından da güvenmediklerini ve dolayısıyla destek vermeyeceklerini yapılan bir toplantıda beyan etmişlerdi (bkz. Fırat, M.Ş.1998: 187-189; Fırat, M.H. 1968: 18). Dolayısıyla burada Alevi aşiretlerin, Sünni Kürt aşiretlere güvensizliğinin ve oluşturulacak bir Kürt birliğinin içnde yer almak istememelerinin arkasında yatan temel etken, inançsal farklılıktan (Alevilik/Sünnilik) kaynaklıdır. Koçgiri ve Varto Alevi aşiretlerinin, bölgede meydana gelen Kürt hareketliliğine olan tutumlarını ve sonuçlarını karşılaştırarak analiz eden bir çalışma için bkz. Gezik, 2005.

Seyid Rıza [Kalan Müzik - Hasan Saltık Arşivi]

N. Dersimi, kitabının isminden de anlaşılacağı üzere Kürdistan tarihinin bir parçası olarak Dersim'in Kürt milli hareketindeki tarihini Kuzeybatı Dersim olarak adlandırdığı Koçgiri'yi de dâhil ederek, Koçgiri İsyanı ile başlatmakta ve Kürdistan bağımsızlık savaşının ilk adımı olarak nitelendirmektedir (Dersimi, 1994: 116; Dersimi, 1997: 102). İlk baskısı 1952 yılında Halep'te çıkan bu kitabın Bakanlar Kurulu kararı ile yurda sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır.[21] Uzun yıllar yasaklı olan kitap; 1979'da İstanbul'da (Eylem Yayınları tarafından) yayınlanmış ve belli çevreler tarafından tanınmaya başlamış, özellikle 1994 yılındaki baskısından (Zel Yayıncılık tarafından) sonra da gerek yurt içinde gerekse yurt dışında daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.[22] Nuri Dersimi'nin kitapları ve dolayısıyla Dersim'e dair anlatıları, o güne kadar resmi tarih perspektifi çerçevesinde işlenen Dersim konusunun, alternatif -ve yasaklı- bir kaynaktan aktarılmış olmasının da cazibesi ile konu hakkında araştırma yapan hemen her kesimden -akademik, politik veya popüler- çevrelerin ilgisini çekmiş ve birçok akademisyen ve/veya araştırmacı-yazar tarafından dikkate alınarak temel bir kaynak olarak görülmüş, akademik/popüler düzeyde birçok çalışmaya referans gösterilerek literatürdeki yerini almıştır.[23] N. Dersimi'nin anlatıları aynı zamanda Kürt ulusçu ideolojiye sahip çevrelere de tarihsel veri sunan temel kaynak işlevi görmüş ve böylelikle Koçgiri ile başlatılan Cumhuriyet Dönemi[24] Kürt milli hareketi, Dersim 38 sürecini de çeperine yerleştiren Kürt ulusçu söylem inşasının başlıca dayanaklarından olmuştur.[25] Nuri Dersimi anılarında, Koçgiri ve

[21] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), sayı: 3/15725, Dosya: 52-274 , (5860 sayılı kanunun 31. maddesi uyarınca) 9/10/1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi.

[22] Aslında kitap, Yurt dışında özellikle Avrupa'da çok daha evvel dolaşıma girmiştir. Örneğin Yaşar Karadoğan; "Hemreş REŞO'nun Ziya Şerefhanoğlu ve Dr. Nuri Dersimi ile mektuplaşmaları" adlı yazısında, Hemreş Reşo'nun 23 Ocak 1972'de Berlin'den Halep'te bulunan Nuri Dersimi'ye gönderdiği bir mektupta, Reşo'nun Dersimi'ye, kitaplarını fiyatını belirterek kendi adresine göndermesini, bu kitapların Avrupa'daki Kürt işçilerin aydınlatılması için büyük faydası olacağını söylediğini aktarır (bkz. http://www.rizgari.com/modules.php?name=Rizgari_Niviskar&cmd=read&id=1682).

[23] Özellikle Türkiye'de, alanda çalışmaları ile de tanınan Batılı akademisyenlerden: Martin Van Bruinessen, Hans Lukas Kieser, Robert Olson gibi isimlerin çalışmalarında Nuri Dersimi'yi sıklıkla birinci el kaynak olarak referans göstermeleri; konu hakkında yapılan diğer araştırma ve çalışmalara kaynak ve referans olarak gösterilmesinde hem güvenirliği artırmış hem de bu vesileyle yaygılaşmasına da katkı sağlamıştır. Dersimi'yi ayrıca resmi tarih yanlısı çalışmalarda; akademisyen ve asker kökenli araştırmacıların da kaynak olarak sıklıkla referans verdiğine şahit oluyoruz. Örneğin bkz. Balcıoğlu, 2003. ve Akgül, 1992.

[24] Koçgiri İsyanı, her ne kadar Cumhuriyet ilan edilmeden önce, geçiş döneminde meydana gelmiş olsa da Cumhuriyetin kurucu kadrosuna karşı yapılmış bir teşebbüs olduğu için bir "Cumhuriyet Dönemi İsyanı" olarak ele alınmakta ve algılanmaktadır.

[25] Mesut Yeğen, Dersim 37-38'i, her ne kadar Dersim'in gerek inançsal gerekse ulaşılmaz ve erişilmezliği gibi nedenlerle ayrıksılığına vurgu yaparak, ıslahat karşıtı bir direnç olarak "Kürt meselesi"nin çeperine yerleştirse de durumun aslında öyle olmadığını, bütün ayrıksılığına rağmen "Dersim İsyanı"nın Kürt meselesi ve Kürt direncinin içinde yer aldığını kaydeder (bkz. Aygün, 2009: 11-17). Dersim 37-38'i Kürt davasıyla ilişkilendirerek, Kürt isyanları

Dersim'de bağımsız bir Kürdistan kurmak için yapılan çalışmaları ayrıntılarıyla anlatmış, bu amaç için yapılmasını öngördükleri programlarını şöyle aktarmıştı:

> İlk önce Dersim'de Kürdistan'ın bağımsızlığı ilan edilecek, Hozat'ta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt milli kuvveti Erzincan, Elazığ ve Malatya yönlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara Hükümeti'nden resmen Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınmasını isteyecekti (Dersimi, 1994: 92).

Dersim'de ilan edilecek bağımsız Kürdistan için programlarını bu şekilde açıklayan N. Dersimi, Seyid Rıza'yı da bu hareketin lideri olarak göstermekte ve Seyid Rıza'nın Kürdistan bağımsızlığı için yaptıklarını aktarmaktadır:

> Dersim fiilen bağımsızdı, yönetim başkanlığını Seyid Rıza ele almıştı ve Kürdistan adına çalışmaya devam ediyordu. Ankara ile işbirliği yapan Kürt milletvekillerinin çıkarcı kimseler olduklarını toplantı ve kongrelerle Seyid Rıza Kürtlere ilan ediyordu. (…) Seyid Rıza, önemli bir kuvvetle Dersim merkezini işgal etti ve Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafla, Ankara'da bulunan ve Dersimliler adına milletvekili olarak atanan kişilerin Dersim'i kesinlikle temsil yetkilerine sahip olmadıklarını, Dersim'in bağımsız bir Kürt yönetimi istediğini ve bu milli istek Ankara Hükümeti tarafından kabul ve resmen ilan edildikten sonra, ancak Kürdistan'ın bir konfederasyon şeklinde Ankara ile işbirliği yapabileceğini bildirdi (Dersimi, 1994: 92-93).

Ancak N. Dersimi'nin; "yönetim başkanlığını Seyid Rıza ele almıştı" iddiası, Dersim'in çok parçalı aşiretsel ve inançsal "ocak" sistemi yapılanması sebebiyle gerçeği yansıtmamaktadır. Zira bölgede tek bir lider yoktur ve Seyid Rıza da tıpkı diğer aşiret liderleri gibi ancak kendi aşiretinden sorumludur. Batı Dersim Şeyh Hesenan Aşiretlerinin Yukarı Abbasan kolundan olan Seyid Rıza, babası Seyid İbrahim'in ölümünden sonra aşiretin başına geçmiştir (Dersimi, 1994: 192-193; Gündoğdu ve Genç, 2013: 155). Nuri Dersimi'nin anlatılarında Seyid Rıza'yı ön plana çıkararak ona hareketin lideri misyonunu yüklemesi elbette tesadüf değildir. Seyid Rıza, çevredeki diğer aşiretler nezdinde gerek kişiliği gerek liderlik vasıflarından dolayı sevilen, saygı duyulan ve sözü geçen bir aşiret reisidir. Babası Seyid İbrahim'in Şeyh Hesanan aşiretlerinin inançsal lideri olması ve ölümünden sonra da rehberlik (reyberlik) makamını Seyid Rıza'nın sürdürmesi, ona aşiret liderliği yanında dinsel/inançsal liderliğinden dolayı da saygınlık kazandıran nedenlerdendir.[26] Ayrıca kendisine bağlı çok sayıda silahlı aşiret güçlerinin bulunması, onu diğer aşiretler arasında güçlü ve saygın kılan

zincirinin son halkası olarak yorumlayanlar vardır. Örn. Ertuna, 1974: 281. Dersim 38'in Kürt milliyetçiliği ile ilişkilendirilmesine, eleştirisel değinen bir çalışma için bkz. Bilmez, 2012: 48-53).

[26] Rehber (reyber), Dersim inanç yapılanmasının "ocak" sistemi içinde yer alan "Seyitlik" örgütlenmesinde bir makamdır. Bu örgütlenme; reyber-pir-mürşid olarak sıralanır. "Makamlar babadan oğla geçen kalıtsal aktarımı esas alır ve bu yüzden bireysel veya ailesel seçim ya da tercih mümkün değildir. Kalıtsallık yalnızca seyit örgütlenmesinin içyapısıyla sınırlı değildir. Bu durum 'talip' olarak nitelenen nüfus içinde geçerli bir kural olduğundan; her Alevi babadan devraldığı bir rehber, pir ve mürşide sahiptir" (Gezik, 2012: 4).

etmenlerden bir diğeri olsa gerektir. Daha da önemlisi, Seyid Rıza, hem devlet nezdinde hem de kamuoyunda olumlu ya da olumsuz belli bir şöhrete sahiptir. Zira N. Dersimi'nin kitabını yazdığı tarihte o zaten hayatta değildir devlet tarafından "Dersim İsyanı"nın baş sorumlusu olarak çoktan idam edilmiştir. Dolayısıyla, Dersim'in Kürt resmi tarihini yazmaya soyunan Nuri Dersimi için ulusal harekete bir "önder" ve "kahraman" bulma girişimine Seyit Rıza'dan daha iyi bir isim düşünülemezdi.

Seyid Rıza'nın şöhreti elbette "Dersim İsyanı" ile ilişkilendirilmesi ve sonrasında idam edilmesi ile de sınırlı değildir. Seyid Rıza'nın, Osmanlı Dönemi'nden itibaren bölgede birçok direnişe kalkıştığı ya da ayaklanmalara önderlik ettiği birçok kaynakta belirtilmektedir. Örneğin Naşit Hakkı Uluğ, 1908 (H. 1324)'de asilerin, Ovacık'ta bulunan bir kıtâ'at'ı (askeri birlik) kuşattıkları, bölgede ayaklanma çıkardıkları ve bu hareketi Seyid Rıza'nın kumanda ettiğini aktarmaktadır. Uluğ'ya göre, Meşrutiyetin ilanıyla askeri güçlerin geri çekilmesinden dolayı bu hareketin kahramanı Seyid Rıza'dır (Uluğ, 2001: 40). N. Dersimi'nin kendi anlatılarına göre de, Seyid Rıza, daha 1912'lerde Hozat Valisi'nin otoritesini tanımayarak, Elazığ ve Erzincan bölgesindeki İttihat Terakki'nin uygulamak istediği projelere karşı çıkar ve bazı Doğu Dersim aşiretlerini de birleştirerek bölgede çıkan isyanın öncülüğünü yapar. Çıkan çatışmalar sonucu düşman kuvvetlerinin kumandanı Boynu Kara Hıdır Ağa esir alınır fakat daha sonra Seyid Rıza tarafından serbest bırakılır (Dersimi, 1994: 69). Yine aynı tarihlerde Naşit

Nuri Dersimi [Namı diğer Baytar Nuri]

Uluğ; Seyid Rıza'nın adamlarının, Tercan yakınlarında iki katırın çalınması olayına karışmaları ve bu olayın şikâyet edilmesinden sonra, Hozat Mutasarrıfı Sağıroğlu Sabit Bey'in, dört yüz jandarma ve bir o kadar aşiret efradıyla müfrezeyi Seyid Rıza'nın üzerine gönderdiğini ve kendisini tedip ettiğini aktarmaktadır. Tedip kuvvetlerinin Yukarı Abbasan aşiretini tepeledikten sonra geri döndüğünü, Seyid Rıza'nın bu sırada Kutu Deresi'ne sığındığını belirten Uluğ, Seyid Rıza'nın daha sonra çalınan katırları çalanlarla birlikte Hozat'a Hükümet Konağı'na götürüp teslim ettiğini aktarmaktadır (Uluğ, 2001: 42-43). Yukarıda bahsi geçen davalarla ilişkili midir bilinmez ama Seyid Rıza gıyaben idam cezasına mahkûm edilir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan 8 Aralık 1912 tarihli bir belgeye göre, Dersim'in Yukarı Abbasan Aşireti reisi olup gıyaben idam cezasına mahkûm olan Seyid Rıza'nın hukuk-i şahsiye davası baki olmak üzere affına karar verilir.[27] Seyid Rıza'nın bu tür faaliyetleri onun aşiretler arası ününü yaymış, diğer yandan da İstanbul hükümeti tarafından da tanınmasını sağlamıştı. Devlet nezdindeki tüm bu olumsuz şöhretten sonra, Seyid Rıza'nın Birinci Cihan Harbi'nde bölgede aşiret güçlerinden milis alayı oluşturarak başına geçmesi,[28] Ruslara karşı Erzincan ve Dersim'i savunması gibi eylemler ona itibar getirirken, daha sonraki dönemlerde de devletle aşiretler arası ilişkilerde muhatap alınmasını da sağlar.[29] Hatta bir iddiaya göre Rusların çekilmesinden sonra, aşiretlere madalya ve hediyeler veren Osmanlı İdaresi, Seyid Rıza'yı ayrıca ödüllendirerek Erzincan'da "İl İdaresi Üyeliği"ne atar.[30] Hatta Seyid Rıza'nın savaşta yaptığı katkısından dolayı, Kazım Karabekir tarafından madalya verilerek generallik rütbesine yükseltildiği iddiası dahi bazı araştırmacı-yazarlar tarafından dillendirilmiştir.[31]

---

[27] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya no: 156, Gömlek no: 1330/Z/-04, 28/Z/1330 (Hicri) tarihli belge. Ancak bu belgede Seyid Rıza'nın neden idam cezasına çarptırıldığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca JUK Raporuna göre; 1909'da Haydaranlıların tedibi ile yapılan hareketten sonra Dersim'de kısa bir müddet sükûnet tesis edildiği, bu sırada ve hatta 1910'da Dersimlilerin, 23 Temmuz 1908'den sonraki kabahatlerinin affı için haberler alındığı kaydedilmektedir (bkz. JUKR, 2010: 189). Seyid Rıza için çıkarılan bu affın da, bahsi geçen kabahatler ve akabinde çıkarılan af kararlıya bağlantılı olması ihtimal dâhilindedir.

[28] ATASE Arşivi belgelerine dayanarak yaptığı çalışmada Mehmet Evsile; Seyid Rıza'yı, İkinci Şeyh Hesenanlı Alayı Komutanı olarak verir ve bu alayın dört taburdan oluştuğunu belirtir (bkz. Evsile, 1996)

[29] Örneğin daha 1912'de yukarıda bahsi geçtiği üzere Seyid Rıza'yı tedip için üzerine kuvvetler gönderdiği söylenen Vali Sabit, -o dönem yaptığı faydalı icraatlarından olacak kibu tarihten iki yıl sonra 1332 (1914)'de Balaban Aşireti Reisi Gülağa'ya gönderdiği bir mektupta; "…şimdiye kadar din ve namusu ile hizmet eden Seyid Rıza'ya malumat vererek onun muaveneti ile Hozat'a kadar gidiniz" demektedir (Özgül, 2005: 138)

[30] Bkz. Sey Xıdır, "Seyit Rıza Kimdir?", http://dersimnews.com/seyit-riza.html. Ayrıca Aygün, Seyid Rıza ve arkadaşlarının Mercan Dağları ve Pulur (Ovacık) da savaştığını ve Osmanlı tarafından ödüllendirildiğini kaydeder (bkz. Aygün, 2009: 57).

[31] Örneğin, Ahmet Kahraman'ın kaynak göstermeden aktardığı bilgiye göre; "Kara Kazım (Kazım Karabekir); Seyid Rıza'nın "vatana üstün hizmetleri"ni devlet adına kutlamak, takdir ve teşekkürlerini sunmak üzere yanına koşuyor, hararetle kucaklıyor ve şükranlarını

III. Arşiv Belgelerine Yansıyan Seyid Rıza: Seyid Rıza'ya Neden Güvenilmez?

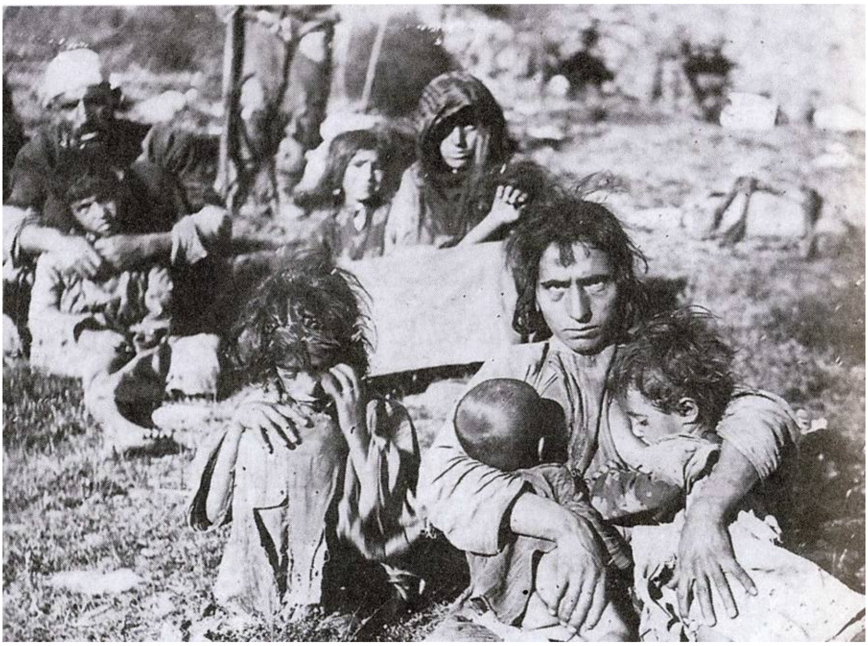

Katliam mağduru Dersimli kadın ve çocuklar [M.Bayrak, *Dersim - Koçgiri*, 2012]

Nuri Dersimi'nin anlatıları ile Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalışan bir "Kürt lideri" olarak karakterize ettiği Seyid Rıza'yı, yönetimin fiilen Ankara Hükümeti'nde olduğu dönemde ise, hükümet ve dönemin sivil/askeri makamlarına yazışmalarda bulunduğunu, bu vesile ile de bazı resmi yazışmalara konu olduğunu çeşitli arşiv belgelerinden tespit edebiliyoruz. Özellikle Genelkurmay'ın ATASE, TBMM, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nden edindiğimiz bu belgeler; Seyid Rıza, döneme dair tutumu ve diğer gelişmeler hakkında bilgiler içermektedir. Bu belgelere göre Seyid Rıza; N. Dersimi'nin resmettiği imajın aksine, hükümetle uzlaşmaya çalışan, arabulucu, çözüm

sunuyordu. Bununla da kalmıyor, "Sultan Halife Hazretleri"nin buyruğunu yerine getirdiğini söyleyerek, "memlekete hizmetlerinin karşılığı"nda, lütfen kabul buyrulması ricasıyla, önüne bir üniforma koyuyordu. Bu bir general üniformasıydı. (...) Sultanlık onu "Dersim Generali" unvanıyla ödüllendirimişti" (Kahraman, 2004: 266). Ayrıca Kahraman Aytaç da, Generallik rütbesinden bahsetmese de, Seyid Rıza'nın, Karabekir tarafından Kars'a kadar götürülüp kendisine madalya verildiğini kaydeder (Aytaç, 2002: 28). Ancak her iki yazarın da temelsiz ve kaynaksız aktardıkları bu iddiaları doğrulayacak herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanmadığı gibi bölgedeki sözlü anlatılar da bu iddiaları destekler mahiyette değildir.

arayıcı, her fırsatta hükümete itaatini bildiren bir aşiret reisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, 7 Haziran 1921'de, TBMM Hükümeti Erkan-ı Harbiye-i Umum Riyaseti tarafından Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderilen bir telgrafta, Seyid Rıza hakkında bilgiler yer almakta ve bu bilgilerin doğru olup olmadığına dair görüş sorulmaktadır.[32] Gönderilen telgrafta, Dersim Aşiret reislerinden Seyid İbrahimzade Seyid Rıza Ağa'nın, 10 Mayıs 1921 tarihinde Erzincan Mebusu Osman Fevzi Bey vasıtasıyla TBMM'ne gönderdiği bir mektup ve içeriğinden bahsedilmektedir. Seyid Rıza'nın Osman Fevzi Bey aracılığı ile TBMM'ne gönderdiği mektupta; kendisinin, "Dersim'de İngiliz parasına tamah ederek isyana iştirak eden bir fert olmadığını, bu hususta yapılan haberleri ret ve tekzip ettiğini ve şimdiye kadar hükümete arz-ı hizmetten geri kalmayan Alişan'ın düştüğü akıbetten müteessir olduğu ve yeğen beyi Alişer'in mahkûmiyet firarından dolayı başkalarının teşviklerinden ziyade kendi fikriyle bu harekete iştirak ettiğini" beyan ettiği bildirilmektedir. Mektupta ayrıca, Seyid Rıza'nın, takip harekâtının ilan edildiği şekilde, isyanı tertip eden ve neden olanların tenkilini ve tutuklanmasını gerektirirken, bunun sınırı dışında bir kısım ahalinin ve köylerinin tahrip edildiğini ve ayrıca kendisinin de takip edildiğini, bu durumun da Dersim ve Ovacık çevresinde galeyana sebep vererek aşiret reislerine karşı itaatsizliğe dahi sevk ettiğini ve bundan dolayı olayların daha fazla ateşlenmesine meydan verilmemesi ve vatanın selâmeti namına rica beyanında bulunduğu belirtilmektedir. Telgrafta ayrıca; Seyid Rıza'nın TBMM'ne göndermiş olduğu belirtilen mektuba istinaden, Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan, bu ifadelerin ve adı geçen Seyid Rıza'nın Dersim muhitinde haiz olduğu nüfuz ve hükümete karşı sadakat ve bağlılık derecesi hakkındaki mütalaa-i emir takririnin araştırılarak cevap verilmesi istenmektedir.

Bu telgrafa cevap olarak, Koçgiri İsyanı'nı bastırmak için olağanüstü yetkilerle görevlendirilmiş olan Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, 7 Haziran 1921'de yazdığı telgrafla, Dersimli Seyid Rıza'nın bahsi geçen mektubunun daha evvel kendisine de geldiğini ve nazar-ı dikkate aldığını ve bu münasebetle de bir beyanname neşredilmiş olduğunu bildirir. Nurettin Paşa telgrafında, Seyid Rıza'nın hükümete sadık göründüğünü ve bir taraftan da tahriklerden ve aleyhtarlıktan da geri kalmayan ikiyüzlü bir adam olduğunu yazar. Bunun nedenini de daha önce birkaç raporunda belirttiği Koçgiri aşiret reislerinden Alişan ve bazı aşiret reislerinin toplantı ve müzakerelerde bulunduğu mahallin Seyid Rıza'nın hanesi olduğu istihbaratına dayandırır. Bununla beraber Alişan'ın dehalet ettirilmesine teşebbüs etmiş olduğunu da ekler.[33]

Bu belgelerden anlaşılacağı üzere, Seyid Rıza mektubunda öncelikle hakkında çıkan suçlamaları reddetmekte, isyana (Koçgiri) iştirak etmediğini belirtmekte ve kendisini savunmaktadır. Seyid Rıza'nın bu dönemde hemen hemen -yazdığı/yazdırttığı- diğer tüm yazışmalarda olduğu gibi burada da Koçgirili

[32] ATASE Arş. 7/6/37 (1921) tarihli, K. 1262, G. 56ac no'lu belge.

[33] ATASE Arş. 7/6/37 (1921) tarihli, K. 1262, G. 56ad no'lu belge.

Alişan Bey'den ve İsyan liderlerinden Alişer Efendi'den bahsetmekte, bir taraftan onların mağduriyetini dile getirirken diğer taraftan firari olan Alişer'in sorumluluğunu almayarak bu kararın kendisine (Alişer'e) ait bir karar olduğunu da eklemektedir. Seyid Rıza aynı zamanda Koçgiri olaylarından dolayı hükümetin, olayların tertipçileri ve sorumlularını takip ve tenkil edeceğini duyurmasına rağmen Dersim bölgesinde yaşananları, haksız yere bazı köylerin tahrip edildiğini, kendisinin de takibata alındığını bu durumun da Dersim ve Ovacık çevresinde galeyana sebep vererek asayişsizliğe meydan verdiğini dile getirmekte ve hükümetten bu durumun bir an önce son bulması için gereğini yapmasını rica etmektedir. Buna mukabil Nurettin Paşa'nın TBMM'ne verdiği cevap, Seyid Rıza'ya güvenilmemesi yönündedir. Nurettin Paşa, bu güvensizliğin nedenini; Seyid Rıza'nın Koçgiri İsyanı tertipçileri ve firarileri ile işbirliği yapmasına bağlamaktadır. Nurettin Paşa'nın bu kanısını güçlendiren bazı istihbaratlar aldığını yine bazı belgelerden öğreniyoruz. Örneğin, Kaymakam Osman tarafından Merkez Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir istihbarata göre, "İmraniye Hadisesi sorumlusu ve tertipçisi olup henüz yakalanmayan Alişer ve ailesinin Ovacık'ın Ağdat Kariyesi aşiret reislerinden Seyid Rıza'nın nezdinde bulunduğu" bildirilmektedir.[34] Oysa Seyid Rıza, daha önce de belirtildiği gibi hemen tüm yazışmalarında, Koçgiri aşiret reisleri ya da olaylarda ismi geçen firariler ve/veya tutuklular adına af dilemektedir. Koçgiri olaylarının tertipçisi ve elebaşı olarak nitelendirilen ve hakkında yakalama ve idam kararı çıkarılan Alişer Efendi hususunda ise zaten beyanda bulunmuş, firarında mesuliyetinin olmadığını ve kararın kendisine (Alişer'e) ait olduğunu bildirmiştir.[35]

Seyid Rıza, gönderdiği mektuplardan sonuç almamış olacak ki hükümette sözü geçen saygın şahısları da devreye koyarak kendi namına aracılık yapmalarını da sağlamıştır. Bu doğrultuda yine Erzincan Mebusu Osman Fevzi, Merkez Ordu Kumandanlığı'na Seyid Rıza namına bir telgraf gönderir. 10 Eylül 1921 tarihli telgrafta Osman Fevzi; Seyid Rıza'nın hükümete karşı yaptığı faydalı işlerden bahseder, kendisinin iyi niyetlerini ve hükümete itaatini aktardıktan sonra hükümetten isteklerini sıralar:

> Mucib-i emr-i devletlerine imtisâlen Seyyid Rıza ve diğer rü'esâ Ovacık ve civârında bu âna değin şekâvet-i men' ve tevakkuf Ovacık Kazâsı me'mûrlarını yerlerine da'vet ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne arz-ı itâ'atle sarâhat ve hüsn-i niyetlerini isbât eylediği cihetle mahden selâmet-i memlekete ma'tûf bulunan âmalleri husûlünde olduğundan lâ-yetegayyer bildiğimiz va'ad-i sâmileri vechile daima bir tavr-ı niyâz ile istirhâmında bulundukları mevkûfîn ve firârilerin mazhar-ı lutf-i afv olmaları zamanı hulûl itmiş bulunduğu mütâla'a-i nâcizânesi arz olunur efendim.[36]

[34] ATASE Arş. 4/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 73ad no'lu belge.

[35] Seyid Rıza'nın Alişer Efendi'yi himaye etmesini doğrudan Koçgirililerle yapılan bir işbirliğine bağlamamak gerekir, zira Seyid Rıza bir aşiret reisidir ve Alişer Efendi ile de öteden beri iyi dostluk ilişkileri vardır. Kendisine sığınan her kim olursa olsun, onu himayesine alması ve teslim etmemesi bir aşiret geleneği gereği olarak da yorumlanabilir.

[36] ATASE Arş. 10/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 84 no'lu belge.

Benzer şekilde, Şark Ordusu Kumandanı Kazım Karabekir'in "acele" şifre ile Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, Seyid Rıza imzası ile gönderilen tafsilatlı bir telgraftan bahsedilir ve konu hakkında bilgi istenir. Burada da Seyid Rıza, Dersim'de daha fazla kan dökülmemesi ve olayların büyümesine mahal verilmemesi için Koçgiri firarilerine ve Dersimlilere genel bir af istemektedir. Karabekir'in gönderdiği telgraf şöyledir:

> Dersim aşâ'ir rü'esâsı nâmına sadatdan Seyyid İbrahimzâde Seyyid Rıza, umûm Kalanlı Aşâ'ir Re'isi reisleri nâmına Monova Ağazade Ali imzalârıyla yazılub Erzincan Mutasarrıflığı tarafından şifre ile bildirilen mufassal bir telgrâfında dehâletleri kabûl idilmişken tevkîf idilüb Sivas'a sevk ve orada habsolunan rü'esâ ve efrâdın dücâr oldukları bu âkıbet Dersim ve havâlisinde fevka'l-âde sû'-i te'sîr bıraktığı ve bütün Dersimlilerin bunların afv idilmeleri ve aksi takdîrde hükûmete karşı kıyam idecekleri ve bunun için de kan dökülmesine meydan bırakılmamak içün bunların sebeplilerinin, tahliyesinin ve Dersimliler hakkında bir afv-i umûmî i'lânını ve aksi hâlde zuhûr idecek isyân ve kıyâmların umûmi bir şekil almak mâhiyetini hâ'iz bulunduğunu haber virmekde ve kemal-i söz tesellüme afvlarını niy'az eylemektedir.[37]

Kazım Karabekir'in bu telgrafına cevap olarak hem de bir beyanname niteliğinde diğer makamlara, Erzincan Mutasarrıflığı'na, Mevki Kumandanlığı'na, Elaziz Vilayeti'ne, Mıntıka Kumandanlığı'na ve Dersim Mutasarrıflığı'na bir telgraf çekilir.[38] Telgrafta Seyid Rıza'nın niyeti ve gayesi belirtildikten sonra kendisine güvenilmemesi gerektiği ısrarla tekrar edilir:

> 1- Seyyid Rıza'nın mektûbuna ve işârâtına fazla ehmmiyet atfı îcâb itmez zirâ merkûmun iki yüzlü ve dessâs bir kimse olduğu ve bu def'a da Alişer tarafından tahrîk idilmekde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mürâca'atı tekrâr ider ve bir cevâp talebinde bulunur ise buraya iş'ârı muktezîdir.
>
> 2- Seyyid Rıza ve rüfekâsının bu def'aki müracaatlarında ve yeniden iğtişâş çıkarılacağına da'ir işâ'âtda bulunmalarında yalnız bir maksad ve gâye tâ'kip ediyorlar ki Sivas'ta mevkuf bulunan İmraniye Rü'esâ-yı usâtını tahlîs itmekden ibârettir. Bu bâbtaki karâr lâ-yetegayyerdir.
>
> 3- Ahalinin heyecânını tevlid idici işâ'ât ve neşriyatda bulunanların heman derdestleriyle Sivas'a Divân-ı Harb-ı Örfiye sevklerinin ve mıntıkalarınızda zûhur edecek en küçük vaka'a-i şekâvetkâranenin şiddet ve katiyetle tenkîl ve itfâsı ve bunun içün asla tereddüt etmeyerek en seri' ve müessir tedâbire tevessül etmelerini taleb ve temenni ederim.[39]

Belgenin içeriğinden anlaşıldığı gibi Seyid Rıza'ya hiçbir şekilde güvenilmemektedir. Oysa bizzat Nurettin Paşa tarafından, Seyid Rıza'nın ve diğer bazı Dersim aşiret reislerinin hükümete itaatleri ve Garp Cephesi'nde devam eden

---

[37] ATASE Arş. 19/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 94aa no'lu belge.
[38] Gönderilen bu telgrafın altında isim yazmasa da, Merkez Ordu Kumandanlığı'ndan, Nurettin Paşa tarafından gönderildiği kuvvetle muhtemeldir.
[39] ATASE Arş. 23/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 94 no'lu belge.

savaşa katılmak üzere hazır bekledikleri haberi daha evvel (Haziran 1921'de) Erkan-ı Harb-i Umumiye Riyaseti'ne bildirilmiştir. Bildirilen bu haberin içerdiği telgrafta şöyle yazıyordu:

> Yukarı Abbas Uşağı Aşîret Re'isi Seyyid Rıza Efendi ile Arslan Uşağı Aşîret Reisi Mahmud Tırke ve Elli Aşiret Reisi Pîre İbrahim, Beyt Uşağı Reisi Zeynel Ağalar Ovacık Aşîret Re'isi'nin te'mîn-i istimânı ve Ovacık Kazâsını me'mûrlarının merkez kazâya da'veti gibi selâmet-i millete â'id husûsâtı ikmâl itdikten sonra der-akab aşîretleri efrâdiyle Garp Cephesine hereket ideceklerini ve ötedenberü hükûmet-i seniyyeye merbût ve mutî bulunanlar Karaballı Aşîret Re'isi Kongozade Mehmed ve Ferhad Uşağı Aşîret Re'isi Cemşid ve Bahtiyar Aşîret Re'isi Süleyman Ağalarla Aşağı Abbas Uşağı Aşîret Re'isi Mustafa Ağazâde Ali Bey'in de aşîretleriyle birlikde hareketlerinin te'min edilebileceğini müşterek imza ile cevâben bildirilmiş olduklarında ve sonrakiler hakkında Elazîz'e ve Dersim'e tebligât icrâ edildiği ma'rûzdur.[40].

Bu gelişmeyi Erkânı-ı Harb-i Umumiye'ye bildiren Nurettin Paşa'ya 8 Temmuz'da gelen

> Hâl-i firâr ve şekâvetde bulunup da hükûmete dehâlet iden çeteler eşkiyâ ta'kîbinde istihdamları muvâfıktır. Bunlardan mâ'adâ Dersim Kürdleri'nden de bu maksad içün ta'kîp müfrezeleri teşkiliyle orduya mu'âvenetleri te'min buyurulduğu takdîrde mevcûd kuvvetden ordu-yu aslînin takviyesi içün kıta'ât tasarruf edilebileceği vârid-i hâtır olmağla bu husûsdaki mütâla'a-i âlîlerinin iş'ârını ricâ iderim.[41]

ifadelerini içeren cevap gösteriyor ki, bazı Dersim aşiret reislerinin Garp Cephesi'ne gitme olasılığı bu cevapta mevzu bahis edilmemiştir. Dersimlilerin -ancak kendi bölgelerinde- "eşkıya takibi" göreviyle istihdam edilebilecekleri ve böylece asıl ordu'dan kıta'ât tasarrufu yapılabilineceği bildirilmiştir. Alınan bu karar, tıpkı Abdülhamid Dönemi'nde Hamidiye Süvari Alayları'na alınmaları için başvuru yapan bazı Dersim aşiret reislerinin[42] taleplerinin geri çevrilmesi gibi, bu dönemde de Garp Cephesi'ne gitmek için başvuran aşiretlerin taleplerinin dikkate alınmaması; aslında Osmanlı'dan bu yana Dersim aşiretlerine gösterilen "güvensizliğin" sürekliliğine bir örnek olsa gerektir. Osmanlı Döneminde Dersim aşiretlerine duyulan güvensizliğin çeşitli nedenleri olmakla birlikte, genel olarak, dinsel/inançsal ayırımcılığa tâbi tutulmaları, aşiretlerin merkeziyetçi politikaların hedefinde olması, ayrıca Abdulhamid dönemine ait resmi yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla da Dersim aşiretlerinin bir kısmının Ermeniler ve Ruslarla olan

---

[40] ATASE Arş. 27/6/37 (1921) tarihli, K. 1262, G. 56al no'lu belge

[41] ATASE Arş. 8/8/37 (1921) tarihli, K. 1262, G. 56a+ no'lu belge.

[42]Gündoğdu ve Genç'in aktardığına göre: "11 Ağustos 1896 tarihli bir arızada Dersim'de aralarında Alişer Ağazâde, Kangozâde, Reşozâde, Diyabzâde ve Seyid İbrahim Ağa'nın da bulunduğu on aşiret ileri geleninin Hamidiye Alayları'na kabulleri için defalarca başvurdukları ancak bu başvurularının kabul edilmediği görülmektedir" (Gündoğdu ve Genç, 2013: 20).

yakın ilişkileri, onları devlet nezdinde güvenilmez olarak niteleyen bazı nedenlerdendi (Gündoğdu ve Genç, 2013: 20-21).

Tüm bunlara rağmen Dersim'in çok parçalı aşiret yapısı; bu aşiretlerin kendi aralarındaki çatışma ve husumetleri gibi nedenler, merkezi idarenin çeşitli yöntemlerle durumdan yararlanarak bazı aşiretlerle iş birliği ve ittifak yapmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum, aşiretlerin devlete itaat eden veya etmeyen, devlete bağlı veya bağlı olmayan gibi tasniflere yol açışının nedenlerinden biri gibi de görünmektedir. Osmanlı döneminden itibaren çeşitli devlet adamlarının Dersim meselesi üzerine yazdıkları layiha ve raporlardan da anlaşılıyor ki, devlete itaat eden (muti) ve itaat etmeyen (gayrı muti) olarak sınıflandırılan aşiretler ve aşiret reisleri hakkındaki bilgiler, devletin belleği olarak yeri geldiğinde kullanılmak üzere arşivlenmiştir. Seyid Rıza da bu tür layiha ve raporlarda sıklıkla yer edinen aşiret liderlerinden birisidir. Örneğin Musa Celal Bey, 1326 (1908-9)'da Dersim'de bulunduğu sırada her aşiretin çıkarabileceği silahlı adam miktarı hakkında icra ettiği tahkikat raporunda, Yukarı Abbasuşağı Aşireti hakkında bilgi verirken, aşiretin gayr-i muti (itaat etmeyen) sayıldığını, Seyid Rıza'nın da manen ve madden muzır (zararlı) olduğunu kaydetmiştir (Gündoğdu ve Genç, 2013: 169). Yine aynı yıl, eşkıya addedilip sürülmesi uygun görülenler listesinde; Seyid Rıza'nın da adı geçmektedir (*Agy.* 2013: 174). Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey ise; 14 Nisan 1910 tarihli raporunda, Seyid Rıza'yı hem Yukarı Abbasuşağı Aşireti ağası hem de o civarın en ileri gelen itibarlı seyidi olarak tanımlarken, kendisinin müthiş bir şaki olduğunu da eklemektedir (*Agy.* 2013: 155). Mikdât Midhat Bedirhan'ın 17 Şubat 1913 tarihli layihasında Seyid Rıza hakkında söyledikleri ise, onun askeri gücü konusunda da fikir sahibi olmaya imkân veren bilgiler içermektedir. Midhat Bedirhan, bölgede yapılan askeri harekâtların başarıya ulaşmamasının nedenleri hakkında bilgi verirken, sadece Seyid Rıza'nın sökülüp çıkarılması için üç-dört tabur kuva-yi mevcûdeyi kâfi görmeyerek, sekiz tabura ihtiyaç ve lüzum görüldüğünün, resmi kayıtların gösterdiğini belirtmektedir (*Agy.* 2013: 160). Cumhuriyet Döneminde, Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu'nda (JUKR) da Seyid Rıza'ya dair bilgiler yer almaktadır. Raporda, Seyid Rıza'nın Harb-i Umumi'de ve diğer birçok hadisede hükümete hizmetinden bahsettiği ve kısmen yazdırdığı sayım vergisini ödediği belirtilir. Seyid Rıza'nın bütün Dersim'de nüfuz yapmağa ve bilhassa bütün Dersim'i kendi nüfuzu altında toplamaya çalıştığı dile getirilirken, Dersim'in karıştırıcı, bulaştırıcı en mühim bir şahsiyeti olduğu da eklenir. Raporda ayrıca, Harb-i Umumi'de hükümete sadakat gösterdiği, Kırgan Aşireti tedibatında aşiret reisi Süleyman Ağa'ya muavenet (yardım) etme sözü verdiği halde hükümet kuvvetleri ile mesai birliği yaptığı da belirtilmektedir. Ayrıca Seyid Rıza'nın hükümete hoş görünmek için, adamlarının kendi malumatı dışında yaptıkları gaspları da kendilerinden geri alarak hükümete iade ettiği de kaydedilmiştir (JUKR, 2010: 118-119).

Tüm bu raporlarda yer alan ifadeler gösteriyor ki gerek Osmanlı'da gerekse Cumhuriyet döneminde hiçbir zaman ne Dersim aşiretlerine ne de Seyid Rıza'ya tam manasıyla güvenilmiş, bir taraftan olumlu özellikleri ve hükümete itaati ve işbirliği vurgulanırken, diğer taraftan şakiliği ve asiliği hep ön plana çıkarılmıştır.

Örneğin 1926'da Koçuşağı Aşireti'ne yapılan tedip harekâtında, Seyid Rıza'nın Hükümet kuvvetleriyle ittifak edeceği sözü vermesine rağmen son anda Koçuşağı'na verdiği destek örneği üzerinden, genelde Dersim aşiretlerine neden güvenilmeyeceği, Cumhuriyet Dönemi JUK'nın raporunda sıralanarak şöyle formüle edilmiştir:

1- Esaslı bir hareket ve taarruza girişmemek,

2- Bu maksatlarını tamamen saklayarak verilen vazifeyi yapacak görünmek ve bunun için kıt'atlardan mümkün olduğu kadar çok cephane koparmağa çalışmak,

3- Hareket zamanında en ufak bir bahane ile geri kaçmak ve bu suretle kıt'aların harekâtını da muvaffakiyetsizliğe uğratmak,

4- Kumandanın ciddi ve seri hareketlerine mahal vermemek bunun için de askerle kumandan arasında müzakerelere yol açmak, mümkün mertebe uzunca müddetli mühletler ile harekâtı tevakkufa (beklemeye) uğratmak ve neticede harekâtı daha gayrı müsait mevsimlere bıraktırmak, Kumandanın maksatlarından asi aşiretleri haberdar etme ve yer değiştirmek, kıtaatın tesirinden korumak için zaman kazandırmak,

5- Kıtaatı hareketlerinde çetin yerlere çattırmak,

6- Askerlerin maneviyatlarını bozmağa çalışmak,

7- Fırsat kollamak, küçük müfrezelere veya nakliye kollarına baskın yapmak,

8- En nihayet asi aşiretlerin imhadan kurtarılmaları için kaçmalarını ve kendi aralarında saklanmalarını temin etmek.

İşte yukarıda sayılan bütün bu ahval ve harekâtın tam bir muvaffakiyetle tetevvüç edememesi sebebi olarak da şöyle söyleniyor: Dersim aşiretlerinin hükümete taraftarlıklarına ve sadakatlerine itimat asla caiz değildir. Onlar, her hâdisede iki parti olarak biri hükümeti diğeri aksini iltizam eder. Hükümeti iltizamın iç yüzü hükümeti, kıtaatı şaşırtmak, icabında tavassut ve delâlet ederek aksi istikamette yürüyerek hükümetin gazabını celbeden aşireti kurtarmaktır. (…) Dersimli aşiretler ve kılavuzlar ikiyüzlüdür. Bir taraftan taraftarlık yaparken diğer tarafa da askerin bütün hareketlerinden tedibe maruz aşiretleri haberdar ederler. Ve onları tehlikeden kurtarırlar. Bunun için Dersimliye inanmamak esastır. Muvaffakiyetin ilk sırrı da budur (JUKR, 2010: 202-203).

IV. Belleklerden Belgelere, Belgelerden Belleklere Üç Nesil, Üç Paşa: Baba - Oğul - Damat

Bu rapor, her ne kadar bahsi geçen dönemden (1921) daha sonraki yıllarda kaleme alınmışsa da Dersim aşiretleri ve Seyid Rıza'ya dair genel kanaat ve zihniyetin, Osmanlıdan bu yana, bu tür tecrübe ve raporlarla aktarılarak ulaştığı bir

birikimle ortaya çıktığının bir göstergesidir.[43] Konumuz olan dönemde de yukarıda bahsi geçen Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Seyid Rıza'ya dair söyledikleri ve ona karşı güvensizliği aslında onun döneme ait gözlemsel ve kişisel tecrübelerinden ziyade, bahsedilen rapor ve layihaların ve ayrıca babası Müşir İbrahim Paşa tarafından kendisine intikal eden bir birikimin payının olması, kuvvetle muhtemeldir.[44] Zira Nurettin Paşa'nın babası Müşir İbrahim Paşa; 1908-1909 yıllarında Dersim Ovacık'a yapılan askeri hareketleri yöneten kumandandır. İbrahim Paşa'nın Ovacık'a düzenlediği tedip hareketinin içeriğini, yine Midhat Bedirhan'ın Tanzimat'tan beri Dersim'e yapılan tedip seferlerinin başarısızlık nedenlerini anlattığı layihasından öğrenebiliyoruz:

> (…) bizzat Müşir İbrahim hazretlerinin kumandası altında altı tabur kadar bir kahredici ve korkutucu bir kuvvet ile yapılan tenkil hareketlerinde katliam, mal müsaderesi, ev yakılmaları gibi şiddetli muameleler bile bura halkının vahşet ve cehaletini ortadan kaldırmamış, onları medeniyet dairesine alamamıştır (Gündoğdu ve Genç, 2013: 43).

Koçgiri İsyanı'nı bastırmakla görevli Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Koçgiri Bölgesi'nde uyguladığı yöntemler de babası Müşir İbrahim Paşa'nın yöntemlerinden farklı değildir. Bölgede uyguladığı katliamlar, ev yakmaları, mal müsaderesi ve şiddet muameleleri ve yaptığı kanunsuzluklar hakkında yapılan yoğun şikâyetler sonucu[45] TBMM'nin gündemine alınmış ve konu hakkında gizli oturumlar düzenlenmiştir. Bu oturumlar sonucu Nurettin Paşa, Merkez Ordusu Kumandanlığı görevinden azledilmiş ancak Harp Divanı'nda yargılanması talebi, Mustafa Kemal'in girişimiyle önlenmiştir.[46] Yine Müşir İb-

---

[43] Örneğin Gündoğdu, Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in kaleminden çıkan "Dersim'de Son İsyânlar, Sebep ve Âmilleri" adlı raporun analizini yaptığı çalışmasında, genel olarak Dersim üzerine yazılan raporlar konusunda şu tespitte bulunmuştur: "İlk örneklerine II. Abdulhamid döneminde rastladığımız raporlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e varlığını devam ettiren Dersim'e yönelik bir literatür vücuda getirmiş, ortaya konan tespitler ve çözüm önerileri büyük oranda kağıt üzerinde kalmakla birlikte sonraları Cumhuriyet büroksisinin de istifade edeceği önemli bir operasyonel literatürün oluşmasına kaynak teşkil etmiştir" (Gündoğdu, 2010: 69).

[44] Zira Nurettin Paşa'nın babası Müşir İbrahim Paşa'ya uzun yıllar yaverlik yaptığını, Mustafa Kemal'in Nutuk'taki anlatımlarından öğreniyoruz (bkz. *Nutuk*, 2001: 733).

[45] Koçgiri olaylarının bastırılmasından hemen sonra Sivas Valiliğine atanan Ebubekir Hazım Teperyan; anılarında Nurettin Paşa'nın Koçgiri bölgesinde uyguladıkları katliamları ayrıntılarıyla anlatmış, Paşa'nın yaptıkları usulsüzlükleri ve yetkisi dışındaki uygulamaları birçok dilekçe ile yetkili makamlara bildirerek TBMM'nin bu konu hakkında toplanmasında ve Koçgiri Tahkikat Heyeti oluşturularak bölgeye gönderilmesinde etkili olmuştur (Bkz. Teperyan, 2009: 218).

[46] Mustafa Kemal; Nutuk'ta, Nurettin Paşa hakkındaki suçlamaları aktardıktan ve buna müteakip kendisinin görevden azledildiğini belirttikten sonra, Nurettin Paşa'nın taht-ı muhakemeye alınması kararı çıkmasına rağmen, Mecliste Nurettin Paşa'yı müdafaa ettiğini ve ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardığını kaydetmiştir (*Nutuk,* 2001: 630). Mustafa Kemal, ayrıca ilerleyen sayfalarda Nurettin Paşa ve babası Müşir İbrahim Paşa hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş, Nurettin Paşa hakkında yazılan ve kendisine övgüler dizilen Tercümeihal-i Risalesi'ne karşılık; hakikatleri dile getirdiğini beyan ederek, yaptığı usulsüzlükleri, hileleri,

rahim Paşa'nın "Dersim meselesi"nin halli için öngördüğü tedip ve tenkil hareketinin benzerini, Nurettin Paşa da bir raporunda dile getirmiştir. Nurettin Paşa'ya göre Ovacık ve Dersimliler bölge için hâlâ tehdit unsurudur. Ona göre çözüm; Ovacık ve Dersim'e karşı daha sert askeri tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda Erkân-ı Harb-i Umumiye'ye gönderdiği bir raporda bilhassa Ovacık'a şiddetli bir askeri harekâtın yapılmasını uygun görmüş ve sorunun çözülmemesi durumunda bölgede tedip, idari ve siyasi tedbirlere başvurulmasını önermiştir (Balcıoğlu, 2003: 169-171). Müşir İbrahim Paşa'nın, Dersim ve çevresini iyi bildiği bölge hakkında yazdığı ayrıntılı raporlardan anlaşılmaktadır (bkz. JUKR, 2010: 183-189). Müşir İbrahim Paşa'nın bölgeye ve aşiretlere dair bilgi ve tecrübelerinin, oğlu Nurettin Paşa'ya, ondan da, Dersim 37-38 Harekâtında Vali ve Umum Müfettişi olan damadı General Abdullah Alpdoğan Paşa'ya aile silsilesi ile intikal eden bir belleğin, Seyid Rıza'nın 37'deki akıbetinde payı olan bir "Seyid Rıza" imajının yaratılmasında katkısı tahmin edilebilir.

Aksi takdirde Nurettin Paşa'nın, Seyid Rıza'ya dair olumsuz değerlendirmeler yaparak, her fırsatta ona güvenilmeyeceğini raporlarla resmi makamlara bildirmesinin pratikte geçerli bir gerekçesi yoktur. Bu güvensizliğinin nedenleri olarak, onun Koçgiri olayları ve olaylarda adı geçen kişileri himaye etmesi veya onlar adına af dilemesi ise ancak görünürdeki gerekçelerdir. Zira Seyid Rıza, tüm bu ithamlara neden olan faaliyetleri zaten açıktan yapmış ve bu konudaki taleplerini resmi makamlara bildirmiştir. Zaten Nurettin Paşa da bu yöndeki düşüncesini bazı yazışmalarda dile getirmiştir: "Seyid Rıza ve arkadaşlarının bu defaki müracaatlarında ve yeniden karışıklık çıkacağına dair duyurularında yalnız bir maksat ve gaye takip ediyorlar ki, Sivas'ta tutuklu bulunan İmraniye asi ve aşiret reislerini serbest etmekten ibarettir. Bu baptaki karar sabittir."[47]

Burada sorgulanması gereken önemli bir husus ise; Seyid Rıza'nın, Koçgiri olaylarına adı karışan rü'esânın (aşiret reislerinin) ve firarilerin korunması ve onlar adına bir af çıkması taleplerini neden bu kadar ısrarla dile getirdiğidir. Nurettin Paşa, bu ısrarı Seyid Rıza'nın Kürtlük davasına olan ilişkisi ve katkısı olarak yorumlamış olmalıdır. Ancak Seyid Rıza, bir aşiret reisidir ve gücünü ve imkânlarını, aşiretinin ve bölgenin selameti için sonuna kadar kullanmak istemektedir. Öteden beri iyi dostluk ilişkileri geliştirdikleri Koçgiri Aşiret reislerine ve olaylarda adı geçenler namına bir af istemesi, isyanla veya Kürtlük davası ile ilişkisinden ve sadece onları korumak ve kurtarmak amaçlı olmayabilir. Zira kendi bölgesi de Koçgiri olaylarından dolayı sığınan, aranan firarilerden dolayı askeri kuvvetlerin tehdidi altındadır ki bu endişelerini daha önceki yazışmalarda

kabahatleri örnekleriyle aktarmıştır. Nurettin Paşa hakkında sert eleştirilerde bulunan Mustafa Kemal:" Nurettin Paşa, zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir" diyerek kendisi hakkındaki kanaatini dile getirmiştir (*Age.* 2001: 729-749). Ancak Mustafa Kemal, Nurettin Paşa hakkındaki tüm bu kötü sicili bilmesine rağmen kendisini Meclis'te Koçgiri olaylarındaki tutumundan dolayı neden müdafaa ettiğine ve Divan-ı Harp'te yargılanmasını önleyerek "idam"dan kurtardığına dair bir açıklama yapmamıştır.

[47] ATASE Arş. 18/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 94 no'lu belge.

dile getirmiştir. Seyid Rıza, Dersim'de bir an önce hâl-i sükûn olabilmesinin, ancak bir af kararının çıkmasıyla mümkün olduğunu bilmektedir. Dersim aşiretleri içinde sözü geçen itibarlı bir aşiret reisi olarak -aslında Osmanlı'dan bu yana merkezi idare ile aşiretler arasında zımnen böyle bir hukukun olduğunu bilmesi de tecrübeleriyle sabit olmalı ki- af taleplerinde ısrarcı davranmıştır.[48]

V. Seyid Rıza'nın Mustafa Kemal'le Yazışması: Yazan Kim?

Seyid Rıza'nın Koçgiri meselesinin çözümlenmesi konusunu, en son çare ve en yüksek mevki olarak son bir kez, Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafta dile getirdiğini görüyoruz. Koçgiri olaylarının katliam derecesinde sert bir şekilde bastırılmasından kaynaklı şikâyetler ve Nurettin Paşa'nın bu konudaki sorumluluğunun sorgulanması dolayısıyla Meclis'te yapılan gizli oturumlar sonucu Koçgiri ve Dersim bölgesinde olayları yerinde incelemek amacıyla Koçgiri Tahkikat Heyeti adıyla bir heyet oluşturulur. Heyet'in Dersim'e de gideceği haberini alan[49] Seyid Rıza, bu konudaki düşüncelerini ve heyetten isteklerini maddeler halinde bir telgrafla Mustafa Kemal'e gönderir. "Erzincan'dan Seyid Rıza tarafından 5540/ 13 Teşrin-i sâni sene 37 (13 Kasım 1921) "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye başlayan telgrafta şu maddeler yer almaktadır:

> Madde 1- Dersim ve Koçgiri vâkay'inin adl ve hakkâniyet dairesinde tahakkukuna dair ta'yin buyurulan hey'et-i tahkîke hususundaki müşfik ve adâletperver irâde-i sâmilerine umûm namına arz-ı teşekkürât eyleriz.
>
> 2- Aşâ'irin ahvâl-i (bir kelime silik) vukufiyet-i tammesi cümlemizce müsellem olan Dersim Mebûsu Hasan Hayri Bey'in hey'etine terfik ve iltihâkına müsâ'ade-i devletleriyle millet-i necibe-i İslamiye arasında mevcûd nîfak ve şikâkı esbâbının zâhire ihrâcı ve hakkın izhârıyla mes'elenin mâhiyetini tebeyyün idilmek üzere hey'et-i muhteremenin bir

[48] Zira Osmanlı Döneminde, Aşiretlerin ya da aşiret reislerinin herhangi bir kabahatten ötürü tedibe uğramamaları için genellikle aşiret liderleri aracılığı ile merkezi idareden "aman dilemeleri", "af" istemeleri, bilinen bir gelenektir. Bu isteklere zaman zaman olumlu cevaplar verilmesi de aşiretlerle merkezi otorite arasında zımni bir hukukun olduğuna işaret eder. Örneğin II. Abdulhamid Dönemi raporlarında, aff'ın önemli bir kıstasının "itaat" olduğu; padişaha itaat edenlerin affa uğradığı, muhalefet edenlerin ise cezalandırılarak uzak yerlere sürgüne gönderildiği belirtilmiştir (bkz. Akpınar ve diğerleri, 2010: 315). Somut bir örnek verecek olursak: Seyit Rıza'nın idama mahkûm olmuşken merkez vilayete giderek af dilediği, bunun sonucunda hükümetin nüfuzundan uzak kalan Dersim'in, asayiş durumu gözetilerek bundan doğacak sakınca düşünülerek affına karar verildiği af kararnamesinde belirtilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya no: 156, Gömlek no: 1330/Z/-04, 28/Z/1330 (Hicri) tarihli belge). Ayrıca Osmanlı Dönemi Doğusunda aşiret ve devlet örgütlenmelerini ve aralarındaki güç ilişkilerini ele alan tarihsel antropolojik bir çalışma için bkz. Aydın ve Özel, 2006.

[49] Önce "Koçgiri Tahkik ve Dersim Tetkik" unvanıyla oluşturulan heyetin Dersim incelemesi kısmının, Dersim'e giderek inceleme yapılmasının kış mevsiminden dolayı çok zor olduğu gerekçesiyle, üç encümenin ortak kararıyla iptal edildiği, raporda belirtilmiştir. (TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 2-4.

> an evvel Dersim'e hareketlerinin emr-i sâmîleri hâsseten… ve umûm Dersim aşâ'irinin her türlü hidemât-ı vataniyye amâde bulunduğunu arz eyleriz.
>
> 3- Sivas Vali-i sâbıkı Cemal Bey e'azil-i şahsına hedef olub Dersim'e gelerek ve öteden berü hüsn-ü hidmet-i (silik) cümlemizce ma'lum olan ve muhîtimizin güzin-i vatan perver evlâdından Baytar Nuri Efendi şanlarına tertib iden mes'uliyyet-i kânûniyenin tazammununa amâde bulunduğumuzdan mûmâ-ileyh hakkında Sivas Meclis İdâre ve Adliyesi'nce vâki' mu'âmelât ve hukûkunun hakk-ı adaletine ircâ'ı husûsundaki irâde-i sâmîlerinin emir ve iş'âr buyrulmasını ilâveten istirhâm eyleriz fermân.
>
> Dersim Umûm Aşâ'iri nâmına sâdâtdan Seyyidd İbrahimzade Rıza[50]

Bu telgrafa Mustafa Kemal'in 15 Teşrin-i sâni 1337 (15 Kasım 1921) tarihinde gönderdiği cevap ise şöyledir:

> Erzincan'da Dersim Aşâ'ir Rü'esâsından Seyyid İbrahimzâde Seyyid Rıza Bey'e
>
> Adl ve hakkâniyet da'iresinde vazîfe-i milliyesini ifâ eylemeyi kendisine umde ve rehber-i harekât ittihaz eylemiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Dersim ve Koçgiri vakâyi'inin tedkîk ve tahkîki içün bî-taraf ve şâyân-ı itimâd zevâtdan mürekkeb bir hey'eti intihâb ve tefrîk iderek yola çıkarmış olmağla hey'et-i müşârün-ileyhânın netice-i tahkîkât ve tedkîkâtına kemâl-i itminân ile intizâr olunması zarûridir efendim.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Re'isi Baş Kumândân Mustafa Kemal[51]

Telgrafın içeriğinden anlaşılacağı üzere Seyid Rıza, Koçgiri meselesinin çözümlenmesi hususunu, gelecek heyetten beklediklerini dile getirerek bu konuda oluşturulan girişimden dolayı tüm Dersim namına Mustafa Kemal'e teşekkür eder ve bu konuda her türlü vatan hizmeti için hazır beklediklerini söyleyerek bir nevi itaatlerini bildirir. Burada dikkat çeken bir husus şudur ki, "devlet ve yüce İslam ile arasında mevcut nifak ve ihtilafın giderilmesi" ifadesi ile bir anlamda o zamana kadar (merkezi devlet ve Ortodoks İslam'la) yaşanan sorunların, kapalı da olsa bir beyanla -ki burada Dersim'in hem inanç yapısından kaynaklı hem de devlete olan mevcut muhalefetine gönderme yaparak- giderilmesi için işbirliğine hazır oldukları mesajı verilerek uzlaşmacı bir tavır sergilenmesidir.

Bu telgrafta dikkat çeken önemli bir diğer nokta ise, Baytar Nuri adına istenen bir nevi aftır. Telgrafa bu maddenin eklenmiş olması ve ayrıca kullanılan dil ve Baytar Nuri hakkındaki övgü dolu sözler ve ayrıntılı teknik bilgiler; bu telgrafın bizzat Baytar Nuri'nin elinden mi çıkmış olduğu sorusunu akla getirmektedir. Zira Seyid Rıza'nın böyle bir dil ve üslupla telgraf yazacak derecede Türkçesinin yeterli olmadığı bilinen bir gerçektir. Her ne kadar Nuri Dersimi anılarında, Seyid Rıza'nın, babası Mılla İbrahim'den eğitim almış olduğunu söylese de

[50] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu no: 1/19 (5-3), Fihrist no: 168-1.2.3 no'lu belge (bkz. Ek I).
[51] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu no: 1/19 (5-3), Fihrist no: 168 no'lu belge (bkz. Ek II).

(Dersimi, 1994: 193; Dersimi, 1997: 172) Seyid'in kendi derdini anlatacak düzeyde dahi Türkçesinin olmadığı, yakınları tarafından da teyit edilip dile getirilmiştir.[52] Bu durumda yukarıdaki telgrafla birlikte metin içerisinde bahsi geçen diğer tüm yazışmaların da aynı şekilde nasıl ve kimin tarafından yazıldığı akla gelebilecek ilk sorulardandır. Bu sorulara cevap olarak birkaç ihtimal önerilebilir. Öncelikle; Seyid Rıza'nın her ne kadar bu yazışmaları yapacak kadar Türkçesinin yeterli olmadığı göz önünde tutulsa da, bölgede ve Seyid'in çevresinde yazışmaları yapacak nitelikte eğitim almış kişiler, hükümet memurları, kâtipler vs. bulunmaktadır. Seyid Rıza, bu kişilerden yardım alarak kendi insiyatifiyle yazışmaları dikte etmiş olabilir.[53] Diğer bir ihtimal ise, bizzat Nuri Dersimi'nin Seyid Rıza adına bu yazışmaları -en azından belli bir kısmını- yaptığıdır. Zira Nuri Dersimi anılarında dile getirdiği;

> Alişan Bey'in üzüntüsünü azaltmak amacıyla Ankara Hükümeti'ne, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Millet Meclis'ine sonu gelmeyen telgraflar ve mazbataları Dersim aşiretleri adına yazmaya ve göndermeye başladım. (…) Seyid Rıza bana, "imza benim, fakat tüm Dersim adına sana yetki veriyorum, her ne suretle yazarsan yaz" dediği için etkili telgraflar, dilekçeler yazmayı kendime görev sayıyordum (Dersimi, 1997: 104).

beyanı da bu ihtimali güçlendirmektedir. N. Dersimi yine anılarında "Seyid Rıza adıyla milli isteklerin sağlanması için Türk Hükümet merkezlerine sürekli başvurularım da söz konusuydu" derken bu başvuruların neticesinde Koçgiri tutuklularının tahliye edildiklerini de kaydetmiştir (1997: 176). Ancak Dersimi'nin bu iddialarını doğru kabul eder ve söz konusu yazmışların kendisi tarafından yapıldığı ihtimalini değerlendirecek olursak dahi, bu durumda da kendisinin aktarmış olduğu: "milli istekler", "Kürtlük/Kürdistan adına yapılan talepler" gibi Kürt ulusçu söylemlerinin yazışmalarda yer almadığı ve böylelikle Dersimi'nin söylemlerinin bizzat kendisi tarafından geçersizleştirildiği gerçeği ile karşı

---

[52] Örneğin Seyid Rıza'nın torunu Rüstem Polat; 1937 yıllında Seyid Rıza'nın İngilizlere gönderdiği bir mektup konusunda görüşlerini bildirirken dedesinin, o dönemde kendisini kurtaracak derecede dahi Türkçesinin iyi olmadığını dile getirmiştir (bkz.http://www.habera.com/haber/Seyit-Riza-nin-torunu-gercekleri-anlatti/121928).
Yaşlı bir Dersim'linin, babasının anlattıklarından aktardığına göre ise; Seyid Rıza'nın okuma yazması dahi yoktur (bkz. Bulut, 1992: 317). Ayrıca bölgedeki bazı yaşlıların sözlü anlatıları da bu bilgileri destekler doğrultudadır.

[53] Benzer bir duruma, Cihangir Gündoğdu, "Dersim 38'den İki Tanıklık: Haydaranlı Hıdır ve Koçanlı Hüseyin Ağaların Mektupları" adlı çalışmasında dikkat çekmiştir. Gündoğdu, resmi makamlara mektuplar yazan Hıdır ve Hüseyin Ağaların okuma yazma bildiklerine dair elde kesin veriler bulunmamakla birlikte, Hıdır Ağa'nın Türkçe bilmediği sürgünden döndüğü tarihlerde dahi resmi makamlarla olan işlerini tercümanlar aracılığıyla yaptığının bilindiğini kaydeder. Gündoğdu ayrıca, bölgede resmi makamlarca tanınan ve takip edilen bu kişilerin, doğrudan ya da aracılar vasıtasıyla askeri ve mülki makamlarla görüşmeler yaptığını, dolayısıyla mektupların Hıdır ve Hüseyin Ağalar tarafından yanlarına gidip gelen bu aracı memurlar veya kaza tahriratında görevli kâtiplere yazdırılmış/dikte ettirilmiş olabileceğinin çok muhtemel olduğunu belirtir (bkz. Gündoğdu, 2012: 57-58). Benzer bir durum Seyid Rıza için de geçerli olmalıdır.

karşıya kalırız.[54] Örneklerde yer aldığı üzere, Nuri Dersimi'nin bahsettiği, Seyid Rıza'nın resmi makamlarla yaptığını kaydettiği yazışmalar (ya da bizzat Seyid Rıza adına yaptığını söylediği yazışmalar) mevcuttur fakat kendisinin kitaplarında aktardıklarına tezat bir içerikle; uzlaşmacı, çözüm arayıcı ve hükümete itaat eden söylemlerle yazılmıştır. Dersimi'nin anlatılarındaki çelişkileri birçok konuda olduğu gibi burada da bariz şekilde fark edilmektedir. Başlangıçta Seyit Rıza'nın, Dersim'de yönetimi ele aldığı ve resmi makamlara Kürt istiklali namına mektup ve telgraflar gönderdiğini söyleyerek zekâsına övgüler dizen N. Dersimi, daha sonra başka yerde, Seyid Rıza'nın ün kazanması ve Dersim aşiretleri içerisinde öne çıkmasını, kendisinin onun yanında bulunarak yazı işlerini hatta tüm yönetimi elinde bulundurmasına bağlamaktadır (1997: 113).

VI. Sonuca Doğru

Genelkurmay ATASE ve Devlet Arşivleri'nde bulunan ve bu bildiriye konu olan 1921 yılı resmi yazışmalarındaki Seyid Rıza'ya dair belgeler birkaç açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle Seyid Rıza hakkındaki bu belgeler, dönemin konjonktürü ve tarihsel olayları hakkında çeşitli bilgiler vermekte, bazı Dersim aşiretlerinin ve özellikle Seyid Rıza'nın olaylara ve dönemin merkezi otoritesine karşı tutum ve düşüncelerini sergilemesi açısından önem taşımaktadır. Bu belgelerin deşifre edilerek irdelenmesi sonucu konu hakkında yeni bilgiler meydana çıkmış, dolayısıyla bu belgeler ile resmi tarih dışında dönemin olayları ve Seyid Rıza hakkında bilgi veren mevcut bazı alternatif kaynakları karşılaştırma imkânı sağlanmıştır. Bu doğrultuda Kürt tarih yazımında önemli bir kaynak olarak yer edinen Nuri Dersimi'nin belleğinden yansıyan, dönemin Seyid Rıza'sı hakkındaki iddia ve anlatılarını, arşivlerde bulunan bu belgeler doğrulamamaktadır.[55] Nuri Dersimi'nin anlatılarında Seyid Rıza'ya atfettiği rol ve çizdiği imaj, belgelere konu olan Seyid Rıza ile uyuşmamaktadır. Bu durum da N. Dersimi'nin anlatılarının güvenilirliğine gölge düşürmekte ve onun anlatıları üzerinden kurgulanan bir tarih yazımının sorunlu yönlerini ortaya koyarken, sorgulanması ve ihtiyatla

[54] En azından mevcut kaynak ve belgeler bu doğrultudadır. Yeni belge ve yazışmalar çıktıkça konu daha iyi tartışılacaktır şüphesiz.

[55] Böylesi bir durum, bellek çalışmalarında önemli bir isim olan Alessandro Portelli'nin en tanınmış makalelerinden "Luigi Trastulli'nin Ölümü" adlı çalışmasındaki bulgulararı çağrıştırmaktadır. Zira Portelli, yaşanmış gerçek bir olayı yıllar sonra araştırırken, dönemin resmi belgelerine yansıyan belge ve haberlerle, sözlü anlatım yoluyla belleklerden yansıyan anlatımları karşılaştırmış ve anlatıların birbirini tutmadığını gözlemlemiştir. Portelli, bunu farklılaşan politik ortam ve durumsallıkla ilişkilendirmiştir, yani olayın zamansal ve mekânsal bağlamı değişmiştir. Portelli'nin çalışma sonunda kendisine sorduğu soru anlamlıdır: "Tarihte bilinen, yazılı kaynaklarda var olan bir olayı çalışmak, daha derinlemesine anlamak istiyoruz. Daha fazla bilgi almak için sözlü kaynaklara gidiyoruz, fakat farklı, "gerçek olmayan" bir bilgiyle karşılaşıyoruz. Bu durumda ne yapacağız?" (bkz. Portelli, 1991).

yaklaşılması gereken bir kaynak olduğu gerçeğini de bir kez daha gözler önüne sermektedir.[56]

Diğer taraftan Seyid Rıza'nın bu dönemde Koçgiri olayları dolayısıyla resmi makamlara yazdı(rttı)ğı mektup, telgraf gibi yazışmalar neticesinde (ister kendi tarafından ister onun adına bir başkası tarafından yazılmış/yazdırılmış olsun) bu makamlarca hakkında yapılan değerlendirmeler (özellikle Nurettin Paşa tarafından yapılan olumsuz kanaat ve düşünceler); Ankara Hükümeti tarafından iyiden iyiye tanınmasını sağlamış, Dersim aşiretleri içerisinde ön plana çıkarak Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim 38'e giden süreçte devlet tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmasında belirli ölçüde etki yaratmış olmalıdır. Böylelikle; Nurettin Paşa'nın babası Müşir İbrahim Paşa'dan devraldığı ve damadı Abdullah Alpdoğan'a devrettiği (ailesel) bir silsilenin belleği ve aynı zamanda devletin belleğini oluşturan bu tür arşiv bilgilerinin yarattığı olumsuz ortak etki ile Seyid Rıza'nın 37'deki akıbetinde pay sahibi oldukları çıkarsaması da rahatlıkla yapılabilir kanaatindeyiz.

[56] Nitekim bazı akademisyen ve yazarlar; Nuri Dersimi'nin kitaplarındaki anlatılarını, sorunlu ve/veya abartılı bularak çalışmalarında buna dair not düşmüşlerdir. Ancak N. Dersimi'nin şahsına ve anlatılarına yapılan en büyük eleştiri, dönemin tanıklığını yapan Kârerli Mehmet Efendi tarafından yapılmıştır. Kârerli anılarında, Dersimi'nin şahsını ve dolayısıyla anlatılarını eleştirmekte, bazı tutarsızlıklarını gerekçe göstererek onun "devlet adına çalışan bir ajan" olduğu imasında bulunmaktadır (bkz. Kârerli Mehmet Efendi, 2007: 333-341). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden bulunan bazı belgeler, N. Dersimi hakkında yapılan olumsuz eleştirileri pekiştirecek ve Kârerli'nin N. Dersimi hakkındaki şüphelerini düşünmeye sevk edecek kabildendir ancak konu, bu makalenin kapsamı dışında olduğundan ayrıca ele alınmalıdır.

Ek I: Seyid Rıza'nın Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf Sureti

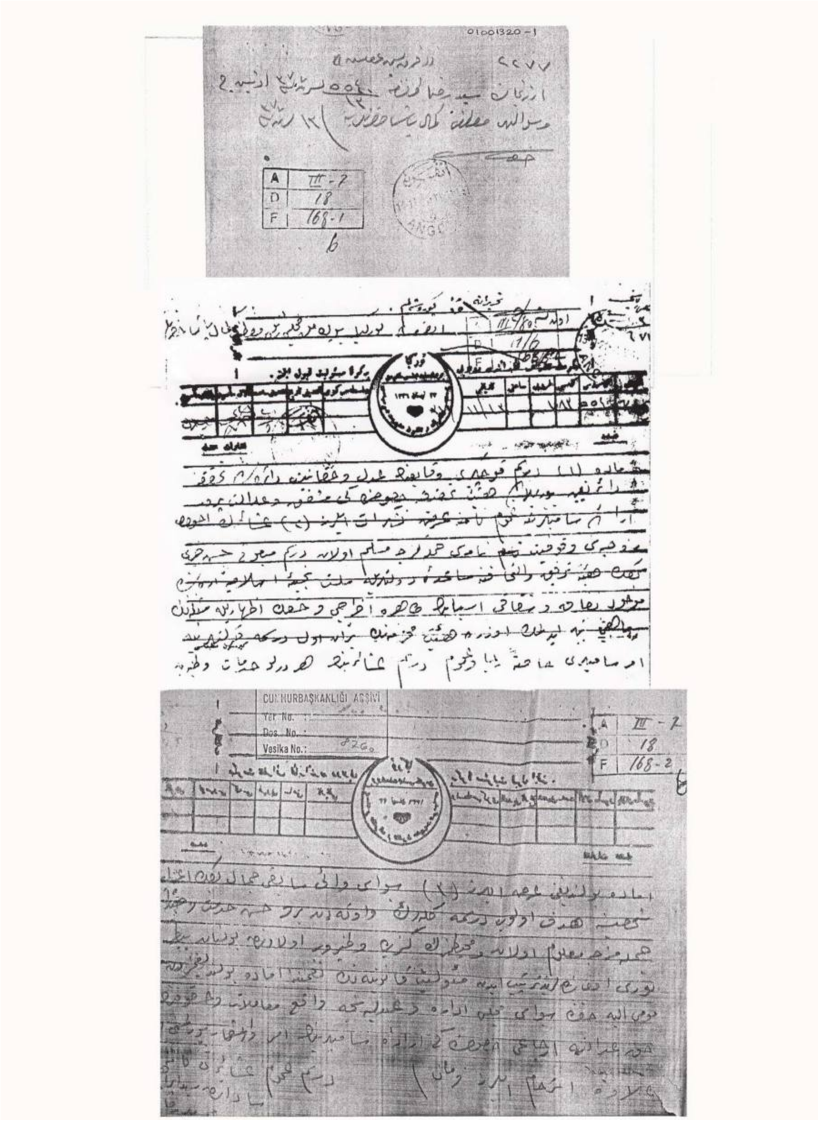

Ek II: Mustafa Kemal'in Seyid Rıza'ya Cevap Telgrafı Sureti

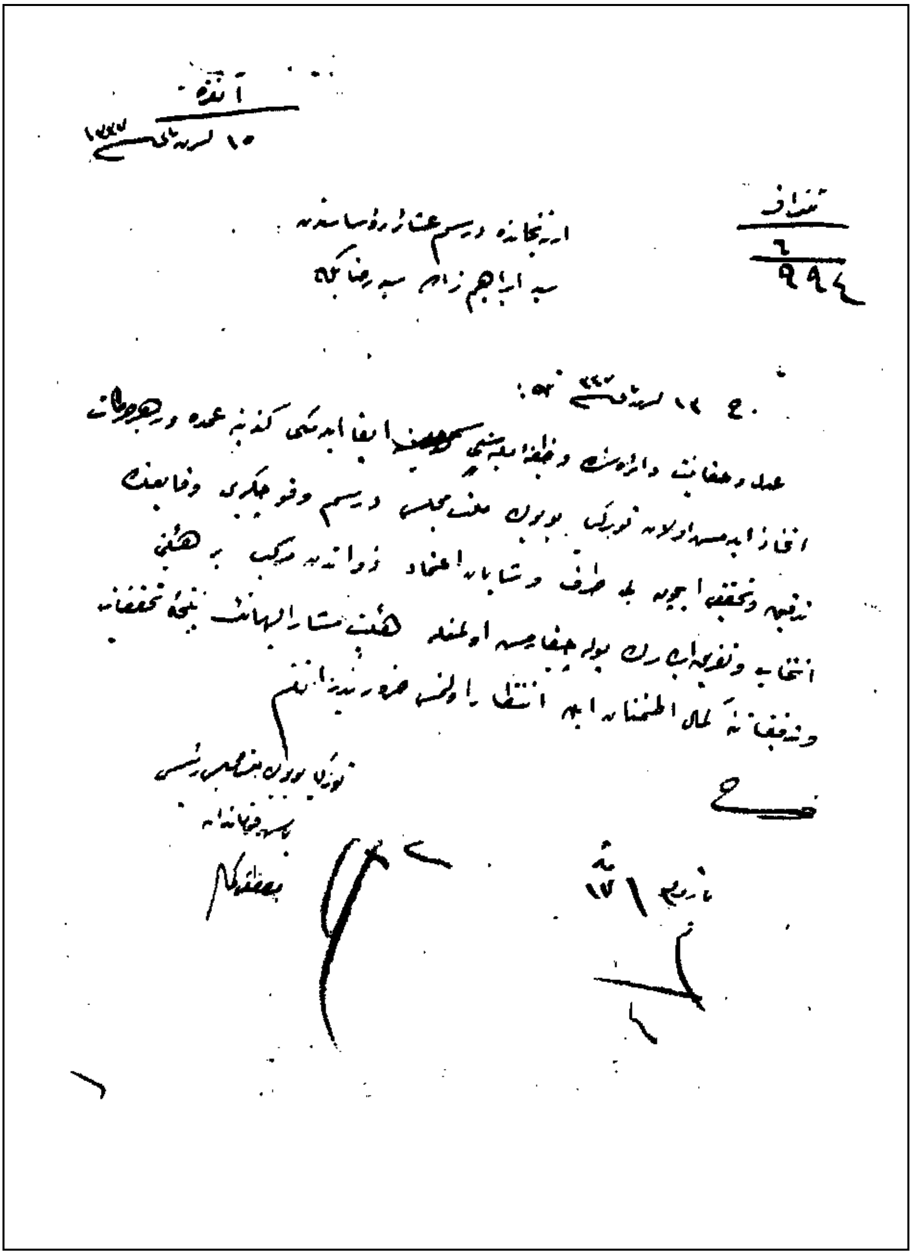

Kaynakça

Arşivler

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Genelkurmay ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Arşivi

Araştırmalar

Akgül, Suat (1992), *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler,* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları).

Akpınar, Alişan; Bilir, Sezen; Bozkurt Serhat; Dinç, Namık Kemal (2010), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim,* Der. Şükrü Aslan) (İstanbul: İletişim Yayınları): 311-334.

Ali Kemali (1992), *Erzincan*, (İstanbul: Kaynak Yayınları).

Atatürk, Kemal (2001), *Nutuk* (cilt: II, 1920-1927), (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları).

Aydın, Süavi ve Özel, Oktay (2006), "Power Relations Between Tribe and State in Ottoman Eastern Anatolia", *Bulgarian Historical Review*, 3-4: 51-67.

Aygün, Hüseyin (2009), *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân,* (Ankara: Dipnot Yayınları).

Aytaç, Kahraman (2002), *Halk Anılarına Göre Dersim*, (Ankara: Kalan Yayınları).

Aytepe, Oğuz (1998), "Yeni Belgeler Işığı Altında Kürdistan Teali Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, (sayı 174).

Balcıoğlu, Mustafa (2003), *İki İsyan Koçgiri, Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa,* (Ankara. Babil Yayıncılık).

Bilmez, Bülent (2012), "Dersim 38'i Araştır(ma)mak, Yaz(ma)mak ve Hatırla(ma)mak Üzerine-I", *Toplumsal Tarih*, (sayı 217): 48-53.

Bulut, Faik (2007), *Dersim Raporları,* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın).

Cengiz, Seyfi (1992), "Seyit Rıza", *Desmala Sure Dergisi*, Sayı 4, Londra: 23-24.

Çiçek, Evin (1999), *Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi*, (Stockholm: Apec Yayınları).

Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932) (2010), (İstanbul: Kaynak Yayınları).

Dersimi, Nuri (1994), *Kürdistan Tarihinde Dersim,* (İstanbul: Zel Yayınları).

Dersimi, Nuri, (1997), *Hatıratım,* (İstanbul: Doz Yayınları).

Erdönmez, Celal (2002), "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Geçen Ekrâd Tabiri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6-7): 51-63.

Ertuna, Hamdi (1974), *Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları).

Evsile, Mehmet (1996), "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 36, cilt XII.

Fırat, M. Halit (1968), *75 Senelik Derbeder Bir Hayat Hikâyesi,* (Ankara: Kardeş Matbaası).

Fırat, M. Şerif (1998), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi,* (İstanbul: Kamer Yayınları).

Gezik, Erdal (2000), *Alevi Kürtler,* (Ankara: Kalan Yayınları).

Gezik, Erdal (2005), "Aşiret'ten Cumhuriyet'e İki Alevi Örneği: Varto ve Koçgiri", *Kırkbudak*, 2005: 27-47.

Gezik, Erdal (2012), "Rayberler, Pirler ve Mürşidler (Alevi Ocak Örgütlenmesine Dair Saptamalar ve Sorunlar)", *Munzur,* sayı: 37: 4-27.

Gündoğdu, Cihangir (2010), "Dersim'de Son İsyânlar, Sebep ve Âmilleri", *Toplumsal Tarih,* (sayı 195): 68-78.

Gündoğdu, Cihangir (2012), "Dersim 38'den İki Tanıklık: Haydaranlı Hıdır ve Koçanlı Hüseyin Ağaların Mektupları", *Toplumsal Tarih*, (sayı 217): 54-58.

Gündoğdu, Cihangir ve Genç, Vural (2013), *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, (İstanbul: Kitap Yayınevi).

Haber a, "Seyit Rıza'nın torunu gerçekleri anlattı" başlıklı haber içinde. http://www.habera.com/haber/Seyit-Riza-nin-torunu-gercekleri-anlatti/121928 (25 Kasım 2011).

Jwaideh, Wadie (1999), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (İstanbul: İletişim Yayınları).

Kahraman, Ahmet (2004), *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil),* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın).

Karadoğan, Yaşar, "Hemreş REŞO'nun Ziya Şerefhanoğlu ve Dr. Nuri Dersimi ile mektuplaşmaları", http://www.rizgari.com/modules.php?name=Rizgari_Niviskar&cmd=read&id=1682.

Kârerli Mehmet Efendi (2007), *-I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Sait ve Dersim'e Dair- Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958),* (Yayına Hazırlayan: Ali Rıza Erenler), (Ankara: Kalan Yayınları).

Keskin, Mesut (2010), "Zazaca Üzerine Notlar", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim,* (Der. Şükrü Aslan) (İstanbul: İletişim Yayınları): 221-242.

Melikoff, İrene (1994), *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. Turan Alptekin), (İstanbul: Cem Yayınevi).

Mumcu, Uğur (2008), *Kürt-İslam Ayaklanması (1919–1925)*, (İstanbul: Umag Vakfı Yayınları).

Özgül, Vatan (2005), *Balabanlılar Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret*, (İstanbul: Pan Yayıncılık)

Portelli, Alessandro (1991), "The Death of Luigi Trastulli: Memory and the Event", *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* içinde, (State University of New York Press).

Sey Xıdır, "Seyit Rıza Kimdir?", http://dersimnews.com/seyit-riza.html.

Soileau, Dilek (2010), "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim,* (Der. Şükrü Aslan) (İstanbul: İletişim Yayınları): 335-356.

Tepeyran, Ebubekir H. (2009), *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, (İstanbul: Gürer Yayınları)

Tunaya, Tarık Z. (2008), *Türkiye'de Siyasal Partiler,* (Cilt 2, Mütareke Dönemi, 1918-1922), (İstanbul: İletişim Yayınları).

Uluğ, Naşit Hakkı (2001), *Derebeyi ve Dersim*, (Ankara: Kalan Yayınları).

Yıldız, Hasan (2005), *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, (İstanbul: Doz Yayınları).

Öz: Ankara Hükümeti'nin de facto yönetimde olduğu ara dönemde (1920-21), Sivas'ın Koçgiri bölgesinde baş gösteren ve bazı Batı Dersim aşiret güçlerinin de içinde yer aldığı hâdiseler vesilesi ile Seyid Rıza'nın çeşitli devlet mercileri ile yaptığı yazışmaların resmi makamlarca nasıl değerlendirildiğine ilişkin bir irdeleme, bu makalenin temel içeriğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu makale şu ana kadar mevcut alternatif kaynaklarda yer alan Seyid Rıza'nın "Koçgiri İsyanı" sürecinde olaylara ve döneme ilişkin hâl ve tutumuna dair anlatılar ile dönemin arşiv belge verilerinin karşılaştırılmasının sonuçlarını da içermektedir. Bu makale ayrıca, dönem itibari ile Seyid Rıza hakkında yukarıda bahsi geçen değerlendirmeleri sergilemekle birlikte Seyid Rıza'nın Koçgiri Hâdisesi vesilesiyle resmi yazışmalarda yer alması, dolayısıyla devlet nezdinde tanınması, muhatap olarak görülmesinin sonuçları ve "Dersim Harekâtı"na giden süreçte akıbetine olan etkisini de tartışmayı hedeflemektedir

Anahtar sözcükler: Seyid Rıza, Koçgiri İsyanı, Dersim aşiretleri, Nuri Dersimi, Nurettin Paşa

The Seyid Rıza of Documents or the Seyid Rıza of Memories?

Abstract: This article analyzes the ways certain state officials evaluated the correspondences of Seyid Rıza with regard to the events which took place in the Koçgiri region involving certain Western Dersim tribal powers, which occurred during the period when the Ankara Government was the de facto administration (1920-21). The article as well offers conclusions upon a comparison of data in the archival documents of the period with narratives relating to Seyid Rıza's attitude toward the Koçgiri Incident and to the period, as found in alternative sources. This article aims to present the above-mentioned evaluations of Seyid Rıza, and to debate the results of Seyid Rıza being mentioned in official correspondence in the context of the Koçgiri Incident and consequently his recognition by the state and his being seen as an interlocutor, along with his influence on the process leading to the Dersim Operations.

Keywords: Seyid Rıza, Koçgiri Rebellion, Dersim tribes, Nuri Dersimi, Nurettin Paşa

Millet-i Müsellâha'dan Mekteb-i Müsellâha'ya Erken Cumhuriyet Döneminde Yazılan Bir Risalede Mekteb, Maârif ve Militarizm

Gökhan KAYA*

Osmanlı ıslahat düşüncesinin nicelik ve niteliğinin değiştiği yüzyıl XIX. yüzyıldır. Bu değişim, belirtilen yüzyılın ıslahatçılarının geçmiş Osmanlı ıslahatlarının tarihsel bir analizini yaptıktan sonra bunların süregelen sorunlara çözüm getirmediği bilgisinden ziyade bu yüzyıl başında ortaya çıkan Balkan Milliyetçiliği, Mısır Sorunu yahut ülke ekonomisinin kapitalizme eklemlenmesi gibi gelişmelerin kısa ya da orta vadede yaratacağı yeni sorunların çözülmesi ivediliğinin yarattığı basınçtan kaynaklanmıştır denilebilir.

Eski sorunlara eklenen bu yeni sorunlar sadece İmparatorluğun bekasına yönelik endişenin telafisine yönelik Batı'yı model alan köklü ıslahat düşüncesinin doğmasında etki etmemiş, anayasa, parlamento gibi yeni kavramların; basın gibi bilgilenme biçimlerinin; roman, tiyatro, deneme gibi edebi biçimlerin; kamusal alanın ve bireyin[1] ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle, Osmanlı toplumunun ıslahat geleneği ve birikiminin de dahil olduğu kendi iç dinamikleri dışsal etkilerle hızlanmış,

---

* Hitit Üniversitesi, Tarih Bölümü / gokhankaya71@gmail.com

[1] " (…) Bununla beraber iyi dikkat edilecek olursa pek az devir, bu yarım asır kadar gelecek ihtimallere açık ve onlarla zengindir. Sanki zorladığı bütün kapıları kendisine kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin imkânlarını aramaktadır. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, ferdin doğuşudur." Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001, 9. Baskı, s. 78-79.

değişim öznel iradelerin, isteklerin ürünü olmaktan çıkıp nesnel, somut bir gereklilik halini almıştır.

Klasik Osmanlı ıslahat metinlerinde sıkça kullanılan ihtilâl, inhitat, ıslahat,[2] kanun-ı kadim gibi kavramların XIX. yüzyılda yerlerini nizam-ı cedid, terakki, tekâmül, temeddün gibi kavramlara bırakması yukarda söylenilen zorunluluğun bir işaretidir. Böylece belirtilen yüzyıl tadilattan tanzimata, usul-ü kadimden usul-ü cedide geçişin yüzyılı olmuştur. Rejimi tadil etmekten tanzim etmeye, geçmişte yaşanmış Altın Çağ referansı barındıran usul-ü kadimi ihya etmekten yeni olanı oluşturmak demek olan usul-ü cedidi inşa etmeye geçiş aynı zamanda Osmanlı elitlerinde belirli bir gelecek perspektifinin oluştuğunun habercisidir. Nitekim bu yüzyılın ıslahat hareketlerinin temel ideolojisi olan Osmanlıcılık ile onun siyasi hedefi olan Osmanlı vatandaşı/kimliği yaratma düşüncesi, gelecek perspektifini içinde barındırmıştır.[3]

Bu geleceğin oluşturulmasında en güvenilen ve yararından emin olunan aracın bilimsel, modern, seküler kısaca Avrupa usulünde verilecek eğitim olduğuna dair kimsenin kuşkusu yoktur. Üstelik eğitim, sadece Osmanlı kimliği yaratmak gibi siyasi bir işlevi yerine getirmenin en uygun aracı olarak değil, bu dünyada mutluluk, olgunluk ve medeniyet getiren bir olgu olarak görülmüştür. Nitekim devrin Osmanlı aydınlarınca benimsenen "maarif + ulûm + fünûn = terakki + temeddün" düşüncesinin mutlaka devlet okulları vasıtasıyla bütün topluma yayılması gerektiğine dair inanç ise ilk kez 1838 tarihinde Meclis-i Umur-î Nafia tarafından hazırlanan bir layihada dile getirilmiştir.[4]

Dönemin Osmanlı aydınlarının bilginin niteliği yahut niceliği üzerine düşünmektense onu devletin ve toplumun kurtarılmasına yönelik bir araç olarak görmesi ile bu kurtuluşun başlangıç yerleri olarak eğitime ve okula yükledikleri olağanüstü önemin nedeni, Osmanlı siyasi ve toplumsal varlığının devamının

---

[2] Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, C.1, s. 27.

[3] Bu perspektif değişiminde Tanzimat öncesinde dini otorite/cemaatlerin elinde olan eğitimin Tanzimat'tan itibaren devletin kendi üzerine alma girişimi etkili olmuştur. Bu konu için Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 73-243. Bu girişimde, dini otoritenin zaman algısı olan döngüsel zaman anlayışından modernleşmenin taşıyıcısı olacak devlet elitlerinin gittikçe benimsediği çizgisel zaman anlayışına geçişin ne derece etkili olduğu ya da bu zaman algısının değişiminin niteliği araştırılmayı bekleyen bir konudur. Bu konu için ise Bkz. Işıl Uçman Altınışık, "Osmanlı'da Zaman-Mekan Kavrayışının Değişimi; Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme", *Turkish Studies*, Cilt 7/4, Ankara, s. 3059-3091.

[4] "Ulûm-ı dîniyye vesile-i necât-ı ahiret olduğu misillû fünûn-ı sâire dahi muaşeret-i nev'i benî ademin kemâline sebeb olacağı vâreste-i kaydbeyân ve işâretdir." Bkz. *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye-Üçüncü Sene- 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur*, Dârülhilafetülâliye: Matbaa-i Âmire, 1318, s.6-10'dan aktaran Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m*, s. 91.

düzenli, sistematik tekrara, deneyime[5] dayalı eğitimden geçmiş insanların yetiştirilmesi sayesinde sağlanacağına dair inançlarıydı.[6]

Özellikle Balkan Savaşları'nda alınan mağlubiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beden eğitimini militarist içeriklerle doldurması[7] ile paramiliter gençlik derneklerini bir savaş halinde etkin seferber etmeye yönelik militarize etme çabaları[8] eğitime yeni bir boyutun eklenmesine neden olur. Bu boyut, Tanzimat'la başlayıp II. Abdülhamit ile devam eden, toplumu dönüştürmenin en iyi aracının eğitim olarak görülmesi düşüncesine eklenen, ülke savunması için yahut her an savaşa hazır militarize[9] edilmiş gençliğin yetiştirilmesi anlayışıdır.

Eğitime bu yeni içeriğin eklenmesinde, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın çok öncesinde belirmiş olan paylaşılmaya aday ülke, hasta adam Osmanlı

---

[5] Deneyim kavramı bu makalede, Walter Benjamin'in "Baudelaire'de Bazı Motifler Üzerine" adlı yazısında kullandığı "*erfahrung*" yüklü olduğu anlamda kullanılmıştır. Kelime, sürmek, hareketlilik, seyahat etmek, etrafta dolaşmak, seyr ü sefer etmek gibi anlamlara sahiptir. Kavramın Osmanlı bağlamı açısından kullanılma imkanı, onun; zaman, süre, alışkanlık, tekrar ve dönüş gibi anlamları da barındırmasından ileri gelmektedir. Kavramın Latince kökeni "perirı" dir ve bu kök, tehlike anlamına gelen "*peril*" ve yok oluş demek olan "*perish*"le bağlantılı olduğu için, tecrübe eden öznenin, tecrübe ettiği şeyde belirli bir riske girdiğini de ifade eder. Bkz. Miriam Hansen, "Foreword", Oskar Negt ve Alexander Kluge, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proleterian Public Sphere*, çev. Peter Labanyi, Jamie Owen Daniel ve Assenka Oksiloff , University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003, s. xvı-xvıı; Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 177-223.

[6] Devleti kurtarmanın idari ve hukuki bir takım düzenlemelerle gerçekleşebileceğine dair bu inanç, Osmanlı ıslahat geleneğinden, beslendiği kaynaklar, bulduğu çözümler gibi unsurlardan dolayıkopuşu temsil eden II. Meşrutiyet Dönemi'nin Garpçılerinin bile Karl Mannheim'ın sınıflandırmasıyla söylenecek olursa, Bürokratik muhafazakar düşünüşe sahip olduklarını gösterir. Zira bürokratik muhafazakarlık - ya da bürokrat olunmadığı halde bu düşünüş biçimine sahip olmak- politik problemleri idare etmenin, yönetmenin bir konusu haline dönüştürerek kendi alanı olan bürokratik alanı, düşünüşü tahkim etmenin peşindedir. "Hukuki-idari düşünme tarzı daima, sadece ve sadece kendi içine kapalı ve daima durağan sistemler oluşturup, sistematik olmayan canlı güçlerden doğan yeni yasaları sistemine entegre etmek gibi, yani tek bir temellendirici sistemin sözde gelişmişliğini göstermek gibi paradoksal bir görevi yerine getirmek durumundadır." Bkz. Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Yayınları, Ankara, 2009, s. 124- 125.

[7] Yiğit Akın, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 94.

[8] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 531-536.

[9] Militarizmin çeşitli tanımları ve içerikleri için klasikleşmiş bir eser olarak bkz. Alfred Vagts, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Hollisand Carter, Londra, 1959. Militarizmin Michael Mann tarafından yapılan tanımı gerek son dönem Osmanlı toplumu bağlamına gerekse de Cumhuriyet'in ilk dönemlerine uygun düşebilecek tanımdır: Toplumsal sorunları ilkin askeri boyutuyla ele almak, askeri meseleleri her türden meselenin önüne koymak, savaşmayı ve savaşa hazırlığı doğal bir süreç olarak algılamak, bu algının yarattığı yatkınlığın sonucu olarak savaşı arzulanan bir şey olarak görme, isteme halidir. Bkz. Michael Mann, "The Rootsand Contradictions of Modern Militarism", *New Left Review*, I-162, Mar.-Apr. 1987, s. 35.

Devleti'nin - hem bu tanım sahiplerinin yayılmacı faaliyetlerini meşrulaştıran hem de buna maruz kalmış, rakibinin silahını temellük yoluyla sağlığına kavuşmak isteyen Osmanlı- aydınlarının benimsediği sosyal Darwinist düşüncenin de payı büyüktür.

Militarizmin ve onun dayandığı düşünce akslarından birisi olan Sosyal Darwinizm'in Osmanlıdaki en iyi ifadesi, Colmar von der Goltz'un formüle ettiği "Millet-i Müsellâha" kavramıdır.[10] Bu kavramın etkisinde olan Enver Paşa'nın Güç Dernekleri ile ilgili Osmanlı basınına 1914'te yolladığı bildiri ise I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin militarizm anlayışının mükemmel bir özeti gibidir.[11]

Millet-i Müsellâha, ordu-millet ya da bu iki içeriği de kapsayan militarizmin, I. Dünya Savaşı sonrasında verilen Milli Mücadele'nin ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kullanılış amacı ise daha çok rejimi tahkim etmektir.[12] Yeni rejimin militarizasyon yoluyla tahkim edilmesinde eğitim, en fazla kullanılan platformlardan birisi olmuştur. Bu amaç doğrultusunda yazılmış pek çok metin, kitap yahut eğitim-öğretim materyali mevcuttur.

Bu makalede, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlıcılık düşüncesini, kurucularından olduğu Osmanlı Demokrat Fırkası[13] aracılığıyla savunmuş Osmanlı demokratı bir aydın olan Fuad Şükrü (Dilbilen)'nin, Cumhuriyet'in ilanının hem sonrasında yazdığı için Cumhuriyet'in militarist, milliyetçi eğitime dair ilk metinlerinden sayılabilecek *Saltanat-ı Milliye Temelleri*[14] adlı risalesindeki önerileri değerlendirilecektir. Ayrıca bu değerlendirme de II. Meşrutiyet Dönemi aydını, siyasetçisi, aktivisti olan Fuad Şükrü'nün düşüncelerinin Cumhuriyet Dönemi ile birlikte geçirdiği dönüşümünden de bahsedilecektir.

---

[10] Fon der Golts Paşa, *Millet-i Müsellâha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi*, çev. Yüzbaşı Mehmed Tahir, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1301/1885.

[11] " Mevcudiyetini, ırz ve namusunu düşmanlara karşı korumak isteyen her millet için bütün manasıyla millet-i müsellâha haline gelmekten başka çare yoktur. (...) bundan sonra herkes asker" olacak ve "vatan tehlikeye düştüğü vakit erkek namı taşıyanlar elini kolunu sallayarak sokaklarda gezmeyecek, silahı kapıp Cenab-ı Hakk'ın bize emaneti olan vatanın, Osmanlı namusunun müdafaasına koşacaktır." Bkz. Sadık Sarısaman, *"Osmanlı Güç Dernekleri"*, (yay. haz.) Attila Şimşek ve Yaşar Kalafat, *Abdülhalûk Çay Armağanı*, II. Cilt, Işık Ofset, Ankara, 1998, s. 834'den aktaran Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, Sayı 8, Bahar 2009, s. 59.

[12] Bu konuda kısa ancak derli toplu iki makale için bkz. Hasan Ünder, "30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri Millet-i Müsellâha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 32/192, Aralık 1999, s. 48-56; Ayşe Gül Altınay – Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, C. 4, s. 140- 154.

[13] Bu parti için bkz. Gökhan Kaya, *Osmanlı Demokrat Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, C. I.

[14]Fuad Şükrü, *Saltanat-ı Milliye Temelleri*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339.

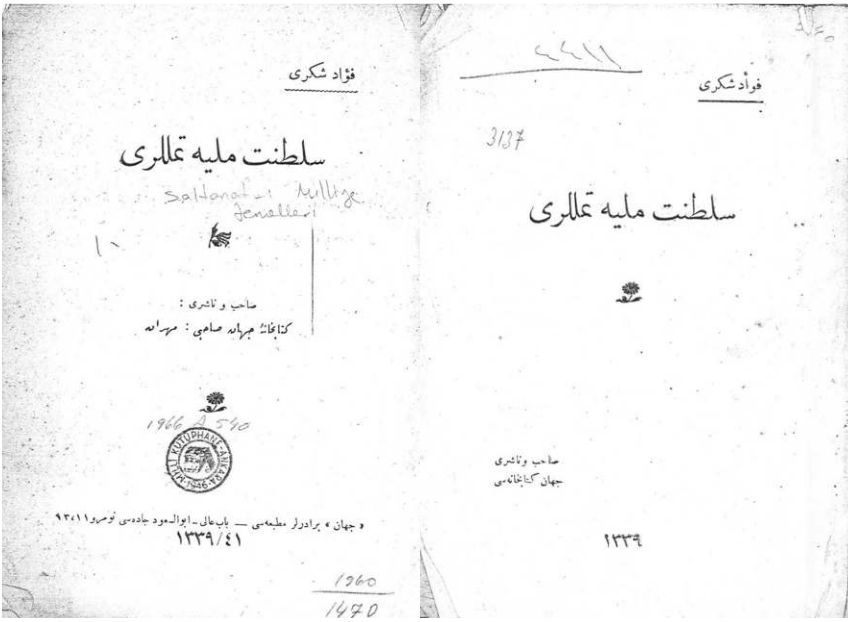

Saltanat-ı Milliyye Temelleri risalesinin kapak sayfaları

I. Bir Osmanlı Demokratı Olarak Fuad Şükrü

Fuad Şükrü, çok dil bildiği için "Ebullisan" lakaplı Meclis-i Maarif azası Hüseyin Şükrü Efendi'nin[15] oğludur. Mekteb-i Mülkiye'de hukuk okurken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazeteleri *Meşveret* ve *Mizan*'ı okuduğuna dair çıkan dedikodular yüzünden Fransa'ya 1896 yılında gitmek zorunda kalmış, geri döndükten sonra Hereke'de çalıştığı okulda gizliden gizliye meşruti fikirleri öğreterek dokuz yıl geçirmiştir. 1905'te, Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği görevi ile İstanbul Maarif Nezareti'ne atanmıştır. Bu görevde kısa bir süre geçirdikten sonra, Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Sisam, Sakız, Midilli, Limni adalarını kapsayan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maarif Müfettişliği'ne getirilmiştir.[16]

Fuad Şükrü, İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra, daha sonra kurucularından olacağı Osmanlı Demokrat Fırkası'nın adresi de olacak olan Divanyolu Cebeci Sokak'taki evinde[17] toplanan, büyük çoğunluğu hukuk okuyan gençler-

---

[15] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). İ.MF. dos.1, göm.1310/R-6, (18 R 1310/ 8 Kasım 1892).

[16] Fuad Şükrü, *a.g.e*, s. 1-2.

[17] Fuad Şükrü Tunaya'ya yolladığı bir mektupta adresi tam olarak şöyle verir: Divanyolu, Cebeci Sokak, No: 9, Bkz. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 286; Bezmi Nusret

den[18] oluşan Selamet-i Umûmiye Kulübü'nü kurmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı arifesinde kurulan kulüp, Mizancı Murad Bey'in Mülkiye'de anlattığı Fransız Devrim Tarihi'nin etkisini taşımaktadır. Fransa'yı görmüş genç hukuk öğrencilerinin kurdukları bu kulüp, meşrutiyetin yeniden ilanı için aktif olarak çalışmış, hatta "ölsek bile bir hürriyet eseri kalsın" düşüncesiyle yakalandıkları takdirde taşıdıkları zehiri içeceklerine dair yemin ederek kurulmuştur. Kulüp, meşrutiyetin ilanının ikinci gününde Bab-ı Âli'ye hürriyet bayrağını dikmiş, meşrutiyetin özellikle gençler arasında tanınması için konferanslar vermiş, yabancı dil öğretme amaçlı kurslar düzenlemiştir.[19] Selamet-i Umumiye Kulübü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi ile ters düşüp, gözden düşmüş İttihatçılardan olan İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'in çabalarıyla 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası olarak partileşmiştir.[20]

İttihat ve Terakki'nin de kurucuları arasında yer alan İbrahim Temo, anılarında, Demokrat Fırkası'nın kuruluş nedenini, İttihat ve Terakki'nin kuruluş ideallerinden, amacından uzaklaştığı için yeni bir partiye ihtiyaç duyulması ile açıklamıştır.[21] Fuad Şükrü ise bu partinin kurucu üyelerinden ve yönetim kurulunu oluşturan üç kişiden biri olmuştur. Fuad Şükrü, partiye dahil olduğu için devlet memurluğundan çıkarılmış, Fırka'nın gazetelerini yönetmeye başlamıştır. İttihatçıların desteklediği İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin muhalefet partilerine, muhalif gazetelere olan sert tutumunun sonucu Demokratlar tutuklanmış, gazeteleri kapatılmış, Fuad Şükrü ise bu gelişmeler sonucunda Mısır'a kaçmıştır.[22] Mısır'da da siyasi faaliyetlerine, İttihat ve Terakki ile ters düştüğü için sürülen yahut ordudan ilişiği kesilen muhaliflerle temaslarına devam etmiştir.[23]

Bu tutuklamalar sonucunda Demokratların ilk zamanlarındaki etkili muhalefeti kaybolmuştur. Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğindeki İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin baskı ve kontrol politikalarına daha fazla dayanamamış, Fırka'nın 22 Teşrinisani 1327 (5 Aralık 1911)'deki son toplantısında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla birleşilmesi düşüncesi ağır basınca Fırka, üyelerinin çoğunluğunun kararıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmış-

Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, 2. baskı, İzmir, Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 55.

[18] Kulübün kurucusu Fuad Şükrü [Dilbilen], bizzat Tunaya'ya kulübün üyelerinin; İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuad Şükrü, Abdullah Abud, Dr. Rıza Abud, Yenişehirli Salih, Pertev Tevfik gibi genellikle hukuk öğrencilerinden oluştuğunu söylemiştir. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler…*, **s.** 205-206.

[19] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…*, s. 287-288.

[20] Gökhan Kaya, *Osmanlı Demokrat Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 110.

[21] İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım*, Mecidiye, 1939, s. 241. Ayrıca Temo, 1902- 1906 yılları arasında İstanbul'da yaşamış, Alman Oryantalist Karl Süssheim'a yolladığı mektuplardan birisinde Fırka'nın kurucusu olduğunu söyler: Bkz. M. Şükrü Hanioğlu, "Karl Sussheim - İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi", *Toplum ve Ekonomi*, Eylül 1991, No: 2, s. 162.

[22] BOA. BEO . dos. 3846, göm. 288386, (15/M /1329 / 15 Ocak 1911).

[23] BOA. HR. SYS. dos.140, göm.12, (14 C 1329/ 12 Haziran 1911); BOA. HR. SYS. dos.140, göm.20, (26 C 1329/ 24 Haziran 1911).

tır.[24] Fuad Şükrü ise yaklaşık bir yıllık bir sürgünden sonra hükümetten af talep etmiş[25], talebi olumlu karşılanarak affedilmiş, İstanbul'a dönerek memuriyete devam etmiştir.[26]

Fuad Şükrü'nün II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki siyasi, sosyal ve ekonomik görüşlerini yansıtan belgelerden ilki, 1908 Meclis-i Mebusan seçimine[27] İstanbul'dan bağımsız adaylığı için hazırladığı seçim beyannâmesidir. Beyannâme, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin[28] gazetesi *Hukuk-u Umûmiye*'de yayınlanmıştır. Beyânnâmede Fuad Şükrü, Meclis-i Mebûsan'a ve meşrutiyet rejimine güvenin tam olması gerektiğini dile getirmiş, ülkenin II. Abdülhamit'in İstibdat yönetiminde uğradığı fiziksel tahribat üzerinde durmuş, bu tahribatı düzeltmek için toplumsal barışın ve siyasi işbirliğinin zorunluluğundan bahsetmiştir. Ayrıca, demircilik, kuyumculuk, şekercilik, halıcılık türünde sanat okullarının açılmasının gerekliliğini dile getirmiş, bu sanat okullarının açılmasının yanı sıra yüksek öğretimin Türkçe yapılması ile Avrupa'daki kötü Osmanlı imajını düzeltecek insanların yetiştirilmesi gibi eğitim-öğretime öncelik veren ifadeler kullanmıştır.[29] Bu beyannâmede yer alan düşüncelerin tamamı, seçim sonrasında kurulacak Osmanlı Demokrat Fırkası tarafından benimsenmiştir.

Fuad Şükrü'nün düşüncelerine dair ikinci belge türü Demokrat gazetelere yazdığı yazılardır. Bu yazılarda, Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucu üyesi olarak -Fırka'nın siyasi programına ve dahili nizamnamesine de yansıyan- anayasal parlamenterizmi, basın, yayın ve ifade özgürlüğünü, demokrasinin İmparatorluğu kurtaracak zamanın ruhuna en uygun rejim olduğunu savunmuştur. Fuad Şükrü, dış politika konusunda ise barışçı bir siyasetten yana olmuştur. Muhtemel bir genel savaşta "cihangirâne" emeller besleyen devletlerden uzak durulması gerektiği yazmıştır.[30] III. Selim'le başlayan, II. Mahmut ile devam

---

[24] Kaya, *a.g.e*, s. 155.

[25] BOA. MF.MKT. dos. 1183, göm. 17, (15/M /1331/ 25 Aralık 1912).

[26] BOA. MF.MKT. dos. 1183, göm. 19, (16/M /1331/ 26 Aralık 1912).

[27]1908 genel seçimleri için Bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 271-356; Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 63-99; Feroz Ahmad ve Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1977, S. 4-5, s. 245-284; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2007, s. 43-146.

[28] Fedakâran-ı Millet Cemiyeti için Bkz. Sina Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *A.Ü. SBF Dergisi*, Ankara 1974, C. XXIX, S.1-2, s. 125-136; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler…*, s. 165.

[29] Fuad Şükrü, "Beyânnâme", *Hukuk-u Umûmiye*, 9 Teşrîn-i Evvel 1324.

[30] "Cihangirlik fikri teb'âd eylemiştir. Cihangirlik bizim için gayr-i tabîîdir. Bütün tarihte görüyoruz ki yerinden çıkanlar daima yerine girmeğe mahkumdur. Bizim en ehemmiyet vereceğimiz XX. Asrın cihangirliği, cihangir-i fen ve sanattır. Bizim bugünkü halimiz, bugünkü vatanımız olduğu gibi bize kâfîdir. Biz artık bir şey istemiyoruz. Bununla kanaat edelim. Artık kendi başımıza kalalım, ağrılarımızı iyi etmekle, cerahatlarımızı bağlamakla, yanımızdaki uyuyanları uyartmakla meşgul olalım. Şimdi vazifemiz susmaktır, çalışmaktır. İstemiyoruz ki artık, kimse bizden bir şey alabilsin, ne de biz başka bir şey alalım", Bkz. "Vazifemiz", *Türkiye*, 9 Teşrîn-i Evvel 1326, No: 27, s. 1.

eden, sonrasında Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde sürdürülen, olabildiğince bağımsız ve barışçı dış politika izleme geleneğinin, Avrupa'daki denge ve rekabeti gözeterek konum almanın bırakılmamasını savunmuştur. Fuad Şükrü, barışçı dış politikayı Osmanlı toplumunun iç barışı, toplumsal refahı ve devam eden modernleşme sürecinin sekteye uğramaması açısından bir zorunluluk olarak görmüştür. İç ve dış barış sayesinde ıslahatların yapılabildiği, Osmanlı'nın halen ayakta olduğunu belirtmiş, Almanya, Avusturya ve İtalya gibi yayılmacı politikalar izleyen devletlerin tarafında yer almanın büyük hata olacağını, savaşa girilmesi halinde ise Abdülhamit yönetiminin fakir bıraktığı işçinin, rençberin, köylünün sefalet derekesine düşeceğini çeşitli yazılarında ısrarla savunmuştur.[31]

II. Cumhuriyet Döneminde Fuad Şükrü

Cumhuriyet'in ilanı öncesinde Fuad Şükrü, İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in[32] *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvva Mesâili* isimli risalesine cevaben yazdığı, *Lütfi Fikri Bey'in Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvva Mesâili Hakkındaki Mübâhasâtına Cevap* isimli risale ile sesini duyurur. Risale, Lütfi Fikri Bey'in meşruti monarşi ile kuvvetler ayrılığı yanlısı düşüncelerini çürütmek için yazılmıştır.[33] Bu risalede Fuad Şükrü, Lütfi Fikri Bey'i yeterince milli, milliyetçi olmamakla, tek uygarlık olarak Avrupa medeniyetini tanıyıp "Mısır, Roma Yunan, İslam, Arap medeniyetlerini" görmemekle suçlar. Milliyetçiliğin çok eskilere dayanan bir fikir, hatta doğal bir hal olduğunu, II. Meşrutiyet Dönemi'nde sadece lafta kalan "hakimiyet-i milliye"nin tam anlamını milliyetçilikte bulacağını iddia eden Fuad Şükrü, Lütfi Fikri'yi kozmopolit olarak nitelerken onun alafranga züppe olduğuna yönelik imalarda bulunur. Kısaca, II. Meşrutiyet'i ilan ettirmek için gerekirse "zehir bile içecekleri"ni söyleyen, Meşrutiyet'in ilanından sonra demokrasiyi savunan, hatta demokrasiyi çağın düşüncesi olarak gören, anayasal parlamenterizmi, düşünceyi ifade etme ve basın-yayın özgürlüğünü, barışçı bir dış politikayı savunan Fuad Şükrü, çok geride kalmış gibi gözükmektedir. Üstelik Fuad Şükrü ve diğer Demokratlar İttihat ve Terakki'nin desteklediği İbrahim Hakkı Paşa hükümetinin izlediği baskı politikası hatta işkence altındayken, onları Meclis-i Mebusân kürsüsünden

---

[31] "Mâzi ve Hâl", *Yeni Ses*, 4 Teşrîn-i Evvel 1326/17 Ekim 1910, No. 7, s. 1; "İngiltere ve Almanya", *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326/27 Aralık 1910, No: 5, s. 3; "Fransa ve Almanya", *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326/27 Aralık 1910, No: 5, s. 3.; "Rusya ve Almanya", *Hukuk-u Beşer*, 9 Kanûn-i Evvel 1326/ 22 Aralık 1910, No: 1, s. 2.

[32] Lütfi Fikri Bey için Bkz. Ali Birinci, "Lütfi Fikri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27 ; İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları*,Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946.

[33] Lütfi Fikri Bey'in bu risalesi ile buna cevaben, Fuad Şükrü ve Süleyman Nazif tarafından yazılan risalelere dair bkz. Mehmet Özden, "Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Beyin'Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvva Mesaili'(1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2012, C. 29, S. 1.

savunan, söz konusu hükümet hakkında verilen gensoru teklifinin altında imzası olan Lütfi Fikri'ye karşı takınmıştır bu eleştirel tavrını.

Fuad Şükrü, bu eleştiri yazısında, milliyetçiliği Fransız Devrimi'nin bir ürünü gibi görmeyip onu tarihsizleştirmiş, Avrupa'nın kötülüklerini sayarken zenofobinin sınırlarında gezinmiş, kuvvetler ayrılığını savunan Lütfi Fikri'yi çürüttüğünü sanırken -Abdülhamit ve İttihat ve Terakki'nin baskı ve denetim politikasını görmüş hatta bunlara karşı mücadele etmiş olmasına rağmen- savunduğu kuvvetler birliği düşüncesinin kolayca tek adam yahut otoriter bir yönetime dönüşme ihtimalini görememiştir.

Bütün bu düşünsel savruluşları, Meşrutiyet'te savunduğu demokrat, özgürlükçü fikirlerin yüzeyselliği konusunda şüpheye düşmemize neden olur. Bu düşüncelerin bir polemik yazısında yer aldığını, polemik yazısında haklı çıkmak için abartıya kaçılabileceğini varsaysak bile Fuad Şükrü'nün Lütfi Fikri'ye cevabından yaklaşık bir yıl sonra yazdığı *Saltanat-ı Milliye Temelleri* isimli risalesi, düşünce dünyasındaki bu değişimin hangi yöne doğru gittiği hakkında daha iyi bilgi sahibi olmamızı sağlar.

III. Millet-i Müsellâha ve Eğitim-Öğretim

Saltanat-ı Milliye risalesi, "TBMM Meclis-i Hükümet-i Reis-i Müstahlis-i Zişanımız Büyük Kılıçarslan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Nişane-i Şükran" altbaşlığıyla yayınlanmıştır. Fuad Şükrü risalenin giriş bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş nedenlerini sıralar. Bu nedenlerin içinde ilk sırayı, Orhan Bey'in oğlu Alaaddin Paşa'nın "kurduğu teşkilatı esasiye"ye verir. Bu girişimin başarılı olmasını ise "memleketin ahval-i ruhiyesini icabat-ı siyasiye ve terakkiyat-ı asra tevfik" edilmesine bağlar. Bu anakronizm devam eden satırlarda da görülür. Nitekim tarihsel bağlamından bağımsız olarak, en başından beri Osmanlı'da, "Avrupalıların diplomatların deyimiyle raison d'etat'ın (hikmet-i hükümetin)" var olduğunu, "menafi-i umumiye" ile tam bir uyum içinde bulunan bu devlet aklının, Fetret Devri dahil bütün Osmanlı şehzade ve padişahlarının "müracaatgahı" olduğunu söyler. Fuad Şükrü bu argümanını daha da genişleterek, "saltanat-ı milliye"nin, bu devlet aklının ve "menafi-i umûmiyenin" somutlaşmış hali olduğunu savunur. Risaleyi yazma nedenini de en ideal rejim olarak gördüğü "saltanat-ı milliye"nin sağlam bir içerikle kurulması ve devam etmesi için çeşitli öneriler sunmak olarak açıklar.[34]

Cumhuriyet rejimine tarihsel bir köken bulma amacının sezildiği bu ifadelerde, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin özellikle de Namık Kemal'in parlamento, anayasa, demokrasi gibi modern düşünce ve kurumlarını hem İslami kanıtlar hem de İslam ya da Osmanlı tarihindeki çeşitli uygulamalarla benzerliği üzerinden temellendirme çabasının izleri görülür. Ancak Fuad Şükrü'de Namık Kemal'in gösterdiği düşünsel derinlik ve özen pek yoktur. Yeni Osmanlıların telif-

---

[34] Fuad Şükrü, "Saltanat-ı Milliye", s. 6.

çi, bağdaştırmacı anlayışı Fuad Şükrü'de epey sığ ve özensiz bir köken bulma, yeni rejime öneriler sunma çabası gibi gözükmektedir.

Fuad Şükrü'nün adı geçen risaledeki önerileri üç temel amaç üzerinde şekillenmiştir: "umum milleti okutmak, zenginleştirmek ve müdafa-i vatana hazırlamak". Fuad Şükrü -Cumhuriyet öncesinde, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetlerinin de temel düsturu olan- bu üç amaca kutsallık atfederek, "müdaafa-i vatan" ekseni ağır basan önerilerini ayrıntılandırmaya başlar.

Ayrıntılı sayılabilecek ilk öneri, Tanzimat'tan bu yana devam eden bir izlek olarak eğitim-öğretim alanına dair gibi gözükse de daha çok eğitim ile millet-i müsellâha arasındaki verimli ilişkinin niteliği üzerinedir. Fuad Şükrü, ilkin, ülkenin genel hukuki düzeni ile eğitim alanını arasında bağlantı kurar. Hukuki düzenin uzun ömürlü olmasının halk tarafından kabul görmesiyle mümkün olacağını, bunu da yolunun "teamülâta ve mahalli eğilimlere" uygun kanunların yapılması ile eğitimden geçtiğini söyler.[35]

Hukuki düzenlemelerin yerel özelliklerle, adetlerle ve geleneklerle uygun olmasının iktidara sağlayacağı en büyük faydanın düzenin ve asayişin kolayca sağlanması olduğunu söyledikten sonra Fuad Şükrü, bu adetleri, gelenekleri toplumun militarizasyonu yolunda birer araç gibi gördüğü şeklinde yorumlanabilecek düşüncelerine geçer. Artık bırakıldığı için üzüldüğünü söylediği bu mahalli adetlere ilişkin ilk örnek cirit oyunudur. Cirit oyununu "bir muharebe numunesi" olarak adlandırdıktan sonra millet-i müsellâhaya giriş yapar.[36]

"Devr-i ikbal ve saltanatımızda Osmanlı milleti bir millet-i müsellâha idi. Vaktiyle kuvve-i askeriyesine zaaftârî oldu, artık ne o eski cihangirlikten ve ne de büyük milletten eser kaldı. Saltanat-ı milliye, Türk milletinden hâl-i müdâfaada bulunan bir millet-i müsellâha-i medeniye tesisini gaye-i ittihâz ettiği için efrâdın mahir nişancı ve silahşör ve ilm-ü irfan sahibi olmasını istihdâf eder. Binaenaleyh itiyâdat-ı kadimemize tevâfuk eden bu gibi cirit oyunlarını ve at yarışlarını, futbol vesaire gibi her nev'i jimnastik oyunlarını, avcılık ve nişancılığı teşvik ve himayeden fâriğ olmamalıyız."

Millet-i Müsellâha'nın eğitim yoluyla sağlanmasına yönelik ilk satırlar çocuklarının hangi düşünce, değer ve ne tür pratiklerle yetiştirilmeleri gerektiğine dairdir:[37]

"Çocuk her vakit ve her yerde millet ve vatanın menafiine her şeyden hatta canından ve ailesinden muhterem bilmeli ve vatanı için vücudunu, servetini, istikbalini fedaya hazır olduğunu unutmamalıdır. Çocuğun ruhi, akli, kültürel ve mali her türlü imkânını vatanı için harcamalı, harcamaya hazır olmalıdır. Mekteb-i iptidaîyede endâht (atış) mahâlleri tesis ve miktar-ı kâfi esliha (silahlar) ile techiz edilmelidir. Çocuklar silahı yerinden kaldırmağa muktedir olunca onu mükemmel bir nişancı kadar istimâl etmeyi bilmelidir."

---

[35] *A.g.e*, s. 19.
[36] *A.g.e*, s. 20-21.
[37] *A.g.e*, s. 23-24.

Fuad Şükrü risalenin ilerleyen sayfalarında militarist tonu epey baskın çeşitli tasvir, tahlil ve önerilerini ayrıntılandırmaya başlar. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü askeri başarısızlıklara bağlayan bir yaklaşım sergiler. Bu yaklaşımında dikkat çeken iki unsur bulunur. İlki, "Devr-i i'tilâda (yükselme) yeniçeri ve sipahi teşkilatı memleketin an'anât-ı, ihtiyac-ı mahalliyeye tevafuk ediyordu. Halbuki sonradan Avrupa ordularını takliden basma kalıp yapılan teşkilat-ı askeriye eski usûl askeriye"nin yerini alamadığını söylediği Klasik Dönem Osmanlı askeri sistemini yücelten ifadelerdir. İkinci unsur, gayrimüslimlerin askere alınmalarına karşı çıkan satırlardır[38]:

"Halbuki bizde yeniçerilerin ilgasından sonra bilâ-tefrik askerliği umuma teşmil ettiler. Sehven zâbitan ile efrad arasında seviye-i irfan itibariyle derin çukurlar bulunduğundan yekdiğerini yabancı telakki ediyorlardı. (…) Bizde ilk yapılacak ıslahat bunun gibi gayritabi ahvalden tevakkî (sakınma) suretiyle vücuda getirilecek ıslahat ve teşkilat-ı esasiyedir."

Osmanlı askeri ıslahatlarının yararsızlığını dile getiren bu ifadelerin ardından Fuad Şükrü, askerlik ve ordunun genel karakter ve içeriğinin nasıl olması gerektiğine ilişkin düşüncelere geçer. "Makine gibi hareket eden yüzbinlerce askere ihtiyaç vardır"; "ekmeksiz ve susuz birkaç gün yaşanır, ordusuz ve donanmasız bir an bile yaşamak mümkün değildir"; "kumandanlara kesin olarak itaat etmeli" gibi genel geçer ifadelerden sonra, makine gibi hareket eden yüzbinlerce askerden oluşturulmuş bu ordunun kurulsa dahi yeterli olmayacağını, milis teşkilatının da kurulmasının zorunlu olduğunu söyler.[39] Nitekim risalesinin büyükçe bir bölümünü ayırdığı "Milis Teşkilatı" başlığı, "Bizde Milis Teşkilatı Nasıl Olmalıdır?", "Milis Darü'l-Fünûnu", "Karyelerdeki Teşkilat" gibi alt başlıklara sahiptir. Fuad Şükrü'nün bu bölümde dile getirdiği düşünce ve önerileri aynı zamanda onun düşüncelerine militarist rengini veren, millet-i müsellâha yanlısı olduğunun teyidi gibi olan bölümdür.

İlk alt başlık olan "Milis Teşkilatı"nda, Milis ordusunun Osmanlı sipahi teşkilatının örnek alınarak kurulması gerektiğini söyler. Sipahi teşkilatı gibi kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bu ordu, böylelikle devlet hazinesine yük olmayacağı gibi iaşe problemi de yaşamayacaktır.[40] Fuad Şükrü, "Bu orduyu teşkil edenler memleketin ahlak ve tabâyi'ni nazar-ı dikkate alarak memlekete muvafık bir tarz ve usûlde bilâ-amasârif elli altmış bin kişilik silahşör asker"den oluştuğunu söylediği Karadağ milis ordusunun, I. Balkan Savaşı'nda Ali Rıza Paşa'nın ordusunu yenmesini, milis ordusunun kurulması zorunluluğuna kanıt olarak gösterir.[41]

"Bizde Milis Teşkilatı Nasıl Olmalıdır?" başlığında, Milis teşkilatının birlikte düşünülen iki işlevi olması gerektiğinden dem vurur. İlki, "Milis Teşkilatı bir

---

[38] *A.g.e*, s. 47.

[39] Fuad Şükrü Milis ordusunun zorunluluğunu, Abdülhak Hamit Tarhan'ın, *'Azade olaydılar seferden/ Bir ordu çıkardı bir neferden'* dizeleriyle kanıtlamaya çalışır. Bkz. *a.g.e*, s. 48.

[40] *A.g.e*, s. 48.

[41] Fuad Şükrü, Karadağ'ın çok küçük bir yer, nüfusunun çok az ve son derece fakir olmasına rağmen elli - altmış bin kişilik milis ordusuna sahip olduğunu bizde ise bunun birkaç katının olabileceğini de satırlarında imâ eder. Bkz. *a.g.e*, s. 49-50.

taraftan müdafa-i memleketi ihzâr (hazır) etmek" ifadesiyle belirtilen ülke savunmasıdır. Diğeri ise "şoselerin inşasını, maarifin tamimini temin, levâzımât-ı askeriye ihzârını temin etmek. Sanayi ve ziraatin himayesini istihdaf (hedef edinmek) ve ormanların harîkten (yanmaktan) ve asayişi mahâlliyenin halelden vikayesini (muhafaza) deruhte etmelidir" satırlarında beliren toplumsal işlev ve görevleridir. Bu toplumsal işlevler yerine getirilemediği için Anadolu'da tarımın gelişemediğini, makineleşemediğini de satırlarına ilave eder.

Milis ordusunun oluşturulmasının en önemli ve kalıcı sonucunu ise Fuad Şükrü, "bu teşkilatın en mühim netâyicinden biri de askerliği sevdire sevdire ahaliye vazifelerini ifa ettirmek olacaktır" cümlesinde dile getirir. Askerliği sevdirerek, bütün toplumun görevlerini bir asker algısı ve ciddiyetiyle yaptırtmak konusunda en büyük sorumluluğu ise milis ordusunun kumandanlarına verir:

"Memurîn-i mülkiye huzurûyla mızıkalar çalınarak Cuma günleri umuma ve Salı günleri yalnız gençlere karyenin milis kumandanı marifetiyle talimler icra ve bunu bi'l-cümle kazâ ve livalara şehir ve karyelere teşmil etmelidir. Karyenin milis kumandanlığı dairesinde efradın yağmurlu havalarda nişan talimlerine müsait bir poligon (…) ihzâr edilmelidir."

Fuad Şükrü'nün, milis ordusunu toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmesi anlamına gelen önerileri ilerleyen sayfalarda daha da belirginleşir. Nitekim milis ordusunun kumandanının görevlerini, bulundukları bölgeye göre yaptırabileceği işleri, yükleneceği sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde tasvir eden satırlarda bu görülür. Örneğin, kumandanı makinist, araba tamircisi, usta öğretici, asker, ticaret ve zanaatı teşvik eden, asayişi sağlayan, itfaiyeci, mühendislikten anlıyorsa mühendis, kondüktör, cebir ve hendese öğretici hatta at yetiştirici[42], serrâc, debbağ gibi vasıflardan birine ya da bir kaçına sahip olması gereken kişi olarak nitelendirir.[43]

Bu kumandanları yetiştirecek "Milis Darü'l-Fünûnu" önerisini ayrıntılandırmayı da unutmaz Fuad Şükrü. Bu okulun müfredatının dikkatli hazırlanması gerektiğinin yanı sıra kumandanın herkese kendisini sevdirmesinin önemli olduğunu, bunun da yolunun kumandanın mütedeyyin olmasından geçtiğini dolayısıyla Milis Darü'l-Fünûnu'na kabul edilecek öğrencinin medrese-yi kuzzattan, hukuk mektebinden yahut camide ders almış kişilerden seçilmesini ister. Bu seçimin hassasiyetle yapılması gerektiğini söyledikten sonra Darü'l-Fünûn ders programından bahseder. Ders programının sabahtan öğleye kadar askerlik dersleri, hukuk-u düvel, hukuk-u esâsiye, ilm-i servet gibi teorik derslerden oluşmasını, öğleden sonra ise öğrenciler süvari bölümünü seçmişlerse hara-

[42] Fuad Şükrü at yetiştiriciliği ve biniciliğine garip bir şekilde çok önem verir. Hatta risalenin sonuna Edmond Demolins'in at hakkında söylediği veciz sözlerini eklemiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 54-55. Atı öven, onun güzellikleri, kerametleri üzerine yazılan yazıların XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda çok sık görüldüğüne, bu yazıların, atına binip sefere çıkan padişah imajını özlemek dolayısıyla cihangirane, muktedir bir devlet/sultan isteği ile ilgili olduğuna dair bkz. Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Oluşumu", *Notlar 14*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2008, s. 34.

[43] *A.g.e*, s. 51-52.

cılığın, saraçlığın ya da debbağcılığın pratikleriyle; piyade bölümünü seçmişlerse makinistlik, mühendislik ve mimarlık pratikleriyle eğitilmesi gerektiğini söyler.[44]

Risalenin son bölümü "Karyelerdeki Teşkilat" isimli bölümden oluşur. Bu bölümde Fuad Şükrü, köylerdeki teşkilatların nasıl ve hangi bölümlerden oluşturulması gerektiğini beş maddede anlatır. Birinci maddede, milis kumandanlığı dairesinde atış poligonu, depo ve gerekli alet ve edevatın bulunmasını söyler. İkinci maddede, geniş bir bahçe ve "derun"da inşa edilmesini söylediği mektepten bahseder. Üçüncü madde, "tasarruf sandığı vazifesini ifâ etmesi lazım gelen posta ve telgrafhâne"ye ilişkindir. Dördüncü madde, "karye ziraat meclisini muhtevi karye heyet-i ihtiyariye dairesi" kurulması gerektiğine dairdir. Beşinci ve son madde ise, kütüphanesi ve kıraathanesi birlikte yapılması gereken misafirhaneye ilişkindir.[45] Köylerdeki mekan örgütlenmesinin nasıl olması gerektiğine dair bu maddelerden sonra Fuad Şükrü, kaza ve livaların mekan örgütlenmesinin merkezine milis ordusunu koyduğu satırlara geçer. Aşağıdaki ifadeler barındırdığı kurumlar hiyerarşisi açısından, eğitimi hangi amacın/kurumun mütemmim cüzi gibi gördüğü bakımından ve toplumsal hayatın, kurumların ve mekânların nasıl düzenleneceğine dair ifadeler taşıdığı için önemlidir ve risalenin de kısa bir özeti gibidir:[46]

"Liva merkezleri milis ve maarif teşkilatının tekmîl etmiş bir derecesi olacağı için maarif müfettişliği ve milis kumandanından mâada milis müfettiş umumiliği dairesini ve devâir-i sâire-yi lâzımeyi ihtiva etmelidir. Vilayet merkezleri de liva merkezleri gibi doğrudan doğruya müdafa-i milliye vekaletine merbut bulunmalıdır."

IV. Sonuç

Fuad Şükrü'nün düşünsel yapısını oluşturan zaman dilimi, halk kesimlerinin siyasi temsil vasıtasıyla ülkenin yönetiminde söz sahibi olma denemelerinin somutlaştığı II. Meşrutiyet Dönemi'ydi. Siyasi temsilin dayanacağı, bilinçli özneler olması istenen Osmanlılara siyasal, ideolojik düşünce ve içeriklerin zerk edilmesinin zorunlu görüldüğü bu dönemde, Demokrat olmakla İttihatçı olmanın, sosyalist olmakla İslamcı olmanın yahut İtilafçı olmakla kozmopolit olmanın iç içe geçebilmesi, bu oluşumların içindeki aydınların yüzer gezer entelektüelliklerinin, tamamlanmamış kanaatlerinin bir ürünü olmasının yanı sıra devleti kurtarmak aciliyetinin yarattığı basıncın da bir sonucudur. Cumhuriyet'e geçişle beraber dönemin aydınları aciliyetin zembereğini artık olmayan İmparatorluğu kurtarmak için değil, yeni rejimin tahkimi amacına yönelik kurmaya başlarlar. Bir başka ifadeyle aciliyetin bağlamı değişir, varlığı aynen devam eder. İfadenin bağlamını ve kendisini biraz değiştirme pahasına "sözcüğün alışılmış anlamıyla

[44] *A.g.e.*, s. 53-54.
[45] *A.g.e.*, s. 55.
[46] *A.g.e.*, s. 55-56.

bir yere yerleşmenin"[47] müşkül olduğu bu acil ve zor zamanlarda, İmparatorluğun çöküşünün en yakın ve somut nedeni gibi görünen askeri başarısızlık, yeni rejimin en sıkı tedbirlerini alması gereken/istenen alan olur. Tedbir almanın başlayacağı yer ise silahı yerden kaldırmayı başarabildiğinde onu mükemmel bir nişancı gibi kullanabilecek çocukların, poligonlarında atış talimi yapabilsin diye silahlarla donatılmış "Mekteb-i İptidaî"ye olur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İradeler Maarid (İ.MF.)

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF.MKT)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.)

Kitaplar

Adorno, Thedor W., *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Akın, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Benjamin, Walter, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2007.

Eraslan, Cezmi ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

Fon Der Golts Paşa, *Millet-i Müsellâha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi*, çev. Yüzbaşı Mehmed Tahir, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1301/ 1885.

Fuad Şükrü, *Saltanat-ı Milliye Temelleri*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946.

İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım*, Mecidiye, 1939.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kaya, Gökhan, *Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, 2. baskı, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2002.

Mannheim, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Yayınları, Ankara, 2009.

Tanpınar, Ahmet Hamdi; *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. baskı, İstanbul, 2001.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, C. I.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

---

[47] Thedor W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 39.

Vagts, Alfred, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Hollisand Carter, London, 1959.

Makaleler

Ahmad Feroz-Rustow, ve Dankwart A., "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1977, S. 4-5.

Akşin, Sina, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara.Üniversitesi. SBF Dergisi*, Ankara 1974, C. XXIX, S. 1-2.

Alkan, Mehmet Ö., "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Altınay, Ayşe Gül - Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, C. 4.

Altınışık, Işıl Uçman, "Osmanlı'da Zaman-Mekan Kavrayışının Değişimi; Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme" *Turkish Studies*, C. 7/4, Ankara.

Birinci, Ali, "Lütfi Fikri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27.

Beşikçi, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, Sayı 8, Bahar 2009.

Fuad Şükrü, "Beyânnâme", *Hukuk-u Umûmiye*, 9 Teşrîn-i Evvel 1324.

Fuad Şükrü, "Vazifemiz", *Türkiye*, 9 Teşrîn-i Evvel 1326, No: 27.

Fuad Şükrü, "Mâzi ve Hâl" *Yeni Ses*, 4 Teşrîn-i Evvel 1326 No: 7.

Fuad Şükrü, "İngiltere ve Almanya", *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326, No: 5.

Fuad Şükrü, "Fransa ve Almanya", *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326, No: 5.

Fuad Şükrü, "Rusya ve Almanya ", *Hukuk-u Beşer*, 9 Kanûn-i Evvel 1326, No: 1.

Hanioğlu, M. Şükrü "Karl Sussheim - İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi", *Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eylül 1991, No: 2.

Hansen, Miriam, ,"Foreword", Oskar Negt & Alexander Kluge, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proleterian Public Sphere,* çev. Peter Labanyi, Jamie Owen Daniel, Assenka Oksiloff, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003.

Mann, Michael "The Rootsand Contradictions of Modern Militarism", *New Left Review*, I-162, Mar.-Apr. 1987.

Özden, Mehmet, "Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Bey'in 'Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvva Mesaili' (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Ankara, 2012, C. 29, S. 1.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Ünder, Hasan, "30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri Millet-i Müsellâha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 32/192, Aralık 1999.

Yılmaz, Hüseyin, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Oluşumu", *Notlar 14*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2008.

Öz: Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle Erken Cumhuriyet döneminin gözde kavramlarından olan "millet-i müsellâha" ile eğitim arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın dayandığı eser Cumhuriyet'in ilanı esnasında yayınlanmış olan Fuad Şükrü'nün *Saltanat-ı Milliye* adlı risalesidir. Makalemizde özellikle militarizm, eğitim ve millet-i müsellâha kavramlarının yeni rejimi tahkim etme amacına yönelik olarak geçirdiği değişime odaklanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Millet-i müsellâha, *Saltanat-ı Milliye* risalesi, Fuad Şükrü, milis ordusu teşkilatı, Erken Cumhuriyet Dönemi, eğitim, okul.

From Nation in Arms to School in Arms: A Tractate in Early Republican Period, School, Education and Militarism

Abstract: This paper scrutinizes the relation between "*millet-i müsellâha*" (nation in arms) and education as of late Ottoman Empire till Early Republic period. The paper mainly deals with Fuad Şükrü's tractate published in İstanbul during the proclamation of Turkish Republic, namely *Saltanat-ı Milliye*. More specifically, the study follows the traces of the changes in understanding of militarism, education and "millet-i müsellâha" in a way to consolidate the New Turkish Republican regime.

Keywords: Nation in Arms, Tractate of *Saltanat-ı Milliye*, Fuad Şükrü, organization militia army, Early Republican Period, education, school

Yetmiş Yıl Önce Başlayan İlk ve Orta Öğretim Sürecinden Akılda ve Fotoğraflarda Kalanlar

Teoman ERGÜL

Kebikeç dergisinin ilk ve orta öğretim anıları ile ilgili bir özel sayı planladığını öğrendiğim zaman heyecanlandım. Bir an kendimi boşlukta hissettim. İlkokula 1943-44 öğretim yılında Muş'ta başladım. O günden bu yana tam yetmiş yıl geçmiş oluyor. İlkokulu üç Doğu Anadolu ilinde, Muş, Erzurum ve Bitlis'te tamamladım. Kırşehir'de ortaokula başladım ve bitirdim. Liseyi ise Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi ile Zonguldak Mehmet Çelikel Lisesi'nde okudum. Bu çeşitlilik kültürüme, davranışlarıma da etki etmiş olmalı.

Albümlerdeki fotoğraflardan ve henüz zayıflamamış belleğimden çıkarabildiğim anıları ilgi çekici bulabileceğinizi umarak yazmaya başlıyorum.

Çocuğun eğitim ve öğretimi aileden başlamaktadır. Babamın memur olması dolayısıyla ailem, çekirdek aile idi ve babam ile annemden ibaretti. Bir süre birlikte yaşadığım babaannemin küçük yaşlarda bir etkisi olduğunu sanmıyorum.

Anne tarafından ise teyzemin kocası Murat Uraz'a daha sonraki yıllarda öykündüğüm; babamla birlikte okuma ve yazma alışkanlığını ona özenerek edindiğimi sanıyorum. İstanbul Lisesi Müdür Muavini iken ölen büyük dayım Murat Tekiner'i hiç hatırlamıyorum. İlköğretim müfettişi olan küçük dayım Bahri Tekiner'i de yetişme çağlarımda doğru dürüst tanımadım.

Okul öncesi ile ilk ve orta öğretim döneminde etkilendiğim geride iki insan, annem ile babam kalıyor. Önce onlardan başlamalıyım.

Babam Niyazi Ergül'ün eğitim süreci ile ilgili pek fazla bilgimiz bulunmuyor. Liseyi "orta" derece ile bitirmiş olmasına bakarak çok başarılı bir öğrenci olmadığı söylenebilir. Şiirle dolu geçen bir öğrenim dönemi yaşadığı ise bıraktığı eski yazı şiir defterlerinden bellidir. Elimizde liseden mezun olduğu 1934 yılına kadar yazılmış şiirlerle dolu üç şiir defteri; hemen sonra yayımlanmış *Benim Koşmalarım* adlı küçük bir şiir kitabı ve bu dönemde dergilerde yayımlanmış şiir ve nesirleri var. Eldeki bu verilerden ortaya çıkan sonuç Niyazi'nin eğitim döneminde derslerinden çok; edebiyat ve şiirle ilgilenmeyi seven bir öğrenci olduğudur.

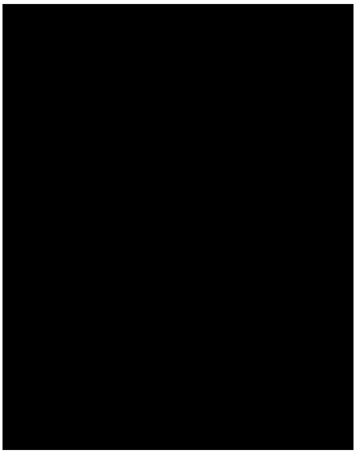

Teoman Ergül'ün babası Niyazi Ergül Erzurum Lisesi'nde son sınıftayken (1934)

Lisede Fransızca öğretmeni Cevdet Bey (Karlıdağ- Ünlü Abdullah Cevdet'in oğlu) ile yaşam boyu süre giden bir dostluğu oluşmuş. Bu dostluğun kaynağında edebiyat ve şiir sevgisi yatıyor. Cevdet Bey'in Fransızca'sından daha çok, şiir hakkındaki bilgilerinin genç Niyazi'nin ilgisini çektiği anlaşılıyor. Bunu yazılarında da görüyoruz.

Benim için en önemlisi, *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir yazımdan sonra Cevdet Bey'den aldığım mektuptur. Bu mektubunda "Ben, arkadaşım, dostum Niyazi Ergül'ün Teoman diye bir oğlu olduğunu hatırlıyorum. O isen babanın adresini bana bildirmeni rica ediyorum. Eğer o değilsen kusura bakma" diyordu Cevdet Bey.

Babamın okuldaki lakabının, şiirle fazla iç içe yaşamasından ve şiirlerini gözlerini kapayarak okumasından dolayı "Kör şair" ve/veya "Homeros" olduğunu biliyoruz.

Niyazi'nin eğitim yıllarında bir de keman olayı yaşanıyor. Kendi anlattığına göre köyden geldikten kısa bir süre sonra okulun müzik atölyesindeki çalgılar ve özellikle keman ilgisini çekiyor. Müzik öğretmeninin herhalde yaşı ve köy çocuğu olmasından kaynaklanan olumsuz tavrına rağmen geceleri gizlice müzik odasına girip keman çalmayı öğreniyor. Lisenin etkinliklerinde oldukça ilerlettiği anlaşılan kemanını çalıyor. Lisede ve kız öğretmen okulundaki karizmasının bir diğer unsuru da bu keman oluyor.

Erzurum'da, liseye komşu kız öğretmen okulu ile ortaklaşa düzenlenen etkinliklerde "gözlerini yumarak" duyguyla şiirler okuduğu için, kısa boyuna, sağlıksız bünyesine karşın kızlar arasında süksesi olduğu anlaşılıyor. Ünü o kadar ileri gidiyor ki, Lise Müdürü Murat Uraz'ın baldızı, uzun boylu, gösterişli Zehra ile aralarında bir yakınlık doğuyor.

Teoman Ergül'ün annesi Zehra Hanım Erzurum Kız Öğretmen Okulu'ndaki arkadaşları ve öğretmenleri ile gezide (1934)

Erzurum Kız Öğretmen Okulu, öğrenciliklerinin son yılında İstanbul'a naklediyor. Annem Zehra da İstanbul'a gidiyor. Bunun ilişkilerine nasıl bir etki yaptığını tahmin etmek güç olmasa gerek.

Annem mezun olduktan sonra ağabeyi Murat Tekiner'le Kütahya'ya gidiyor; bir yıl öğretmen vekilliği yapıyor. Sonra tekrar annesi ile Erzurum'a küçük ağabeyinin (Bahri Dayımın) yanına dönüyor. Niyazi de Lise son sınıfta Sarıkamış'ta memurluğa başlıyor. İki genç arasında neler yaşandığını, ilişkilerini nasıl sürdürdüklerini bilemiyoruz, ama 1.1.1935 tarihinde nişanlanıyorlar. (Allah gani gani rahmet etsin, ne babam ne de anam bu gibi konularda uzun uzun konuşmayı sevmezlerdi; bizde de bunu öğrenmek için bir istek yoktu. Bunun için sorup soruşturmayı hiç düşünmedik. Onları bazı şeyleri anlatmaya zorlamadık. Şimdi içtenlikle söylüyorum ki, bu ihmalin vicdan azabını çekmekteyim.) Bir yıl sonra da evlenmişler.

1937 yılında, babamın yedek subay okulunda İstanbul'da bulunduğu günlerde, Cağaloğlu'ndaki teyzemin evinde dünyaya geldim. Yedek subay okulu bittikten sonra babam Bitlis alayına tayin edilmiş; askerlik bitince de Muş'a memur olarak gelmiş.

Annem öğretmen okulundan mezun olduğu halde öğretmenlik yapamamış olmanın burukluğu ile olmalı, bana okuldan önce okuma yazma öğretme çabasına girişmiş, kendi anlattığına göre "A'dan sonra B gelir"i öğretemediği için vaz geçmiş. Sanırım bende uğradığı başarısızlıktan sonra kardeşlerimde hiç denememiş yöntemini.

Teoman Ergül'ün "A'dan sonra B geliri" öğrenemediği günler...

1943 yılında Muş'un ortasındaki Tevfik Sırrı Gür parkına bitişik okulda eğitim süreci başladı. Kentte o tarihte başka bir okul olup olmadığını da bilmiyorum. Açıkça itiraf etmeliyim ki, ne okuduğumuz alfabeden ne öğretmenimden ne de arkadaşlarımdan hiçbir iz kalmamıştır. Arkadaşlarımın hiçbiri ile hayatımın hiçbir döneminde karşılaşmadığım için bunu doğal da karşılamak gerekmektedir.

İlkokul birinci sınıfla ilgili tek anım, depremde kaçarken başımı kapının pervazına çarpmış olmamdır.

Cezaevinin karşı köşesinde, bir çeşmenin karşısındaki iki katlı evin görüntüsünü de unutmuyorum.

Sonra deprem boyunca kar altında çadırda yaşadığımızı unutamadım. Deprem günlerinde evimizin karşısındaki düzlükte kurulan çadırda kalmıştık. Çadırdaki sobada yakılmak üzere evin bodrumundan odun getirirken çektiğimiz korkular unutulabilecek gibi değildi.

O günlerde biz okulda iken mahallede silahlı bir kavga olmuş, yaralı, karda açılmış patikadan hastaneye doğru giderken bizler karşısına çıktık. O günlerde araba olmadığı için çok kar yağdığı zamanlar insanlar açılmış patikadan gidip gelirlerdi. Yaralı bizlerle karşılaşınca, bir elini kanayan yarasında, diğer eliyle başlarımızı okşayarak; "Bebeler çabuk geçin!" diye bizleri şefkatle okşuyordu. O yaralı Kürdün o gün gösterdiği merhameti ben hiçbir zaman unutmadım, bu davranışı özellikle terörün acımasızca çocuk, hasta, silahsız canları aldığı günümüzde hep hatırladım.

Babam ile birlikte iş gezilerine katıldığım aile albümündeki resimlerden anlaşılıyor. Babama Erzurum Özel İdare Muhasebe Varidat Müdürlüğü önerildiği zaman hemen kabul ettiği anlaşılıyor.

O yıl Erzurum'da Hükümet Konağı'nın arkasındaki okulda ikinci sınıfa gittim. Üç ay okuduğum Erzurum'daki ilkokul ikinci sınıftaki tek anım ise beni dövmeye kalkışan çocuklara, İlk Öğretim Müfettişi olan Bahri Dayımın engel olması, beni dövmeye çalışanların elinden kurtarmış olmasıdır.

Yıl bitmeden de Bitlis'e geldik. Yedi aylık Erzurum ikametinden bende kalan en önemli izlenim, Cumhuriyet Caddesi'nin iki yakasındaki Hükümet binası ile Belediye binası idi. Hükümet'te Özel İdare ve Maarif daireleri de vardı. O binaları uzun yıllar devasa bloklar olarak hatırladım. 1993 yılında TBB'nin Erzurum'daki genel kuruluna giderken, karşıma çıkan binaların küçüklüğü, mütevazılığı beni şaşırttı. Çocukluk anıları hakkında şüphe duymama neden oldu.

Babam Bitlis'te göreve Aralık ayında başladı. Bitlis karı ile ünlüdür. Hatta Türkiye'de en çok kar Bitlis'te yağar denilir. Şimdi bile İnternet sitesinde Bitlis'i ararken çok sayıda kar resmi bulursunuz.

O zamanlar evimiz ve mahallemiz ile okul arasında büyük bir boşluk vardı. Muş'ta olduğu gibi Bitlis'te de mahallenin en ucundaki okul öğrencileri, bir büyüğün denetim ve gözetiminde yola çıkarlar, yol üstündeki çocuk ve gençleri alarak güvenli ana yola çıkarırlar veya okula götürürlerdi. Akşam okuldan dönüşte aynı düzen yapılırdı. Arabanın olmadığı, yolların bir patikadan ibaret bulunduğu günlerde güzel bir dayanışma örneği idi.

Bitlis'te ilkokulun son üç yılını okudum ve Bitlis ilkokulundan mezunum. Okulun adını anımsamıyorum. İsmet Paşa İlkokulu olabilir. İsmet Paşa'nın "*devr-i saadeti*"nde memleketinde isminin ilk önce akla gelmiş olması da doğaldır.

Bayramlarda ilk şiirimi orada okudum. Kayak kaymasını orada öğrendim. Babamın iş bilir bir ustaya yaptırdığı bir çift tahta kayakla kayabiliyordum. Pazar günleri mahallenin, hatta kentin çocukları, gençleri kafileler halinde evimizin eteklerinde bulunduğu dağı öğleye kadar tırmanırdık, sonra büyüklerin gözetim ve denetiminde geniş kavisler çizerek eve dönerdik.

Sünnetimi orada yaptırdılar. Cinselliğin, kızların ve erkeklerin farklılığının bilincine orada vardım.

İlk sinemaya orada gittim. Halkevi salonunda aklımda kaldığına göre, *On Üç Kahraman* gibi bir adı olan bir film seyrettim. Bir değirmende sıkışmış on üç savaşçının kahramanlık öyküsü anlatılıyordu. Sonra bunun etkisi ile lise birde Çeçenlerle ilgili bir piyes yazmaya kalkıştım. Gerçi edebiyat öğretmenimiz beğenmişti, ama elimde bir metni olmadığı için bir şey söylemek imkânım yok.

Babam iki yıl sonra CHP Şiir Ödülü yarışmasına katıldı. Çok uzun yıllar evimizde, çevremizde Bekir Sıtkı Tarancı'nın ödülü kazanan şiiri ile bu şiir arasında kıyaslamalar yapıldı. Sonra *Ömrümüz* adlı altı şiirini içeren bir küçük risale yayımladı. Şiirler *"Bunlar, on beş yıllık ciddî bir şiir çalışmasının muhassalası olup okur'a hakiki şiiri tattırmak iddiasındadırlar."* şeklinde sunuluyordu.

Galatasaylılığım Bitlis'teki kazançlarımdan biri olmalı. Bir kere Bitlis'in futbol takımının rengi sarı kırmızı idi. Teyzem anneme ikide bir mektup yazıyor, beni İstanbul'a göndermelerini, kocası Murat Uraz'ın beni Galatasaray Lisesi'ne kaydettireceğini söylüyordu. Bu koşullarda ismini duymadığım Fenerbahçe veya Beşiktaşlı olmam elbette ki mümkün değildi.

Bir de Bitlis takımında çok sevilen bir oyuncu vardı. Adını Kadri Dağ diye hatırlıyorum. Kışın kayar, yazın futbol oynardı. Kışın kırılan kemiği iyileşir iyileşmez, futbol sahasına koşardı. Bazen de futbol sahasında kırılan ayağını kayak sahasında iyileştirirdi. Çocuk beynimde o benim için gerçek bir kahramandı.

Futbol sahasında belirli zamanlarda horoz dövüşü yapılırdı. Babam iki Hint horozu almıştı. Onlarla kimse ilgilenmiyordu. Diğer tavuklar ve horozlar ne yiyorsa, onlar da onu yiyorlardı. Israrım üzerine, bir gün annem beni çok erken uyandırdı. Horozlarımı koltuğumun altına aldım. Futbol sahasında kurulan İplik Pazarı'na götürdüm. Bir de küçük hasırım vardı. Horozlarımı güya onun üzerin-

de dövüştürecektim. Ama bakımlı ve dövüşe alışmış horozların vahşi dövüşlerini, biri birinin gözlerini çıkarmalarını seyredince, dövüştürmekten vazgeçtim, bir daha da dövüş lafı etmediğim gibi, horozların yanına da yanaşmadım.

Bitlis denilince iki portre ön plâna çıkıyor. Biri Cemile Bacı veya Ebe Cemile veya Kürt Cemile… İri yarı, annemden biraz uzun, yazmasının ucu her daim dişleri arasında dolaşırdı. Yalçın'ın ebesi olması yanında, annemin de can yoldaşı idi. Kışın yenilmek üzere pekmez ve kavurma yapar, ev işlerinde anneme yardım ederdi. Cemile Bacı evimizden hiç çıkmazdı.

Cemile Bacı'nın kocası eşkıyalık yapmıştı. Onun Kürtlükle, Türklükle, hilafetle, Cumhuriyetle bir ilgisi olduğunu zannetmiyorum. Kocası sadece geçim ve şeyhinin isteği doğrultusunda eşkıyalık yapmıştı. Anneme kocasının tüfekle *"tayyare"* düşürmüş olduğunu anlatmıştı.

İkinci sima bir icra memurudur. Daha sonra anlatacağım gibi kollarımın arasında can verdi.

Bizim ilk oturduğumuz evin bahçe duvarına komşu büyük, ancak çevredeki diğer evler gibi yıkık dökük, büyük bir ihtimalle Ermenilerden kalma, iki katlı bir taş konak vardı. Konakta, kiracı olarak İcra Memuru oturuyordu. Biz çocuklar, evin önündeki sahada top oynarken yanımızdan geçtiği için sıska, beli bükülmüş, gözlüklü bu zatı hayal meyal hatırlıyorum. Ama ne ismini bilirdik, ne sesini duymuştuk. Bir gün sabah mahalleye İcra Memurunun karısının balta ile parçalandığı haberi bomba gibi düştü. Annem dâhil bütün mahalle kadınları tanık olarak dinlendi. Savcıya veya karakola ifade vermek üzere giderken annemin gösterdiği telaş ve duyduğu heyecan bugün bile gözlerimin önündedir. Sonra fail bulunamadı veya bulundu da ben bilmiyorum.

Ancak yirmi yıldan fazla bir süre sonra, bu icra memuru ile karşılaştım. Hemen tanıdım. Bu olay dolayısıyla insan hafızasının gücünün ve bilinçaltı denen mekanizmanın mükemmelliğinin beni nasıl şaşırttığını anlatmalıyım.

Tabii bir de amâ hafızı anlatmalıyım. Annem bütün çocuklar gibi benim de dini vecibelerimi, hiç değilse dualar ezberleyip namaz kılmayı öğrenmem için, mahalledeki amâ hafıza götürdü. Bir veya iki gün gittim. Hafızın karısı, "Toman sen artık gelme," dedi. Anneme söyledim, çok kızdı ve hafızın evine gitti. Hafızın karısı, doğrusunu söylemiş: "Hanım senin kocan memurmuş; başımıza bir iş gelir sonra." Diğer çocuklar kursa devam ettiler. Hafızın başına bir iş geldiğini de hiç duymadım.

Babamın yeni atandığı Kırşehir'de ortaokula başladım. Tepede bir okul vardı. Daha sonraki ziyaretimde küçük, daracık bir tepe olduğunu gördüm, ama o günlerde, tepe üstü bana çok geniş gelirdi. Tatil günleri çıkar orada top oynardık. Öğleleri on kuruşa ekmek ve çemen yer, tek içecek olan beyaz gazoz içerdik.

İlk önce Kayseri yolu üzerinde tek katlı bir evde oturduk. Bir ara komşumuz Dr. Ercüment Alacakaptan ile tarih öğretmenimiz idi. Sonra onun karşısında iki katlı bir eve çıktık. Her iki evin de arkasında geniş, bakımsız meyve bahçeleri vardı. Ne kadarı eve dâhildi, bilmek imkânı yoktu, ancak yıkık bahçe duvarları

bahçelerin büyük kısmı ile evin ilgisi olmadığını gösteriyordu. Ancak sahipsiz göründüklerinden gece gündüz içinde dolaşabiliyorduk.

Kırşehir denince aklıma ilk gelen Müfit (Kurutluoğlu) Hoca olur. Bazen okul dönüşü veya okula giderken de rastlardık, ama Müfit Hoca'nın üzerimizdeki etkinliğinin en önemli göstergesi mahallemizde idi. Yoldan geçerek evine giderdi. Devetüyü paltosu, rugan ayakkabıları ve siyah bastonu ile köşeden göründüğünde hepimiz müfettiş Yılmaz Bey'in köşesindeki çeşmenin önüne dizilir, onun geçmesini beklerdik. Kimimiz selam verirdi. Ama o küçümencik adamın selamı bizim için büyük önem taşırdı. Bu Müfit Hoca, Atatürk'ün Birinci Meclisi'nde Kırşehir milletvekilliği yapmış, Müfit Kurutluoğlu idi. Onun çarşıdan geçişi de aynı seremoni ile olurdu. Avukat olduğunu sonradan öğrendim. O geçerken esnaf aynen bizim gibi ayağa kalkar onu saygı ile selamlardı. Sonradan seveni kadar sevmeyeni olduğunu da öğrendim. Ama ona saygısızlık yapanı hiç görmedim, duymadım. Hatta bir defasında *"Müfit Hoca geliyor,"* sözü üzerine kavga eden esnafın ayrıldığına bile şahit oldum. Yeni deyimiyle Müfit Hoca benim için tam bir *"şehir efsanesi"* idi.

Kırşehir o yıllarda politika bağlamında çok hareketli günler yaşıyordu. Nitekim 1950 seçiminde CHP, DP ve CKMP birer milletvekili çıkarmıştı. CMKP milletvekili Osman Bölükbaşı idi. Sonraları başka illerde de dinlediğim için onun memleketindeki konuşma tarzı ve niteliğinin farklı olduğu düşüncesindeyim. Seçim kampanyası sırasında onun toplantılarını Kırşehir'de dinlemenin zevki

Kırşehir Ortaokulu'nda

ayrı idi. Ben hiç bilemiyorum, ama babam, babası Ahmet Ağa'nın sofrasını ve etkinliğini anlata anlata bitiremezdi.

1951 yılında, Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk heykelinin, Kemal Pilavoğlu adındaki kişinin Ticani diye adlandırılan dini örgütü tarafından parçalanması, Kırşehir'de gençlik ve siyasi parti mitinglerinin yapılmasına neden olmuştu. Yeni heykeli açmaya Cumhurbaşkanı Celal Bayar gelmiş, şiir ve nutuklardan sonra heykelin üzerindeki bayrağı indirmişti. Atatürk ve Cumhuriyet karşıtı eylemlerin, DP döneminde ilki bu olacaktı. Atatürkçüler de yeni bir olay çıkıncaya kadar Kırşehir'i ziyaretgâh yapmışlardı.

Babamın hemşerisi, ancak birbirlerinden pek fazla hazzettiklerini sanmadığım, asıl mesleği öğretmenlik olan kitapçı Kemalettin Şenocak anılarım arasında önemli bir yer tutmaktadır. O gelmeden önce kırtasiye ihtiyaçlarımla birlikte kitap isteklerimi de Belediye Başkanı'nın oğlu ve sınıf arkadaşım Erhan'ın ağabeyi Ali Baytok karşılardı. Sonraları Kemalettin Ağabey'in kitapçı dükkânından çıkmaz oldum. Sanırım kiralık kitap da veriyordu. Ama ben hemşerilik hakkımı kullanıyordum, hiç para verdiğimi hatırlamıyorum. Şinasi'den Hüseyin Rahmi'ye, ne bileyim Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf'a kadar bütün Türk yazarları ile on ciltlik *Pardayanlar*'ı, üç ciltlik *Lükres Borgiya*'yı, *Madam Bovary*'yi, Fransız –Hugo, Balzac vs.- ve Rus klasiklerini –Dostoyevski, Tolstoy, Gorki, Puşkin gibi- ve daha nice kitabı o günlerde okudum. Henüz sol kitaplar furyası başlamadığı için doğu ve batı klasikleri ya da macera kitapları bize yetip de artıyordu. Geceleri elektrik olmadığı için gaz lambası ışığında yatağımda sabahlara kadar okurdum. O çağda bu kadar kitap okumanın yararlı mı yoksa gereksiz mi olduğuna karar veremiyorum. Tek tesellim, *"kültürün, unuttuğumuz şeylerden arta kalan olduğuna"* dair tanımıdır.

Kemalettin Ağabey'in de etkisi ile eski yazı öğrenmek istedim. Bana bir alfabe kitabı verdi. Başladım. Babam "Ne yapacaksın, Fransızca öğren," dedi, engel olmadı ama yardım da etmedi. Annemin yardımıyla bir yere kadar geldim. Ama devam ettiremedim.

Pardayanlar'ı okuduğum bir gecenin sabahında yastığım kan içinde uyandım. Burnum kanamıştı. Tamponlar, doktorlar fayda vermedi. Kan durmuyordu. En sonunda Devlet Hastanesi'ne yatırdılar, sonuç alınamayınca damarı dağlayacağız dediler. Yapılacak operasyonu korku içinde beklerken Mucur veya Hacıbektaş'a tayini çıkan büyük dayımın oğlu Dr. Turhan Ağabey ile karısı küçük dayımın kızı Aygün Kırşehir'e gelmişler. Halalarına beni sormuşlar, annem durumu anlatınca, Turhan Ağabey ile Aygün bir faytonla hastaneye geldiler. Muayene etti, doktorlarla konuştu. "Olmaz öyle şey," diye beni faytona bindirip eve getirdiler. Kalsiyum tedavisi ile sorunu çözdüler. O gün bugün burnumun kanadığını bilmem.

Kitap okuma alışkanlığını babam ile birlikte Kemalettin Ağabey'e borçluyum, baskı işlerine yakınlığımı da İsmail Usta'ya. Kırşehir Özel İdare Müdürlüğü Matbaası'nın başmürettibi idi. Uzun boylu, kibar bir zattı. Yaz tatillerinde canım istediği zaman matbaaya iner, mürettipler ve teknisyenler arasında gezerdim.

Şimdilerde çoğu matbaacının bile anlamakta güçlük çekebileceği deyimlerle anlatacağım işler yapardım. Arada bir İsmail Usta'nın öğrettiği şekilde kumpas tutar, hurufat dizer veya dizilmiş hurufatı kutulara dağıtırdım. Zaman zaman küçük sayfaları bağlamayı da öğretmişti. 1950 seçimlerinin hazırlıkları yapılıyordu. Şimdiki gibi malzemenin merkezi dağıtımı yoktu. Seçim kırtasiyesini özel idare matbaaları basıyordu. Herkes meşguldü. Halkevinin sinemacısı İsmail Usta'ya bir el ilânı için yalvar yakar olmuştu. İsmail Usta direniyor, "Vallahi o işe ayıracak ne adamım, ne zamanım var," diyip duruyordu. Sonra bir kenarda dikilmiş, birilerini seyreden beni gördü, "Teoman yaparsa yapsın," deyiverdi. Sinemacıya beceremeyeceğimi söylediysem de İsmail Usta'nın "Ben yardım ederim," desteğini alınca, işe koyuldum. Filmle ilgili klişelerle güzel bir ilan yazısı *"dizdim"* önce. Sonra *"bağladım"*. İsmail Usta gibi üzerine *"tıkladım"*, *"boşluklarını aldım"*. *"Tekneye"* almadan önce İsmail Usta geldi, eliyle yokladı. "Aferin" dedi. Sonra pedallı makineye verip bastı. O günden sonra Halkevi sinemasına bedava giriyordum. Bu benim basım işlerinden ilk kazancım sayılabilir.

Kırşehir Osman Bölükbaşı'nı seçtiği için sonraki yıllarda ilçe yapılınca, matbaa da Nevşehir'e götürülmek istenmiş. İsmail Usta buna direnmiş, matbaa Kırşehir'de kalmış. Benim tanıdığım ilk matbaa etrafındaki bu mücadeleyi, yıllar sonra, TBB'nin Nevşehir'de yaptığı bir genel kurulda armağan edilen bir kitapta okudum.

Eğitim hayatımda ilk ve tek tokatı, Kırşehir'de, kasadan atlayamadığım için beden eğitimi öğretmeninden yedim.

Türk şiirinin önde gelen ismi İlhan Berk'in eşi Edibe Hanım ilk Fransızca öğretmenimdi. İki yıl ondan okudum. Üçüncü sene İlhan Berk geldi derslere (1950–1951 dönemi). Kendisini öğretmen kürsüsünden aşağıda gezinirken, herhangi bir öğrenci ile ilgilenirken hiç hatırlamıyorum. Verdiği metinlerle boğuşan bizleri, *"Bu geri zekâlılarla niye uğraşıyorum ki,"* edası ile iri, patlak gözleriyle ilgisiz süzerken anımsıyorum. Daha sonra yine bir sürgün olan Cevdet Bey'i Ziya Gökalp Lisesi'nde tanıdığımda, her devrimcinin veya devlet ile çekişen insanın aynı tepkiyi göstermediğini anladım. Tabii o günlerde biz İlhan Berk'in şairliğini, ileride *"Türk şiirinin efesi"* olabileceğini, hatta Samsun'dan sürgün geldiğini, solcu olması dolayısıyla *"mimli"* olduğunu bilmiyorduk. Öğretmenimizin davranışlarından algıladığımı yazıyorum.

Yıllar sonra bu satırları yazarken *"Rahmetli öğretmenime acaba haksızlık mı ediyorum"* duygusuna kapıldım. Ancak ölümü dolayısıyla Sıddık Akbayır'ın *Cumhuriyet Kitap*'taki (Sayı: 970) *"Dokunduğu Her Şey Şiir"* başlıklı yazısını okuyunca algılamamın doğruluğunu gördüm. Belleğim beni yanıltmamıştı.

1951 yılında ortaokulu bitirdiğim zaman, pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi, Kırşehir'de de lise yoktu. İçişleri Bakanlığı babamın lise olan bir ile atanma isteğine karşı seçenekli bir öneri yaptı: Manisa ve Diyarbakır. Babam sonradan yaşamımda çok önemli bir yer tutacak Manisa yerine Diyarbakır'ı tercih etti. Bu kararında bütün gençliğini geçirdiği Muş ve Bitlis'e yakınlığı etkin olmuştur sanıyorum. Bilmediği Ege Bölgesi yerine bildiği, tanıdığı bir bölgede görev yapmayı tercih etmiş olmalıdır.

Diyarbakır Urfakapı'dan Karayolları, Vilayet ve Özel İdare'ye giden cadde üzerindeki lojman boş olduğu için, geçici olarak, bir odasına eşyalar kilitlenmiş, iki katlı bir evde geçirdim bütün yazı. Arada bir Fransızca dergi alıp, okumaya çabalarken, diğer yandan da annemin yardımıyla eski yazı öğrenmeye çalıştım. Eski yazı öğrenimi, herhalde yardım eden olduğu için, Fransızca'dan hızlı gidiyordu. Lojmanın eski konuğunun kütüphanesinde eski yazı *Resimli Ay* dergileri vardı. Orada Reşat Nuri Güntekin'in *Harabeler Çiçeği* adlı tefrikasını sökmeye başlamıştım.

Lise birde edebiyat öğretmenim Perihan Hanım'dı. Bir şeyler öğrenmemiz, yazmamız için çaba gösterirdi. Şeyh Şamil'in etkisi altında Çeçen direnmesiyle ilgili küçük bir piyes denemesi yapmıştım. Onu okuyunca hoşuna gitti, hele kaynakçada – Ergül Kütüphanesi No. 10 gibi - düştüğüm bir nota gösterdiği ilgi kitapseverliğimin itici gücü oldu.

Fransızcaya Karabük'ten sürgün gelen Cevat Bey girerdi. Solcu olduğunu söylerlerdi. Okul dışında kimse ile konuştuğunu gören yoktu. Onun bizlere Fransızca öğretmek için çırpınmasını bugün bile minnetle anıyorum. Bize küçük resimler dağıtır ve gördüklerimizi Fransızca yazmamızı isterdi. Sabırla –İlhan Berk'in aksine- bir şeyler öğrenmemiz için çabalardı.

İkinci sene Kazım Bey geldi Fransızcaya. Türkçü idi. Türkçe şiir okuyana Fransızcadan on verirdi. Çocuklar bunu gayet iyi sömürüyorlardı. Cevat Bey'in bir yılda yaptıklarını o da bir yılda yıktı. Sonucu biz dil öğrenmeden liseden mezun olduk. Hâlâ yanarım, Cevat Bey devam etse idi, Fransızcayı öğrenmiş olabilirdim diye.

Fransızca konusunda o günlerin bütün yetersizliğine karşın Viktor Hugo'dan bir uzun şiiri Türkçe'ye çevirmiştim. Napolyon'un Moskova'dan dönüşünü anlatan sanırım adı "Return" olan bu uzun şiir çevirisini yer değiştirmeler arasında kaybettim. Edebi bir değeri olduğunu sanmıyorum ama çabalarımın bir örneği olarak anmak istedim.

O günler yani 1951 ve sonrasında Ziya Gökalp Lisesi'nde önemli öğretmenler vardı: Fahrettin Kırzıoğlu, Ahmet Kabakçı, Cavit Orhan Tütengil, Turan Erol gibi.

Diyarbakır'da Necip Fazıl ve *Büyükdoğu*'ya merak sarmıştım. O zamanlar *Büyükdoğu* gazete olarak çıkmaya başlamıştı. Gazete bayiinin önüne ilk ben gider, gazetemi alırdım. Babam da okurdu, zaten bana hiçbir zaman okuyacağım, okuyamayacağım kitap, dergi, gazete konusunda bir telkinde bulunmadı.

Kırzıoğlu hocalarımın –Fahrettin Amca Tarih, Nebahat Hanım da Coğrafya derslerine geliyordu– konuk geldiği bir Cumartesi veya Pazar günü annem para vererek beni Ulucami karşısındaki sebze, meyve haline gönderdi. Bir şeyler alacaktım. Kabzımalın yanında *Büyükdoğu Dergisi*'nin bir koleksiyonunu gördüm. Tam takımdı. Meyveden önce onu aldım, bisikletin arkasına koydum, eve getirdim. Annemden tekrar para alarak o kadar yolu döndüm, siparişi aldım.

Büyükdoğu, *Sebilülreşad*, *Serdengeçti* ve o tür dergiler ile Turancı yayınlar ilgimi çekiyordu, etkileri altında kaldığımı söyleyemem; ancak Atatürkçülüğüme, cum-

huriyete inancıma ve sosyal demokratlığıma boyut kazandırdıklarını yadsıyamam. Türk halkını kavramama, o gün okuduğum bu yayınların faydası oldu, ama beni dinci ya da ırkçı yapamadı. Sadece tarihimizin yaşamımızın bir başka önemli boyutu olabileceğini düşünmemi sağladılar.

Babamın Diyarbakır'da *Düşünme Sanatı*, *Konuşma Sanatı* diye iki kitap armağan ettiğini anımsıyorum. Bir de geçenlerde kitaplarım arasında Suut Kemal Yetkin'in Hegel'in estetik anlayışını özetleyen *Estetik* adlı bir broşürünü buldum. Arkasına düştüğüm nottan bu küçük eseri iki defa altını çizerek okuduğumu anlıyorum. Sanırım bunlar ve bunlara benzer okuduklarım ben de Necip Fazıl'dan daha fazla iz bırakmış, etki yapmış.

Lise ikide İzmirli bir öğretmenimiz vardı. Edebiyat öğretmeni idi sanırım. Zekiye Hanım, ince, zayıf bir genç kızdı. Aşırı derecede makyaj yapardı. Bundan dolayı da sınıfın kıdemli öğrencileri tarafından hafife alınır, hakkında ileri geri konuşulurdu. Bir sınav sonuçlarını okurken sınıfta tepki oluştu. Kargaburun Mutlu, ben, belki bir iki öğrencinin notu iyi idi. Geri kalan 3, 4 diye gidiyordu. Tepkiyi karşılamak isteyen öğretmen sesini yükseltince, ayaklar vurulmaya başlandı. Müdür Muavini fizik öğretmeni Ali Fuat Bey –Onu da ünlü öğretmenler arasına yazabilirim – gürültüye geldi. Soruşturma açıldı. Bizden elebaşı isteniyordu. Kimse isim vermedi. Bütün sınıfa ihtar verildi. Buna en çok Mutlu üzülüyordu. Biz önemsemiyorduk. Ancak bir süre sonra bu ihtarın nasıl geri alınabileceğini mümessil Ali Hacıyanlı araştırmaya başladı. Öğretmen affederse Ali Fuat Bey de yardımcı olacak, ihtarlarımız silinecekti. Bütün sınıf bir karar verdik. Yılbaşı tatili sırasında bir 5/A Gecesi düzenleyecek ve kendimizi öğretmene affettirecektik. Kolları sıvadık. Ali Hacıyanlı, Doğan Kotanoğlu, ben ve birkaç arkadaş daha toplantı üzerine toplantı yaptık. Bir program düzenledik. Ziya Gökalp Lisesi'nde o günlerde bir salon yoktu. Karne tatili dolayısıyla okul boş olacaktı. Sanırım ikinci kat merdiven başı bize verilecekti. Sıralardan bir sahne yapacaktık. Para toplanıldı, okul idaresi de yardımcı oluyordu. Güzel bir program çıktı ortaya. Sunuculuğu bana yüklediler. Rahmetli Doğan bütün salonu, sahnenin iki yanını Karagöz-Hacivat figürleriyle donattı. Sınıfımızın bütün velileri, kardeşlerimiz davetliydi. Şiirler okundu,

Ersin Kandemir ile Diyarbakır caddelerinde

şarkılar türküler söylendi. Küçük bir temsil sunuldu. Gece halkoyunları ile bitti.

Halkoyunlarından önce Zekiye Hanım'ı sahneye davet ettim. Sahne arkasında zor ikna edebildik konuşmaya. İnadından veya bize kızgınlığının devam etmesinden değil, heyecanından dolayı sahneye çıkmak istemiyordu. Bana, *"Sen beni öldürecek misin?"* deyip duruyordu. Sonunda çıktı sahneye, bizleri affetti. *"İyi ki bu çocuklara kızmışım, ne yapabileceklerini gösterdiler,"* diye de güzel bir söz söyledi.

Halkoyunları oynanırken, sonradan ünlü bir ressam olarak tanıdığımız Turan Erol'un heyecanını ve *"Hey, hey!"* diye bağrışını hiç unutamam. İstanbul'dan Diyarbakır'a yeni gelmişti. Gördükleri karşısında heyecan duyuyordu.

O yaz Zekiye Hanım tatil için gittiği memleketi İzmir'de öldü. Aşırı makyajının nedeni de anlaşılmıştı. Yüzünün sarılığını gizlemek için sürünürmüş. Allah gani gani rahmet eylesin.

Ali Hacıyanlı, Doğan Kotanoğlu, Ersin Kandemir Diyarbakır Lisesi'nden yakın arkadaşlarımdı. Doğan ve Ersin genç yaşta aramızdan ayrıldılar.

Ersin değişik, renkli bir çocuktu ve aslında bağdaşmayan mizaçlarımız, alışkanlıklarımız ve davranışlarımız olmasına rağmen iyi arkadaştık. Anasızdı. İstasyon mahallesindeki evlerinden sabahları bize gelir, beraber kahvaltı yapar, bisikletini bizim bahçeye bırakır, beraber okula giderdik. İçki ve sigara içerdi. Benim ise o taraklarda bezim yoktu. Arkadaşlığımıza şaşırırlardı. Kırzıoğlu'nun, *"Dinince dinlensin,"* sözünü hiç unutamadım.

Bir de babam, yanılmıyorsam, *Şark Postası* adlı bir gazetenin idarehanesine gidip gelirdi. Kendisi bir şey yayımladı mı bilmem ama benim Ömer Seyfettin'in Bahir Hoca'sından esinlenerek yazdığım bir nesir ile Diyarbakır Öğretmen Okulu'nda konferans veren Nurullah Ataç'la ilgili, Doğan Nadi tarzında yazdığım iki notu yayımlattığını biliyorum. Bunlar benim *"ilk"* yayımlanan yazılarımdır. Maalesef bugün elimde bulunmuyor.

Diyarbakır'da ikinci *"ilk"*, çalışma hayatına başlamamdır. Lise ikinci sınıfın ikinci karnesinden sonra boyumla kilom arasındaki açık farklılık dolayısıyla heyet raporu ile sınıf geçmiş sayıldım. On beş yirmi gün evde istirahat ettim. Sonra babam bana Karayolları 9. Bölge Müdürlüğü'nde iş buldu. Evde eski bir daktilodan iyi kullanmasını öğrenmiştim. Muhabere bölümünde çalışmaya başladım. İlk maaşımdan da 20 mikron altın kaplama bir kol saati aldım. Hâlâ durmaktadır ve çalışır vaziyettedir.

Babam 1953 yılının sonlarına doğru Diyarbakır'dan Zonguldak'a atandı. Kardeşim Oya ve ben Mehmet Çelikel Lisesi'nde eğitime devam edecektik. Babam bir gün bizleri Lise Müdürü'nün odasında yalnız bıraktı. Bir öğretmen bizleri sınıfımıza götürdü. Daha önceleri okul başlarken törenden sonra okula devam ettiğimiz için hiç yalnızlık çekmemiştik. Bu sefer Oya'dan ayrılırken hem kendim hem de onun için endişeliydim. Sınıfa ilk girdiğimde bütün gözler üzerimdeydi. Sonradan öğrendiğime göre öğrenciler beni sevmişlerdi. Nitekim ders arasında hemen kaynaştık. O gün kurulan dostluk uzun yıllar devam etti, hâlâ da devam etmektedir, aramızdan ayrılanlar dışında.

Zonguldak Mehmet Çelikel Lisesi Müdürü ve edebiyat öğretmenimiz Mehmet Gürtunca keyifli bir adamdı. Yıl ortasında –lise üçüncü sınıfın ikinci sömestrinde- Diyarbakır'dan Zonguldak'a babamın tayini üzerine nakledildiğimi bayan öğretmenler bir türlü kabullenmediler. Bana çeşitli zorluklar gösteriyor, zulmediyorlardı. Mehmet Gürtunca davranışı ile öğrencilere rahatlık veriyordu. Beni her tahtaya kaldırışında klasik bir sorusu vardı. *"Anlat bakalım Diyarbakırlı, "Diyarbakır kızları kibritsiz lamba yakar!"*

Öğrencilerin beni hemen kabullenmelerine, içlerine almalarına karşın bayan öğretmenlerin garip bir yaklaşımı vardı. *"Zonguldak Lisesi o kadar palas mı ki buraya geldin,"* diye açık açık soruyorlardı. O yıl dışarıdan gelenlerden iki kişi kalabildik Zonguldak'ta. Biri ben, diğeri Salim Solakoğlu. Sonuna kadar da direndik. Mehmet Çelikel Lisesi'nden mezun olduk.

İkinci karne notumda, edebiyat, beden eğitimi, resim derslerinden başka iyi not yoktu. Halbuki Diyarbakır'dan gelen notlarımda bir tek Biyoloji notum dörttü. Diğerleri yüksekti.

Annem ortaokul öğretmenlerinden Çapa'dan veya Erzurum Kız Öğretmen Okulu'ndan arkadaşı Ganime Hanım'a, *"Teoman kötü bir öğrenci değildir, bu notları bir türlü anlayamadım,"* diye yakınınca, Ganime Hanım öğretmenlerimle konuşmuş, sonucu anneme şöyle özetlemiş: *"Aldırmasın, öğretmenleri de onu seviyorlar. Ama onu deniyorlar. Hiçbir şey olmamış gibi davransın!"* Gerçekten de üçüncü karnemde de ders notları zayıf olmakla birlikte *"kurul kararı"* ile sınıf geçtim. Mehmet Çelikel Lisesi'nden pekiyi derece ile de mezun oldum.

M. Çelikel Lisesi son sınıf öğrencilerinden bir grup öğle tatilinde

Atila İlhan'ın "ne kadınlar sevdim zaten yoktular" şiirini bizim ilk gençliğimizde ve gençliğimizde ortaokul ve lisede kızlarla olan ilişkilerimizi özetleyen ögeler taşıdığı için çok severim. Özellikle Anadolu kentlerinde, kasabalarında *"sevdiğimiz kızlar"* gerçekten yoktular. Biz hayallerimizin peşinde düşler kurardık. Biz onlar, onlar bizim için sadece *"umuttular."* Sıcaklıklarını, nefeslerini hissetmezdik, kokularını genzimize çekmemiz mümkün değildi. Gerçekten yoktular. Onların sevgimizden haberleri olmazdı, haberleri olsa yanıt veremezlerdi. Paltonun cebine, cevabının gelmeyeceğini bile bile gizlice bırakılmış bir pusula ve en cesurlarımızın kalem, cetvel, silgi verirken sağladığı kısacık bir temas heyecanlarımızın kaynağı olurdu. Evlerimizde, cebimizde telefon yoktu. Birbirimizi arayıp, e-mail atamazdık. Bilgisayar yoktu, chat yapamaz, e-mail gönderemezdik Yüz yüze sohbet edemezdik. Anadolu'da gençlerin *"sevgileri"* gerçekten görülmezdi. Ve şimdi onların nerelerde olduğunu çoğumuz bilmemekteyiz. Onun için de hiçbiri hakkında anılmaya, anlatılmaya değer bir anı yoktur. Çünkü hiç biriyle el ele tutuşup gezmedik; hiç biri ile dirsek dirseğe oturup, sıcaklığını duyarak iki mısra şiir okumadık. Her şey kendi **"***derûn'*umuzda geldi, geçti.

Diyarbakır ile Zonguldak'ın sosyal yaşamları ve insan ilişkileri çok farklıydı. Bu özellikle kızlar açısından önem kazanıyordu. Diyarbakır'da sınıfımızda bulunan kızlar teneffüs zili çalar çalmaz, art arda sınıfı terk ederler, ya koridorda ya da okul bahçesinde bir kenarda toplaşır, kendi aralarında konuşurlardı. Aralarına kardeşleri ya da bir yakınları girebilirdi. Aksi ne olurdu? Kız diğer oğlanların üzerinde hak iddia edebilecekleri bir üne kavuşurdu. Kızı korumak için akrabaları, komşuları ve üzerinde hak iddia edebileceğini zannedenler çevresinde toplanır bir cephe oluştururlardı. Oğlan ise doğal düşman ilân edilirdi. Kızın çevresinde toplaşanlar oğlanı bir yerde kıstırırlarsa feci şekilde döverlerdi. Ertesi gün okulda bu dayağın öyküsü anlatılırdı.

Diyarbakır'da bizim de Ersin'le başımızdan böyle bir macera geçmişti. Ancak Ersin'in uyanıklığı sayesinde dayak yemeden kurtulmuştuk.

Bazen de iş iki cephenin çarpışmasına dönüşürdü. Böyle bir büyük kavganın nedeni ise çok basitti: Kızlar… Bazen ne kızın bir şeyden haberi olurdu ne de ailesinin.

Zonguldak'ın farklılığını daha ilk teneffüste gördüm. Kızlar birbiri ardına dışarı çıkacaklarına soba başına toplanmışlardı. Çevrelerinde de oğlanlar, sohbet ederlerdi. Bu benim Diyarbakır'da ve Kırşehir'de görebildiğim bir tablo değildi.

Zonguldak'ta bahar geldiğinde etkinlikler farklılaştı. Kim nasıl karar verir, nasıl düzenlerdi bilmiyorum, ama kara tahtaya bir yazı yazılırdı: *"Pazar günü Kapuz'a* (veya Kilimli'ye veya Kozlu'ya) *sınıf gezisi var. Falan yerden hareket edilecek".*

Geziler son sınıfta daha sıklaştı. Bu gezilere bayan öğretmenler de katılırdı. Hiçbir erkek öğretmenin geziye katıldığını görmedim. Fizik öğretmeni sevgilisi bizimle birlikte olduğu için Beden Eğitim Öğretmeni Çetin Yılmaz, arkadaşları ile gezinin yapıldığı semte uğrardı sadece. Ama ne soframıza davet edilirdi, ne de konuşulurdu. Çevremizde dolaşır giderdi.

Ben bu gezilerde kız-erkek aşk veya flört ilişkisine dair bir ize rastlamadım. Sadece arkadaşlık vardı. Elbette ki, doğanın yeşerttiği libido her iki cinste de birbirinin ilgisini çekecek marifetlerin ortaya konulmasına neden oluyordu, ama ilişkiler son derece olgun ve ölçülü idi.

Ben kız erkek ayrımı olmaksızın arkadaşlığı, dostluğu Zonguldak'ta gördüm, yaşadım. Hâlâ da dostluklarımız devam eder ve ben bundan son derece mutluluk duyuyorum. Eşim de kız arkadaşlarımla tanışmaktan memnun ve onları benim kadar seviyor, görmek istiyor.

Biz liseye girdiğimizde, lise eğitimi dört yıl oldu. Son yıla geldiğimizde de üç yıla indi. Son sınıfta okul idaresince de mağdur görülüyorduk, bu nedenle bazı imtiyazlarımız vardı. Sosyal etkinliklerle daha fazla ilgileniyor, okulu dışarıda temsil görevi çoğu kez Fen ve Edebiyat bizim yedinci sınıflara düşüyordu.

Bizim sınıfın büyük çoğunluğu ortaokuldan beri bir arada idi. Sonradan katılan birkaç kişi idik. Ben, Salim Solakoğlu, İlhan Eraslan, Gök gibi. Salim'le ben çok çabuk kaynaştık eskilerle. Salim türküleriyle ben de sosyal hareketliliğimle. Bazen Salim'le birbirimizi de tamamlıyorduk, türkü söylemek hariç. Bu sınıf hâlâ yılda bir kere toplanır, eski anıları yad eder. Ben her zaman katılamasam da gönlüm her zaman onlarla beraber.

Genellikle işçi, memur ve esnaf çocuğu olan arkadaşlarımla ilgili olarak, 1950-60 döneminin sosyal yapısını gösterecek bazı bilgiler vermek istiyorum. Fen bölümü 17, Edebiyat bölümü 13 olmak üzere son sınıfta 30 öğrenci vardı. Altı sınıf arkadaşımız haricinde diğerleri üniversiteye gittiler ve her biri mesleğinde başarılı oldu.

Kız arkadaşlarımızdan üçü (Türkan Somuncuğlu, Birsen Polat, Olcay Sağkan), biri profesör olmak üzere (Olcay Sağkan) tıp alanını seçmişti. İki arkadaşımız (Yılmaz Sevi ve Tayyar Kuşçu) Denizcilik Yüksek Okulu Gemi Makinaları bölümünü bitirdi. Bir arkadaşımız (Kemal Özkan), İTÜ Maçka Okulu'nda, bir arkadaşımız (Seyfi Toker) İTÜ İnşaat Fakültesi'nden İnşaat Mühendisi, iki arkadaşımız (Zekai Akçan, Kemal Yılmaz) da İTÜ Maden Fakültesi'nden Maden Mühendisi olarak yaşama atıldılar. Zekai Akçan bir süre TKİ Genel Müdürlüğü de yaptı. İTÜ Mimarlık (Çetin Cimit) ve Maçka Mimarlık'tan (Mustafa Özkul) mezun iki mimarımız oldu. İki arkadaşımız (Suzan Özün, Hüseyin Karaayvaz), Ankara Fen Fakültesi Kimya bölümünü bitirdiler. Suzan MKE Genel Müdür yardımcılığına kadar yükseldi. Hüseyin Karayvaz en son Başbakanlık Denetleme Kurulu üyesi idi.

Hukuk Fakültelerinde okuyan yedi arkadaştık (Naim Sipahioğlu Celal Yetimoğlu, Behzat Doğanay, Kızıltan Ulukavak, Latif Saraç, Saim Özmen ve ben). Hepimiz Ankara'da okuduk. Kızıltan Ulukavak daha önce Ziraat Fakültesi'ni bitirdiği için Hukuk'u bizden sonra bitirdi. Kızıltan Ulukavak, Safranbolu'yu bugünkü turistik belde haline getiren Belediye Başkanı olduğu gibi, siyaseti bıraktıktan sonra Başbakanlık Denetleme Kurulu Başkanlığı'na kadar yükseldi.

1954 yılı 23 Nisan Bayramı'nda M.Çelikel Lisesi. Teoman Ergül takım komutanı, Beden Eğitim öğretmeni Çetin Yılmaz

Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun Ünal Saruhanoğlu var. İlhan Erarslan, İÜ İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Türkiye Jokey Kulübü Genel Müdürü olarak emekli oldu. İbrahim Gökbayrak, İstanbul Eczacılık Fakültesi'ni, Vedat Demirel Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni, Yusuf Dal da Harp Okulu'nu bitirdi.

Görüldüğü gibi başarı oranı yüksek bir sınıfta ve ortamda iki yıl geçirdiğim için şanslı olduğumun bilincindeyim. Aramızdan ayrılanlara rahmet, geride kalanlara sağlıklı, mutlu bir yaşam diliyorum. Hepsini sevgi ile anıyorum.

İlk mikrofon deneyimimi Zonguldak'ta yaşadım. Felsefeci Fikriye Hanım son sınıfta bize derse geliyordu, Fencilerin de sınıf öğretmeni idi. Yıl sonuna doğru Fen ve Edebiyat bölümleri arasında "Doğa mı? İnsan mı?" diye özetlenebilecek bir konuda münazara yapmayı önerdi, iki sınıf da öneriyi sevinçle karşıladı. Fikriye Hanım, altıncı sınıfta birlikte okuduğumuz için hepimizin öğretmeni idi, ama açıkça Fencileri tutuyordu. İki tarafın da çalışmalarını koordine ederken biz şüpheye düştük ve bir süre sonra Fikriye Hanım'a doküman ve trüklerimiz hakkında bilgi vermemeye başladık.

Edebiyat bölümünün başkanı bendim. Fenci arkadaşlarımıza haber vermeden, Halk Kütüphanesi'nde arama yapıyor, tartışıyor, münazara gününe hazırlanıyorduk. Şüphelendi ama bizim tembelliğimize verdiği için pek üzerinde durmadı. Açıkça Fencilerin kazanacağını söyleyip durdu.

Münazara Belediye Salonu'nda yapıldı. Vali ve daire müdürleri, Belediye Başkanı ve çok sayıda öğrenci izlemeye gelmişti. Biz düşüncemizi daha iyi

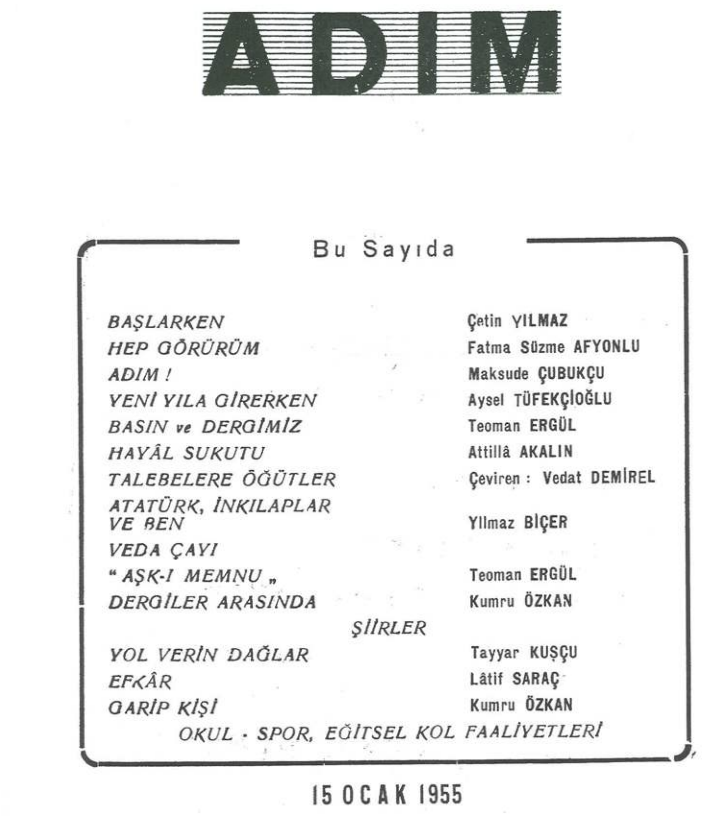

ADIM

Bu Sayıda

BAŞLARKEN	Çetin YILMAZ
HEP GÖRÜRÜM	Fatma Süzme AFYONLU
ADIM !	Maksude ÇUBUKÇU
YENİ YILA GİRERKEN	Aysel TÜFEKÇİOĞLU
BASIN ve DERGİMİZ	Teoman ERGÜL
HAYÂL SUKUTU	Attillâ AKALIN
TALEBELERE ÖĞÜTLER	Çeviren : Vedat DEMİREL
ATATÜRK, İNKILAPLAR VE BEN	Yılmaz BİÇER
VEDA ÇAYI	
"AŞK-I MEMNU"	Teoman ERGÜL
DERGİLER ARASINDA	Kumru ÖZKAN
ŞİİRLER	
YOL VERİN DAĞLAR	Tayyar KUŞÇU
EFKÂR	Lâtif SARAÇ
GARİP KİŞİ	Kumru ÖZKAN
OKUL - SPOR, EĞİTSEL KOL FAALİYETLERİ	

15 OCAK 1955

Teoman Ergül ve arkadaşlarının çıkardığı, yayın hayatı ancak iki süren *Adım* dergisi...

savunduğumuz için Fikriye Hanım'ın hayret ifade bakışları arasında münazarayı kazandık. Yer çekimi için yaptığım numarayı çok beğendiğini söylemeden de edemedi.

Peyami Safa'nın çıkardığı *Türk Düşüncesi Dergisi*'nde yayımlanan bir makaleden okumuştum. Doğa kanunları, örneğin yer çekimi kanunu diyorsunuz ama yere düşen bir parayı insanoğlu tutar ve kanun yürümez, diyordu makalede. Bu düşünceyi ben de sahnede uyguladım:

- Şimdi bakın, arkadaşlarımın büyük değer atfettikleri yer çekimi kanununa göre şu elimdeki parayı bırakınca düşecek, sahneden aşağıya süzülecek ve Vali Bey'in ayakları arasında kaybolacak. Oysa... dedim ve bıraktığım parayı öbür

elimle tuttum. Büyük alkış aldım. Babamın, Vali ve arkadaşlarının tebriklerini kabul ederken keyfine diyecek yoktu.

İlk kongre ve politik tecrübemi Zonguldak'ta geçirdim. Okulun sosyal kolları bir başkan seçecekti. Bizim sınıf beni aday gösterdi. Erdem Karaismail de altıların adayı idi. Seçimi kaybettik, ama dernekler, kongre, kanun, seçim hakkında ilk bilgilerimi o seçimde edindim.

Okuma alışkanlığımı o günlerde de sürdürdüm. Örneğin, Suud Kemal Yetkin'in Hegel'in *Estetik* anlayışını özetleyen bir broşürü o yıllarda iki defa okuduğumu arka sayfaya düşmüş olduğum nottan öğreniyorum.

Arkadaşlar bu kaybı unutmadılar. Değişik bir şey yapmaya karar verdik ve okul idaresine dergi çıkarmak istediğimizi söyledik. Beden Eğitimi öğretmeni - sonraları CHP Mersin milletvekili- Çetin Yılmaz'ın denetim ve gözetiminde mali imkânlarından düzenleme ve baskı işlerine kadar, babamın sağladığı destek ve yardımıyla, benim ilgilendiğim *Adım* böyle çıktı. İki sayı çıkarabildik ama sosyal kollar seçiminde kaybettiğimiz prestiji fazlasıyla geri almıştık.

İyi Öğretmen, İyi İnsan: Şükrü Kapucu

Erman TAMUR

I. Bir Öğretmende Okudum, Dünyaya Bakışım Değişti

Ortaokul ve liseyi Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi'nde okudum. 1955'de kurulan bu okul, adından da belli olduğu üzere, o yıllarda orta öğretimde eğitim düzeyini yükseltme arayışında bir girişimdi. Sanırım, bu bakımdan ileriki yıllarda kurulan fen ve Anadolu liselerinin de öncüsüdür. Eğitim programı diğer liselerde uygulananlara göre daha özel yönelişlere imkan verecek şekilde düzenlenmişti. Öğretmenlerin çoğu alanlarının en iyileriydi. O yıllarda lisemizden mezun olan arkadaşlarımız üniversitelerin en gözde bölümlerini kazandılar, yüksek öğrenimlerinde ve meslek hayatlarında başarılı oldular.

Öğretmenlerimiz içinde biri vardı ki, okuttuğu dersi iyi öğrenmemizi sağlamasının ötesinde, birçoğumuzun bir ömür boyu dünyaya bakışını etkilemiştir. Bu müstesna insan, fizik öğretmenimiz Şükrü Kapucu'ydu. Zaman içinde başka okullardaki öğrencileriyle tanıştığımda, "Baba Şükrü"nün görev yaptığı her okulda öğrencileri üzerinde aynı etkiyi yarattığını gördüm. Neydi onu diğer öğretmenlerden farklı kılan? En karmaşık konuları anlaşılır biçimde anlatması, özenle temizlediği karatahtaya renkli tebeşirler kullanarak bir mimar maharetiyle yaptığı çizimlerle zoru kolay kılması mı? Her zaman hoşgörülü ve yumuşak tavırlı oluşu mu? Hiç birimizde bu dersten kalır mıyım endişesi yaratmamış olması, haydi daha açık söyleyeyim, notunun bol oluşu mu? Bunlar değil. Baba Şükrü'nün asıl farklılığı, iyi öğretmen oluşunun dışında katışıksız dürüstlüğüyle

hemen elimizi uzatsak tutabileceğimiz bir gerçeklik içinde, bize "iyi insan" olmayı örneklemiş olmasıdır.

II. Bir Solcu Öğretmen

Şükrü Hoca yoksulluk ve çaresizlikler içinde geçmiş çocukluğundan başlayarak daha adil bir dünyaya duyduğu özlemin cevabını sol dünya görüşünde bulmuştu. Nitekim solcu ve sosyalist olarak tanınmışlığının yükünü ömrü boyunca taşımış, ceremesini de sızlanıp şikayet etmeden, doğru bildiğinden de şaşmadan çekmiştir. Ne var ki onun solculuğu, örgüt disiplinleri içinde katılaşmış tutumların, öfkeli devrimcilik kalıplarının dışında olduğu kadar, kitaplardan edinilmiş bilgilere dayalı entelektüel bir yöneliş olmaktan da uzaktı. Ben Şükrü Hoca'nın, içinde, "sosyalizm", "sosyal sınıflar", "çelişkiler", veya "diyalektik" gibi sözcükler geçen konuşmalarına hiç tanık olmadım. Söylemek istediğim, Hoca'nın bunları bilmediği değildir. Sol literatürü hatmetmiş olmasa da toplumsal mücadeleler tarihine ilişkin yabana atılmayacak bir bilgi birikimine sahip olduğundan da kuşkum yok. Ama Şükrü Hoca söyleyeceklerini bilimsel jargon(?) kullanmaksızın, hayatın içinden verdiği örneklerle, dolaylı (belki de en dolaysız) biçimde söylemeyi tercih ederdi. Yalnızca insan olmaktan kaynaklanan bir sorumluluk duygusu ve hesapsız bir "diğerkamlık"… İşte Şükrü Hoca'nın solculuğu bu bağlamda oluşmuş, bütün tutum ve davranışlarında yansıma bulan bir olguydu. İlahi bir emri yerine getiriyor gibi ömrünün her anını kendince yararlı bir iş yaparak, elinden geldiğince herkese yardımcı olmaya çalışarak, öğrenip öğreterek geçirdi.

Peki ama Şükrü Hoca, Türkiye'de uzun yıllar yasal alanda çalışma imkanı bulamayan sol hareketlerin, 27 Mayıs 1960 sonrası oluşan nisbi serbestlik ortamında kendine uygun bir yol bulmakta bocaladığı, birliğini beraberliğini sağlayamadığı ve giderek yüz fraksiyona ayrıldığı süreç içinde, sol örgütlerde hiç yer almadı mı? Bu sorunun cevabını araştırdığımızda, karşımıza Hoca'nın Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)'ün kurucularından biri oluşu ve 1971 sonrasında TÖB-DER üyesi olması gibi şeyler çıkar. Ancak Hoca'nın bu örgütlerdeki etkinliği onun öğrencileri ve genel olarak insanlarla birebir ilişkilerinde ortaya çıkan ve sonuçta solun matlup hanesine yazılması gereken etkinin yanında pek sönük kalır.

III. Boşnak Kahvecinin Akıllı Oğlu

Şükrü Kapucu 1921 yılında Bursa'nın Karacabey (eski adı Mihalıç) ilçesinde doğmuş. Hem anne, hem baba tarafından Boşnak kökenli. 1891 doğumlu olan babası mütevazı bir aileye mensupmuş, lakapları "Kapucci". Sonradan aldıkları "Kapucu" soyadı buradan geliyor. Balkan Savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda bir kaç cephede uzun yıllar askerlik yapmış, sonrası hep geçim derdi... Kalender meşrepli, iyi yürekli bir insanmış. Annesi soylu bir aileden, "Begoviç"lerden. Babasının adı Aliya Harun Begoviç'miş. Hocama da teyit ettirdim; bu "viç" eki "oğlu" anlamına geliyor. "beg" de malum "bey" demek.

Anne, namazında niyazında dindar bir kadınmış. Baba Bektaşi imiş, namazla, oruçla ilgisi olmamış.

Hocam ilkokulu Karacabey'de okumuş. Bütün çocukluğu yoksulluk içinde geçmiş. Babası kahveci imiş, küçük bir dükkanları varmış; iki kap yemeği zor temin ettikleri ekmek teknesi… Küçük Şükrü okul dışındaki zamanlarda babasına çıraklık yapar, askılı tepsiyle koştura koştura çevredeki esnafa çay götürür, ayrıca kasabanın gazete dağıtıcılığını yaparmış. Ülkede yoksullukla, gerilikle mücadele ve atılım yılları. Avrupa'da despot yönetimler ve gerginlik hakim. Ajans haberlerinin dikkatle dinlendiği, günlük gazetelerin merakla beklendiği zamanlar. Müşteriler, kahvecinin oğluna "hele sen oku bakalım gazeteyi, ne havadis var" dediklerinde, Şükrü kahvenin ortasında bir sandalyeye çıkar, gazeteyi yüksek sesle okur, sonra da bir büyük adam edasıyla kendince yorumlar yaparmış. Dinleyenler, "Ne akıllı şu Boşnak'ın oğlu derlermiş".

Şükrü Kapucu iyi bir öğrenci. İlkokulu bitirdiğinde öğrenime devam etmek istiyor ama kasabada ortaokul yok. Bursa'ya gitmesi gerekiyor, buna da maddi imkanları elvermiyor. Bir öğretmeni, "sen mutlaka okumalısın, ben her ay sana iki lira gönderirim" diye ısrar etmiş. Tabii iki lira yeterli bir para değil ama, bir yol bulunur elbet diye bütün güçlükleri göze alıp küçük Şükrü'yü Bursa'ya göndermişler. Nitekim orada iyi insanlar çıkmış karşısına. Türkçe dersine gelen ve esas işi bir camide imamlık olan yaşlı bir hoca Şükrü'yü evine almış, maişetini sağlamış. Şükrü derslerinde çok başarılıymış. Yanında kaldığı hoca da ona öyle güvenirmiş ki, arkadaşlarının yazılı sınav kağıtlarını ona okuturmuş. Şükrü Baba bu iyi yürekli insanı ve ailesini hep minnetle andı ve kendisi de ömrü boyunca insanlara karşılıksız yardım etmekten geri durmadı. Bana o yıllardan hatırladıklarını anlatırken konuşmasını hep, yanında kaldığı hocanın evinde asılı bir levhadan öğrendiği bir beyiti tekrarlayarak tamamlardı.

Gün doğmadan meşime-i şebden neler doğar

Mevla bir kapıyı setretse, bin kapı küşat eder

IV. Lise ve Üniversite Yılları

Şükrü Kapucu liseyi İstanbul'da, Kabataş Erkek Lisesi'nde parasız yatılı olarak okumuş. Tatillerde ailesinin yanına gittiğinde kahvede babasına yardım etmek veya başka işler yaparak para kazanmaya çabalamak değişmez kaderi.

Birincilikle bitirdiği liseden sonra üniversite yılları başlıyor. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin Fizik-Kimya bölümüne yazılıyor. O yıllar çok zor geçiyor. Aileden para yardımı yok. Türlü işlerde çalışıp üç beş kuruş kazanmaya çalışsa da genellikle aç. Lokanta vitrinlerine, kebapçı tezgâhlarına yutkunarak baktığını anlatırdı. Bu açlık meselesi Şükrü Baba'yı ömrü boyunca etkilemiş bir konudur. Çocukluğunda iyi beslenmeyen, yeterli protein alamayan insanların beyinlerinin yeterince gelişemeyeceğine ilişkin düşüncelerini sıklıkla tekrar ettiğini hatırlıyorum. Öyle sanıyorum ki sosyalizmi o, her şeyden önce insanların aç kalmayacakları bir düzen olarak benimsemişti. Şükrü Baba o zor şartlarda, dersleri dışında da çok okuyor, dünyayı tanıyıp yorumlamaya çalışıyor ve "sol"la

tanışıyor. Bu arada biraz Rusça da öğreniyor. Kendisine o dönemde TKP'ye üye olup olmadığını sormuştum, olmadığını söylemişti. Neden Rusça öğrenmek istediğini sorduğumda, "çok iyi fizik kitapları vardı" diye cevaplamıştı. Şükrü Baba son yıllarında benimle hayatına ait pek çok şeyi içtenlikle paylaştı. En azından bu nedenle benim, onun söylediği hiçbir şeyi kuşkuyla karşılama terbiyesizliğini yapmamam gerekirdi. Ne yapayım ki, Hoca'nın bu Rusça öğrenme konusunda söylediklerini inandırıcı bulmadım. Fakat beri yandan, yaşı doksana gelmiş bir eski tüfeğin ketumluğunu sürdürmekteki kararlılığına da büyük saygı duydum.

Şükrü Baba üniversite öğrencisiyken sonradan kendisinin de büyük bir hata olarak gördüğü bir şey yapıyor, evleniyor. Onun sıklıkla tekrar ettiği sözüdür: "Evlenmek her şeyden önce sağlam bir ekonomik temel ister." Evet, iş yok, güç yok, para, pul yok, kalacakları bir yerleri dahi yok, ama Şükrü Hoca güzel bir kıza aşık oluyor ve evleniyor. Ne diyelim, her insan hata yapar. Bu evlilik fazla uzun sürmüyor ama Hoca'nın üniversite hayatı tam on yıl sürüyor. Gorki gibi, Istrati gibi yaşanan, her işte çalışılan, iyilik ve kötülüklerle karşılaşılan, attığı her adımın izlenmeye başladığı, komünistlik ithamlarına ve kovuşturmalara maruz kaldığı, sefalet ve meşakkat dolu on yıl…

V. Elazığ'ın Civanmert İnsanları

Okul ve askerlik sonrası, Şükrü Kapucu öğretmenliğe Elazığ'da başlamış. Bu arada babası ölmüş. Annesi Hoca'nın yanında. Mesai saatleriyle sınırlı kalmayan çalışkanlığı, Türk Kürt, Alevi Sünni, yoksul zengin ayırt etmeksizin her çocuğa bir kelime fazla öğretmek için çabalayışı halkta karşılık buluyor, Elazığlılar onu çok seviyor. 1950'li yıllarda, bir taşra lisesinde otuzlu yaşlarında bir öğretmen alışılmadık işler yapıyor. Öğrencilerine ders saatleri dışında da zaman ayırıyor. Onun dersinden kırık alan yok ama diğer derslerden ikmale kalanlara da evinin kapısı her zaman açık. Para ve hediye kesinlikle kabul etmiyor. Şükrü Kapucu'nun öğretmenliği fizik kimya ile sınırlı değil. Öğrencilerini her yıl Devlet Tiyatrosu oyunlarını seyretmeleri için trenle Ankara'ya götürüyor, ülkelerini ve dünyayı tanımaları yolunda ufuklarını genişletmeye çabalıyor. Milli Eğitim Bakanlığı'na peş peşe dilekçeler gönderiyor, fizik ve kimya dersleri için deney araçları istiyor. Sonunda, Bakanlık yetkilileri bu inatçı öğretmenin girişimlerinden bıkıp istediği şeyleri gönderiyorlar. Şükrü Hoca kendi okulunda dersleri deneylerle desteklemekle yetinmiyor. Diğer okullarda okuyan çocuklar da bu imkanlardan yararlanmalı diye düşünüyor. Alıyor araçları gereçleri, diğer okullarda da öğrencilere deneyler yapıyor. Eh bu kadar çabanın bir karşılığı da olması gerekir. Öğretmen arkadaşları bu komünist(!) meslektaşlarını Bakanlığa şikayet etmede gecikmiyorlar. Muhbirler arasında sonradan solculuğu kimseye bırakmayan biri de var. Arkasından gelsin müfettişler, aralıksız tahkikatlar… Hoca'nın komünistliğini halk arasında yayıp tepki oluşmasına çabalayanlar da oluyor. Hoca'nın öğrencilerinin velileri arasında Elazığ'ın köklü ailelerine mensup olanlar da var. Onlar Hoca'yı yalnız bırakmıyorlar, onu her anlamda sahipleni-

yorlar. Yolda karşılaştıklarında koluna giriyorlar, arabalarına bindirip gezdiriyorlar."O bizim korumamız altındadır, ona kimse ilişemez" mesajı veriyorlar.

VI. Deneme Lisesi, Ey Kutsal Ocak…

Şükrü Kapucu 1961 yılında, Lise ikinci sınıfta fizik hocamız oldu. Ayrı bir yazı konusu olur, derslerde başarılıydık ama çok da haşarı bir sınıftık. Yaptığımız bazı şeyleri hatırladıkça, öğretmenlerin ve okul yönetiminin bize nasıl tahammül ettiğine, kazasız belâsız mezun oluşumuza hala şaşarım. Şükrü Hoca ile ilişkimizden önce kısaca sınıf arkadaşlarımdan söz etmeliyim. Sınıfın Don Juan'ı, en yakışıklımız Barış (Göçer), en akıllımız, ilerde büyük adam olur diye düşündüğümüz Atom (Sıvacıoğlu), en efendimiz olduğu için mümessil seçtiğimiz Arsun (Adaklı), cebinde türlü haşaratla dolaşan, Fen Fakültesi Dekanı'nın oğlu Orkan (Karabağ), biraz kendi hallerinde görünseler de sınıfın genel havasından ayrı düşmeyen Ömer (Başalp) ve Ergün (Döker), değme ressamlara taş çıkartan yeteneğiyle Ali (Alpsan). Daima lakaplarıyla anılanlar; Kronoviç veya Uzun Ahmet (Sönmez), Bonzo Zafer (Eroğlu), Küp I veya Kelleküp lakaplı Erdoğan, Küp II Şafak (Alpay), Çımacı Doğan (Yurdakul), Fransız Nazım (Dorman), Sincap lakaplı Müdür Muavini Niyazi Bey'in oğlu, Küçük Sincap Hilmi (Elmacıoğlu), Pezo Coşkun (Bayazıt), Lumumba Tamer (Atik), Kız Murat (Kudat), Sarı Murat (Güralp), Yağcı İlker (Başaydın), Banker Nazif (Uygur), Baba Mesut (Süsveren), Mişon Murat (Aktay) ve bu satırların yazarı Epsilon Erman (Tamur). Sınıfımızda kızlar da vardı, her durumda bizimle birlik ve dayanışma içinde olan, hepsi birbirinden akıllı ve güzel kızlarımız. O zamanki soyadlarıyla: Tülay (Doğan), Özay (Savaşer), Figen (Ekenleroğlu), Bahar (Güreli), Bilge (Genç), Ayla (Baloğlu), Rakibe (Agi), Tomurcuk (Yelman) ve Nurgün (Uçyen). İşte her biri başka alem, dokuz kız ve yirminin biraz üstünde erkek öğrenciden oluşan, 1961 yılında BDL V Matematik sınıfı…Erkeklerin sayısını tam olarak belirtemedim zira isim-

Erman Tamur, Barış Göçer ile, arkadan boynuz yapan sınıf arkadaşları Figen Ekenleroğlu, Bahçelievler Deneme Lisesi bahçesi, 1962

lerini hatırlayamadığım bir iki arkadaşımızın daha olması muhtemeldir. O yıl bu sınıf'ta öyle şeyler yaşandı ki, hiç abartmadan söylüyorum, birimiz oturup yazsak, Rifat Ilgaz'ın "Hababam Sınıfı"nı sollayan bir mizah eseri olur. Bu sınıfın bir gün, Bahçelievler pazarından satın alıp sınıfa getirdiği büyük bir toprak küple, Küp I Erdoğan ve Küp II Şafak için düzenlediği çocukça bir ritüel Bahçelievler Deneme Lisesi'nde tam elli yıldır "Küp Bayramı" adıyla sürdürülüyor.

İşte böyle başımızda kavak yelleri, çocukluğumuzu veya kelimenin tam anlamıyla delikanlılığımızı yaşarken duyduk ki, Okul'a yeni bir fizik öğretmeni gelmiş, bizim de hocamız olacakmış. Tuhaf bir adammış ve ne demekse, "solcuymuş". Doğrusu merak ettik, gelsin hele görelim diye fizik dersinin olduğu günü bekledik.

O gün ve o saat geldi. Teneffüsün olağan itiş kakışı, gürültüsü sürerken, ders zilinin çalmasıyla birlikte sınıftan içeri dev gibi iri yarı bir adam girdi. Bebeksi bir yüz, özenle taranmış düz saçlar, üzerinde takım elbise, önü ilikli, elinde bavul büyüklüğünde bir çanta. Karatahtanın önüne geldi, sınıfa dönüp gür bir sesle "Ben fizik öğretmeniniz Şükrü Kapucu, hepinize iyi günler diler, sevgilerimi sunarım" dedi. Uğultu sona ermişti. Dersleri dikkatle izlememizin yararlı olacağını, kendisine her an her soruyu sorabileceğimizi, bıkmadan cevaplandıracağını, konuları öğrenmemiz için her çabayı göstereceğini, dersinden hepimizin geçer not alacağından emin olduğunu, zaten önemli olanın karnedeki notlar değil öğrenmek olduğunu söyledi. Bize tek tek hitap ederken "siz" diyordu.

Şükrü Hoca'nın bizde yarattığı ilk etki şaşkınlık olmuştu. O yıllarda aydın olmanın ön şartı gibi görülen dilde özleştirme kalıpları içinde "örneğin"li, "olanak"lı arı dil(!) kullanıyordu. Ders konusunu yalın bir biçimde anlatıyor, ben anlattım, görevimi yaptım demiyor, gerçekten öğrenmemiz için çaba harcıyordu. İlkokullara mahsus olduğunu düşündüğümüz "öğretmenim" hitabı yerine "hocam" deyişimiz her seferinde "hoca yok, öğretmen var" diye düzeltildi. Kısa sürede ona alıştık, onu sevdik ve saygıda kusur etmemeye çalıştık.

Zaman zaman ders konusu dışına çıkar; o gün okula gelirken bindiği dolmuşun şoförüyle arasında geçen bir konuşmayı aktarır veya eskilerden bir hatırasını anlatırdı. Şu şöyledir, bu böyledir diye ahkâm kesilmeyen, tartışılmaz ilkeler, sloganlar içermeyen, basit insanlık hikâyeleri… Onları dinlerken, sonunda hep iyiliğin galebe çaldığı, haklının haksızı alt ettiği bir Türk Filmi izler gibi duygulanır, bir şeylerden yana ve bir şeylere karşı olurduk. Şükrü Hoca'nın ayrımsız insan sevgisiyle, kurda kuşa merhametle yoğrulmuş anlatımlarından çoğumuz belki yalnızca "hümanizma" ve "filantropi" mesajları aldı, ama bu anlatımlar bazılarımızın eşitlik, özgürlük ve dayanışma kavramlarına dayalı bir dünya görüşüne yönelmemizde önemli etken oldu.

Bahçelievler Deneme Lisesi, 5 Mat. Öğrencileri, Okul bahçesinde matematik öğretmeni Reşat Özbayoğlu (Kelle Reşat) ile, 1961

Şükrü Hoca, Ford yardımı olarak Amerika'nın Okula gönderdiği ambalajı açılmamış deney malzemelerini kullanıma soktu. Tam donanımlı bir fizik laboratuarı kurdu. Öğle tatillerinde, bir yerlerden temin ettiği belgesel filmleri, batı müziği konser filmlerini laboratuarda göstermeye başladı. Bizi Hirfanlı Barajına götürdü. Suyun baraj gövdesi arkasında birikerek kazandığı potansiyel enerjinin elektrik enerjisine dönüşmesini gördük. Hoca'nın yazılı sınavları da çok değişikti. Soruları tahtaya yazar, kitaplara ve notlarımıza bakmamızın serbest olduğunu söyler, bizi kendi halimize bırakıp sınıftan çıkardı. Bir seferinde, bu durumu bir türlü kabullenip algılamayan bir arkadaşımızın kitabını dizleri üzerine koyup gizli gizli okurken Hoca'nın aniden sınıfa girmesi üzerine telaşla yere düşürüp "Hocam ben valla…" diye kendince açıklamalar yapmaya çalışmasına çok gülmüştük. Arkadaşımız neden güldüğümüzü de anlamamıştı. Hoca fizik derslerimize girdiği iki yıl da hiçbirimize kırık not vermedi. 1963 Haziran'ında, son sınıfı bitirip okul tatile girdiğinde hepimizi üniversite sınavlarına hazırlanma telaşı sarmıştı. On binlerce öğrencinin katıldığı sınavlarda, cevap şıklarından doğru olanın işaretlenip zamana karşı yarışılan test usulü uygulanıyordu ama biz bütün eğitimimiz boyunca, aşama aşama çözüme gidiş yolunun da değerlendirildiği klasik soru biçimine alışkındık. Şükrü Hoca, iki hafta süresince, bizi hem fizik hem de matematikte test usulüne alıştıran bir kurs düzenledi. Tabii ki ücretsiz. Bu kurs çok faydalı oldu. Hemen hepimiz üniversite sınavlarında büyük başarı sağladık.

VII. Sizin Yaşınızda Çocuklar Vietnam'da…

Şükrü Hoca'yı Liseyi bitirdiğim 1963 yılından 2009'a kadarki 46 yıl içinde, o da ancak tesadüflere bağlı olarak, birkaç kez görebildim. Sanırım bu süre zarfında sınıf arkadaşlarımdan da onu düzenli olarak gören olmadı. Evet, biz Denemeliler üzerimizde bunca hakkı olan Şükrü Baba'yı elli yıl boyunca ihmal ettik, nerededir ne haldedir arayıp sormadık. Yazıklar olsun bize!

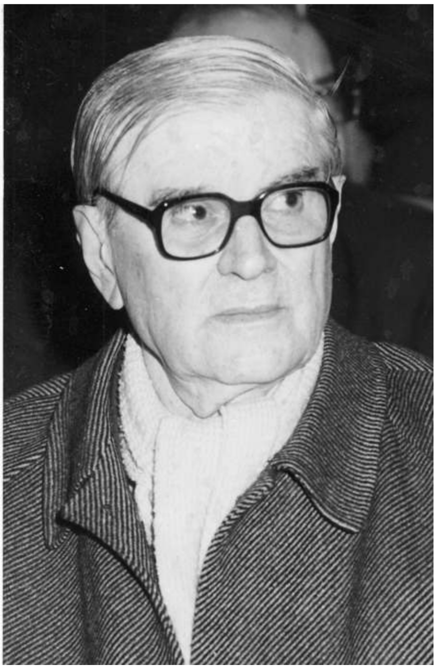

Şükrü Kapucu 70'li yaşlarda

Kendisini görmesem de seyrek olarak hakkında bir şeyler duyduğum oldu. Deneme Lisesi'ndeki görevi sırasında yeni kurulacak Ankara Fen Lisesi için sınavla seçilen öğretmenler arasında yer almış. Bir süreliğine toplu halde Amerika'ya gönderilmişler. Sonradan kendisinden öğrendiğime göre bu Amerika'ya gidiş de biraz maceralı olmuş. Son anda Şükrü Baba'nın solculuğunu fark etmişler, listeden çıkarmışlar. Çocuğuna özel ders verdiği bir yüksek devlet görevlisinin araya girmesiyle sorun çözülmüş, gitmesi sağlanmış. Ancak dönüşte Fen Lisesi'nde görevlendirilecek öğretmenler arasında ona yer vermemişler.

Şükrü Hoca 1970'li yılların başında Ankara Kurtuluş Lisesi'nde görev yapmış. Oradaki öğrencilerinden tanışlarım oldu. Onların gözünde de Hoca çok özel bir insandı, onu çok sevmişlerdi. Ne var ki orada başına tatsız bir iş gelmiş. Bir gün, verdiği bir ödevi sınıfta kimsenin yapmamış olması üzerine veya buna benzer bir durumda, "Aileleriniz sizin okuyup adam olmanızı bekliyor, karnınız tok, sırtınız pek, neden çalışmıyorsunuz? Dünyanın bir başka ucunda, sizin yaşınızda çocuklar yurtlarının bağımsızlığı için savaşıyorlar!" demiş. Burada, o sırada sürmekte olan Vietnam Savaşı'na gönderme yapıldığına ve o savaşın öncüleri de komünistler olduğuna göre Hoca'nın bu sözleri olmuş komünizm propagandası... Yıl 1971, 12 Mart dönemi, Sıkıyönetim'in soldan uçan kuşu tutukladığı zamanlar. Öğrencilerinden bir ülkücü(!) çocuk Hoca'yı Sıkıyönetim'e ihbar etmiş ve Hoca tutuklanmış. Ne kadar kalmış hapiste bilmiyorum. Duyduğum o ki, hapiste de Hoca hiç yalpalamamış, dimdik durmuş. Bir de şöyle bir şey duymuştum. Girenler bilir, hapishane koğuşlarında tuvaletleri temiz tutmak çok önemlidir ve bu iş nöbetleşe yapılır. Hoca, genç koğuş arkadaşlarının bu işi gereğince

yapmadıklarını görünce kendi kendini görevlendirmiş ve içerde kaldığı sürece tuvalet temizliğini kimseye bırakmamış.

VIII. İyi İnsan Şükrü Kapucu

1960'lı yılların hemen başı, Şükrü Hoca bir gün Kızılay'daki Bilgi Kitabevi'ne gitmiş. Kitabevi'nin sahibi Ahmet Tevfik Küflü'yle sohbet ederlerken, Küflü, Aziz Nesin'in, sahneye konulacak bir tiyatro eseri için Ankara'da olduğunu, oyuncularla birlikte Hergele Meydanı'nda kötü bir otelde kaldıklarını söylemiş. "Oyunun ilanları da verildi ama paraları olmadığı için dekorlarını yaptıramıyorlar, çok zor durumdalar" diye ilave etmiş. Şükrü Hoca anlatılanları sessizce dinlemiş, kalkıp doğru eve gitmiş. Dünyanın kırk bin türlü hali var diye, kim bilir kaç yılda biriktirip annesine verdiği biraz parası varmış. "Anacım ver hele şu bizim hazineyi" diye almış paraları annesinden, dosdoğru gitmiş Hergele Meydanı'na. Sorup soruşturup bulmuş Aziz Nesinlerin kaldığı oteli. Aziz Nesin hiç tanımadığı bu kişinin yardımını kabul etmek istememişse de, Hoca parayı zorla verip ayrılmış yanlarından.

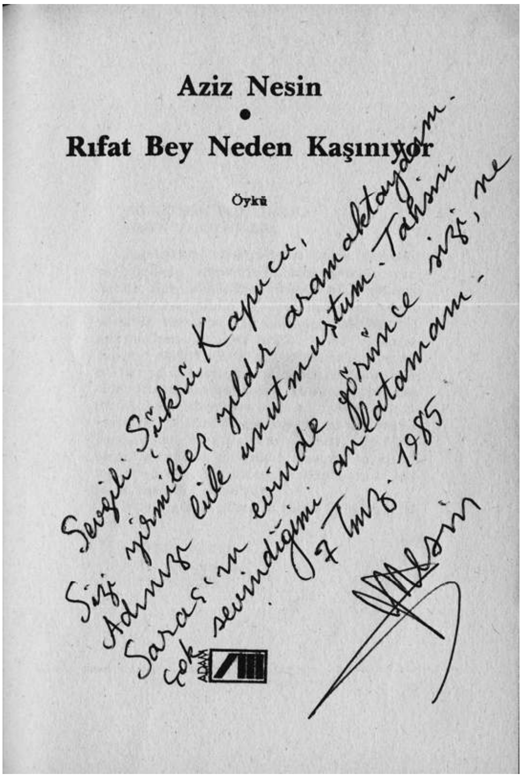

Aziz Nesin'in yirmi beş yıl sonra 1985 yılında, Ankara'da müşterek dostları Tahsin Saraç'ın evinde karşılaştıklarında Şükrü Kapucu'ya imzaladığı kitap

Hoca'nın Aziz Nesin'le ikinci kez karşılaşması bu olaydan tam yirmi beş yıl sonra. 1985 yılında bir gün, Ankara'da müşterek dostları Tahsin Saraç'ın evinde karşılaşmışlar. Aziz Nesin, çok duygulanmış, Hoca'ya sarılıp ağlamış.

IX. Anlatmasam Olmazdı, Anlattım Eksik Kaldı

Şükrü Hocam Elazığ'dan Ankara'ya geldiğinde ikinci kez evlenmiş. Bu evliliğinden bir oğlu var, öğrenim ve meslek hayatı başarılı bir doktor. Hocam ömrü boyunca maddi güçlükler yaşamış. Eşi ve oğlu dışında annesi, anneannesi, dul

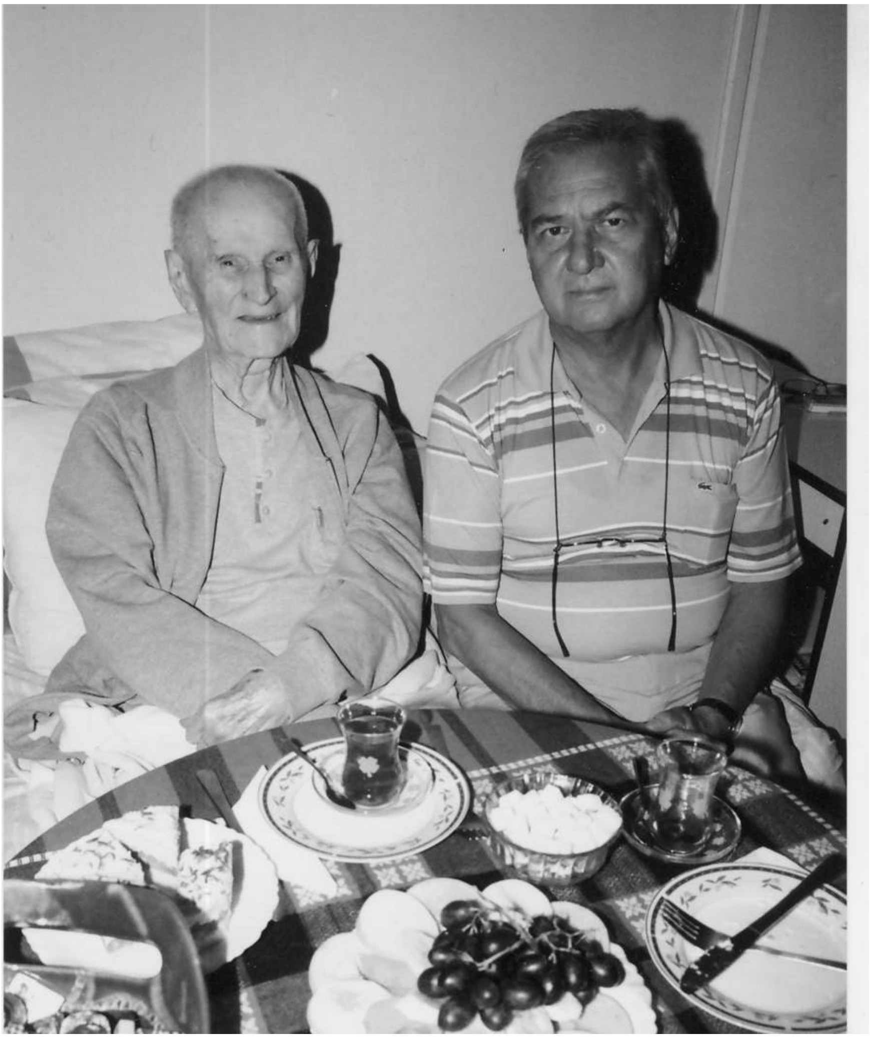

Öğretmen Şükrü Kapucu, öğrencisi Erman Tamur ile ölümünden birkaç ay önce Ankara'da.

kız kardeşi ve öğrenimine kendi oğlu kadar emek verdiği yeğenini geçindirebilmek için hali vakti yerinde ailelerin çocuklarına özel dersler vermiş. O kadar kişi tek dairede oturmaları mümkün olmadığından aynı apartmanda iki dairede yaşamışlar. Tabii, bu da masrafları artıran bir durum. İkinci evlilik de yürümemiş, ayrılmışlar. Oğlu anneyle gitmiş. Sonra, anneanne, anne ve kız kardeş ölmüş. Üniversiteyi bitiren yeğen başka şehre taşınmış. Hocam yalnız kalmış. Sonra sağlık sorunları başlamış ve yaşlanmayla birlikte giderek ağırlaşmış.

Şükrü Hocamın henüz hayatta olduğunu öğrenip yanına gittiğimde ben altmış üç yaşındaydım, Hocam seksen sekiz. Eşimi, üç oğlumu ve gelinimi de ziyaretine götürdüm. Onlara kitaplar hediye etti. O zaman lise öğrencisi olan küçük oğluma, fırsat buldukça gel yanıma, matematik fizik çalışalım dedi. İşte öyle birkaç yıl Hocamla havadan sudan konuştuk.

Hocam hayatta hiç rahat yüzü görmemiş ve galiba hiç kendisi için yaşamamış. Şunu da belirtmeliyim ki o, müstesna iyiliğinin ötesinde, hayatta tanıdığım en alçak gönüllü ve en nâzik insandı.

Ve Şükrü Hocam, 2012 yılının Şubat ayında öldü. Hediye ettiği birkaç kitap ve evine kapı zilini çalmadan girebilmem için verdiği anahtarlar ondan bana hatıra kaldı.

Az kalsın unutuyordum: Şükrü Hocam Batı sanat müziğine tutkundu. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası konserlerinin en istikrarlı izleyicisi olduğu için, yirmi küsur yıl önce Sevda Cenap And Müzik Vakfı ona "En iyi izleyici" ödülü vermiş. Bilmem dinleyici sıfatıyla müzik ödülü kazanan başka bir kimse var mıdır?

Madem böyle ödüller oluyor, Cumhuriyet Gazetesi de en az elli yıldır, gün sektirmeyen bir okuyucuları olduğunu fark edip, "En iyi okuyucu" ödülü verebilirdi Şükrü Hocaya.

Hatta bir üçüncü ödülü hak etmemiş miydi Hocam: "En iyi kiracı ödülü"... Biri tıka basa kitap dolu, diğerinin duvarlarına gazetelerden kesilmiş Nazım Hikmet, Uğur Mumcu ve Mustafa Kemal resimlerinin bantla tutturulduğu, iki odalı, kalorifersiz, sıcak susuz, boyasız, badanasız bir apartman dairesinde kırk yıl yaşayıp kira ödemesini hiç aksatmamış olması nedeniyle.

Ey komşular, öğrenciler ve diğer insanlar!

Kurtlar, kuşlar ve taşlar!

Ey zaman!, Ey mekân!,

Duymadıysanız duyun!

Göçüp gitmeden şu dünyadan,

Şükrü Hocam bir ödül kazanmıştı:

"En İyi Müzik İzleyicisi Ödülü"

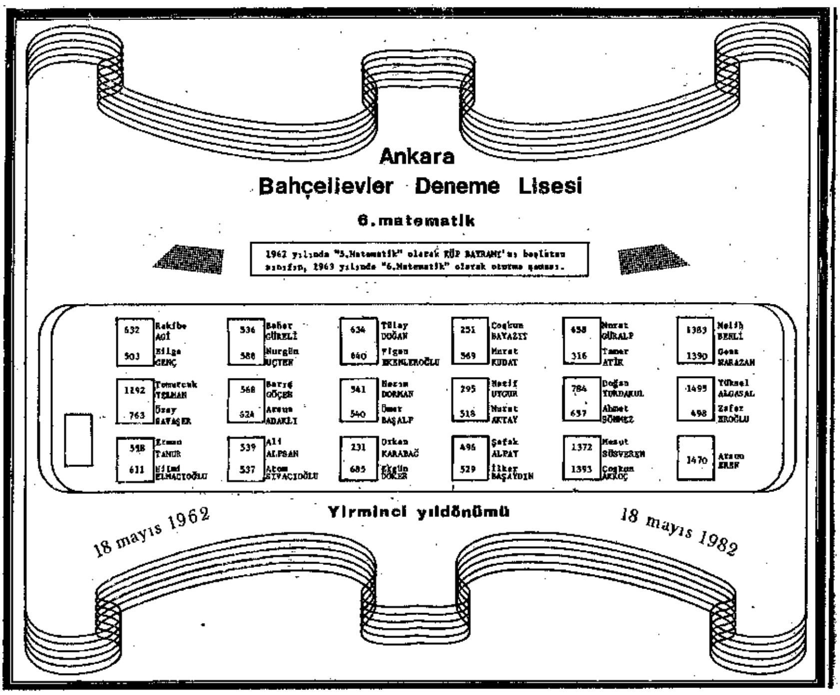

1962 yılında 5 Matematik olarak Küp Bayramını başlatan sınıfın
1963 yılında 6 Matematik olarak oturma şeması

Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis

Uygur KOCABAŞOĞLU

Hakkında yazılanlara göre, en azından "Hıristiyan bir kahraman, misyoner, eğitimci ve devlet adamı"[1]; ya da, "misyoner, devlet adamı, mucit"[2] bir figürle karşı karşıyayız. Zamanımızdan bir gözlemcinin ifadesiyle;

> Son derece yetenekli, boyun eğmeyen bir inatçı, korkunç bir enerjiye sahip ve hiçbir şeyden cesareti kırılmayan Cyrus Hamlin, 19. yüzyıl Amerikan bireyciliğinin olağanüstü bir örneğiydi.[3]

Hakkındaki bu nitelemelerin iki fazlası bir eksiği olduğu söylenebilir ve kimi düzeltmeler gerektirebilir. Örneğin mucit değildi; devlet adamı da sayılamazdı, yalnızca inatçı bir takipçiydi; ama yorulmak bilmeyen bir "misyoner, eğitimci ve müteşebbis" olduğunda kuşku yoktur.

Neden Cyrus Hamlin? Bir kere, 150'nci kuruluş yıldönümünü kutlayan *Robert College*'in (günümüzde Boğaziçi Üniversitesi) bânisi ve yaklaşık on yıl süreyle başkanıydı. İkinci olarak, 19. yüzyılda Yakın Doğu'daki Amerikan eğitimine kişiliğinin silinmez damgasını vurmuş; üstelik yaklaşık 35 yıl yaşadığı İstanbul'da da ilginç izler bırakmış bir kişiydi.

---

[1] *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin, D.D., L.L.D.,* Boston, Published Privately, 1903, s. 5.

[2] A. R. Thain, "Cyrus Hamlin D.D., L.L.D., Missionary, Statesman, Inventor, A Life Sketch", *Envelope Series* (Quarterly), Cilt X, No. 2 (Temmuz 1907).

[3] James A. Field, Jr., *America and the Mediterranean World 1776-1882,* Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s. 352.

Bu yazıda Cyrus Hamlin'in hayatı kısaca özetlendikten sonra, bir arkadaşının, "on altı (16) meslek sahibiydi"[4] dediği bu nev'i şahsına münhasır (*sui generis*) ve eksantrik (*eccentric*) adamın yukarda anılan nitelikleri üzerinde gözlemlerde bulunulmaya çalışılacak.

I. Tipik Bir Yankee

Cyrus Hamlin, 5 Ocak 1811'de, Waterford, Maine'de doğdu[5] Soyu, Nantes Fermanı'nın (1685) iptalinden sonra baskı ve zulme maruz kalarak İngiltere ve Almanya'ya kaçan Fransız Protestanları Huguenot'lara dayanıyor. Ailenin bir kolu, 17. yüzyılın sonlarında İngiltere'den Amerika'ya göçüyor ve Harvard, Massachusetts'e yerleşiyor. Cyrus'un büyükbabası, Eleazer Hamlin, "tarih okumaya meraklı bir çiftçi ve vatanseverdi". Oğullarından üçü Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olan Eleazer'in on yedi (17) çocuğu oldu. Erkek çocuklarına, *Africanus, Americus, Asiaticus* ve *Europus* adlarını verdikten sonra, geriye verecek kıta adı kalmayınca, 1768'de doğan ikizlerine tarihi şahsiyetlerin adını verdi: Hannibal ve Cyrus. Hannibal, Cyrus Hamlin'in babasıydı.[6]

Cyrus Hamlin'i babası Hannibal Hamlin, öğretmen olarak hayatını kazandı. On bir çocuklu Faulkner ailesinin, 1772 doğumlu kızları Susan ile evlenen Hannibal'ın ikisi kız, ikisi erkek dört çocukları yaşadı. Cyrus Hamlin, yedi aylıkken babasını kaybetti. "Başlangıçta ben umut vadeden bir çocuk değildim" diye yazıyor anılarında Cyrus Hamlin: "kafam çok büyüktü ... hastalıklı ilan edilmiştim ve akıllı yaşlı hanımlar sevgili anneme 'bu çocuğu büyüteceğini hiç umma' diyorlardı".[7]

Asıl öğrenimini çiftlikte ve annesinden görmüş olsa da altı yaşında bölge okuluna başladı.[8] Anılarında, "ailemiz okuyan bir aileydi; kardeşimin ve benim evde aldığımız okuma ve tartışma eğitimi, sıradan bir okuldaki eğitimden daha değerliydi" diye yazar.[9]

Cyrus 16 yaşına geldiğinde ailenin hekimi, "bu çocuk çiftlik hayatını kaldıramaz; bunu okutun" diyecektir. Ne ki okula verecek para yoktur ve delikanlının bir işe girmesi kararlaştırılır. Nitekim 16. yaş gününü kutladıktan sonra, hayat mücadelesine başlamak üzere, Portland'da bir kuyumcunun yanına çırak olarak verilir.[10] Bu çıraklık günlerinde ustasının, "acele etme; bir işi iyi yapmayı, daha

---

[4] Cyrus Hamlin, *Among the Turks,* Londra, Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1878, s. 241; Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (İkinci Baskı), Boston, Congregational Sunday School and Publishing Society, 1893, s. 365.

[5] Bir kaynakta (*In Memoriam...*s. 5) 8 Ağustos gecesi doğduğu yolunda bir kayıt varsa da kendisi anılarında ve başka kaynaklarda (örneğin, Thain, *a. g. e.,* s. 3) doğum tarihini 5 Ocak 1811 olarak veriyor; bkz. *My Life and Times,* s. 12.

[6] Thain, *Cyrus Hamlin,* s. 3-4; Hamlin, *My Life and Times,* s. 9-12.

[7] Hamlin, *My Life and Times,* s. 12-13.

[8] Hamlin, *My Life and Times,* s. 19.

[9] Hamlin, *My Life and Times,* s. 41.

[10] Hamlin, *My Life and Times,* s. 47-48.

sonra onu hızlı yapmayı öğren"[11] sözü hayat şiarı olacak ve Kilise ile bu sırada tanışacaktır.

"Benim tutkum gerçek bir usta (*mechanic*) olmaktı"[12] dese de, çok farklı bir alana yönelecek, güzel yazan ve konuşan birisi olarak dikkat çekecek ve misyoner olmaya hazırlanacak, ama amatör olarak ustalığın hakkını da verecektir.[13]

Portland'da iki yıldan fazla çıraklık edip el ve zihin becerilerini geliştirdikten sonra, misyoner olma yolunda kolej eğitimine hazırlık olmak üzere Bridgton Akademisi'ne gitmesi kararlaştırılır.[14] Burada hazırlık çalışmalarını tamamladıktan sonra 1830 Eylül'ünde Bowdoin College'ine kaydolur. Buradaki öğrenimi sırasında yalnızca teorik derslere çalışmakla kalmaz, derslerde anlatılan buhar makinesinin bir prototipini yaparak hem ustalığını gösterir hem de 175 $ para kazanır.[15] Bowdoin College'deki dört yıllık öğrenimi sırasında bir yandan da başka öğrenim kurumlarında yarı zamanlı dersler verir. Bu arada kendini giderek daha fazla Tanrı'ya adamaktadır.

Kolej eğitimini tamamladıktan sonra teoloji okumak üzere Bangor İlahiyat okuluna (*Bangor Seminary*) kaydolur. Bu okuldaki üçüncü yılının sonunda (1837) misyonerlik hizmetine talip olarak ABCFM'e başvurur. İlk tercihi Afrika ya da Çin'dir.[16] Ancak İstanbul'a ve eğitim işine tayin edilir.[17] Ne ki İstanbul'a gidişi, çeşitli nedenlerle bir buçuk yıl kadar gecikecek, bu arada, 3 Eylül 1838'de evlenecek, 3 Ekim'de papaz ve misyoner olarak ataması yapılacak ve 3 Aralık 1838'de eşiyle birlikte Boston'dan gemiye binerek İzmir'e doğru yola çıkacaktır. 45 gün süren bir yolculuktan sonra İzmir'de, 17 Ocak 1839'da karaya çıkan Hamlin'ler, burada on gün kaldıktan sonra *Stamboul* adlı buharlı bir gemiyle İstanbul'un yolunu tutacaklardır. [18]

Cyrus Hamlin üç kez evlenmiş ve bu evliliklerden toplam 12 çocuğu olmuş; çocuklarından ikisi erken yaşta hayata veda etmiş, ilk evliliğinden olan kızlarından birisi kendisinden sonra Robert Kolej'in başına geçecek olan George Washburn'la, diğeri de aynı okulda öğretmen ve yöneticilik yapan Charles Anderson'la evlenmiştir.[19] Bugün Boğaziçi Üniversitesi kampüsündeki dört büyük ve eski binanın adı Cyrus Hamlin ile damatları ve büyük kızının adını taşımaktadır.

---

[11] Hamlin, *My Life and Times,* s. 55.
[12] Hamlin, *My Life and Times,* s. 58.
[13] Thain, *Cyrus Hamlin,* s. 8.
[14] Hamlin, *My Life and Times,* s. 74.
[15] Hamlin, *My Life and Times,* s. 82 ve 116-119; Hamlin, *Among the Turks.* S. 206-208; Thain, *a. g. e.,* s. 9.
[16] Hamlin, *My Life and Times,* s. 120.
[17] Hamlin, *My Life and Times,* s. 158.
[18] Hamlin, *My Life and Times,* s. 173-179. Bir kaynakta Hamlinler'in 29 Ocak 1839 tarihinde İstanbul'a ayık bastıkları kaydedilmektedir; bkz. *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin...,* s. 12.
[19] *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin...,* s. 15-18.

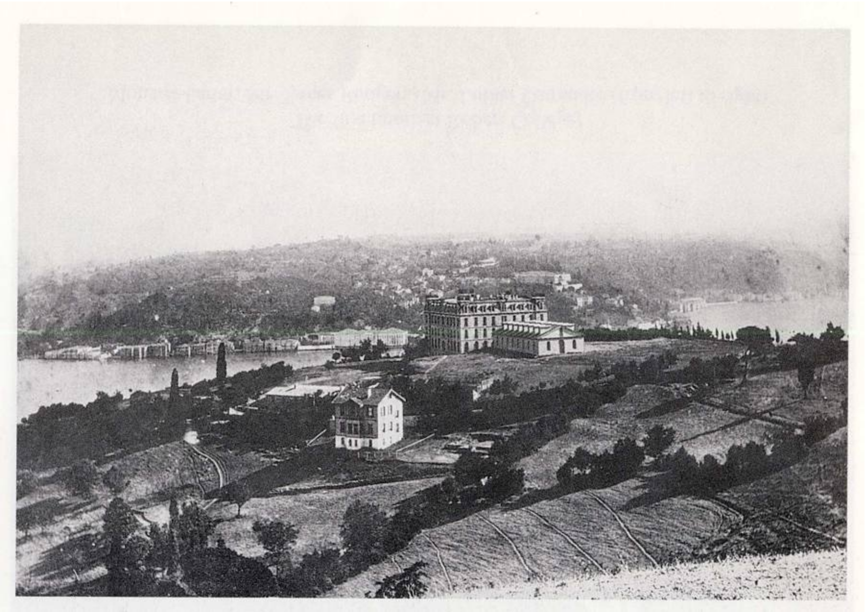

1870'lerde Robert Kolej

Yirmi sekiz yaşında genç bir papaz ve misyoner olarak İstanbul'a ayak basan Cyrus Hamlin'in bu şehirde yaklaşık 35 yıl süren hayatı ilginç olaylar, başarılar, başarısızlıklarla devam etti. Sokakta kendisiyle alay eden çocuklara, fes giyerek, sakal ve bıyık bırakarak cevap verdi.[20] Bunları ayrı başlıklar altında incelemeye geçmeden önce hayat öyküsünü satır başları halinde sonlandırmalıyız.

Hamlin, 1840 yılında Bebek'te bir İlahiyat Okulu (*Seminary*) kurdu. Burasını adeta bir politeknik enstitüsüne dönüştürdü ve son derece ilginç girişimlere öncülük etti. Bağlı olduğu misyoner örgütü ile anlaşmazlığa düşerek Mayıs 1860'ta istifa etti. Bundan sonra Robert Koleji kurma işine girişti. On yıl (1863-1873) bu kurumun hocalığını ve yöneticiliğin yaptıktan sonra ve Amerika'da Kolej için fon oluşturmaya çalıştığı sırada apansız görevinden alındı. Bir çağdaşının deyimiyle "İstanbul'un Samson"u,[21] sözü edilmeyecek bir birikim dışında parasız ve işsiz ülkesine döndü. Altmış iki yaşındaydı.

Anılarında şunları yazar:

> Kimseye şikâyet etmemeğe ve Tanrı'nın böylesine kutsadığı bir işteki kesintiden bir skandal çıkarmamaya karar verdik. Geleceğin ve de yakın geleceğin yeterince karanlık göründüğünü söylemeğe hacet yok. Gözyaşlarımızla dua ettik. Gözyaşlarını karım döktü; ben ağlayamayacak kadar de-

[20] Hamlin, *My Life and Times,* s. 217.
[21] Thain, *Cyrus Hamlin,* s. 13.

> rinden yaralanmıştım. Umut edilen başarı ve hayret verici zaferlerle koleje on yedi yıllık mutlak bağlılığım kayıtsızca görmezden gelinmiş ve Doğu'daki otuz beş yıllık çabalarımın tümü değersiz sayılmıştı.[22]

Bu arada, Türkiye'de bulunduğu yıllarda, Bowdoin Koleji'nden İlahiyat Doktorası (D. D. -1854); Harvard Üniversitesi'nden *Sacrae Theologiae Doctor* (S. T. D. -1861) ve New York Üniversitesi'nden Hukuk Doktoru (L. L. D. ,1870) unvanları almıştı.[23]

Yukarda aktarılan ruh hali içinde bulunduğu sırada papazı bulunmayan bir kilisenin minberinden Pazar vaazları vermek üzere bir davet aldı. Vaaz başına 20 $ kazanacaktı. Bu sırada ayrıca, *Among the Turks* adlı anılarını yazdı ve 500 $ elde etti. "Şimdi misyonerlik işinin dışında kalmıştım, her türlü işin dışında kalmıştım; kiliseyle ya da geçmişle tüm ilişkilerim kesilmişti"[24] dediği bir sırada bir iş teklifi aldı. Kırk yıl önce mezun olduğu Bangor İlahiyat Okulu'nda boş olan İlahiyat kürsüsüne, yılda 2.000 $ maaşla tayin oldu. Üç yıl bu işi sürdürdü. Mütevelli heyetinin bu görev için daha genç birisini arama kararı üzerine istifa etti.[25]

Yetmiş yaşında yeniden işsiz kalmıştı. Bu kez karşısına yeni bir öneri çıktı. İşlerin bir hayli kötü gittiği Middlebury Koleji'nde, okulu kurtarması koşuluyla, yılda 2.000 $ ve mobilyalı bir konut karşılığında kolejin başkanlığı kendisine önerildi. Burada beş yıl çalıştı. Önemli değişiklikler gerçekleştirdi. Ancak 5 yılın sonunda, "yaşının, kolej görev ve endişelerinin yıpratıcılığına uygun olmadığı" gerekçesiyle 1 Temmuz 1885'te istifa etti.[26]

Anılarında, "aktif çalışma hayatımın kırk sekiz yılı böylece sona erdi. Yetmiş beş yaşındaydım ve uykusuzluktan (*insomnia*) o kadar mustariptim ki, bir yıl daha dayanamayacağımı hissettim" diye yazar.[27]

Geriye baktığında, "hangi ruh hali içinde olursam olayım, 'daha fazla, daha iyi şeyler yapabilirdim' düşüncesi yakamı bırakmaz" der ve kendi hayatını şöylece özetler:

> Hayatımın karışık bir hayat olduğunu ve verdiği tek dersin, adımlarını yöneten şeyin insanın kendi elinde olmadığını görebiliyorum. Hayattaki ilk fantezim çiftçi olmaktı. Kuyumcu oldum. O zamanki arzum, yetişkinliğe ulaştıktan sonra bir ithalatçı olmaktı; öğrenci oldum. Misyoner olmaya ve bana verilen her görevi yapmaya, zenginlik ya da bilimsel beklentilerimi ebediyen feda etmeğe karar verdim. Afrika'ya gitmek istedim; önce Çin'e ama daha sonra hiç beklenmedik bir şekilde Türkiye'ye ve hayatımın işi olarak eğitime yönlendirildim. Amerikan Board tarafından kabul edilip tayin edildiğim tarihten itibaren, 23 yıl, 1837-1860, Board'a, daha sonra Robert Koleji kurmaya, inşa etmeğe ve onun için mücadele etmeğe ve

[22] Hamlin, *My Life and Times,* s. 505.
[23] *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin...,* s. 17.
[24] Hamlin, *My Life and Times,* s. 507.
[25] Hamlin, *My Life and Times,* s. 505-510.
[26] Hamlin, *My Life and Times,* s. 513-519,
[27] Hamlin, *My Life and Times,* s. 521.

> onu hayret verici bir başarıya ulaştırmaya bağlıydım... Bangor'da üç yıl ilahiyat profesörlüğü, Middlebury Koleji'nde beş yıl başkanlık. Dilencisinden Sultanına insan hayatının her mertebesini gördüm... Hayatım esas itibariyle yoksul ve ezilmişlerden yana oldu... Orada tanındığım ölçüde, Doğu'nun insanlarının saygı ve sevgisine sahip olduğumu biliyorum ve bu inanç neredeyse bu işe yaramaz ileri yaşımda beni mutlu ediyor.[28]

Cyrus Hamlin, emeklilik hayatından söz ederken, bir iş bulma umudunun olabileceği Boston'a yakın bir yerde bir kulübe edinmeye karar verdiğini ve Lexington'da 3.000 $'a bir yer bulduğunu ve arkadaşlarından gelen ve miktarı 25 ile 500 $ arasında değişen çekler sayesinde, altı ay içinde borcunu ödeyip başını sokacak bir yere sahip olduğunu anlatır.[29]

Ara sıra bulduğu işler, ikisi okul çağında beş kişilik aileyi geçindirmeye yetmez. Sonunda iş için Amerikan Board'a (*ABCFM*) başvurur. Board'un başkanı Dr. Clark seve seve yardım edeceklerini ve buna kimsenin bir itirazı olmayacağını bildirir. Hamlin'in bu yardımı bağış ya da hediye şeklinde kabul edemeyeceğini bildirmesi üzerine şöyle bir yol bulunur: yılda 500 $ karşılığında kendisini davet eden kiliselerde misyonlar üzerine konuşmalar yapacaktır. Bu arada, örneğin Hartford İlahiyat okulunda ayda 200 $ maaşlı ve altı ay süreli işler de bulur. [30] Anılarını bastırdığı 1893 yılında Board'daki görevi devam ediyordu.

Cyrus Hamlin, ölüm tarihi olan 7 Ağustos 1900'e kadar aktif hayatını sürdürdü. Beş yıl yöneticiliğini yaptığı Middlebury Koleji'nin 100'üncü kuruluş yıldönümü kutlamalarına, 90 yaşında, onur konuğu olarak katıldı ve bir konuşma yaptı. [31] 5 Ocak 1900'de 90'ıncı yaşını ailesiyle birlikte kutladı. Öldüğü gün olan 7 Ağustos'ta, Hamlin ve Washburn ailelerinden dört kuşaktan yaklaşık yirmi kişinin katıldığı bir yemekten eve döndükten sonra merdivenleri çıkarken kalp yetmezliğinden hayata veda etti. Meslektaşı ve dostu James L. Barton, cenaze töreninde şunları söylüyordu:

> Bugün burada bir ölümü değil, bir zaferi andığımızı düşünmekten kendimi alamıyorum. Hiç de küçük ölçülerde olmayan sürekli ama bugün bir zaferle taçlandırılmış bir çatışma. Yaklaşık 90 yıl süren hizmet, savaş ve inanç yılları.[32]

[28] Hamlin, *My Life and Times,* s. 521-522.
[29] Hamlin, *My Life and Times,* s. 523-527.
[30] Hamlin, *My Life and Times,* s. 533.
[31] Thain, *Cyrus Hamlin,* s. 25.
[32] *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin...,* s. 45.

II. Boğaziçi'nde Fesli Bir Misyoner

Cyrus Hamlin

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren ilk Amerikan Protestan misyoner örgütü ABCFM'le (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) Cyrus Hamlin neredeyse yaşıttı. Birincisi 1810'da kurulmuş; ikincisi 1811'de doğmuştu. Kuyumculuk yaparken kilise ile yakınlaşan ve misyoner olmayı seçen ve bu iş için gerekli eğitimi de alan Cyrus Hamlin, 1837 yılında ABCFM tarafından İstanbul'a misyoner ve eğitimci olarak atandı. Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan Amerikalı misyonerlerin ilk kuşağına mensuptu. İstanbul'a ayak bastığında (Ocak 1839) Tanzimat henüz ilan edilmemişti. İlk iş olarak, 1834'te Pera'da açılan, ancak Ermeni Patrikhanesi'nin hışmına uğrayan okulu ihya etmeğe koyuldu. Bu okul 4 Kasım 1840'ta, Bebek'te iki öğrenciyle öğrenime açılan Bebek İlahiyat Okulu (*Bebek Seminary*) olacaktı.[33] Bir yandan Ermenice ve Türkçe öğrenmeğe koyulan Hamlin, bir yandan da kalemi eline alarak, "Katolikler ve Protestanlar"; "İyi İnsan ve İyi Hıristiyan"; "İsa'nın Şefaati" gibi dinsel risale ve broşürler yayınlıyor ve bulduğu her fırsattan yararlanarak vaazlar veriyordu. Misyoner okullarında kullanılmak üzere, Wayland'ın "Ahlak Felsefesi", ya da Türkiye'de kullanılan para ve ölçülerin de içinde yer aldığı "Zihinsel ve Yazılı Aritmetik" kitabı gibi ders kitaplarını Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe olarak çevirtip yayınlatıyordu. [34] Anılan aritmetik kitabı Maarif Nazırı olduğu sırada (Mayıs-Aralık 1872) Ahmet Vefik Paşa'nın dikkatini çekecek, Ermeni harfli Türkçe baskısını Türkçe harflerle 10.000 adet bastırarak maarif müdürlüklerine gönderecektir.[35]

Cyrus Hamlin'in misyonerlik vadisindeki önemli uğraş ve katkılarından birisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Protestan misyoner faaliyetlerine maddi/manevi katkılarda bulunmak üzere Londra'da *Turkish Missions Aid Society*'nin kurulmasına önayak olmak[36]; anılan örgütün desteği ile Bulgarlara yönelik bir misyonun

[33] Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* İstanbul, Arba Yayınları, 1989, s. 82-83.
[34] Hamlin, *My Life and Times,* s. 252-254.
[35] Hamlin, *My Life and Times,* s. 255.
[36] Hamlin, *My Life and Times,* s. 370; William E. Strong, *The Story of the American Board,* Boston, The Pilgrim Press, 1910, s. 212; Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s. 123-125.

kurulması için çalışmalar yürütmek[37]; İstanbul'da ilk Ermeni Protestan kilisesinin örgütlenmesine, Britanya "Koca Elçi"si Stratford Canning'in de desteğini alarak çalışmak ve nihayet 1856 Islahat Fermanı'nın hazırlanmasına yine Britanya Büyükelçisi kanalıyla etki yapmak olduğu söylenebilir. Nitekim, ilk Ermeni Protestan kilisesi 1846 yılında açılacak [38]; Methodistler ve ABCFM, Bulgaristan'da birer misyon istasyonu kuracaklar (1858) [39]; *Turkish Missions Aid Society* de (İç Savaş sırasında olduğu gibi) Amerika'dan gelen kaynakların daraldığı dönemlerde Türkiye'deki Protestan misyonerlerin yardımına koşacaktır. Kısaca, misyoner atandığı 1838 yılından, ABCFM'le bağlarını kopardığı 1860 Mayıs'ına kadar misyoner olarak çalışacaktır. Onun misyoner kimliğini James L. Barton, şu sözlerle ifade etmektedir:

> Uhdesine verilen görev [misyonerlik] için ender niteliklere sahip, korku bilmeyen, başa çıkılmaz engeller karşısında asla cesareti kırılmayan, yorulmak bilmeyen bir çalışma, pratik akıl ve hayatını adamış olduğu davaya sınırsız beceriklilik ve bağlılığı olan bir adamdı."[40]

Evet, Cyrus Hamlin iyi bir misyonerdi ama misyonerlerin seküler işlerle uğraşıp uğraşmayacağı, okullarda çağdaş bir eğitim verilip verilmeyeceği, eğitimin ana dillerde mi yoksa İngilizce mi yapılacağı ve ders programlarının neleri içerip neleri içermeyeceği gibi konularda misyonerlikle, daha doğrusu bağlı olduğu misyoner örgütüyle temel çelişkileri vardı. Bunu, eğitimci kimliğine göz atarken daha iyi kavrama olanağı bulacağız.

Kimi kaynaklarda Cyrus Hamlin'e atfedilen devlet adamlığı (*statemanship*) unvanı da anılan misyoner faaliyetlerinden kaynaklanmış görünmektedir. Her ne kadar kendisi anılarında, "misyonerlik çalışmalarımızla doğrudan ilgili olmadığı sürece, yabancı siyasal çıkarlara dahil olmamayı kesin kural edinmiştik"[41] dese de, siyasi faaliyetlerde bulunmuştur ama bu onu devlet adamı yapmaya her halde yetmez. Örneğin, İngiltere'de Parlamento üyeleri ve hatta Cantebury Başpiskoposu'yla temaslar yapmış;[42] özellikle Robert Kolej'in kuruluş aşamasında İstanbul'daki Amerikan ve İngiliz diplomatik temsilcilikleriyle yakın ilişkiler içinde olmuş;[43] Washington'da bulunduğu sıralarda Amerikalı Kongre üyeleri ve hatta Dışişleri Bakanı Hamilton Fish'le görüşmüş;[44] 19. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da baş gösteren Ermeni kıyımları nedeniyle ABD'deki tartışmalara katıl-

---

[37] Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s. 123; Hamlin, *My Life and Times*, s. 379-382. Bulgaristan'a yönelik misyoner faaliyetleri konusunda bkz., Uygur Kocabaşoğlu, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri* (Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan ayrıbasım), TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 539-551.

[38] Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s. 76.

[39] Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s. 123-125.

[40] James L. Barton, *Daybreak in Turkey,* Boston, The Pilgrim Press, (2. Ed.) 1908, s. 182.

[41] Hamlin, *My Life and Times,* s. 383.

[42] Hamlin, *My Life and Times*, s. 383-385.

[43] Hamlin, *My Life and Times*, s. 432.

[44] Hamlin, *My Life and Times*, s. 500.

mış;[45] 86 yaşında olduğu günlerde, ABD Başkanı Cleveland'a (1885-1889/1893-1897) Osmanlı karasularına savaş gemileri göndermesini salık vererek "*gunboat*" diplomasisi kışkırtıcılığı bile yapmıştı. Cyrus Hamlin, Osmanlı devlet adamlarını ve bürokratlarını da bir hayli meşgul etmişti. O kadar ki Robert Kolej'in açılışı ve yeni binaların inşaatı sırasında Sadrazam Âli Paşa öylesine huzursuz olmuştu ki, Hamlin'in aktardığına göre, "Bu Mister Hamlin hiç ölmeyecek mi, bu kolej meselesinden beni kurtarmayacak mı?" diye şikâyet etmişti. [46]

III. Ama Eğitim Şart

Cyrus Hamlin'in eğitim anlayışının iki şiarı olduğu söylenebilir. Birincisi, akıl ve bilginin egemenliği; ikincisi teorik eğitimin yanı sıra insanın çevresini değiştirebileceği yetenek ve becerilerle donatılmasının gerekliliği. Bu şiarların her ikisini de, beş yıl başkanlığını yürüttüğü Middlebury Koleji'nin 85'inci mezuniyet töreni ve ayininde, 74 yaşındayken, yaptığı konuşmada net bir şekilde görmek mümkündür:

> Kolej eğitiminin amacı, genç insanlara bilgi ve aklın yolunu açmak ve böylelikle onların insanlığın büyük çıkarlarını istikrarlı, güçlü ve güvenli bir şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlamaktır... Kolej eğitiminin amacı, insan ruhunun yeteneklerini, etkin ve başarılı eylem için mümkün olduğunca hazırlamaktır... Kolej, insanların makul ve meşru amaç ve çıkarlarıyla birlik ve ahenk içinde olmalıdır. Uygulamaya geçildiğinde yüce ulusal çıkarlara felaket getirecek olan soyut teorilerin mağrur öğretimini benimsemek ve hâlâ daha 'bilim bilimdir, gerçek gerçektir ve sonuçlarının dikkate alınmasına gerek yoktur' demek büyük bir saçmalıktır.[47]

Cyrus Hamlin bu düşünce ve şiarları, çocukluğunda çiftlikten başlayarak kendi eğitimi sırasında geliştirmiş ve İstanbul'daki eğitim faaliyetlerine de uygulamıştır. Örneğin, iki öğrenci ile Bebek'te açtığı ilahiyat okulu kısa süre içinde laboratuvar ve atölyeleriyle bir üretim merkezine dönüşmüştür. Zira kendisi de Bowdoin Koleji'nde öğrenciyken fizik dersinde teorisi anlatılan bir buhar makinesinin prototipini aylar süren çalışma sonunda yapmayı başarmış ve çalıştırmıştı.[48]

---

[45] *In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin...*, s. 26

[46] Hamlin, *My Life and Times*, s. 438.

[47] *President Hamlin's Baccalaureate Address at the Eighty-Fifth Commencement of Middlebury College*, Middlebury, Register Company Printers, 1885, s. 3, 4 ve 12.

[48] Hamlin, *My Life and Times*, s. 116-119; Hamlin, *Among the Turks*, s. 206-210.

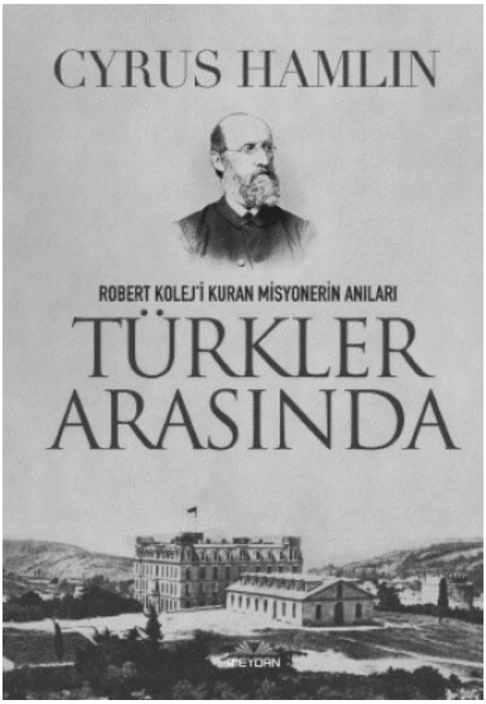

Cyrus Hamlin'in *Among the Turks* kitabının Türkçe baskısının kapağı

Anılarında bu gelişmeleri ayrıntılarıyla anlatır. Bir İngiliz centilmeninden kiraladığı [49] ilk yerdeki ahırda bir atölye kurar ve torna tezgahını yerleştirir. [50] 1841 yılında okulda 14 öğrenci vardır. Daha büyük bir yere, Demircibaşı'nın evine geçilir. Burada fizik ve kimya deneyleri yapar.[51] Bu tür çalışmaları ilgi çekmeye ve okula aralarında dört Enderun öğrencisinin [52] ve bir Ermeni Piskoposu'nun da bulunduğu pek çok ziyaretçi gelmeye başlar. İstanbul'daki misyona ABD'den teleskop, "elektrik makinesi", hava kompresörü ve bir tür slayt projektörü ısmarlatır. Okulu ziyaret eden Ermeni Piskoposu, "Kimya eşittir Protestanlık" derken, belki de çok fazla haksızlık etmemişti. [53]

Öğrenciler günde üç saat atölyede çalışırlardı. Üretilen sac soba ve soba borusu, metal fare kapanı, gümüş ve altın kaplama işleri, basınçlı kahve pişiricisi, metal kül tablası, portatif fırın, fırıncı küreği gibi teneke ve demirden imal edilen değişik ürünlerden elde edilen gelirle ihtiyaç sahibi öğrencilerin ihtiyaçları gideriliyordu.[54] Daha sonra taşınılan ve çok daha büyük bir yer olan Çelebi Yorgaki'nin evinde, sayıları kırkı aşan öğrenciyle yapılan üretim faaliyetlerini ve sonuçlarını, Hamlin'in benim müteşebbislik olarak nitelediğim faaliyetlerini görürken daha iyi izleyebileceğiz.

Hamlin'in gerek benimsediği eğitim anlayışı, gerekse bu tür çaba ve faaliyetleri sonunda bağlı olduğu misyoner örgütüyle arasını açtı ve ABCFM'den ayrılmasına neden oldu. Hamlin artık kafasındaki ideali başka bir yolla gerçekleştirmeye bakacak ve Robert Koleji kurma işine girişecektir.

[49] Hamlin, *Among the Turks,* s. 61.
[50] Hamlin, *My Life and Times*, s. 211.
[51] Hamlin, *My Life and Times*, s. 228.
[52] Hamlin, *Among the Turks,* s. 77.
[53] Field, Jr., *America and the Mediterranean World, a. g. e.,* s. 190.
[54] Hamlin, *Among the Turks,* s. 213; Hamlin, *My Life and Times*, s. 264-265.

ABCFM'le eğitim konusundaki görüş ayrılıkları ise şöyle özetlenebilir: Bir kere, misyoner örgütü Hamlin'in bu tür çabalarının misyonerliği sekülerleştirmesinden, yetiştirilen kişilerin dünyevi işlere yönelmesinden endişe ediyor; Hamlin ise misyonerliğin en iyi bir şekilde önerdiği eğitim politikasıyla gerçekleştirilebileceğine inanıyordu.[55] Nitekim, yıllar sonra (1910'da), ABCFM'in üst düzey bir yetkilisi şunları yazacaktı:

> Türkiye'de örneğin, şimdiye kadar yerli papaz ve vaizlerce yapılmış en iyi işler, Dr. Hamlin tarafından Bebek İlahiyat Okulu'nda sınai alışkanlık ve beceri kazandırılmış kişilerce gerçekleştirilmiştir. Onun bir araya getirdiği gençlere, çalışmalarıyla ilgili bazı yararlı meslekler öğretilmiştir.[56]

Bu görüş ayrılıkları 1854 yılında iyice arttı. Başlıca üç görüş ortaya çıktı. Eğitim ana dillerde yapılmalı, yabancı dil (İngilizce) öğretilmemeliydi. Seküler herhangi bir eğitim verilmeyerek yalnızca İncil okutulmalıydı. Her iki cinse de en iyi Hıristiyan eğitimi verilmeli ve bunların Protestanlığı benimsemesi sağlanmalıydı. Hamlin, bunların üçüne de karşıydı. Ona göre eğitim, İngilizce, seküler ve misyoner eğitimi temelli olmalıydı. [57]

Cyrus Hamlin'e göre, yabancı [Protestan] misyoner ve eğitimcilerin çoğu Anglo-Saxon olduğu için İngilizce doğal olarak seçilmişti. Bu dilin, "ticaret ve kolonizasyon yoluyla yaygınlığı onu favori kılmaktaydı. Hıristiyan düşüncesinin, bilim ve felsefenin zengin kaynaklarına sahip olması amaç için onu çok yararlı kılıyor ve uluslar arasında bir sempati ve etkileşim bağı oluşturmaya, herhangi bir dilden çok daha fazla mukadder kılmış bulunuyordu".[58]

Cyrus Hamlin, İngilizce yerine ana dillerde eğitim verilmesine şu dört noktadan itiraz ediyordu: Birincisi, bunu insan doğasına uymayan, zihnin isterlerine ve kapasitelerine aykırı, felsefî olmayan bir şey olarak görüyordu. İkincisi, bu durum Protestan papaz ve vaizleri, tümü yabancı diller konuşan Cizvit misyonerleri karşında ikincil konumda bırakacaktı. Üçüncüsü, Ermeni Protestan cemaatinde genel bir hoşnutsuzluğa yol açacak ve samimi işbirliği sona erecekti. Son olarak da, eğitimde geri adım atılması, misyonun evrensel prestijini zedeleyecekti.[59]

Toparlamak gerekirse, Cyrus Hamlin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeleri daha iyi değerlendirmişti. İmparatorluğun her kesiminden, her sınıftan insanın eğitim ihtiyacı artmıştı. Zira İmparatorluk 19. yüzyılda yapısal bir değişim içindeydi. Hamlin'in "Tanrı üfledi" dediği Tanzimat, bir anlamda bu değişimin, bir anlamda da bu değişimi yönlendirebilme özleminin bir sonucuydu. Eğitim, ya da eğitilmiş insan, Tanzimat'ın önemle üzerinde durduğu bir şeydi. Bu ger-

---

[55] Hamlin, *My Life and Times,* s. 265, 276.

[56] Strong, *The Story of the American Board,* s. 328.

[57] Hamlin, *Among the Turks,* s. 274-278.

[58] Hamlin, *Among the Turks,* s. 282; Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s. 81. Gerçekten de Kırım Savaşı sırasında Bebek okulunun öğrencileri, tercüman olarak büyük bir iş olanağına sahip olmuşlardı; bkz. Hamlin, *My Life and Times,* s. 370.

[59] Hamlin, *My Life and Times,* s. 414.

çek, sınıf, din, mezhep farkı olmaksızın İmparatorluğun tüm halkları için geçerliydi. Amerikalı misyonerlerin yöneldiği Ermeniler gibi, ticaret ve zanaat hayatında ağırlığı olan bir halk için haydi haydi geçerliydi. Bu olguyu meslektaşı misyonerlerden daha önce kavrayan Hamlin, görüşünü 1857 tarihli bir raporda şöyle dile getiriyordu: "Birinci ve en önemli talep, New England kolejleri niteliğinde genel eğitim veren bir kuruma olan taleptir. Yüksek ve varlıklı sınıfların gerçek isteği bunu düşündürmektedir. Kimi çocuklarını deniz aşırı ülkelere yollamak istemez, kimi ise istese de yollayamaz'.[60]

Bir çağdaşı Hamlin'in Bebek Okulu'ndaki çalışmalarını şu sözlerle değerlendirmektedir:

> Burası, destek imkânları ve eğitim yöntemleri açısından o zamana kadar kurulmuş en benzersiz kurumlardan birisiydi. İngilizce ve kendini geçindirmek için sınai mesleklerin kullanılması yoluyla ileri öğrencilerin öğrenimini geliştirmek üzere tasarlanmıştı. [61]

Nihayet beklenen hatta biraz geciken son geldi. Boston'da, okuldaki genel eğitime son verilmesi ve burasının tümüyle bir ilahiyat okuluna dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı. Hamlin'in istifa etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Mayıs 1860 tarihinden geçerli olmak üzere istifasını verdi ve ABCFM'le formel ilişkilerini sonlandırdı.[62] Zaten bir süre önce okulun Merzifon'a taşınması kararlaştırılmıştı. Okul 1862 yılında kapandı ve 1865 yılında tümüyle bir ilahiyat okulu olarak Merzifon'da yeniden eğitime başladı.[63] Hamlin artık bütün enerjisini yeni bir okul kurmaya, hayatının *opus magnum*'u sayılabilecek Robert Kolej'in kuruluşuna hasredecektir. Ancak daha önce, Türkiye'deki hayatının yaklaşık 21 yılını verdiği çalışma ve çabalarındaki teşebbüs gücüne bir göz atmamız gerekir.

IV. "Politeknik Enstitüsü" ve Müteşebbis Cyrus Hamlin

Bir çağdaşının "Bir Politeknik Enstitüsü"ydü [64] diye nitelediği Bebek'teki ilahiyat okulu giderek, bir sanayi ve teşebbüs merkezi haline geldi. Aşağıda bunların ilginç ve önemli olanları aktarılacaktır. Ancak önce şunu söylemek lazım; İngilizce'de bir deyim vardır: *A jack of all trades but master of none* (elinden her iş gelir ama hiçbirinin ustası değildir). Hamlin için bu deyimi belki değiştirmek gerekecektir, çünkü elinden pek çok iş geliyordu ve bunların pek çoğunun ustasıydı. Evet, Hamlin sıkı bir müteşebbisti ama, kişisel kâr ya da çıkar saikiyle hareket eden bir müteşebbis değildi; zira son günlerini dostlarının yardımlarıyla idame ettirebildiğine yukarda değinmiştik.

[60] Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s. 79.
[61] Thain, *Cyrus Hamlin,* s. 11.
[62] Hamlin, *My Life and Times,* s. 413.
[63] Strong, *The Story of the American Board,* s. 217.
[64] Thain, *Cyrus Hamlin,* s. 12.

Cyrun Hamlin İstanbul'a geldiğinde ilk yerleştiği Pera'dan (Beyoğlu) Bebek'e taşındıktan sonra bir yandan evin ahırında ilk atölyesini kurarken, bir yandan da çevre ile ilişkiye girer. Anılarında,

> "Türkler bir Frenk gördüler mi hekim olduğuna hamlederlerdi. Beni sık sık hastaya çağırırlardı. Günün ve gecenin her saatinde bu çağrıları cevapsız bırakmazdım. Birkaç tıp kitabım vardı ve bazı hastalıkların tedavisi konusunda yarım yamalak bilgilere sahiptim. Bayan Hamlin de bazı ilaçları yapardı. Sonunda ben köyün doktoru oldum ve 'Hekim Başı' unvanını kazandım"

diye yazar.[65] Çevre halkının korkuyla karışık sempatisini kazanır. Mekanik yetenek ve becerileri dolayısıyla bir Müslüman tarafından diğerine, "imparatorluktaki en şeytani adam" diye tanıştırıldığını kaydeder. [66]

Cyrus Hamlin, kuyumcu olarak hayata başlamanın yanı sıra, doğa bilimleriyle öğrenciliği sırasında ilgilenmeye başlamış; Bangor İlahiyat Okulu'nda teoloji okurken yerel okullarda fizik dersleri vermiş ve deneyler yaparak harçlığını çıkarmıştı.[67] Bebek'e yerleştikten sonra ilk iş olarak Amerika'dan birtakım alet ve edevat getirterek laboratuvarını kurmaya başladığına daha önce değinmiştik. Okulda bir maden ergitme ocağı kurmuş ve değerli madenlerin ayarları konusunda isteyene ekspertiz hizmeti veren birisi olmuştu. Bir gün Nuri Bey adında bir zat, Doğu Makedonya'da bir gümüş madeni bulduğunu söyleyerek Hamlin'e başvurur. Hamlin laboratuvarda örnekleri inceler, adama, 'zengin bir gümüş madeni bulmuşsun' diye yazılı bir kâğıt verir. Ve Nuri Bey bu kâğıt ile Boston ve İtalya'dan iki yatırımcı bularak işe girişmek üzere, Hamlin'in madeni görüp bir rapor vermesini talep eder. Masrafların karşılanması koşuluyla madeni görmek üzere yola çıkar. Borsko köyünde Nuri Bey ve silahlı adamlarıyla buluşulur. Maden gezilir. Ancak çıkarması son derece zor olduğu için girişim ileri bir tarihe ertelenir.[68]

Cyrus Hamlin'e "mucit" sıfatı yakıştırılmasını tahrik etmiş olan olay belki de şudur: Telgrafın mucidi Morse'a, Paris'teki çalışmaları sırasında Maine'den (ABD) Mr. Chamberlain adında bir zat yardım eder. Bu zat daha sonra yeni icat edilmiş aletin bir prototipini de yanına alarak İstanbul'a gelir. Hamlin'in galvanizli bir bataryaya sahip olduğunu öğrenince Bebek okulunda bir "demo" yapar. Ne ki alet pekiyi çalışmaz. Üstadın Viyana'ya gitmesi, en iyi elemanları istihdam ederek daha iyi bir alet geliştirip İstanbul'a dönmesi kararlaştırılır. Ne yazık ki Mr. Chamberlain, Tuna Nehri üzerinde geçirdiği bir deniz kazasında hayatını kaybeder.[69]

1847 yılında ikinci bir girişimde daha bulunulur. Bu kez Osmanlı hükümetince bir süre jeolog olarak da istihdam edilmiş olan Nashville'li, Prof J. Law-

[65] Hamlin, *Among the Turks,* s. 63-64; Hamlin, *My Life and Times,* s. 220.

[66] Hamlin, *Among the Turks,* s. 58.

[67] Hamlin, *My Life and Times,* s. 148.

[68] Hamlin, *Among the Turks,* s. 156-157; s. 164-167.

[69] Hamlin, *Among the Turks,* s. 185-186.

rence Smith, daha gelişmiş bir aletle Hamlin'in kapısını çalar. Profesörün amacı başkentten komşu bir kente bir telgraf hattı çekmektir. Ancak alette yine bazı eksiklikler vardır. Bunlar Hamlin'in atölyesinde tamamlanır. Amerikan yapımı olan bu alet öncekinden farklıdır. Üç gün süreyle Bebek'teki okulda denemeler yapılır ve Hamlin de zanaatı –mükemmelen olmasa da – öğrenir. Üç günün sonunda ABD'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Mr. J. P. Brown'un tercümanlığı ve refakatinde padişahın huzuruna kabul edilirler. Sultan Abdülmecit her üçüyle de ilgilenir; akıllıca sorular sorar ve gösterinin başlamasını bekler. Bu arada Profesör Smith, Morse alfabesinin harflerini izah eder. Sultan'ın tepkisi "bu bizim için avantajlıdır, çünkü bizim alfabemizde yalnızca 22 harf var"[70] der. Telgraf istasyonlarından birisi, Hamlin'in sözcükleriyle, "yerine çok daha sağlam ve güzeli yapılan, eski Sarı Beylerbeyi sarayının çok geniş olan taht odasının bir ucuna",[71] diğeri ise sarayın köşesindeki bir odaya kurulur. Telgrafı Hamlin çekecektir. Sultan kendisine şu cümleyi dikte eder: "Fransız vapuru geldi mi? Ve Avrupa'dan haberler nelerdir?" Aletin işleyişini kısa bir süre dikkatle izleyen Sultan Abdülmecit, hızlı adımlarla hattın öteki ucuna gider. Profesör Smith, aynı sözcükleri kendisine tekrar edince, kollarını açarak, "Maşallah, Maşallah" diyerek tepkide bulunur. Ertesi gün aynı gösterinin Hükümet erkânına yapılmasını ister. Yine padişahın huzurunda yapılan bu ikinci gösteride de Sadrazam daha uzunca bir metni dikte eder ve metin başarıyla aktarılır. Hamlin'in anlattığına göre Sadrazam,[72] Amerikalı diplomat Mr. Brown'a, "bu, dünyanın altını üstüne getiren Amerikalı misyonerlerden birisiyse, pek de tehlikeli bir adama benzemiyor" diyecektir.[73]

Gerçi, Profesör Smith ödüllendirilmiş; telgrafın mucidi Morse'a bir berat ve pırlanta nişan gönderilmişse [74] de İstanbul-Edirne arasında kurulması önerilen Amerikalıların bu girişiminden bir sonuç çıkmaz. Osmanlı ülkesinde ilk telgraf hattının kurulması için Kırım Harbi'nin sonlarını beklemek gerekecektir.

Cyrus Hamlin'in Amerika'dan getirdiği modern bir fare kapanını örnek alarak yerli bir bıçak ustasının denetiminde fare kapanları ürettirip; Galata'da kiralanan bir yerde satışa sunduğuna daha önce değinmiştik.[75]

---

[70] Hamlin yanılıyor olmalı; Sultan böyle bir şey söylemiş olamaz zira Osmanlı alfabesinde 28'i Arap alfabesinden gelen, 4'ü ise Farsça'dan Türkçeye uyarlanan toplam 32 harf bulunuyordu, bkz. V. H. Hagopian, *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*, Heidelberg, Julius Groos, 1907, s. 1-2. Sultan da yanılıyordu, zira Osmanlı alfabesi telgraf haberleşmesinde işleri kolaylaştırmamış, aksine güçleştirmişti. Birinci Dünya Savaşı içinde özellikle telgraf haberleşmesindeki güçlükleri yenmek üzere Enver Paşa'nın icat ettiği "Enverî Yazı" hatırlanmalıdır.

[71] Hamlin, *Among the Turks,* s. 187.

[72] Eğer bu olay Hamlin'in aktardığı gibi, 1847 yılı içinde olmuşsa, o zaman Sadrazam (Koca) Mustafa Reşit Paşa'ydı.

[73] Hamlin, *Among the Turks,* s. 186-192.

[74] Hamlin'e göre, bu herhangi bir devlet tarafından Morse'a verilen ilk nişandı ve daha sonra pek çok hükümdar mucidi ödüllendirme yarışına girecekti, bkz. Hamlin, *Among the Turks* s. 194.

[75] Hamlin, *Among the Turks,* s. 217.

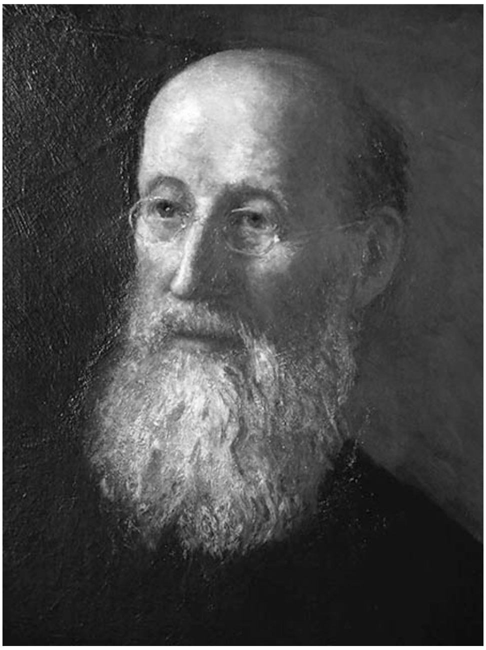

Cyrus Hamlin

Hamlin, bir gün İngiliz uyruklu dostu ve banker Charles Ede ile şehirden dönerken, buharla işleyen bir değirmen ve fırın kurulabileceğinden ve ekmek işinin çözülebileceğinden, ne ki sermayelerinin olmamasından yakınır. Dostu, "mesele orda değil, şehirde bir Değirmenciler ve Fırıncılar Loncası var, 1.000 lira versen bile oraya giremezsin, üstelik şehirdeki 10.000 değirmenci ve fırıncı esnafını kendine düşman edersin" diye karşılık verir. Hamlin'in cevabı, "Ben bunu Babıali'den bir hak olarak talep edebilirim. Zira Fatih Sultan Mehmet şehirdeki tüm yabancılara kendi değirmen ve fırınlarını kurma hakkını vermişti. Amerikalılar bu hakkı hiç talep etmediler. Şimdi ben edebilirim" olur. Bankerin verdiği karşılık, "sen hakkı al, para benden" şeklindedir. İstanbul'daki misyoner heyeti, olaya pek sıcak bakmaz ama, girişimin Hamlin'in kişisel sorumluluğu altında olması koşuluyla rıza gösterir. Burada Hamlin'in bir diğer önemli şiarına tanık oluyoruz: "*boş oturup hiçbir şey yapmamaktansa, bir şey yapmaya çalışarak başarısız olayım*".[76] Hamlin, araya İstanbul'daki ABD diplomatik temsilcisi G. P. Marsh'ı sokarak ve kapitülasyonların bir maddesine dayanak bu hakkı talep eder ve loncanın, değirmen ve fırın sahibi güçlü bir Paşanın muhalefetine rağmen, uzun mücadelelerden sonra fermanı almayı başarır.[77] İngiltere'den buhar kazanı getirtilir; 600 $'a bir değirmen satın alınır ve bir sürü güçlük, deneme ve yanılmadan sonra "Protestan ekmeği" diye bilinen ekmek, uygun fiyatla piyasaya sürülür.[78] Bu teşebbüs Kırım Savaşı günlerinde bir hayli gelişir. İlk adım olarak Üsküdar'daki İngiliz Hastanesi'nin başhekimi, her biri yarım kiloluk günde 150 somun için Hamlin'le anlaşma yapar. İkinci bir fırın kurulur. Savaş ilerledikçe bu miktar artar ve günde 8.5 ton ekmek üretecek hale gelir.[79] Hamlin bu işi, hamurkâr, kürekçi gibi işinin ehli Ermeni ya da Rum ustaları istihdam ederek ve o sırada okulda bulunan 40 kadar öğrenciyi ders dışı zamanlarında çalıştırarak yürütür.

[76] Hamlin, *My Life and Times,* s. 298.
[77] Hamlin, *My Life and Times,* s. 304.
[78] Hamlin, *Among the Turks,* s. 217-225; Hamlin, *My Life and Times,* s. 296-300.
[79] Hamlin, *Among the Turks,* s. 225-229.

Rumeli Hisarı'ndan komşusu Ahmet Vefik Efendi de (Paşa) devamlı müşterilerinden birisidir.

> Rumeli Hisarı'ndaki bir efendinin hizmetçisi her sabah düzenli olarak gelir birkaç somun ekmek alırdı. Yıllar sonra, Koleji inşa ederken, bu kişinin Ahmet Vefik Efendi olduğunu öğrendim. Bebek fırınına ne olduğunu sorarak beni şaşırttı. 'Şimdiye kadar yapılanın en iyisi' olduğunu söylediği o ekmekten yoksun kaldığı için üzülmüştü.[80]

Hamlin'in sonuçlandıramadığı teşebbüsleri de vardı. Örneğin, İngiliz hastanesine ve ordusuna çok miktarda kavrulmuş ve öğütülmüş kahve temin işi, Liverpool'dan bir gemi dolusu kahvenin gelmesi üzerine akim kalır ve Hamlin "Büyük kahve ihalesi işi ve dolayısıyla pek çok kilise kurma işi böyle sonuçlandı" diye yakınır.[81]

Ama çok başarılı ve kârlı bir başka iş Hamlin'i beklemektedir. "Kasım 1854'teki Inkerman muharebesi bana yeni bir iş kazandırdı" diye yazıyor Cyrus Hamlin.[82] Bu yeni iş 'Kırım bitleri"nden İngiliz asker ve hastalarını arındırmaktı. Hamlin, Selimiye ve Kuleli'deki İngiliz hasta ve askerlerinin giysilerini temizlemek ve dezenfekte etmek üzere bir "çamaşır yıkama fabrikası" kuracaktır. Boğaziçi'ndeki köylerden 20 kadar Ermeni, Rum ve Müslüman kadının çamaşırhanede çalışmasıyla işe başlanır. Ancak temizlenecek giysiler o kadar kirli ve miktarı o kadar çoktur ki, yeni bir yol bulmak gereklidir. Bu yol, yaklaşık 3.000 $ harcanarak ve altı büyük meşe bira fıçısının ilkel birer çamaşır makinesine dönüştürüldüğü bir "çamaşır yıkama fabrikası" kurulmak suretiyle bulunur. Altı çamaşır makinesi ve 30 kişilik bir ekiple, güneşli günlerde, yaklaşık 3.000 adet giysi yıkanır ve kurutulur. Yağmurlu günlerde ise çamaşırlar 100'lük partiler halinde çevredeki evlere dağıtılır ve kurutulması sağlanır. "Fabrika"da çalışan kadınlar parça başına ücret alırlar ve ayda yaklaşık 30 $ kazanırlar. Temizlenmiş giysiler ise üç kategori üzerinden fiyatlandırılır.[83] Sonunda ekmek ve çamaşır işi başta olmak üzere bu girişimlerden, bütün masraflar çıktıktan sonra 25.000 $ (o zamanki pariteye göre yaklaşık 5.680 Osmanlı lirası) kâr edilecek ve bu para Anadolu'da kiliseler kurmak üzere bir fona aktarılacaktır.[84]

Cyrus Hamlin anılarında şunları yazar:

> Sevgili kolej arkadaşım Dr. Bartol, esprili bir şekilde bana 16 meslek uygun görmüş. Parlak hayal gücünün yaratmış olduğu bu listeyi hiç görme-

[80] Hamlin, *My Life and Times,* s. 322.

[81] Hamlin, *My Life and Times,* s. 345-348.

[82] Hamlin, *My Life and Times,* s. 355.

[83] Hamlin, *Among the Turks,* s. 232-243; Hamlin, *My Life and Times,* s. 355-365.

[84] Hamlin, *My Life and Times,* s. 372. Cyrus Hamlin, bu oldukça büyük miktardaki parayı Board'a önerir. Ancak Dr. Anderson, bir misyonerin bu denli büyük para kazanmasının, misyonerliğin itibarını zedeleyeceğini düşündüğü için bu öneriyi kabul etmez. Bunun üzerine İstanbul'daki heyetin de onayı ile paranın kilise kurma fonuna aktarılması uygun görülür.

dim; ama öyle sanıyorum ki, benim en çok gurur duyduğum *çamaşırcı kadın* mesleğini bu listeye dahil etmemiştir.[85]

V. Opus Magnum: Robert Kolej

Cyrus Hamlin, *Among the Turks* ve *My Life and Times* adlı anılarının sırasıyla 19'ncu (s. 287-301) ve 13'üncü (s. 415-484) bölümlerini Robert Kolej'in kuruluş öyküsüne ayırmıştır. Buralarda çok ilginç ayrıntılar aktarır. Aşağıda gelişmelere ana hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır.

New England tipi bir kolej kurma düşüncesi, Hamlin henüz Board'un elemanıyken, ortaya atılır. Hamlin, düşüncenin kendisine ait olmadığını, ünlü Misyoner Dr. Harrison Gray Otis Dwight'ın oğulları tarafından ortaya atıldığını söyler. Okula adını verecek olan New York'lu Christopher R. Robert'le tanışması ise bir rastlantı sonucu olur. 1856 yılında İstanbul'u ziyaret eden Mr. Robert'in bir kayık dolusu ekmeğin mis gibi aroması ve görüntüsü dikkatini çeker, bunları kimin ürettiğini öğrenir ve tanışıklıkları böyle başlar. 1858 yılında mektuplaşmaya başlarlar.[86] 1859 yılında Cyrus Hamlin okul için arsa aramaya başlamıştır bile. İlk seçtiği yerin elde edilmesi olanaksızdır. 23 yere daha baktıktan sonra 24'üncüsünü, Kuruçeşme'de, "yeterince tatminkâr olmasa da" 7.000 $'a satın alır. Burası ünlü Halet Efendi'nin işbirlikçilerinden, gözden düşmüş ve malları istirdat edilmiş bir Yahudi sarrafa aittir. Tapuyla birlikte bir ferman da alınır.[87] 1860 Mayıs'ında Cyrus Hamlin'in Board'dan ayrılması üzerine bu yeni kolej işine ağırlık verilir. Mr. Robert başlangıçta 30.000 $ verecektir ve Amerika'da bağış toplanarak okulun binaları için gerekli para sağlanacaktır. Ne ki bu bağış toplama işi Amerikan İç Savaşı nedeniyle kesintiye uğrarsa da,[88] Hamlin binayı inşa etmek üzere bir miktar parayla İstanbul'a döner ve arsadaki ilk su kuyusunu açmak için çalışmalara başlar. Bu arada, saltanat değişmiş, Sultan Abdülaziz tahta çıkmıştır. Yeni dönemin gözdelerinden Ali Paşa'nın köşkü bu arsaya bakmaktadır. "Aklı başında bazı Türkler" burada okul inşa ederek Ali Paşa'yı kızdırmaması için Hamlin'i uyarırlar. Arsadaki faaliyet durdurulur.[89]

Tam da bu sırada, Hamlin'in çok beğendiği ama elde edilmesi olanaksız görülen (okulun şimdi bulunduğu) yer, makul bir fiyatla kendisine sunulur. Bu yer Ahmet Vefik Efendi'nin (daha sonra Paşa) yeridir. Hükümetin burada okul kurmaya yasal izni verdiği zaman parası ödenmek koşuluyla arsa satın alınır.[90]

Ahmet Vefik Efendi'nin bu yeri neden sattığının öyküsü de ilginçtir. Hamlin, yıllar sonra bunu Ahmet Vefik Efendi'nin ağzından dinleyecektir. Buna göre,

---

[85] Hamlin, *My Life and Times,* s. 365.

[86] Hamlin, *Among the Turks,* s. 284.

[87] Hamlin, *Among the Turks,* s. 125.

[88] Hamlin'in Boston ve civarındaki kiliselerde bağış toplamasına Board sıcak bakmaz. Harvard Koleji, Hamlin'i destekler ve kurulacak okula değerli hukuk kitapları bağışında bulunur. Bkz. Hamlin, *My Life and Times,* s. 423.

[89] Hamlin, *Among the Turks,* s. 287-288; Hamlin, *My Life and Times,* s. 423-426.

[90] Hamlin, *My Life and Times,* s. 430.

Cyrus Hamlin, ilk beğendiği arazinin Paris Sefiri Ahmet Vefik Efendi'ye ait olduğunu öğrenince bir aracı ile kendisine 15.000 $ kadar bir öneri sunar. "Mr. Hamlin'e söyleyin, satacak bir yeri varsa dinlerim; yok yalnızca satın almak istiyorsa, benim söyleyecek ne bir şeyim, ne de yapacak bir önerim var" şeklinde bir cevap alır. Paris'ten döndükten sonra Ahmet Vefik Efendi'deki bu değişikliğin nedenini Hamlin kendisinden dinleyecektir. Buna göre, Abdülmecit döneminde sefaretin bir hayli kabarık olan harcamaları, hiç aksatılmadan ödenmektedir. O öldükten sonra Ali Paşa harcamalarda ciddi kısıntılar yapar. Kimi görevliler işten çıkarılır, diplomatik yemeklerin masrafları bile ödenmez. Sefir Efendi bu harcamaları cebinden yapmak zorunda kalır. Sefaretten ayrıldığında 150.000 frank (30.000 $) borcu vardır. Kişisel kaynaklarını da tükettiği için, günü geldiğinde bir köşk yaptırmayı umduğu bu arsayı satmak zorunda kalır. Hamlin'in söylediğine göre, daha sonra Ali Paşa, Ahmet Vefik'ten bu arsayı geri satın almasını ister, Vefik Efendi'nin cevabı, "Hay hay, Paris'teki sefaretin devlet adına yapılan masraflarını bana öderseniz, büyük bir zevkle geri alırım" şeklindedir. [91]

Ne var ki, Cizvitler'in ve Fransa ve Rusya Sefaretlerinin baskıları karşısında inşaat izni bir türlü çıkmayacak ve Cyrus Hamlin yaklaşık on yıl süreyle Babıali ile amansız bir "mücadeleye" girecektir. Amerikan ve İngiliz diplomatik temsilciliklerini devreye sokacak, Osmanlı makamlarına sürekli başvurularda bulunacak, Ali ve Fuat Paşalar'ın kapısını aşındıracak ama öyle anlaşılıyor ki okul kurma iznini aldığı halde inşaat yapma iznini bir türlü elde edemeyecektir.

Bir yandan bu mücadele devam ederken Hamlin okulu her halükârda açmaya karar verir. Daha önce *Bebek Seminary*'e ev sahipliği yapmış olan Çelebi Yorgaki'nin 1798-99'da inşa edilmiş olan konağı boş durmaktadır. 3.000 $ harcanarak konak yeni koleje uygun hale getirilir.[92]

Sıra okula bir ad bulmaya gelmiştir. "Amerikan Koleji", "İstanbul (Constantinople) Koleji", "Anglo-Amerikan Koleji", "Washington Koleji", "Boğaziçi (Bosphorus) Koleji", "Oxford Koleji", "Şark Koleji" gibi önerilerin her birine değişik gerekçelerle bir itiraz gelince, Hamlin'in umutsuzluk içinde "o zaman Robert Kolej" olsun önerisi ittifakla kabul edilir. [93] Mr. Robert bunu duyduğunda itiraz eder ama artık iş işten geçmiştir.

Böylece Robert Kolej, 1863 yılında Çelebi Yorgaki'nin konağında dört öğrencisi, Cyrus Hamlin dışında, ikisi Amerikalı, biri Yunanlı, biri, Fransız, biri İtalyan ve biri de Ermeni yedi profesörüyle öğrenime başlar. İlk iki yılın sonunda öğrenci sayısı 30-35'i bulur. Bunların çoğu yabancı uyruklu öğrencilerdir. Yerli halklar okulu kuşkuyla karşılamakta, Protestanlar ise yılda 200 $ olan öğretim ve konaklama ücretini ödeyememektedir. Beşinci yıl geldiğinde okul kendi

[91] Hamlin, *My Life and Times,* s. 474-476.
[92] Hamlin, *My Life and Times,* s. 434; Hamlin, *Among the Turks,* s. 290-291.
[93] Hamlin, *My Life and Times,* s. 434-435; Hamlin, *Among the Turks,* s. 291.

kendini idame ettirir hale gelecek, yer darlığı nedeniyle kabul edilebilen en çok öğrenci sayısı 72 ile sınırlı tutulacak ve pekçok başvuru geri çevrilecektir.[94]

Bu durum satın alınmış arsaya yeni bir bina inşa etme işini giderek can alıcı bir hale getirmekte ve Hamlin Don Kişot gibi yel değirmenlerine saldırmaktadır. Bir gün Fuat Paşa'ya başvurur, "Rumeli Hisarı ahalisine soralım, bir itirazları yoksa kolayına bakarız" cevabı alır; birkaç gün sonra ise Ali Paşa'dan gelen mesaj, "ahalinin itirazları karşısında talebinizi karşılamak mümkün değildir" şeklindedir. Bir başka gün Ali Paşa kendisini çağırtır, "Benim arazi ile senin kolejin yerini takas edelim" önerisiyle karşılaşır. Bu arada Amerikan ve İngiliz diplomatlarını sürekli devreye sokar ama bir şey elde edemez. Hatta Washington'daki Osmanlı sefiri Blacque Bey'in, Ali Paşa'ya "şu Kolej işini Amerikalıların istediği şekilde bir çözüme ulaştırmak iyi olacaktır, aksi halde bu iş giderek belalı bir sorun haline gelecektir" şeklindeki uyarısı bile bir işe yaramaz. Sonunda, Girit İsyanı günlerinde (1866-1868) ve "Tanrı'nın inayetiyle", İç Savaş gazisi ve Amerikan Donanması'nın başı Tuğamiral David G. Farragut (1801-1870) İstanbul'u ziyaret eder. Mesele kendisine de açılır, Hamlin'in ifadesine göre, kendisinden yalnızca Sadrazam, Hariciye Nazırı, Serakser Paşa, Kaptan Paşa gibi paşalara bu kolej işinin ne olduğunu sormasının yeterli olacağı söylenir.

Amiral İstanbul'dan ayrıldıktan bir on gün kadar sonra, Babıali'den bir kâtip vapurda Hamlin'e yanaşır ve "Sizden bir şey öğrenmek istiyorum. Amiraliniz buraya kolej işini çözmek için mi gönderilmişti?" diye sorar. Bu olayın üzerinden de bir süre daha geçtikten sonra, nihayet müjdeli haber gelir. Ali Paşa, kendi el yazısıyla yazdığı bir notta, Amerikan sefaretine, Hamlin'in istediği zaman koleji inşaya başlayabileceği ve birkaç gün içinde ferman-ı hümayunun da kendisine verileceğini bildirilmektedir. Gerçekten de irade çıkar ve kolej Birleşik Devletler'in korumasına tevdi edilir ve Amerikan bayrağını gönderine çekebileceği bildirilir. Bütün bu aktarılanlar Cyrus Hamlin'in kendi anlatısıdır.[95] Öyle anlaşılmaktadır ki, yıllar süren ısrarcılığı ve mücadelesiyle sonunda "*gunbot diplomasisi*"ni harekete geçirmeyi ve istediğini elde etmeyi başarmıştır.

Binanın temeli 4 Temmuz 1869'da düzenlenen bir törenle atılır. Binanın yangına dayanıklı olması için her türlü önlem alınmıştır. İnşaatta yaklaşık 200 işçi çalışır. Bina için gerekli pek çok malzeme, Avrupa'dan gümrük ödenmeden ithal edilir. İşbilir Cyrus Hamlin, okulun kuzey yarısını Midilli adasından gelen Rum; güney yarısını ise Van'dan gelen Ermeni taş ustalarına emanet ederek, aralarındaki rekabetten yararlanmayı bile ihmal etmez ve şunları söyler: "Mamafih Rum ustalar işlerinde daha zevk sahibi olsalar da, Ermeniler de daha sağlamcıydı". [96]

İnşaat henüz tamamlanmadan Christopher Robert İstanbul'u ziyaret eder. Mr. Robert ve Cyrus Hamlin Sadrazam Ali Paşa tarafından konağına davet edilecek ve kendisine yaklaşık 500 $ değerinde Mecidî nişan önerilecek ancak Mr.

[94] Hamlin, *My Life and Times,* s. 435-436.
[95] Hamlin, *My Life and Times,* s. 439-450, Hamlin, *Among the Turks,* s. 291-295.
[96] Hamlin, *My Life and Times,* s. 451-460.

Robert, "ben basit bir cumhuriyetçi Amerikan vatandaşıyım, bizlerde böyle nişanlar kullanılmaz, lütfen beni mazur görün" diyerek nişanı kibarca reddedecektir.[97]

İnşaat iki seneden az bir sürede tamamlanır ve 1871 yılının Mayıs'ında yaklaşık 60.000 $'a mal olan[98] yeni binaya taşınılır; ama resmi açılış töreni ABD'nin bağımsızlık günü olan 4 Temmuz'da pek görkemli bir şekilde yapılacaktır.[99]

Cyrus Hamlin, 1873 Ekim'inde İngiltere ve ABD'de Robert Kolej için bağış toplamak üzere İstanbul'dan ayrıldı. Amerika'da rahatsızlandı, ciddi bir ameliyat geçirdi. İyileştikten sonra yeniden bağış toplama işini sürdürdü. Kendi ifadesine göre, "artık Robert Koleje bir cent daha vermem diyen Mr. Roberts'i, vasiyetnamesine okula 30.000 $ verilmesini sağlayacak bir madde koydurmaya ikna ettikten sonra" topladığı paranın miktarı 56.000 küsur doları buluyordu. New York'ta Mr. Robert'i ofisinde ziyaret etti. Gerisini kendi ağzından dinleyelim:

> Biraz sohbetten sonra ona dedim ki: 'Mr. Robert, sanırım benim artık İstanbul'a dönme zamanın geldi'. Hemen bir cevap vermedi. Beni yandaki odaya davet etti. Tavrı pek tuhaftı. Büyük yeşil çuha kaplı bir masanın yanında oturmaya davet etti ve kendisi de oturdu. Kısa ama ıstırap verici bir suskunluktan sonra, 'Dr. Hamlin, sizin İstanbul'a dönmemenizin en doğrusu olacağına karar verilmiştir' dedi. [100]

Cyrus Hamlin yaklaşık 35 yıl yaşadığı İstanbul'a bir daha hiç dönmedi ve anılarında görevden neden alındığı konusunda da herhangi bir şey yazmadı.

Kaynakça

Barton, James L. *Daybreak in Turkey,* Boston, The Pilgrim Press, (2. Ed.) 1908, s. 182.

Field, Jr,.James A., *America and the Mediterranean World 1776-1882,* Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1969.

Hagopian, V. H. *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*, Heidelberg, Julius Groos, 1907.

Hamlin, Cyrus. *Among the Turks,* Londra, Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1878

Hamlin, Cyrus. *My Life and Times* (İkinci Baskı), Boston, Congregational Sunday School and Publishing Society, 1893.

In Memoriam, Rev. Cyrus Hamlin, D.D., L.L.D., Boston, Published Privately, 1903.

Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadolu'daki Amerika,* İstanbul, Arba Yayınları, 1989.

Kocabaşoğlu, Uygur. *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri* (Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan ayrıbasım), TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 539-551.

President Hamlin's Baccalaureate Address at the Eighty-Fifth Commencement of Middlebury College, Middlebury, Register Company Printers, 1885.

---

[97] Hamlin, *My Life and Times,* s. 466-467.

[98] Hamlin, *My Life and Times*'da bu rakamı verirken, *Among the Turks* adlı anılarında yaklaşık 12.000 Sterlin'e mal olduğunu yazmaktadır. Bkz., Hamlin, *Among the Turks,* s. 298.

[99] Hamlin, *My Life and Times,* s. 468-469; Hamlin, *Among the Turks*, s. 298.

[100] Hamlin, *My Life and Times,* s. 503.

Thain, A. R., "Cyrus Hamlin D.D., L.L.D., Missionary, Statesman, Inventor, A Life Sketch", *Envelope Series* (Quarterly), Cilt X, No. 2 (Temmuz 1907).

Öz: Robert Kolej'in kurucusu Cyrus Hamlin'in biyografisi çerçevesinde, İstanbul'da Amerikalı misyonerlik faaliyetleri, Hamlin'in misyoner olarak başarıları ve eğitim anlayışı ve Robert Kolej'in kuruluşunda ve geliştirilmesindeki rolü.

Anahtar sözcükler: Robert Kolej, Cyrus Hamlin, Amerikalı misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu

Cyrus Hamlin: Missionary, Educator, Entrepreneur

Abstract: This paper is based on the biography of Cyrus Hamlin, the founder of Robert College. It elaborates American missionary activities in Istanbul, successes and education understanding of Hamlin as a missionary, and his role in foundation and development of Robert College.

Keywords: Robert College, Cyrus Hamlin, American missionaries, Ottoman Empire

Eski Terbiye Yeni Terbiye, İhap Hulusi, kartpostal
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji

Uygur KOCABAŞOĞLU

Evet, bir varmış bir yokmuş; develer tellal, pireler berber iken, ben ninemin beşiğini tıngır mıngır sallar iken resmi adı Talas Amerikan Orta Okulu (*Talas American School for Boys)* olan bir okul varmış.

Bu okul, Türkiye Cumhuriyeti maarif sistemi içinde yer almadan önce, 1870'li yılların başında, Amerikan misyoner örgütü ABCFM (*Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions*) tarafından Talas'ta daha ziyade Ermeni (ve Rum) çocuklara yönelik olarak önce kız, ardından da erkek okulu olarak ilkokul/ortaokul düzeyinde kurulmuş. Bu sistem içinde Talas Amerikan Koleji'nin kuruluş tarihi ise 1889 olarak kabul ediliyor. Her ne ise, bu okulun Birinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılıyor.[1]

Okulun Cumhuriyet maarif sistemi içinde İngilizce eğitim veren yatılı bir erkek ortaokulu olarak yer alması 1927 yılında gerekli iznin alınmasıyla olmuş ve Talas Amerikan Koleji 15 Ekim 1928'de 25 öğrenci ile öğrenime başlamış. Okul 1967 yılında kapanmış. Bizim öykümüz bu yaklaşık kırk yıllık sürenin 1956-1961 yılları arasına rastlayan beş yıllık bir kesitine ait. Bana sorarsanız beş uzun yıl; okulun tarihinin ise ancak yaklaşık % 12'si. Okula başlayalı 57, mezun olalı 52

[1] Okulun tarihsel gelişimi hakkında derli toplu bilgi için bkz. Cenk Demir, "Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri", *Turksih Studies- International Periodical fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Cilt 7/4 (Güz 2012), s. 1405-1420.

yıl olmuş. Nereden bakılsa yarım yüzyıldan fazla. Bu yarım yüzyıllık mazinin sisleri içinden bakalım neler görülüyor?

I. Öğrenci Profili

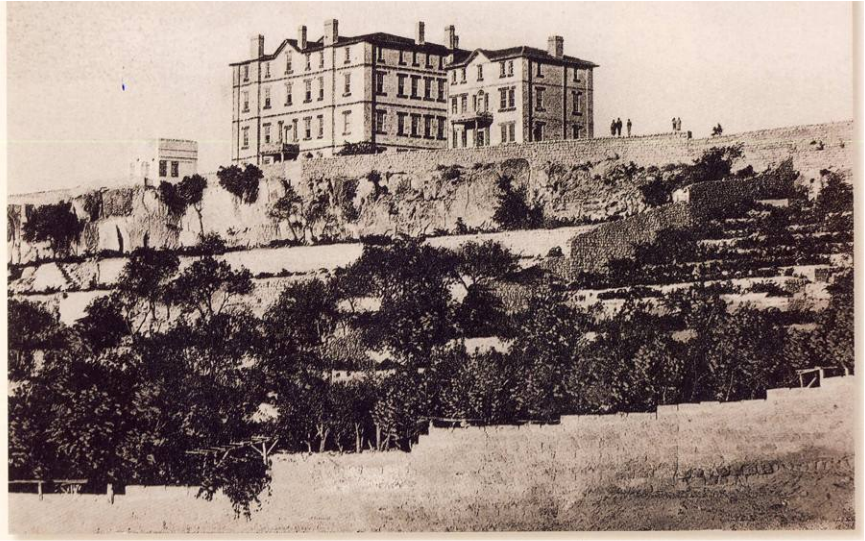

Talas Amerikan Koleji 1908 [Ali Tuzcu, *Talas Zaman Mekan İnsan Manzaraları*, 2007]

Önce şunu saptayalım: mevcut bilgilerimize göre Talas'ta 40 yılda toplam 857 öğrenci okumuş. Yani yıl başına otalama 20'nin biraz üzerinde öğrenci düşüyor. Adlarına bakarak yapılacak bir gözleme göre, bu öğrencilerin büyük çoğunluğu Müslüman/Türk (% 94.6). Ermeni öğrencilerin oranı yaklaşık % 3 (28 kişi); yabancı uyruklu ya da diğer gayrimüslim öğrencilerin oranı ise yaklaşık % 2 (19 kişi). Bunlar arasında, sayıları pek fazla olmamakla birlikte, ünlü sanatçılar, iktisatçılar, diplomatlar, gazeteciler, sendikacılar, öğretim üyeleri, üst düzey profesyoneller görebiliyoruz.[2]

1956-1961 yıllarına giren kesime ilişkin elimde 1956-1957 ve 1960-61 ders yıllarına ait yıllıklar (*Banner*) var. Toplam öğrenci sayısı birincisine göre 169, ikincisine göre ise 166. Sınıf büyüklükleri 30 ile 50 arasında değişiyor. İlk yıl hazırlık (*ihzari*) sınıfta İngilizce öğreniliyor. Bu sınıfı atlamak biraz zor. Kalanlar, yeni gelenlerle, yani hiç İngilizce bilmeyenlerle birlikte okutulamayacağı için bir *Prep-B* (İhzari-B) sınıfı var. Okul, öğrencilerin azımsanmayacak bir kesimi için fiilen beş yıllık olmuş oluyor.

[2] Bu bilgiler Talas 1889@yahoogroups.com'dan elde edilmiştir.

Öğrenci profili bugünkü paralı-yatılı kolejlerin öğrenci profiline pek benzemiyor. Büyük çoğunluk, öğretmen, memur, subay, bürokrat gibi küçük burjuva ailelerden geliyor. Araya bazen Kayseri'nin ya da Adana'nın zenginleri, dönemin ünlü müteahhitleri ya da mebus ve bakan çocukları da karışabiliyor. Ama bütün öğrencilerin, babalarının gönderdiği paradan verilen harçlığı, haftada 2.5 lira. Bu para ile hafta sonunda – eğer izniniz kaldırılmamışsa – Kayseri'ye iner, Büyük Sinema'da (Yeni Sinema?) sucuklu tost eşliğinde *Ben Hur*, *Spartacus* gibi Amerikan filmlerini ya da Tan sinemasında Türk filmlerini izler, Zümrüt pastanesinde pasta yer, limonata içer, koca bir külah *şemşamer* (ayçiçeği) ve sigaraya da başlamışsanız bir paket Bafra, Hususi Kokulu ya da Yeni Harman satın alabilirsiniz. Cebinizde okulun kooperatifinden muzlu gofret, iki bisküvi arasında sıkıştırılmış lokum (*takım*) alabilecek para da kalır. Beş yıl boyunca bu hep böyleydi. Eğer daha fazla paraya ihtiyacınız varsa, altı delinmiş bir ayakkabıyı gösterip, ya da daha başka mazeretler uydurup üç beş lira daha fazla para alabilirdiniz, kendi paranızdan. Aynı altı delinmiş ayakkabının aynı gün farklı kişilerce gösterilip, foyanızın otaya çıktığı durumlar da eksik olmazdı.

Kayseri'ye izne çıkabilmenin iki koşulu daha vardı. Birincisi, ailenize yazmış olduğunuz pulu yapıştırılmış bir mektubu, sabah kahvaltısına girerken görevli öğretmene teslim etmiş ve okulun resmi kıyafeti olan lacivert takımı giymiş, kravatı takmış ve okulun kokartlı kasket ya da kepini kafanıza geçirmiş olmak.

"Tembih-ihtar-tekdir-tard"[3] gibi o dönem Cumhuriyet maarif sisteminin klasik cezaları olan cezaların yanında bizler için en ağır ceza izinsiz kalmaktı: "*Your weekend permission is taken!*" duymak istemediğimiz korkunç bir cümleydi. Hele bu ceza, eğer hasta olmadığınız halde, derece sürtüp ya da tebeşir tozu yiyip revirde keyfinize baktıktan, ya da farklı diyet yiyecekleri yiyebilmek için "ishalliler listesine" yazıldıktan sonra "sen hastasın, bu hafta izne çıkamazsın" şeklindeyse, insanı kahrederdi. Hafta sonu izinsizlik cezası pek kolay verilirdi. Yatakhaneden bir saniye geç çıkmak, ya da geç girmek – zira elinde kronometre tutan Amerikalı işgüzar hocalar yok değildi – bu cezayı müstelzimdi. Bunun panzehri şöyleydi: tam 07.00'de terk edilmesi gereken yatakhaneden, günlük giysi ve ayakkabılar ele alınarak tam 06:59'da kapının dışına çıkılır, ve kış günleri Kayseri'nin o soğuğunda yatakhanenin kapısı dışında – giysiler pijamaların üstüne olacak şekilde – giyinilirdi. Bir ara, okulda ders dışında öğrencilerin birbirleriyle İngilizce konuşması zorunluluğunu (birkaç kez) ihlal edenlere de hafta sonu izinsizlik cezası verildiğini hatırlıyorum. Bu işin takibi aslında özel olarak görevli kıdemli öğrencilere aitti. İşgüzar olanlar dışında bunların çoğu durumu idare eder, ama Amerikalı hocalar Türkçe konuştuğunuzu görürlerse cezayı basarlardı. İzinsiz bir yerlere gitmenin cezası ihtardan başlar, tekrarında tekdire kadar çıkardı. Okuldaki yangın merdivenlerine tırmanmak, ya da bunların basamakla-

[3] Talas'ta bu sistem şöyle işlerdi: üç tembih bir ihtar; üç ihtar bir tekdir, üç tekdir bir tard (okuldan geçici uzaklaştırma) yapardı. Ama sobaların üzerinde ekmek kızartmak, okulun bahçesindeki ağaçlardan çağla koparmak gibi doğrudan ihtar verilen, ya da içki içmek gibi doğrudan tekdir ya da tard verilen durumlarda olduğu gibi, sarı kartı görmeden de kırmızı kart görebilirdiniz.

rında oturmanın cezası ihtardı. Cezalar kolay verilir; ailenize bildirilirdi ama sicilinize kaydedilerek geleceğiniz karartılmazdı. "Tembihden tarda" bu cezaların tümünü tatmış birisi olarak bunu güvenle söyleyebilirim.

Talas paralı-yatılı bir okuldu. Okul ücreti, ilk yıllarda 1.100 küsur liraydı diye hatırlıyorum. Zira okula giderken fanilamın içini dikilen bir cebe bu para yerleştirilmiş ve ben üzerimde bu parayı taşıyarak okula ulaşmış ve ilk iş olarak idareye bu parayı teslim etmiştim. O yıllarda ortala dereceli bir devlet memurunun maaşı da 300 lira civarındaydı.

II. Sir'ler, Ma'am'ler ve Muallim Beyler

Yine elimizdeki bilgilere göre, kırk yıl (1927-1967) içinde Talas'ta 105 Amerikalı; 65 Türk ya da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı personel hizmet görmüş. Amerikalıların 78'i (% 74) öğretmen, müdür ya da müdür yardımcısı gibi görevlilerden; 27'si (yaklaşık % 26) ise, doktor, hemşire, kütüphane memuru, vekilharç (*matron*), atölye sorumlusu gibi diğer personelden oluşuyor. Toplam 65 Türk personelden 32'si öğretmen ve Türk müdür yardımcısı; ikisi bilinmiyor, 31 personel ise sekreter, mütalaa grevlisi, doktor, muhasebeci. Demek ki kırk yıllık süre içinde 110 Amerikalı ve Türk öğretmen görev yapmış ve kırk yılın ortalaması olarak öğretmen başına yaklaşık 8 öğrenci düşmüş. [4]

Amerikalı öğretmenlere, erkekse "Sir" (Sör okunur), kadınsa "Ma'am" (Mem

Talas Amerikan Orta Okulu öğrencileri 1954 [Ali Tuzcu, *Talas Zaman Mekan İnsan Manzaraları*, 2007]

[4] Talas 1889@yahoogroups. com

okunur), Türk hocalara ise "Muallim Bey" diye hitap edilirdi; öğretmen ya da hoca lafı edilmezdi. Okulda herhangi bir Türk "Muallime ya da Muallime Hanım" yoktu. 1956-57 ders yılında 12'si Amerikalı, 8'i Türk 20 öğretmen bulunuyordu. Bu sayı 1960-61 ders yılında ise 12 Amerikalı, 7 Türk öğretmen şeklindeydi. Demek ki bir öğretmene ortalama 8 öğrenci düşüyordu (40 yılın ortalamasıyla uyumlu). Bunlara bir de doktor, bir ya da iki hemşire, kütüphaneden ve atölyeden sorumlu birer görevli ile okulun iaşe-ibate işlerinden sorumlu bir "vekilharcı" (*Matron*) eklememiz gerekir.

Bu saydıklarım genellikle Amerikalıydı. İlk yıllar vekilharcımız Wilhemina Cormann adında Alman asıllı bir Amerikalıydı. İngilizcesi de Türkçesi de dinlemeye değerdi: "*Var sizde bir kabahat; size vermek ceza lazım*".

Okulun hizmetlileri, bir ikisi dışında Ermeni idi. Yatılı olmayan yegane öğrenciler de bu Ermeni ailelerin çocuklarıydı. Sayıları çok fazla değildi. Örneğin 1956-57 ders yılında ihzari sınıfta iki, 1960-61 ders yılında son sınıfta ise üç Ermeni arkadaşımız vardı. Zaman zaman araya Amerika, İran, İngiliz uyruklu öğrenciler de karışırdı.

Amerikalı öğretmenler, İngilizce, Matematik, Fen Bilgisi, Sağlık Bilgisi, Müzik, Resim, Spor gibi derslere girerler; Türk öğretmenler ise mevzuat gereği Türkçe okutulması gereken Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Din Bilgisi gibi dersleri verirlerdi. Bir de Atölye Dersi vardı. Okulun her türlü onarım işlerinin yapıldığı, kayak, kızak gibi şeylerin üretildiği Ermeni bir ustabaşının yönetimindeki atölyede hazırlık öğrencileri ders görür, çekiç, tornavida gibi şeyler üreterek hem metal hem de ağaç işlerine aşinalık kazanırlar, el becerilerini geliştirirlerdi. Bu dersten alınan not da diğer dersler gibi karneye geçerdi.

Türk hocalar, Kayseri'deki ortaokul, enstitü ya da liselerin hocalarıydı ve okulda yalnızca bir gece kalırlardı. Türk hocaların, Milli Eğitimin temsilcileri, Türklüğün ve milliyetçiliğin gözetmenleri olduğunu söylemek her halde pek yanlış olmaz. Amerikalılar ise ülkelerinde dört yıllık Kolej eğitimi görmüş, ABCFM tarafından seçilmiş ve tayin edilmiş genellikle genç insanlardı. Bazıları ile aramızdaki yaş farkı 10'u geçmezdi. Bunlar arasından daha sonra doktora yapanlar, Osmanlı tarihi profesörü olanlar bile çıkacaktı.

Türk öğretmenlerin öğretim şekli (tarz-ı tedrisi) daha çok ezbere, Amerikalı öğretmenlerinki ise çözümlemeye yönelikti. Geriye bakınca bunu şimdi daha iyi görebiliyorum. "Düşün" (*think*), "neden" (*why*), "nasıl" (*how*), "kestirmeden git" (*make short-cut*) en çok duyduğumuz sözcüklerdi. Sorular, "*In your opinion...* (Size göre) diye başlar, düşüncemizi "tez-kanıt-sonuç" (*thesis-evidence-conclusion*) şeklinde geliştirmemiz istenirdi.

Müzik derslerine kısaca değinmem lazım. Bu derslere bayan ya da bay Amerikalı hocalar gelirlerdi. Bizlere başta senfonik müzik olmak üzere, caz, Amerikan halk müziği ve başka halkların müziklerini dinletirler, öğretirlerdi. Bir bayan müzik öğretmenimiz, daha önce anlattığı, dinlettiği senfonik müzik örneklerinin sınavını, plakları dinleterek bestecinin ve parçanın adını bilip bilmediğimizi kontrol ederek yapardı. Ama biz kolayını bulmuştuk. O zaman yeni yeni zuhur

eden *long-play*'lerin ortasındaki etiketlerin rengine ya da biçimine göre eserin ve bestecisinin adını hiç şaşmadan bilir olmuştuk. Öğretmen bu uyanıklığın farkına vardı. Plakçaları göremeyeceğimiz bir yere koyarak intikamını aldı. Ben o yıl (birinci sınıfta) müzik de dahil 6-7 dersten sınıfta kaldım. Üç dersten zayıf almak sınıfta kalmaya yetiyordu. Babam, "Hadi hepsini anladık da, müzikten nasıl zayıf alınır?" diye çok öfkelenmiş ve bana bir ceza vermişti. Alelacele bir mandolin tedarik edilmiş ve ben kasabamızdan altı kilometre uzaklıkta bir köydeki müzik öğretmeninden haftada beş gün mandolin dersleri almaya başlamıştım. Bu altı kilometre yayan gidilip gelinir; bir saat müzik dersi yapıldıktan sonra denize girilirdi. Ceza bir nevi ödüle dönüşmüştü.

Türk hocalar, yani "muallim beyler" bir başka alemdi. Tarih hocalarından birisi, üç saatlik tarih dersinin bir saatini, mandolin eşliğinde müzik dersine dönüştürür ve bizlere, "*Karadeniz, Karadeniz, gelen düşman değil biziz*" diye başlayan marşlar, "*Manastır'ın ortasında var bir havuz*"lu türküler öğretir; soruları birkaç cümle halinde sorar, cevapları tek kelime isterdi. Kopya çektirmemek iddiasındaydı. Cevaplar tek kelime olduğu için pek âlâ kopya çekilirdi ama en ufak bir fısıltıda sıfırı basar, eğer bu iş üçüncü dönem olmuşsa, "Efendi, kitabı yutsan fayda yok, Eylül'e, Eylül'e" diye kükrerdi.

Onun okulda bulunduğu Pazartesi ve Salı günü öğlene kadar olan saatlerde, o sıralar yeni yeni zuhur etmeye başlamış olan kot pantolon ("*blue-jeans*") başta olmak üzere mont, kazak gibi şeyler asla giyilemez; takım elbise giyilir, kravat takılırdı. Muallim Bey kravatınızı beğenmişse, onu ister ama katiyen tek taraflı kabul etmezdi. Bir hafta sonra geldiğinde, beraberinde getirdiği fersude bir kravatla değiştirirdi (Başıma geldiği için bilirim; bi-t-tecrübe sabittir). Herkesin anasının babasının ne iş yaptığını bilir; yılbaşı tatiline giderken özellikle bürokrat çocuklarına takvim, cep defteri vs. gibi eşantiyonlar ısmarlamayı ihmal etmezdi. Bazı günler "ek bilgi" yazdırır ya da sorulan kimi soruları cevaplardı. Bir arkadaşımızın komünizm ve faşizm arasındaki farkı sorması üzerine çok esaslı bir cevap verdiğini hatırlıyorum: "*Bir inek var; iki bacağı senin, iki bacağı devletin: faşizm. Bir inek var dört bacağı da devletin: komünizm*". Bu örnekler, tavuk, kaz, hindi, bir tepsi börek vs. üzerinden uzayıp gitmiş, ders de bir güzel kaynamıştı.

Bir Türkçe hocamız vardı. Çarşamba sabahtan gelir, Perşembe öğlene kadar 6 saat Türkçe dersi yapılırdı. Bezdirecek kadar yazılı ödev verirdi. Ertesi hafta kontrol ettiğinde, "Muallim Bey, elektrikler gitti; revirdeydim yeni çıktım; hafta sonu ailem geldi yapamadım" gibi mazereteler karşısında, "*Mazeretler bir değer ifade etmezler, değerler neticelerdedir*" cümlesini 100 kere yazmamızı isterdi. Her halde bundan bir şeyler öğrenmiş olmalıyız. Ama Perşembe gün onun son dersinden sonra "'...' gitti hafta bitti" diye büyük gösteriler yapılırdı. Öğrencilerine baba şefkatiyle yaklaşan çok iyi bir insandı.

Bir süre aynı zamanda Türk Müdür Yardımcısı da olan bir coğrafya öğretmenimiz vardı. Özel hayatından ilginç ve mahrem şeyler anlatır; bize "seksoloji" dersleri verirdi. Türk hocalar Tarzanca dışında İngilizce bilmezlerdi. Amerikalı hocaların kıdemlileri Türkçe bildikleri için anlaşabilirlerdi. Yine de, Kayseri'den getirdiği pekmezi, kahvaltıda Amerikalı hocalara sunan bu coğrafya hocasının,

"*My pekmez, your jam'e (reçel) nazaran how are you?*"; ya da "*Şifreli langur lungur, may I have the key?*" türünden inciler döktürdüğü olurdu.

Türk hocaların kendi okullarındaki "dayaklı' eğitim sistemiyle Talas'taki sistem arasında bocaladıkları söylenebilir. Talas'ta dayak yoktu. Hele Amerikalı hocaların, bir öğrenciye bir fiske vurdukları görülmemişti. Muhtemelen şikâyet edildiğinde doğabilecek sonuçlardan çekiniyorlardı. Türk hocaların ise, kafaya kitapla vurma, kulak çekme, zararsız bir tokat, ya da çeneğe hafif bir yumruk gibi tedip ve terbiye yöntemlerine, ender de olsa, başvurdukları olurdu.

Sınıflarda tek kişilik, mütalaa salonunda iki kişilik sıralarda otururduk. Tek kişilik sıraların kapakları altındaki, şifreli bir asma kilitle kapatılan yere kitaplarımızı ve ders malzemelerimizi koyar; yasak olmakla birlikte, çikolata, bisküvi, meyve türünden atıştırmalıkları da tıkardık. Mütalaa salonundaki iki kişilik sıraların ortasında eskiden mürekkep hokkası koymak için açılmış delikler, "çitilen şemşamer" kabuklarını tahliye etmek için çok uygun bir olanaktı.

Akşam mütalaalarına okulda bulunan Türk hocalar nezaret ederdi. Bunların bazılarının nezaretindeki mütalaalarda salondaki 100-110 öğrenciden çıt çıkmaz, bazılarınınkinde ise gürültü ve uğultu hiç eksik olmazdı. Okulda sık sık cereyanlar kesilir ve bu mütalaa saatine rastlamışsa, karanlıktan yararlanılarak bir hayli azgınlık yapılırdı. Bunlardan birinde, ışıklar sönünce bir öğrencinin ıslık çalması karşısında, mütalaa hocasının, "Bugün ıslık çalan yarın kasa çalar; bugün ıslık çalan yarın adam öldürür; bugün ıslık çalan yarın vatanına ihanete eder" diye bir saat boyunca bas bas bağırdığını hiç unutmam.

Talas, İngilizceyi iyi öğreten ama matematik, fen dersleri vs. açısından o kadar da parlak olmayan bir okuldu. Üsküdar, İzmir ve Tarsus'taki benzerlerinden de, öğrencilerin İngilizceyi Amerikalılar gibi telaffuz etmeğe özenmemesiyle ayrılırdı. Amerikan şivesiyle konuşmaya çalışmak adeta züppelik addedilirdi.

Ama asıl fark, muhtemelen, ihzariler dışındaki sınıfların birlikte çalıştığı, yani etüt yaptığı "mütalaa salonu"nun (*study-hall*) duvarında asılı olan şu özlü sözde saklıydı: "*I do not agree with a word that you say; but I will defend you to death, you have a right to say it*"[5] belki şöyle çevrilebilir: "Söylediğin hiçbir söze katılmıyorum; ama seni ölümüne desteklerim, bunu söylemeye hakkın var". Talas'ın öğretimi, kanımca, vasattı belki ama eğitimi güçlüydü. Bunu, okuldaki ders dışı faaliyetleri ve öğrenci-öğretmen ve öğrenciler arasındaki ilişkileri ve de günlük yaşamı görürken daha iyi kavrama olanağı bulabileceğimizi düşünüyorum.

Talas Koleji, o zamanlar nüfusu 2.000'i bulmayan Aşağı Talas'tan, ara yollardan tırmanırsanız bir kilometreden az, arabayla dolaşarak çıkarsanız bir kilometrenin biraz üzerindeki bir tepede yer alan, dört katlı taş binası ve müştemilatı ve buradan yaklaşık yarım kilometre uzaklıktaki "Konak" tabir edilen yatakhane binaları, müdür ve öğretmen lojmanlarıyla, Dr. Nute'un ünlü kliniğinin yer aldı-

[5] Voltaire'e (François-Marie Arouet, 1694-1778) atfedilen bu sözün bir başka versiyonu da şöyle, 'I disapprove of what you say, but I will defend to the death your right to say it". Ben mütalaa salonunun duvarındaki yazının benim aklımda kalan şeklini yazdım. Hafızam beni yanıltıyor olabilir. Ama elli küsur yıldır kafamda yer etmiş olması da her halde önemlidir.

ğı, moda tabirle, iki kampüsten oluşurdu. Yalnızca ihzari sınıfın yatakhanesi ana binada, diğer öğrencilerin yatakhaneleri, çamaşırhane ve hamam Konak'taydı. İhzariler dışında bütün öğrenciler sabah kahvaltısı, mütalaa ve dersler için ana binaya gelir; akşam mütalaasından sonra da yatmak için konağa taşınırdı. Bu trafiğin, en az beş ayı karlar altında geçen, termometrenin -25'leri (santigrad) gördüğü bir ortamda yapıldığını hatırlatmam gerek.

III. Önce Spor Vardı

Herhangi bir abartmaya kaçmadan şunu söyleyebilirim: Talas Amerikan Ortaokulu kadar sporla haşir neşir olan bir başka okul düşünemiyorum. Sporun her çeşidi vardı burada. Bir ucu ancak kalenin genişliğinde, diğer ucu korner atmaya elverişli, çok kenarlı, zemini volkanik taş ve toprak bir sahada yapılan futbol karşılaşmaları. FB, GS, BJK maçları, fikstürlü sınıf maçları. Top oynayabilmek için Nisan ayı başında hâlâ karla kaplı zemini kazma kürekle temizlemeğe çalıştığımızı hatırlarım. Çoğu zaman yenilsek, bazen dayak da yesek, Kayseri'deki rakiplerimiz ortaokullar değil, lise ve sanat okulu gibi kurumlardı. Basketbolda çok daha iyiydik. Okulda yalnızca hentbol (*handball*) oynandığını hatırlamıyorum.

"Maymunlu Bahçe" tabir edilen, toprak bir sahada basketbol potaları. Ana binanın altındaki bir çukurlukta voleybol sahası ve basketbol potaları. Konak'ta, müdür lojmanının yanındaki kortta tenis. Ana binada her katta bulunan masalarda ping-pong. Ders aralarında bu masaları kapmak için verilen mücadele görmeğe değerdi. Konak'taki eski yatakhanenin (*Old Dormitory*) altındaki yerde ilkel güreş minderlerinde güreş ve boks. Tüylü bir topu ağın üzerinden geçirmeye dayanan, tekli ya da çiftli oynanan *badminton*; demir bir direğe iple bağlı voleybol topu büyüklüğünde bir topu elle vurarak direğe sarma esasına dayanan *tetherball*; yere çakılı bir demire büyük at nallarını uzaktan fırlatarak oynanan "*horse-shoe*"; Maymunlu Bahçe'de barfiks ve paralel; kışın kayak (*slalom ve cross-country*), kızak ve buz pateni (sonuncusunu herkes beceremezdi); ilk baharda kum havuzunda yüksek ve sırıkla atlama, gülle ve disk atma (çekiç ve cirit yoktu), *baseball*'un bir türü olan ve daha küçük alanda daha büyük bir topla oynan *softball* aklıma gelenler. Takım oyunlarının, tenis, masa tenisi, güreş ve boks gibi sporların, kayak yarışmalarının fikstürleri Spor Başkanı tarafından düzenlenir ve buna uyulurdu.

Nisan ya da Mayıs ayında bir gün ise Kayseri'deki Sümer Stadı kiralanır, bütün okul buraya götürülerek *track and field,* atletizm yarışmaları, yani bir nevi mini olimpiyat düzenlenir, kısa ve uzun koşular, uzun ve üç adım atlama, yüksek ve sırıkla atlama gibi atletizm dallarında yarışmalar yapılır, gülle ve disk atılırdı. Burada kırılan rekorlarsa, mütalaa salonunun dışındaki camlı bir onur panosuna kaydedilirdi. Bizler zaman zaman bu panonun karşısına geçer, örneğin bizden on yıl önce bir ağabeyimizin 100, 200 ve 400 metrede, yüksek ve uzun atlamada kırmış olduğu rekorların hâlâ aşılamamış olmasını hayranlık ve şaşkınlıkla temaşa ederdik. Talas'taki spor hakkında, katiyen abartma sayılmaması gereken son

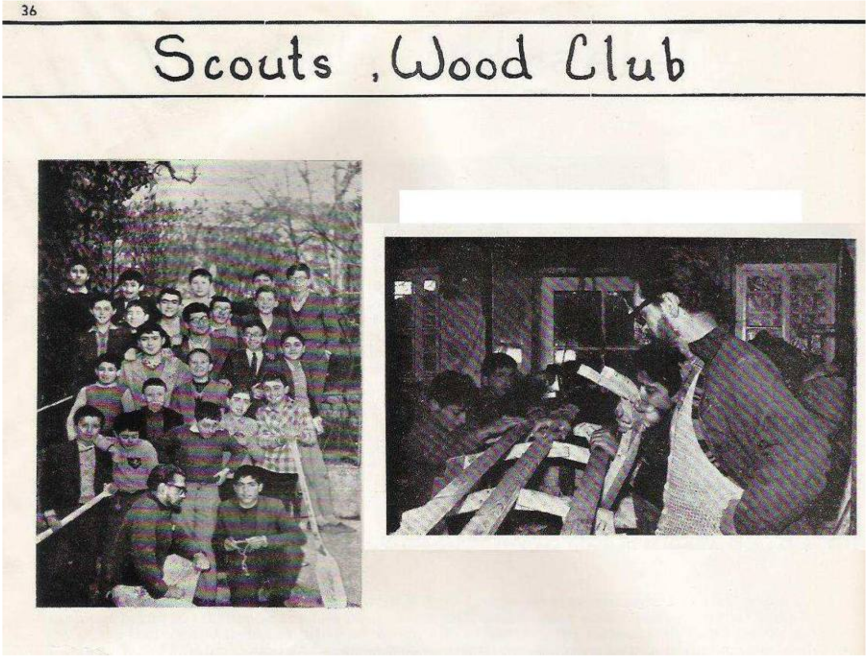

Wood Club'da canoe (hafif sandal) imalatı;

bir söz şu olabilir: 160-170 kişilik öğrenci grubundan, herhangi bir sporla uğraşmayanların sayısı kesinlikle 10'u bulmazdı.

Bu arada, "uzuneşek", "birdirbir", "hamam kızdı" gibi oyunları da atlamamamız gerekir. Bir de yer altına oyulmuş su mahzenlerinde biriktirilmiş suyla doldurulan bir havuzumuz vardı. Eylül ve Mayıs aylarında bu havuzda yüzülürdü.

Havanın çok soğuk ve yağışlı olduğu günlerde bina içinde, satranç, dama, Çin daması, tavla, domino, "Mikadonun Çöpleri", "Monopoly", misket ve (illegal olarak parasına poker ve "basma") gibi çeşitli kart oyunları vs. oynanırdı. Bu işlerden sorumlu bir de Oyun Başkanı vardı.

Ders dışı faaliyetler "Kulüpler" ya da topluluklar bünyesinde yapılırdı. Zorunluluk yoktu. Ama her öğrencinin kendine yer bulabildiği bir kulüp ya da topluluk olurdu. Maket uçak ya da Kızılderili türü deriden makosenler bile yapılan el sanatları kulübü (*crafts club*); her Cumartesi meşk eden Türk müziği korosu; Müzik Başkanı'nın sorumluluğu altındaki radyo, teyp ve plakçalar gibi aletleri olan müzik kulübü; ağaç işlerinin yapıldığı "*Wood Club*"; izci kulübü; fotoğraf kulübü; civar köylerdeki okullara ödünç kitap veren gezici kütüphane yani "*bookmobile*"; Yıllık Komitesi; Kızılay topluluğu; Talas Haberleri Duvar Gazetesi (*Talas News*) aklımda kalan kulüp ya da faaliyetler. Benim girdiğim yıl okulda bir Dans Kulübü de varmış. Bizim hiç haberimiz olmadı. Zira bu kulüp 3'üncü sınıf

öğrencileri tarafından kurulmuş ve Müzik Başkanı'nın himayesi altında ağabeylerimize "*çok yardımı dokunup, herhangi bir toplantıda mahcup kalmaktan kurtarmış* "!

Yeri gelmişken belirtelim. Malum, Talas'ta "kız" yoktu. Bizim için kızlar, okulu ziyarete gelenlerin ve velilerin kızlarıydı. Böyle bir durum olduğunda "*aile gelmiş, aile gelmiş*" sözleri derhal yayılır; herkes işini gücünü bırakır okulun kapısı önüne toplanırdı. Bir keresinde, dönemin çok ünlü bir müteahhidinin bizim yaşlarımızdaki kızı, ailesiyle birlikte ve son derece lüks bir otomobille okula gelmişti de hepimiz bu büyük olayı temaşaya koşmuş sonra da kızı bir türlü aramızda paylaşamamıştık.

Okul dört katlı olduğu için merdivenleri boldu. Amerikalı genç bayan öğretmenlerin bu merdivenlerden iniş ve çıkışları sırasında merdivenlerin çevresinde bir hayli hareketlilik olduğunu söylemesem gerçekleri gizlemiş olurum. Bir de, *hoola-hoop* modasının geçerli olduğu günlerde, okulun Japon asıllı genç hemşiresinin çemberi çevirirken biraz sıkıştırıldığı gibi bir olay da kalmış hafızamda. Bu tür erkek yatılı okullarında en merak edilen konulardan birisi homoseksüellik konusudur. Benim okuduğum yıllarda böyle bir olay hatırlamıyorum. Ama babamın beni okula teslim ederken, bir ara, "Oğlum, yatakhanede, hamamda, arkadaşlarınla sakın el şakası falan yapma" diye tembihlediğini hatırlıyorum.

IV. Öz-Yönetim ve Kendine Yardım

Talas'ı Talas yapan şeylerin başında gelen üç kurumdan ya da uygulamadan söz etmemek olmaz. Bunlardan birincisi Öğrenci Konseyi idi (*Student Council*). Bu Konsey, propaganda konuşmaları, afişleri, pankartları vs. ile kıran kırana yapılan (gizli oy, açık tasnif) tek dereceli seçimlerle belirlenen bir heyetti. Baş Mümessil (*Head Prefect*) deyim yerindeyse hükümetin başıydı. Yine seçimle gelen bir yardımcısı ve sekreteri olurdu. Atamayla değil seçimle gelen sınıf mümessilleri ve her sınıftan seçilen bir temsilci bu konseyin doğal üyeleriydi. Daha sonra Baş Mümessil hükümetini kurar, faaliyet kollarının başkanlarını atardı. Bu kabinenin 1960-61 yılında yaklaşık 20 kişiden oluştuğunu, aralarında Temizlik Başkanı, Kayak Başkanı, Kızak Başkanı, Kütüphane Başkanı, Kooperatif Başkanı, Kültür-Edebiyat Başkanı, Oyun Başkanı gibi *portfolio*'ların bulunduğunu belirtelim. Bu makam sahipleri görevlerini kendi takdir ve kararlarına göre yürütürler; bir sonraki seçime kadar görevden alınamazlardı.

İkinci kurum ya da uygulama ünlü Tenkit Saati'ydi (*Student Assembly*). Bu kurum adeta okulun parlamentosuydu. Okulun sorunlarını tartışmak, eleştiri ve önerilerde bulunmak, en azından içini dökmek için bizim dönemimizde hafta bir yapılan bu toplantıya bütün öğrencilerin katılması zorunluydu. Müzakereler bir hafta Türkçe, bir hafta İngilizce yapılırdı. İngilizce toplantıların sönük geçtiğini, Türkçe toplantıların ise çok keyifli olduğunu söylemeye hacet yok. Tenkit Saati Başkanı öğrenci genel kurulunca seçilir, Başkan da kendisine iki yardımcı seçerdi. Okul Müdürü, bu toplantılarda mutlaka hazır bulunur, notlar alır, bazı eleştirileri cevaplar ve tartışmalar çığırından çıkma istidadı gösterince, daha doğrusu, hocalara ve görevlilere yönelik eleştiriler nezaket ve nezahet sınırlarını

aşınca müdahalelerde bulunurdu. Bu kurul bir yandan okul yönetimini eleştirir ve denetlerken, bir yandan da Öğrenci Konseyi'nin faaliyetlerini denetler ve eleştirirdi. Öğrenci Konseyi ve Baş Mümessil de bu eleştiriler doğrultusunda birtakım kararlar alır, uygulamalar başlatırdı.

Üçüncüsü Öğrenci Mahkemesi diye çevirebileceğimiz kurumdu (*Student Court*). Bu kurul, okulların bünyesinde var olan ve müdür yardımcılarının başkanlığında öğretmenlerden oluşan Disiplin Kurulu'ndan farklı, bir kılavuz öğretmen eşliğinde, ihzari dışındaki sınıflardan seçilen birer temsilciden oluşurdu. Kurulun başkanı son sınıf öğrencisiydi ve küçük kabahatleri (*misdemeanor*) yargılar ve gerektiğinde ceza verirdi. Verebileceği en yüksek ceza ihtardı. Ama böylelikle öğrencilerin kendi kendilerini denetlemeleri ve onları daha iyi anlayabilecek arkadaşları tarafından cezalandırılmaları sağlanmış olurdu.

Öz-yönetimin (*self-government*) ve kendine yardımın (*self-help*) gerçekten hayata geçirildiği bir yerdi Talas. Okuldaki pek çok hizmet öğrenciler tarafından yürütülürdü. Örneğin, okulun çamaşırhanesinde öğrenciler sırayla nöbet tutar, te-

Student Court

The Student Court is the committee that many boys often come to when they have broken some minor rule of the school. This year was very successful in that not one boy was sent to the committee for discipline action.

The Student Court is made up of one Turkish teacher, one third class boy who is the chairman and one representative from each class. This committee gives the students a real opportunity to rule themselves and to be punished by students who can understand their various troubles best.

The members of the Student Court hope that the students can continue to be well behaved and obey all of the rules of the school. The true success of the committee is when there is no need for it to meet and issue punishments.

STUDENT COURT

Öğrenci Mahkemesi

mizlenmiş giysileri öğrencilerin numaralarının yazılı olduğu raflara yerleştirirlerdi.

Okulun posta hizmetlerini, yaz-kış, 1'inci sınıf öğrencileri ikili ekipler halinde yerine getirirdi. Bu iş, okuldan Talas'taki PTT'ye gidecek mektupların özel bir Amerikan posta torbası içinde Aşağı Talas'a götürülmesi ve okula gelen postanın da okula taşınmasından ibaret bir işti. Önceleri kilitli olmayan posta torbası, eve giden ihtar/tekdir mektuplarının öğrencilerce çantadan alınması nedeniyle sonraları kilit altına alınmıştı ama torbanın boşluklarından küçücük ellerimizle ceza mektuplarını almayı yine de başarır; dönem sonunda karnede görülen cezaları ebeveynlerimize türlü masallar anlatarak açıklamaya çalışır, "Karnım doymamıştı, yemekhaneden ekmek çıkardığım için bu cezayı aldım" diyerek bir de kendimize acındırırdık.

İhzari yatakhanesi, son sınıf öğrencileri arasından seçilen mümessillerce yönetilirdi. Düzeni bunlar sağlardı. Diğer sınıfların yatakhanelerinin düzeni ise aynı bina içinde kendi odalarında kalan bekâr Amerikalı hocaların işiydi. Daha önce değindiğim gibi pek bol ceza verirlerdi.

Yatakhanelerde herhangi bir ısıtma sistemi yoktu. Kalorifer zaten yoktu; soba da bulunmazdı. Bir yün yorgan ve yün battaniyenin altında ısınılırdı. Ama akşam soğuk yatağa girmek, sabahları sıcacık yataktan soğuk bir ortama çıkmak çok zor gelirdi. Çift çerçeveli pençelerin camları kış aylarında hep buzla kaplı olurdu.

İhzari sınıfın hamamı, yatakhanenin de olduğu aynı binadaydı. Diğer sınıfların hamamı ise Konak'taki eski yatakhanenin (*Old Dormitory*) alt katındaydı. Hamam haftada bir gün yakılır; hizmetlilerin verdiği bir teneke ya da kurna dolusu suyla yıkanılırdı. Yeni yatakhanede (*New Dormitory*) kalan 2'nci ve 3'üncü sınıflar buradan bornozlarıyla çıkıp, 25-30 metre uzaktaki yerlerine giderlerdi. Hamamda donla yıkanılır ve çok soğuk günlerde üstümüzdeki bu ıslak don kendi yatakhanemize gidene kadar neredeyse donmaya yüz tutardı. Hiç kimse de hasta olmazdı. "Oğlum yeni banyo yaptın soğuğa çıkma" diyen annelerimiz bu durumu görselerdi acaba ne yaparlardı?

Yatakhanelerde ışıklar söndükten sonra bir süre masal ya da öykü anlatılmasına izin verilirdi. Bir arkadaşımızın kelime kelime ezberine aldığı Michel Zevaco'nun *Pardayanlar*'ını ne büyük keyifle dinlerdik. Daha sonraki yıllarda iş *Pardayanlar*'ı aşmış, doğaçlama cinsel içerikli öyküler, anekdotlar ve fıkralar tercih edilir olmuştu. İkinci ve üçüncü sınıfların kaldığı Yeni Yatakhane'de görevli Amerikalı hocanın diskoteğindeki *Kingston Trio*'dan Amerikan halk şarkıları, örneğin *Percy Faith* orkestrasından dans müzikleri dinletilirdi.

Ana binadaki yemekhane, son sınıftan "sofra başları"nın ve Miss. Cormann'ın yönetimindeydi. Sekiz ya da on kişilik masalarda her sınıftan iki öğrenci bulunacak şekilde oturulur; sofra başları ne buyurursa ona uyulurdu. Sofrayı kurmak ve kaldırmak, yemek ve çorba karavanalarını, süt ve çay sürahilerini getirip götürmek, yemekten sonra sofra bezini silkelemek sofra başılar dışındaki öğrencilerin göreviydi. Yemekleri dağıtmak, kimin ne kadar yiyeceğine

karar vermek, gerektiğinde bir ya da daha çok öğrenciyi aç bırakmak (buna "perhiz" etmek denirdi) sofra başlarına ait bir ayrıcalıktı. Az sayıda da olsa kimi sofra başları, en muteber yemek olan patates kızartması ve kuru köfte olduğu gün (ancak haftada bir kez) diledikleri öğrencileri perhiz eder, yemeği istedikleri gibi paylaştırırlardı. Bunun itirazı ya da şikâyeti yoktu. Tabakta yemek bırakılması da söz konusu değildi. Yemekler böyle paralı-yatılı bir okul için kabil-i telif olamayacak kadar "zayıf"tı. Beş yıl boyunca bir kez taze ekmek yediğimizi hatırlamıyorum. Fırından Kadir Ağa'nın at arabası ile gelen ekmek, Miss Cormann'ın nezaretinde kilere konulur; bir iki gün bayatlatıldıktan sonra yedirilirdi. Talas'tan sonra Tarsus Koleji'ne gidenler, taze ekmekle karşılaşınca hem çok şaşırmış hem de çok sevinmişlerdi. Sabah kahvaltıları bir gün, çay- zeytin-peynir, ertesi gün sana yağı-kayısı reçeli-süt şeklindeydi. Bu hiç değişmezdi. Muhtemelen öğrencilerin ihtiyacı olan kalori hesapları yapılıyordu ama tatilleri en çok evimizde yiyeceğimiz yemekler için özlerdik. Haftanın altı günü öğle yemeklerinde, bir gün ise akşam yemeğinde mutlaka pilav olurdu. "Bilek" ustanın yaptığı bu pilavı çok severdik. Pilavı yemek sularıyla, hatta salata ile karıştırarak yemeği öğrenmiştik. Son bir iki yıl, Pazar sabahları, "brunch" denilen, sucuklu, yumurtalı daha mükellef bir kahvaltı verilir olmuştu.

Talas'taki, öğrencilerce yönetilen kooperatif ve yiyecek dolaplarından da söz etmek gerekir. Sabah büyük teneffüste ve derslerden sonra açılan, öğrenciler arasından seçilen bir başkan ve yardımcıları tarafından yönetilen kooperatif, açlık bastırmanın ya da damak tadını yükseltmenin iki yolundan birisiydi. İki bisküvi arasına sıkıştırılan lokum ("*takım*") 5 kuruştu. Muzlu gofret ve çikolata gibi şeyler pek revaçtaydı.

Açlık bastırmanın ve damak tadını yükseltmenin ikinci yolu "yiyecek dolapları"ndan (*food cupboards*) geçerdi. Atölye binasının altında, her öğrenciye kilitli bir küçük dolap düşecek şekilde bir yer düzenlenmişti. Buraya hafta sonunda aldığınız, ya da ailenizin gönderdiği yiyecek malzemeleri konurdu. Bu dolap odası belirli saatlerde açılır, belirli saatlerde kapanırdı. Kendi dolabınızda bir şeyler varsa ne âlâ, yoksa başkalarının dolaplarına musallat olmak adettendi. Sizden küçük sınıftan birinin dolabından, ister güzellikle ister zorla, bir şeyler koparmadan çıkmazdınız buradan. Kime "paket" gelmişse anında duyulur ve onun başında bitilirdi. Bana birkaç kez gelen, hadi paket demeyelim de sandık dolusu elma, kestane, ceviz, kurabiye vs. sandık açılır açılmaz tükenirdi.

Talas'taki hayat gerçekten Spartalı (*Spartan*) bir hayat tarzıydı. Yasakları boldu. Bu nedenle de yasakları delme azmi çok yüksekti. Kışın bize kayısı reçeli olarak sunulan çağlaları koparmak; sınıflardaki ve mütalaa salonundaki büyük demir sobaların üzerinde ekmek ve varsa sucuk kızartmak; Kayseri ya da Talas'a izinsiz gitmek; ana binanın dışındaki tuvaletlerde sigara içmek; bütün o cezalara rağmen, herhalde o haşin hayat tarzına karşı bir tepkiydi. Dayanışmanın, kardeşliğin, kimseyi ele verip şikâyet etmemenin arkasında yatan sır da buydu her halde. 1960-61 ders yılı sonunda okul hakkında en çok neyi hatırlayacakları sorulan 37 son sınıf öğrencisinden 20'sinin "arkadaşlığı ve arkadaşlarını" hatırlayacaklarını belirtmiş olmaları bir rastlantı olmasa gerektir.

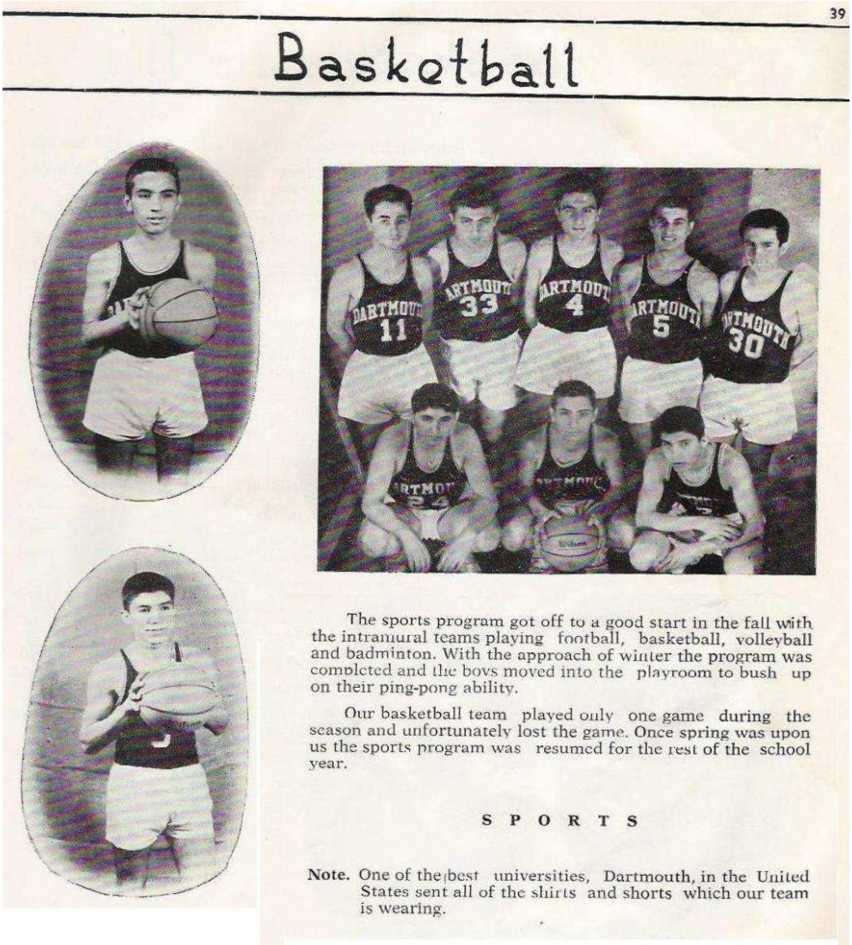

39

Basketball

The sports program got off to a good start in the fall with the intramural teams playing football, basketball, volleyball and badminton. With the approach of winter the program was completed and the boys moved into the playroom to bush up on their ping-pong ability.

Our basketball team played only one game during the season and unfortunately lost the game. Once spring was upon us the sports program was resumed for the rest of the school year.

SPORTS

Note. One of the best universities, Dartmouth, in the United States sent all of the shirts and shorts which our team is wearing.

1960-61 yılı okul basketbol takımı - Kardeş Okul Dartmouth Koleji'nin bağışı olan formalarla.

V. Vasalımın Vasalı Benim Dahi Vasalımdır

Çok katı bir "abilik" sistemi yürürlükteydi Talas'ta. Yaşına ve fiziğine bakılmaksızın, bir üst sınıftaki öğrenci, bir alt sınıftakinin ağabeysiydi. Sizden bir sınıf üstte olana "abi" der; sizden alt sınıfta olanların da size "abi" demesini beklerdiniz. İhzarideki bir öğrencinin, birinci sınıftaki bir öğrenciye adıyla hitap etmesinin, "şuna bak, daha dün gelmiş bizi adımızla çağırıyor" diye terslendiğini hatırlıyorum. Abiler, özellikle son sınıftaki abiler, ihzari sınıftaki öğrencilere şefkatli davranır, onları koruyup kollayarak bu yeni hayat tarzına alışmalarını kolaylaştırırlardı.

En nefret edilen şey şikâyetti. Kimse kimseyi şikâyet etmez, eğer böyle bir şey vaki olursa öğretmenler ve okul yönetimi de bunu pek fazla kale almazdı. Kimse kimseyi ele vermediği için, münferit işlenen bazı suç ya da kabahatlerin cezası bütün gruba kesilir; yine de fail ele verilmezdi. Bir piknik sırasında, bir grup öğrencinin, genç bir bayan öğretmeni hedef alan "manidar" şarkı ya da türküler söylemesinin neden olduğu krizde fikri sorulan okul Baş Mümessilinin "*It's up to you*" (O size kalmış bir şey) diye cevap vermesi herkes tarafından çok ayıplanmış ve o kişiden *It's up to you* diye söz edilir olmuştu.

Teneffüslerde ping-pong masasını kapmak, futbol ve basketbol maçlarında goldü, değildi, fauldü değildi türünden tartışmaların yumruklaşmalara yol açtığı olurdu ama beş yıl boyunca gerek gruplar, gerekse sınıflar arasında ciddi bir kavganın olduğunu hatırlamıyorum. Oysa gerek deplasmanda, gerekse evimizde diğer okul ya da takımlarla yaptığımız maçlarda kavgalar eksik olmazdı. Talas ve Kayseri'de sayıca az yakalandığımız durumlarda, okul rozetimizi almak ya da "Koleç Bebeleri" nidalarıyla üzerimize saldırıldığı olurdu. Bunlardan da ciddi bir şey çıkmazdı.

Talas, benim okuduğum yıllarda (1956-1961) farklı bir kimlik kazandırdı bizlere. Bunun kuşkusuz artıları kadar eksileri de vardı. En büyük artısı, bizleri ömür boyu ayrılmaz dostlar (ama *Sıkı Dostlar/Goodfella*: Scorsese değil!) ve düşünen, sorgulayan bireyler haline getirmesiyse, en büyük eksisi de biraz asosyal bir hale sokmasıydı. Lisede ve üniversitede arka sıralarda oturur; hep birlikte olur; aynı evlerde kalır; yaz tatillerinde birlikte gezer eğlenir, maçlara, konserlere birlikte gider, kısaca küçük bir kast oluştururduk. (Bunları, kuşkusuz kendi şahsım ve yakın grubum adına ileri sürüyorum; bütün Talaslılara genellenmesi doğru olmayabilir.) Hayata atıldıktan sonra da bu pek fazla değişmedi. Bana, en yakın üç arkadaşımın adını sorarsanız; hadi 3'ü demeyelim ama 2'si Talaslı çıkar.

Bugün Talas mezunları kendilerini nesli tükenmekte olan bir türün (*species*) son örnekleri, okullarını da bir tür Arz-ı Mev'ud (Vadedilen Ülke) olarak görme eğilimindedirler. Bunun nedenini tam olarak bilemem ama, Talas'ın bireylere kazandırdığı kimi niteliklerin ve okulun yaklaşık 45 yıl önce kapanmış olmasının bunda rolü olduğunu düşünürüm.

Onlar ermiş (ya da erememiş) muradına siz çıkın kerevetine.

Vesikalık Eğitim Tarihimiz:
Ankara Taş Mektep'ten Atatürk Lisesi'ne I

İdadi Dönemi 1886 - 1908
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji

Filiz ÇALIŞLAR YENİŞEHİRLİOĞLU*

Bu yıl Robert Kolejin 150 kuruluş yılı kutlamaları yapıldı. Pera Müzesi'nde düzenlenen sergi ve yayınlanan kitap[1] okulun kuruluşu ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiler vermekte; alanlarında ünlü kimi yazarlar tarafından okuldan mezun ünlü kişileri tanıtan yazılarla Robert Kolej mezunlarının Türkiye'ye yaptıkları katkılar vurgulanmakta. Günümüzde Robert Kolej, geçmişte birbirinden ayrı olan ve 1971'de birleşen Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ile, şimdi Boğaziçi Üniversitesi'ne verilmiş olan Bebek'teki kampüste bulunan ve erkek öğrencilerin gittiği Robert Kolej Lisesi'nin birleşmiş halidir. Cyrus Hamlin tarafından, Christopher Rheinlander Robert'in maddi desteğiyle 1863 yılında erkek öğrencilerin eğitimi için kurulan Robert Kolej yanı sıra, Bostonlu bir grup kadın destekçi ile 1890 yılında da Amerikan Kız Koleji kurulmuştur. Okulların kuruluş amaçları ve değişen eğitim programları ve öğrenci profilleri için yukarıda sözü edilen kitaba ve diğer yayınlara başvurulabilir.

Robert Kolej orta eğitim sistemi dünyadaki eğitim sistemleri içinde önemli bir yer tutar. Mezun ettiği öğrencilerin bilgi düzeyi ve bilgiyi kullanma becerisi kadar, kendine güveni, olan, istediği işi başaran, yeteneklerini kullanması bilen, idealist, çalışkan ve becerikli bireyler olmaları hep söylene gelmiştir. Ben bu

* ACG' 1968

[1] *Bir Geleneğin Anatomisi: Robert Kolej'in 150 yılı; The Anatomy of a Tradition: 150 Years of Robert College (1863-21013)*, ed. Cem Akaş, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 21, İstanbul, 2013.

sıfatları kullanmadan, akademik bir mesleğim olmasına rağmen eğitim sistemini bu açıdan ele almadan sizlere koleji anlatmak istiyorum Bu yazıda 1959-1968 yılları arasında bu okulda okumuş bir kız öğrenci olarak anılarım, yaşadıklarım ve hatırladıklarımdan yola çıkarak okuldaki eğitim ve günlük yaşam hakkında bilgi vereceğim. Okulun mezunları için yapılan değerlendirmelerdeki sıfatların ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler nelerdi onları size aktarıp sizlerin karar vermesini istiyorum. Annem Ruhsar Çalışlar 1933-1938 yılları arasında aynı okulun Orta kısmında, abim merhum Aziz Çalışlar da 1953-1961 yılında Robert Kolej'de okuduğu için yer yer onların da anıları ve gözlemlerine yer vermek isterim.

I. Okula Kabul

Mühendis olan babamın Etibank Murgul Bakır İşletmeleri Müdürü olmasıyla ilkokula Murgul'da başlayan ben; daha sonra babamın TPAO Batman İşletme müdürü olması nedeniyle ilkokulu bu küçük kaza da bitirdim. Batman ve Diyarbakır'daki ortaokul ve lise eğitimini yeterli görmeyen ailem benim İstanbul'da anneannemin yanında "annesinin "ve "abisinin" okulunda öğrenim görmem için karar aldı. O zamanlar ortaokula giriş için ülke düzeyinde yapılan sınavlar olmadığı gibi, dershane ve özel ders gibi ayrıcalıklar da yoktu. Ancak yabancı okulların kendi sınavları vardı. Ben de Üsküdar Amerikan Kız Koleji ve Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin sınavlarına girmek için İstanbul'a geldim. Sınavların biçimi, niteliği, sorulan sorular hakkında hiçbir bilgim yoktu. İki okulun eğitim programındaki fark ise o zamanlar Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde kızların yetişmesinde toplumsal cinsiyet ayrımını destekleyen pasta, börek ve ev yönetimi gibi derslerin olmasıydı. Tüm çocukluğunu özgür biçimde trafik tehlikesinden uzak sokaklarda, kırlarda ve ağaçlarda geçiren ben bu dersleri veren okula karşı içimden bir tepki geliştirmiştim. Kendimi bu şartlanmışlık içinde görmek istemiyordum. Ancak her olasılığa karşı ilk önce bu okulun sınavına girdim. Sınavdan önce öğrenciler arasında soruların içeriği konusunda yapılan tartışmalarda kedi ve köpek yavrularına ne denir gibi yanıtlarını bilmediğim birçok test sorusu vardı. Eğitim yaşamımda test sorusunu ilk kez o zaman gördüm. Sınavı kazanamadım ama bu sınav benim için hem test sorularını yanıtlama biçimi hem de sınavda zamanı kullanmayı öğrenme bakımından iyi bir deney oldu ve 15 gün sonra girdiğim Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin sınavını kazandım; 11 yaşında ailemden ayrılarak Arnavutköy'de oturan anneannem, dedem ve abimin yanına geldim.

II. Ortaokul

Kolej'e başlamak demek iki yıl İngilizce hazırlık sınıfı okumak demekti. Kayıt yaptırdığımız ilk gün kollarım aldığımız İngilizce gramer ve hikâye kitaplarıyla doldu. Annem beni okulun bahçesinde dolaştırarak içine düştüğü nilüferlerle kaplı havuzu gösterdi; Amerikalı öğretmenlerinin nasıl onları daha "*lady-like*" (hanımefendi) yetişmeleri konusunda yaramaz davranışlarını eleştirdiklerini

anlattı. Faruk Nafiz Çamlıbel, Behçet Çağlar gibi Türk edebiyatının önemli kalemleri olan ünlü Türkçe hocalarını unutamamıştı. Ancak favorisi Faruk Nafiz Çamlıbel'di.

İlk iki yıl yoğun geçen İngilizce öğrenme programını sıkıcılıktan kurtarmak için hocamız Ezel Kural (daha sonra tarih eğitimi alıp Standford Shaw ile evlendi) renkli dergilerden getirdiği sayfalarla görsel malzeme kullanarak da bize dili öğretmeye çalışır, İngilizce söylenen şarkılarla da monotonluğu kırardı. Bu genç hocanın yetenekleri o zaman da belli olmalı ki yıllar sonra kendisi için Ekşi Sözlük'te şöyle yazılacaktı: "*Bilkent Fen Fakültesi'nde Mediterranean World (Akdeniz Dünyası) dersi veren, dersleri tahmin edilenden daha zevkli hale getirebilen şahıs*". İngilizce dil laboratuvarında her birimize ayrılan hücrelerde kulaklıklarla kendi okuduğumuz metinleri dinler ve onları yüksek sesle mikrofona tekrarlayarak kelimeleri doğru telaffuz etmeyi öğrenirdik. Yıllar sonra (1975) Türkiye'de üniversitede çalışmaya başladığımda bu sistemin üniversitelerde olmayışı beni çok şaşırtmıştı. Aynı biçimde günümüzde İngilizce eğitim yapan üniversitelerin çoğunluğunda bu sistem halen kurulmamıştır. Oysa Paris'te okuduğum devlet üniversitesi Sorbonne bu sistemi çoktan kurmuştu ve uygulamaları yapılmaktaydı. Dil laboratuvarında kulaklığıyla bizleri denetleyen hocamız ise araya girip yanlışlarımızı düzeltir ve bir kelimeyi doğru söyleyene kadar da peşimizi bırakmazdı. İlk yılın sonunda dili ne kadar iyi öğrendiğimizi kanıtlamak için hazırladığımız *The Wizard of Oz* (Oz Büyücüsü) isimli çocuk oyununu sahneleyeceğimiz gün 1960 ihtilalinin gerçekleşmesi biz çocuklar için hayal kırıklığı yaratmıştı.

İki yılın sonunda normal Ortaokul müfredatına başladığımızda kendimizi daha olgun ve daha bilinçli hissediyorduk. Ortaokul binası ile Lise binaları arasında mesafe olduğundan sanki bu yeni aşama bizi o binalara daha yakınlaştırmıştı. Liseli kızlar formasız serbest kıyafetle dolaşırken biz lacivert kolsuz formaların içine beyaz gömlek veya kazak giyiyorduk. Bahçede dolaşırken karşılaştığımız bu liseliler arasında ekose eteği, dağınık kıvırcık saçları ve düz babet ayakkabıları ile Tomris Uyar'ı hatırlıyorum.

Ortaokulda İngilizce eğitimi artık dilden çok edebiyat ağırlıklı olmaya başlamıştı ve tüm Kolej hayatım boyunca da edebiyat ön planda oldu. Orta son sınıfta artık Hemingway okuyor romanlarında kullandığı sembol ve göstergeleri çözümlüyorduk. Çok sık kompozisyon yazıyor, düşüncelerimizi düzgün ve planlı bir biçimde yazmayı öğreniyor; sınıfta soru sormak ve tartışma başlatmak hoca tarafından destekleniyor; hiç beklenmeden habersiz yapılan "*quiz*" (kısa sınavlar) nedeniyle sürekli ve her gün çalışmak durumda kalıyorduk. Okula girdiğimiz ilk günden zorunlu olarak her zaman İngilizce konuşmaya artık çoktan alışmıştık. Türkçe Tarih ve Coğrafya dışındaki derslerimizin tümü (Matematik, Cebir, İngilizce) İngilizce olarak yapılıyordu. Din dersini ailelerinden mektup getirmek koşuluyla Müslüman ve gayr-i Müslim öğrenciler almıyordu. Anneannem benim için bu dersi zorunlu gördüğünden tüm duaları ezberlemiş, namaz kılmayı bizzat kendisi bana öğretmiş, Hz. Muhammed'in hayatını ve benzeri bilgileri de öğrenmiştim. Müzik dersinde ilk yıllarda blok flüt çalarken daha sonraları ders kapsamında Müzik tarihi öğrendik. Caz müziğinin kökeni ve tari-

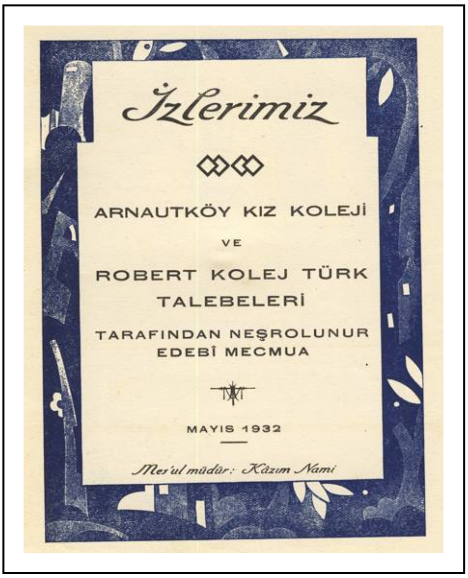

hi, klasik müziği nasıl dinlememiz gerektiğini Amerikalı hocalar piyanoda yaptıkları uygulamalar ile bize gösterirdi. Seslere tekabül eden duygular ve notaların dilini çözümlemeye başlamıştık. Beden Eğitimi dersi ise genelde dışarıda olurdu. Ya basket veya voleybol oynanır, "cimlastik" salonunda atletizm yapılır veya öğlen tatilinde yürümeğe gittiğimiz okulun sınırları içinde kalan Arnavutköy sırtlarında "Plato" denilen çayırda "hockey" veya kız futbolu oynardık. Arkasından duş almamız zorunluydu. Ders saatleri ona göre ayarlanırdı. Resim dersinde ise farklı malzemelerden kuklalar, bol renkli resimler yapardık.

Sınıflar kalabalık olmaması için şubelere ayrılmıştı. Sanırım her şubede 25-30 arası öğrenci vardı. Her sene şubeler değişir böylece her yıl aynı sınıftan başka öğrencilerle beraber okurduk. Anadolu'dan gelen ben Karadeniz'de Laz, Gürcü ve Azerileri; Batman'da ise Kürt, Araplar, Yezidiler, Şafiileri tanımış; dil, kıyafet, yaşam biçimi, yemek alışkanlıklarını bir çocuk olarak paylaşmıştım… Rumca ise Arnavutköy'de sokakta; anneannemler mübadil oldukları için evde konuşulan bir dildi. Kolej'e girdikten sonra da Ermeni ve Yahudi kültürlerini tanıdım. Osmanlı döneminde Kız Koleji ilk kurulduğu yıllarda çoğunluğu gayr-i Müslim kız öğrenciler oluşturuyordu. Bizim zamanımızda ise bu sayı orantılı olarak azalmıştı. Yahudilerin "Hamursuz Bayramı" en çok beklediğimiz günlerdendi çünkü evlerinde yapılan hamursuzlardan bize de getirirlerdi.

Öğlen yemekleri, yemeğe yazılanlar için binanın içindeki lokantada tabldot usulü yenirdi. Beyaz örtülü masalara 8-10 kişi oturulurdu. Her masada ya bir hoca ya da son sınıftan bir öğrenci olurdu. Garsonların servis tabaklarında getirdikleri yemekleri bu kişiler diğerlerine dağıtırlardı. Böylece sofraya oturmadan veya yemeğe başlamadan diğerlerini beklemeyi, servis yapmayı, yemek yerken ortak konular üzerinden tartışmayı öğrenmiştik. Bilgi birikimimiz kadar toplumsal terbiyemiz de artmıştı.

Her sınıf kendisine her eğitim yılı başında bir temsilci seçer, onlar da kendi aralarında bir başkan seçerek "*student council*" denilen öğrenci konseyini oluştururdu. Öğrenci konseyinin başı disiplin komitesinin de doğal üyesiydi. Böylece seçme ve seçilme, yönetimde temsil edilme gibi sınırlı da olsa küçük yaştan alışkanlıklar ve farkındalıklar edinmiş, zaman zaman da başkaldırır olmuştuk.

Ortaokuldan mezun olurken lise mezuniyetinden farklı renkte cüppe ve başlık giymiştik. Mezuniyet törenlerinde giyilen siyah cüppe kıyafetinin biçim ve

kökeninin gezgin Hıristiyan keşişlerin kıyafetinden geldiğini öğrenmek ise beni hayrete düşürmüştü.

Ortaokul sürecinde hatırlanan önemli olaylardan üçü ise Rusların ABD'den önce uzaya roket fırlatmaları; John F. Kennedy'nin öldürülmesi ve film artisti Kirk Douglas'ın Birleşmiş Milletler barış temsilcisi olarak dünyayı dolaşırken bizim okula da gelmesiydi. Amerikalı hocaların nerdeyse tümü Kennedy yanlısıydı ve onların üzüntülerini biz de paylaştık. Kirk Douglas'ın en merak ettiğimiz tarafı ise ne söyleyeceği değil çenesinin üstündeki çukurdu.

III. Lise

Kız Koleji'nde öğrenciler erkek kısmı ile birleşmeden önce onlardan farklı olarak liseyi dört yılda bitirirlerdi. B.A Bachelor Of Arts (Edebiyat) veya B.S Bachelors of Science (Fen) unvanıyla mezun olunduğu için Amerika'da bazı üniversitelere ikinci veya üçüncü sınıftan kabul edilme olanağı vardı. Bu sistem kız öğrencilerin daha fazla seçmeli ders almalarını sağladığı gibi ilgi duydukları alanda da ilerlemelerini destekliyordu. 1961 yılında erkek kısmından mezun olan abim kendi programlarında yeterince edebiyat ve kültür alanı seçmeleri derslerinin olmadığından şikâyet etmiştir.

Liseye başladığımızda aramıza yeni arkadaşlar katıldı. Başka il ve okullardan gelenler vardı. Özellikle İngiliz High School'un Lise bölümü olmadığı için oradaki sanıyorum en iyi öğrenciler bize gelmişti. Hepsi bize oranla aşırı düzenliydi; verilen ödevleri o gün yaparlardı. İngilizce gramer bilgileri de müthişti. Bize oranla daha az dışa vurumcu ve kontrollü idiler. Hepsiyle hemen çok yakın arkadaş olduk. Hangimiz hangimize benzedik bilemiyorum…

Pazartesi günleri *Auditorium*da başlayan İstiklal Marşı ile hafta başlardı. Piyanoyu öğrenciler çalardı. Önceleri Tuvana vardı, onun mezun olmasıyla Evin İlyasoğlu bu işi aldı. Cuma günü de yine İstiklal Marşı ile haftayı bitirirdik. Okula gidebilmek için sabahları ya yokuşu yürür ya da devamlı sefer yapan dolmuşları beklerdik. Yeşillikler arasındaki bu yokuş bizim çitlenbik depomuzdu. Sınıftan 2-3 arkadaşımız babalarının özel şoförüyle gelir ama muhakkak bizleri alır öyle yukarı çıkardık. Giriş ve çıkışlarda kart gösterirdik. O zamanlar sonrada görme zenginlik ve tavır en azından bizim sınıftaki arkadaşlarda yoktu. Aramızda burslu okuyanlar da vardı. Onlar burs karşılığı akşamları telefon santralına bakar veya kütüphanede kitapların yerlerine yerleştirilmesinde yardımcı olurlardı.

Lise hayatında, dersler, okuldaki sosyal yaşam, ders dışı etkinlikler Ortaokuldan çok farklıydı. İlk iki yıl herkes için ortak bir program vardı: İngilizce, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Kimya, Fizik, Geometri, Beden eğitimi gibi. İki yılın sonunda Fen ve Edebiyat kollarına ayrıldık. Bu benim sabırsızlıkla beklediğim bir aşamaydı çünkü geometri dışında fen alanlarından hoşlanmadığım için edebiyat kolunda verilen seçmeli dersleri alabilmeyi heyecanla bekliyordum. Son iki yılda Sanat Tarihi, Felsefe, Resim, Sosyal Problemler yanı sıra zorunlu olan diğer İngilizce, Türkçe, Tarih, Sosyoloji Psikoloji, Yurttaşlık Bilgisi ve Askerlik gibi dersleri de aldım. İkinci Yabancı dil olarak da Fransızcayı seçmiştim. Felsefe

derslerine Mrs. Kanber girerdi. Antik Yunan dönemi felsefi diyaloglarındaki mantık düzeni ve tartışma biçimi en çok anlamamızı istediği yöntemlerden biriydi. Onun sayesinde klasik felsefe tarihinin önemli düşünürleri arasındaki farkları anladım. Aristoteles mantığı o yaşta bana biraz toptancı karar veren bir mantık gibi gelmişti. Nietzsche'nin *Tragedya'nın Kökenleri* kitabı Sanat Tarihi dersime katkı yapmıştı.

Fransızca dersine önceleri Mme Dick girdi. Bize Jacques Prévet'in şiirlerini ezberletirdi. Daha sonra Edip Cansever'i ve şiirlerini tanıyınca edebiyatımızdaki *İkinci Yeni* akımını daha iyi anladım. Mme Dick'ten sonra gelen Amerikalı bir hoca ise daha çağdaş yöntemler kullanıyordu. O dönem ünlü olan Jacques Brel'in "*Ne Me Quitte Pasé* (Beni Terk Etme) şarkısını dinlerken sözlerini doğru gramer kurallarına göre yazmamızı istiyordu.

Biyoloji hocamız Julia'nın kocası Heybeliada Rum Okulu'nda hoca idi. Ayrıca Arnavutköy'de anneannemin evinin yanındaki yalıda otururdu; günlük hayatta sürekli balkonunu temizleyen bir hanım olarak tanıdığım Julia'nın biyoloji dersinde bize yaptırdığı uygulamaları unutamam. Hayvanların vücutlarındaki iç organlarını anlamamız için baygın halde getirdiği solucan ve kurbağaları kestirmişti. Bir ahşap parçasına toplu iğne ile sabitlediğim hayvanları, operatör titizliğiyle açtık. Ayrıca Boğaz sularından getirdiği denizanalarının içine mürekkep koyarak üreme sistemlerini takip edebilmiştik.

Resim derslerini seramik sanatçısı, ressam Orhan Taylan ve seramikçi Ferhan Taylan'ın annesi Seniye Fenmen verirdi Kendisine bir işi beğendirmek oldukça zordu Bir yıl sanat tarihi dersini de ondan aldım. Bize sevdiğimiz dönem ve konuları içeren bir defter hazırlamamızı söyledi. O zamanlar renkli kartpostal, resim bulmak çok zordu. Defterimin kusursuz olmasını istiyordum. Genel olarak biriktirdiğim malzemeler dışında bazı dönemleri (İzlenimciler gibi) gösterecek renkli resimlerim yoktu. Ağlaşmalarıma dayanamayan abim o zaman akademide okuyan arkadaşı Alaaddin Aksoy ve Utku Varlık'tan bana 1-2 resim kopyası yapmalarını rica etti de defterin içeriği istediğim gibi oldu.

Sosyal Problemler dersi hayata bakış açımı değiştiren bir ders oldu. Engin Holstrom tarafından verilen bu ders ile toplumların modernleşme süreçleri hakkında geniş kapsamlı bilgiler edindik. Japonya ile Türkiye arasında modernleşme süreçlerini karşılaştırdık; Ankara Balgat'taki bir bakkal ve satmak için her gün getirdiği gazete ile mahallenin nasıl değişime uğramaya başladığını gördük. Anadolu'nun geri kalan bölgelerinin gelişmesi için yol, radyo, gazete arasından hangisinin daha etkin olduğunu tartıştık ve doğru yanıtın yol olduğunu öğrendik.

Nurseli Hanım Türkçe derslerinde bize Türkçe romanlar okutur ve sınıfta tartıştırırdı. Divan Edebiyatı şiir kalıplarını da (tüm failatun ve mefailünler) ondan öğrendik. Nurseli Hanım'dan önce Halis Bey vardı. Yahya Kemal Beyatlı'nın arkadaşı olmakla gurur duyar, biz de ona anılarını anlattırmak için yarışırdık. Her hafta bir kompozisyon yazardık. O zamanlar liseden mezun olurken kimi Türkçe derslerinin kağıtlarını başka liselerden gelen hocalar okurdu. Biz

mezun olurken ise Türkçe sınavlarını okumaya Galatasaray Lisesi'nden Tahir Alangu geldi ve yaklaşık 15 tane 10 üzerinden 10 verdiğini söyleyerek hayretini ifade etti. İngilizce edebiyat dersleri ise çok zevkli geçiyordu. Lise III'de Mrs. Kondayandan Amerikan Edebiyatı, Lise sonda Dorothy İz'den de İngiliz Edebiyatı dersleri aldık. Her ikisi de son derece tiyatrovari ders verirdi. Dershanenin bir ucundan öbürüne uçarlar, okudukları metinleri dramatik bir biçimde tiyatro sahnesindeymiş gibi oynarlar ve metinleri bize de öyle okuttururlardı.

Hayatımı değiştiren diğer bir ders ise Sanat Tarihi oldu. Dersleri Robert Kolej'de hoca olan İngiliz Geoffrey Goodwin veriyordu. Bebek kampüsünden Arnavutköy kampüsüne her iki okulun da yokuşlarını inip çıkarak gelir giderdi. Ayrıca o zamanlar Robert Kolej öğrencileriyle Cumartesi günleri Osmanlı yapılarını incelemeye giderlerdi. Daha sonra herkesin çokça kullandığı bir referans kitabı olan *Ottoman Architecture* (Osmanlı Mimarisi) kitabını yazdı. Derslerinde slaytlarını göstermeğe talip olmuştum. Derslerin içerik zenginliği ve edebi anlatış biçimi artık gelecekte meslek aramaya başlayan bende büyük bir etki yaptı ve Sanat Tarihi okumaya karar verdim. Abimin sanat tarihi Paris'te okunur demesiyle de okulum belirlenmiş oldu. O yaz ek Fransızca eğitim almak üzere (1967) Strasburg Üniversitesi Fransızca yaz kurslarına iki ay boyunca katıldım ve Kolej'den 1968'de mezun olduktan sonra da Fransız Hükümeti burslusu olarak Paris-Sorbonne Üniversitesi'ne Sanat Tarihi okumaya gittim. Halen de okuyorum sayılır…

Kolej eğitimin önemli bir parçasını yaklaşık her ay konferansa gelen değişik alanlardan uzmanların verdikleri konferanslar ve öğrenci kulüpleri oluştururdu. Bu konuşmacılar arasında o dönemde Avrupa Barok sanatı üzerine yaptığı konuşmasıyla Güzel Sanatlar Akademisi'nden gelen genç Bülent Özer'i hatırlıyorum. Yazar James Baldwin'in konuşması ise dünyadaki eşitlik kavramı üzerineydi. Bir ülkeden diğerine giderken niye pasaport kullanıyoruz, ne ihtiyacımız var, pasaport nedir diye sorgulaması bende de birçok soruların oluşmasına neden oldu. Öğrenci kulüpleri ise ayrı bir zevkti. Hikaye ve şiir yazanların üye olduğu kulüpler öğrenci yazılarından oluşan ve düzenli yayınlanan dergiler çıkarırdı. Benim de üyesi olduğum Düşünce ve Tartışma Kulübü görüşlerinden yararlanmak üzere uzmanları davet ederdi. Tiyatro geleneksek bir alan oluşturuyordu. Her dönem İngilizce ve Türkçe birer oyun sergilenirdi Robert Kolej öğrencileri ile beraber hazırlanan bu kulübün başında İngilizce hocamız Dorothy İz vardı.

Son yıl Kolej'e başladığım günden beri arkadaşım olan Ayşe Erzan (Prof. Dr. ITÜ) ve şimdi Birleşmiş Milletler Ekonomi Bölümü'nde daire başkanı olan Vesile Kulaçoğlu ve tam hatırlayamadığım bir iki arkadaşla beraber Kolej'in arkasındaki gecekondularda yaşayan kadınlara okuma yazma öğretmek için bir kulüp kurduk. 1968'de İstanbul'a göç iyice artmış, gecekondu mahalleleri daha sonra yerlerini lüks sitelere bırakana kadar Boğaz tepelerinde yerini almıştı. Amacımız göçle gelen bu kadınlara şehir yaşamını kolaylaştıracak kadar okuma yazma öğretmekti. Manavdan alacağı sebzenin fiyatını okuyabilsin; bineceği otobüsün yönünü ve numarasını seçebilsin diye. Bir Pazar günü gecekonduları dolaşarak kendimizi tanıttık ve vermek istediğimiz hizmeti açıkladık. Karşılığın-

da da bir şey beklemediğimizi özellikle belirttik. Gittiğimiz evlerde İstanbul üretim dünyasına parça başı iş yapılıyordu. Her boydan beyaz ve renkli düğmeler kağıtlara 6'şar 8'er dikilerek satışa hazır hale geliyordu. Dolaşmamız boşa çıkmadı; beş evden olumlu yanıt aldık ve Cumartesileri gelmemizi istediler. Özellikle kayınvaldeleri ile oturur bulduğumuz genç gelinlerin gözleri parlıyordu Ancak bu işten daha sonra kocaları rahatsız olmalı ki idealist eylemimiz son buldu ve Hanya ile Konya'yı o zaman anladık. Erkek egemenliği denilen bir şey vardı ve bunu devam ettiren de o cadı kaynanalardı.

Öğrenci kulübü olmasa da düşüncelerimizi ifade edebileceğimiz diğer bir alan ise okul gazetesiydi. *Campus Chronicle* adıyla ayda bir yayınlanan gazetede okul haberleri, konferanslar, toplantılar hakkında bilgi verilir, kimi eleştiriler yapılır; kentteki önemli etkinliklerden de söz edilirdi. Her sayfanın ayrı bir editörü vardı ve genel editör de başyazıyı yazardı. Ben de 1967-68 yıllarında bu görevi üstlenmiştim. Liseyi dört yıl okuduğumuz için son sınıfların yaş ortalaması üniversite üçüncü sınıfa tekabül ediyordu. O nedenle belli ayrıcalıkları vardı: gün içinde okuldan ayrılıp tekrar geri dönebiliyorlardı. Kendilerine ait sadece Mösyö Tanaş'ın hizmet ettiği bir yemek salonları vardı. İstersek yemekten sonra Türk kahvesi ısmarlama hakkımız da en büyük ayrıcalığımızdı. Gazeteyi Karaköy'de Bay Besim Şimon'un matbasında bastırıyorduk Girişteki kesif amonyak kokusu o dönem Karaköy'deki pek çok iş yerinin özelliğiydi. O nedenle Karaköy'e gidip gelme hakkım vardı. Dijital baskı dönemini başlamasına daha çok vardı. İlk kopyayı matbaa işçileri kutulardan seçtikleri küçük harflerle inanılmaz bir hızla dizerler sonra 1-2 okuma ile yanlışlar düzeltilirdi.

Sosyal yaşam da oldukça zengindi. Erkut Taçkın, Erol Büyükburç gibi pop starlar konsere gelirdi. Aşık Veysel gibi halk ozanlarını dinlemeğe ise Robert Kolej'e giderdik. Kız ve erkek okulu arasında sosyal toplantılar yapılırdı. Hocaların denetimindeki bu toplantılar ya bizim okulda ya da Bebek'te olurdu. İnsan ilişkilerinde ve sosyal yaşamda bu tür toplantıların büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. O zamanlar tabii Twist ve Rock and Roll zamanlarıydı. Ayrıca Bebek'te yapılan spor müsabakalarının olduğu "*Field Day*" için erkek tarafında bir kral ve iki prens seçilir bunlar da kız kolejinden kendilerine kraliçe ve prenses seçerlerdi. "May Day" ise kız kolejinde kutlanırdı.

İki yıl yatılı okudum. Ailesi Ankara dışında olanlarla, İstanbul'da uzakta oturanlardan yatılı öğrenciler vardı. Herkes gittikten sonra kampüs sakinleşirdi. Çok zengin bir kütüphane vardı. Ödünç kitap da veriyordu. Zaten İngilizce edebiyat derslerinde verilen yazılı ödevleri yapabilmemiz için kütüphaneye gitmemiz şarttı. Ödevleri yaparken dipnot vermenin önemi o yaşlarda kanıma işledi. Dipnot vermeden alıntı yapmak en büyük hırsızlık suçuydu. Derslerden sonra çalışmaya buraya gider, bir plak seçer, kulaklıkla müzik dinleyerek çalışırdım. Yılda 2-3 kez "yangın alarmı" verilirdi. Genellikle tam yatmak üzere olduğumuz bir sıra yapılan bu alıştırmalar bir yangın anında nasıl en çabuk biçimde binayı boşaltmamız gerektiğinin pratiğini yaptırırdı. Böylece yangın talimatları sadece duvardaki kartlar üzerinde kalmaz, tekrarlanarak hepimizin pratik olarak hemen yapacağımız bir davranış haline gelirdi.

O yıllarda İstanbul'da Sinematek kurulmuştu ve ayrıca Robert Kolej Sinema Kulübü de güzel filimler getiriyor, kimi sanatçı ve yönetmenlerle film sonrası tartışma oluyordu. Biz de yatılı öğrenciler olarak bunlara katılmak istediğimizi söyleyince okul idaresi kabul etti ve yaklaşık 8-10 kişi bir minibüsle, yanımızda yurtlardan sorumlu Enise Hanım ile beraber Sinematek ve Robert Kolej'deki etkinliğe katılırdık. İlk kez Lütfü Akad'ın *Hudutların Kanunu* (1966) filmini Kolej'de izledim. Yılmaz Güney ve Pervin Par oynuyordu. Yönetmenle beraber ikisi de oradaydı. Filmin bir sahnesinde Anadolu'nun uçsuz bucaksız bir köyünde öğretmen rolü oynayan Pervin Par yatağına uzanıp uzun kırmızı tırnakları ile sigara içip, takma kirpikli yoğun makyajıyla kameraya bakınca hepimiz çok güldük. Tartışma sırasında Yılmaz Güney ve Lütfü Akad niye güldüğümüzü sordular. Bir köy öğretmeninin bu kıyafet ve makyajda olamayacağını söyledik Onlar bizim yanıtımıza şaşırırken biz onların şaşırmasına daha çok şaşırdık ve anlamadık.

Hocalarla olan ilişkilerimiz genellikle rahattı. Coğrafya Hocası Fatma Banat en çok çekindiğimiz hocaydı. Bizi Hereke Halı Fabrikası, Beykoz Paşabahçe Cam fabrikalarına götürmüş, İznik kentini ilk kez onun sayesinde görmüştük. Coğrafya dersinin en önemli yanı Türkiye'deki fabrikaları ve şehirleri ezbere bilmekti. Eğer o kentte olmayan bir fabrikayı sayarsanız "peder bey mi inşa ettirdi" derdi. Karadeniz'e geçiş veren yerin **Ziiiigaaanaaaa** geçiti olduğunu unutmamız olası değildi.

Kimi sorunlar olduğu zaman gidip sınıf hocasıyla konuşabiliyorduk. O da bizim psikolojimizi ve ilerlememizi takip ediyordu. Dönem dönem naif başkaldırılar da olmuyor değildi. 1965-68 arası mini etek modasının en yaygın olduğu dönemdi. Serbest kıyafet olduğu için hepimizin etekleri mini miniydi. Sadece kız okulu olduğu için de her zaman oturuşumuza itina göstermiyorduk. Bundan rahatsız olan hocaların şikâyeti üzerine etek boylarının diz kapağından kısa olmayacağı kararı çıktı ve buna uymayanların disipline gideceği de ayrıca belirtildi. Bunun üzerine, edebiyat derslerinde en etkin eleştiri biçiminin ironi olduğunu öğrenmiştik, tüm lise öğrencileri eteklerini diz altına gelecek şekilde gevşetti, üzerine giydiğimiz ceketleri tersten giydik ve saçlarımızı lastikler arkadan bağlayıp ikişer sıçan kuyruğu yaptık. Önce hocalar fark etmedi. Ancak baktıkça bir gariplik olduğunu anlayıp gülmeğe başladılar Sanırım bir hafta öyle dolaştık; sonra sıkıldık. Vaz geçip okula birazcık daha uzun etekler giydik.

Genellikle Amerikan eğitimi aldığımız için eleştirilen bizler aslında çevremizde kendimizi rahat ifade edebildiğimiz ve korkusuzca sosyal ilişki kurabildiğimizden dolayı sanıyorum özeniliyorduk. Bilgi birikimi yanı sıra pragmatik ama naiftik. Aklımıza geleni ard niyet olmadan söyleyebiliyorduk ve bunu da yetiştiğimiz demokrat ortama bağlıyorduk. Dame Sion Kız Lisesi'nden mezun olanları ise tam tersimiz olarak görüyorduk. Aslında önemli olan her halde öğrenilen bilgileri ve edinilen deneyimleri günlük yaşama aktarabilen bir akıl ve bu akılda sürekli üretken olarak kendini ve çevreni iyileştirme için kullanma yetisini elde etmekti. İster iş hayatında ister evde çalışalım biz bu yetiyi her yaşta kullandık ve kullanıyoruz.

Öz: Günümüzde Robert Kolej olarak bilinen okul, esasında iki okulun 1971'de birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu okullar, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ile şimdi Boğaziçi Üniversitesi'ne verilmiş olan Bebek'teki kampüste bulunan ve erkek öğrencilerin gittiği Robert Kolej Lisesi'dir. Christopher Rheinlander Robert'in maddi desteğiyle Cyrus Hamlin tarafından 1863 yılında erkek öğrencilerin eğitimi için kurulan Robert Kolej'in yanı sıra, Bostonlu bir grup kadın destekçi ile 1890 yılında da Amerikan Kız Koleji kurulmuştur. Bu yazıda 1959-1968 yılları arasında bu okulda okumuş bir kız öğrenci olarak anılarım, yaşadıklarım ve hatırladıklarımdan yola çıkarak okuldaki eğitim ve günlük yaşam hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar sözcükler: Robert Kolej, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, Christopher Rheinlander Robert, Cyrus Hamlin.

American College For Girls (Arnavutköy/İstanbul)

Abstract: What we know as Robert College now was, in fact, formed in the past by two separate institutions. Robert College for boys on the Bebek Campus was fused with the American College For Girls on the Arnavutköy campus in 1971. The Bebek campus was left to the newly established Boğaziçi University. Robert College was created in 1863 by Cyrus Hamlin with the financial support of Christopher Rheinlander Robert for the education of boys. Following this, a group of women supporters from Boston founded in 1890 a high school for girls aiming at the education of students coming from various regions of the Ottoman Empire. In my article, I will try to narrate you as a student at ACG from 1959 to 1968 what we experienced in classes and the social everyday life at College.

Keywords: Education, education for the blind, school for the blind, mingled education, statistics relating to the education for the handicapped.

Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi*

Nazan MAKSUDYAN

Anadolu Koleji'nin 1866'dan 1921'e dek Merzifon'da süren öğretim hayatını gözden geçirmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları, Amerikan misyoner kurumlarının eğitim felsefesi ve ilkeleri, devletin misyonerler ve gayrimüslim topluluklarla gerilen ilişkileri üzerine önemli ipuçları sunar. Bu yazı okulun Merzifon'daki 55 yıllık tarihini özetlemeye çalışırken aynı zamanda genel siyasi ve kültürel ortamdan bir kesit sunmayı amaçlıyor.

I. Merzifon ve Amerikalı Misyonerler

Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyete başlayan ilk misyonerler İtalyan ve Fransız Katolik gruplardı. Ancak daha sonraki yıllarda Protestan misyonerler de oldukça etkili olmuştu. Amerikan Protestan misyonerleri, özellikle de American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM ya da Board), son derece geniş eğitim ve sağlık ağıyla en etkili misyoner örgütlerinden biriydi. 1810 yılında Boston'da kurulan Board, Osmanlı İmparatorluğu'nu 1820 yılının başın-

* Bu yazının daha uzun ve okulun aşçısı Boğos Piranyan üzerinde kısmen detaylı olarak değinen bir hali 2008'de yayımlanmıştır. Nazan Maksudyan, "Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi ve Boğos Piranyan", *Aşçının Kitabı: Merzifon Amerikan Anadolu Koleji Aşçısı 1914*, Istanbul: Aras Yayıncılık, 2008, s. 133-178. Araştırma sürecinde yardımlarını esirgemeyen Brian Johnson'a ve değerli kaynaklarını kullanmama izin veren Amerikan Bord Kütüphanesi'ne teşekkür ederim. Rober Koptaş ve Ararat Şekeryan'a ilham ve teknik destek için ayrıca teşekkürler.

da etkinlik alanına dahil eder. Pliny Fisk ve Levi Parsons, ABCFM adına 1919 yılı Kasım ayında Boston'dan Osmanlı topraklarına doğru yola çıkar, 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e varırlar.[1]

Board'un en eski misyonu olan Batı Türkiye Misyonu (BTM) 1826'da kurulur. Bu tarih, Gridley ve Brewer'ın İzmir'deki Yahudiler ve Rumlar arasında çalışmaya gönderilmelerine denk düşer. 1831'de Goodell İstanbul'da misyonu kurma çalışmalarına başlar. Bu ilk yıllarda yapılan yegane iş basım faaliyetleridir. İncil'in Ermenice, Ermeni harfli Türkçe, Osmanlıca, Grek harfli Türkçe, Ladino, Rumca ve Bulgarca basımı bu dönemde gerçekleşmiştir. İlk eğitim faaliyeti olarak Beyoğlu'nda bir lise açılır, ardından Bursa ve Trabzon istasyonları kurulur, İzmir'de de bir kız lisesi açılır. BTM'nin zaman içerisinde çoğalan önemli istasyonları arasında İzmit (Bahçecik/Bardezag), İstanbul, Merzifon, İzmir, Kayseri, Sivas ve Trabzon sayılabilir.

Merzifon'daki misyon çalışmaları 1851'de başlar. Bu sırada yaklaşık 30.000 kişilik bir şehir olan Merzifon'da nüfusun yarısını Ermeniler oluşturmaktadır.[2] 1851 yılının ilkbaharında, Philander Oliver Powers şehre ufak bir ziyarette bulunur; aynı yılın sonbaharında Edwin E. Bliss ailesiyle Merzifon'a yerleşir ve misyon istasyonu kurulmuş olur. 1856'ya kadar geçen beş sene içerisinde, Merzifon'da bu iki misyoner dönüşümlü olarak görev yapmış, ancak 1856-1860 arasında istasyona Amerikalı misyoner atanamamıştır. Onların yerine yerli yardımcılar görev yapmıştır. Dolayısıyla, Merzifon, bu süre boyunca ABCFM raporlarında "dış istasyon" olarak görülmektedir.[3] 1860 sonbaharında Julius J. Leonard bölgeye gönderilir ve Merzifon yeniden misyon istasyonu olur. 1860'ta şehirde, misyona bağlı 90 öğrencisi olan bir ilkokul bulunmaktadır. Bu okulun öğretmeni Bebek İlahiyat Okulu'nun mezunlarındandır. Ayrıca, 50-60 öğrencisi olan bir Protestan Kız Okulu vardır. Misyondan destek almayan, öğretmenliğini Hasköy Kız Yatılı Okulu mezunlarından birinin yaptığı bir kız okulunda da 20-30 öğrenci eğitim görmektedir. 1863'de ilkokulların sayısı altıya çıkmış, ayrıca gündüzleri çalışan ve okula gidecek parası olmayan zanaatkârlar için de bir akşam okulu açılmıştır.[4]

Merzifon'a bağlı çok sayıda dış-istasyon da bulunmaktadır: 1862-63'te Amasya, Samsun, Avkat, Hacıköy, Vezirköprü, 1865'te Çarşamba, 1866'da Ünye, 1867'de Çorum, 1869'da Kapıkaya ve köyleri, 1873'te Herek, 1876'da Zile, 1878'de Gümüş ve Azabağın, 1880'de Bafra ve Kastamonu, 1884'te Dereköy,

1 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000; Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik , Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, trans. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim, 2005.

2 Rev. J. F. Smith, "Marsovan, Turkey", *Missionary Herald*, c. 68, August 1872, s. 233-235.

3 "Northern Armenian Mission, Turkey - Annual Meeting", *Missionary Herald,* c. 53, September 1857, s. 281-293.

4 Rev. J. F. Smith, "Marsovan, Turkey", *Missionary Herald*, c. 68, August 1872, s. 233-235.

1885'te Ulupınar, 1886'da Alaçam ve Fatsa misyona eklenmiştir.[5] Dolayısıyla, Merzifon istasyonu şehrin oldukça dışına taşan ciddi bir alanı kaplıyordu.[6]

II. Anadolu Koleji

Batı Türkiye Misyonu, Bebek'teki İlahiyat Okulu'nun ve Hasköy'deki Kız Yatılı Okulu'nun dış dünyanın etkilerine görece daha kapalı bir bölgeye taşınmasına karar verir (1859) ve Merzifon uygun bulunur. 1864'te İlahiyat Okulu, Ağustos 1865'te de Kız Yatılı Okulu eğitime başlar.[7] 1870'lerin başında, Merzifon Amerikan Misyonu oldukça umut vaat eder hale gelmiştir. Anadolu Koleji'nin kurulmasında kilit isimlerden biri olan Charles Chapin Tracy, İlahiyat Okulu'ndaki görevine 1873'te başlar ve önemli derslerin çoğunu derhal üstlenir, bu sırada okulun 26 öğrencisi vardır.[8]

1880'e gelindiğinde İlahiyat Okulu'nun teoloji eğitiminde ulaştığı safha oldukça tatminkârdır ve bu sayede eğitimin ilk iki "hazırlık" yılının fen-edebiyat gibi akademik konulara ayrılması mümkün olmuştur. Genel eğitime artan taleple birlikte din adamlığına yönelmek istemeyen birçok genç sırf bu hazırlık bölümü için okula kaydolmaktadır. Bu yüzden iki okulu birbirinden ayırmak kaçınılmaz olur. Hazırlık bölümü 1881'de dört yıllık eğitim vermek üzere Merzifon Lisesi'ne (Marsovan High School) dönüşür ve İlahiyat Okulu'ndan ayrılır.[9] Lisenin eğitim programı yeniden düzenlenerek genişletilir ve 8 Eylül 1886'da Anadolu Koleji kurulmuş olur.[10] Henüz okulun ne binası, ne kampüsü, ne bütçesi, ne de kütüphanesi vardır.

Kolej müfredatı, iki yıl hazırlık, ardından dört yıllık bir eğitim öngörmektedir. Hazırlık eğitimi 1891'de 3 yıla, ardından 1908'de 4 yıla çıkarılır. Böylece toplam eğitim süresi 8 yıla yükselir (4 sene hazırlık, 4 sene kolej eğitimi).[11] Okulun öğretim dili İngilizcedir. Ayrıca Fransızca, Türkçe, Ermenice ve Yunanca dilleri de okutulmaktadır. Kolej'in programında Fen Bilimleri ve Genel Kültür Dersleri yanında Hristiyanlık Tarihi ve Felsefesi ile Ermeni ve Yunan Mitolojisi gibi dersler de vardır.

---

5 Rev. George F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station, Western Turkey", *Missionary Herald*, October 1891, c. 87, s. 403-6.

6 *Missionary Herald*, October 1891, c. 87, s. 404.

7 Judson Smith, "Sketch of Anatolia College, Marsovan", *Missionary Herald*, c. 95, May 1899, s. 183-7.

8 Mr. Leonard, "A Few Words From Marsovan", *Missionary Herald*, c. 69, October 1873, s. 320.

9 "Report of Marsovan Station for 1882", American Board Archives, Istanbul (ABA) 0007-00636.

10 Judson Smith, "Sketch of Anatolia College, Marsovan", *Missionary Herald*, c. 95, May 1899, s. 185.

11 "Historical Sketch of Anatolia College. June 16, 1910", Archives of Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABC) 16.9.3, reel 629, no. 161-162.

Okul ilk senelerde yılda 100-150 civarında öğrenciyi okula çekebilir ve uzun süre okulun mevcudu bu seviyede seyreder. Kuruluşundan iki yıl sonra, 1888 yılında, okulda 130 öğrenci kayıtlıdır.[12] Ancak bir sonraki on yılda mevcutlar oldukça artmış durumdadır, 1896'da öğrenci sayısı 187'dir.[13] İki yıl sonra, 1898'de okula kayıtlı 246 öğrenci vardır.[14] (bkz. Tablo I) Misyonerlere göre okul mevcudunun yıldan yıla çok fazla artış göstermesi arzu edilir bir şey değildi, zira yavaş büyüme daha etkili asimilasyon anlamına geliyordu. Kalabalık ise, aksine, dini duyguların bir kenara bırakılmasına ve sekülerleşmeye yol açıyordu.[15]

Kendi hazırlık bölümü mezunları dışında, Anadolu Koleji, civar bölgelerdeki liselerden mezun olmuş öğrencileri de kabul eder. Örneğin 1888'de kayıtlı öğrenciler Sivas (53), Ankara (43), Trabzon (23), Kastamonu (6), Aydın (2), Konya (1), Diyarbakır (1), ve İstanbul'dan (1) geliyordu.[16] 1902'de çeşitlilik artmıştır ancak yoğunluk yine civar vilâyetlerdendir: Sivas (137), Trabzon (46), Ankara (40), Konya (12), İstanbul (5), İzmir (4), Kastamonu (4), Erzurum (3), Harput (2), Bursa (1), Selanik (1), Atina (2).[17]

Kolej başlangıçta Protestanlara yönelik olarak tasarlanmıştır, ancak ondokuzuncu yüzyıl süresince yüksek öğrenime atfedilen önemin artması, farklı dinlerden öğrencileri de okula çekmiştir. Kolej'in Merzifon'daki 30 yıldan uzun eğitim hayatı boyunca Ermeni ve Rum öğrenciler çoğunluğu oluşturmuştur. Bu iki gruptan Ermeniler, 1909'a kadar yirmi yıl boyunca Rumlardan sayıca fazlayken, bu tarihten itibaren ikinci büyük öğrenci kitlesini oluşturmuştur. 1908'den sonra öğrencilerin millet bazında çeşitliliği artmış, özellikle Ruslar ve Türkler (Müslümanlar) okula kaydolmaya başlamıştır. 1912'ye gelindiğinde okul müdürü Charles C. Tracy, okulun kozmopolit yapısını vurgulayarak, ondan fazla milletin temsil edildiğini (Ermeni, Rum, Rus, İranlı, Sırp, Türk, Yahudi, Gürcü, Alman, Avusturyalı, Polonyalı) ve 6-7 farklı dilin konuşulduğunu belirtir.[18] Müdüre göre Kolej'de hüküm süren uyum ve "kardeşlik ruhu", geçmişte yaşanan nefret ve geçimsizliğin cehalet ve önyargı sonucu olduğunu ve bunların birkaç aylık birliktelikle ortadan kalkacağını göstermektedir.[19]

Anadolu Koleji'nde her sene ciddi sayıda öğrenci eğitim görmesine rağmen bunlar arasından öğrenimlerini tamamlayıp mezun olanların sayısı azdır. En az sayıda mezun (4 kişi) 1889 ve 1897'de, en fazla (25 kişi) 1905'te verilmiştir.

12 "Marsovan Report 1888", ABA 0006-00512.

13 "Report of Marsovan Station,1896", ABC 16.9.3, reel 606, no.627-636.

14 "Report of Marsovan Station, 1898-1899", ABA 0011-00888.

15 "Report of Marsovan Station, 1906-1907", ABA 0010-00796. "It seems to be a fact that wherever there is a crowd there the spiritual forces are in danger of being pushed aside by the more obtrusive non-spiritual. We feel that danger now - danger that the institution may be secularized."

16 "Marsovan Report 1888", ABA 0006-00512.

17 *Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue*, Marsovan: 1902, s. 43.

18 "Marsovan Station - The Missionary Group [1912]", ABC 16.9.3, reel 628, no. 406-421.

19 *A.g.e.* "...it has been demonstrated at Anatolia that race antipathies here in the past are the result of ignorance and foolish old prejudice which disappeared after few months of association together under genial and enlightening influences."

1887-1910 yılları arasında toplam 266 öğrenci mezun olduğu düşünülürse, her yıl ortalama 11 kişinin diploma aldığını söyleyebiliriz.[20] (bkz. Tablo II) Okul yöneticileri tarafından 1902'de yapılan ankete göre mezunların yüzde 16'sı din adamı, yüzde 30'u öğretmen, yüzde 30'u tüccar, yüzde 15'i doktor ya da eczacı, yüzde 9'u memur ya da benzer pozisyonlardaydı.[21] 1908'deki sonuçlara göre mezunların yüzde 33'ü öğretmen, yüzde 10'u din adamı, yüzde 12'si doktor ya da eczacı, yüzde 30'u tüccar, yüzde 15'i yüksek öğrenim kurumlarında profesör olmuştu.[22]

Diğer yandan, Amerikalı misyonerler ve okul yöneticilerine göre öğrencilerin Kolej bünyesinde sınırlı da olsa belli bir zaman geçirmesi, hem hedeflenen Protestan etkisi hem de iş bulabilme açısından son derece faydalı sonuçlar doğuruyordu.

Başarılı mezunları hem ilahiyat okulunda hem de kolejde işe almanın okulun devamlılığı ve bölge halkıyla kaynaşabilmesi açısından etkili olacağı düşünülüyordu. Birçok öğrenci için Tracy'nin çabalarıyla burslar bulunmuş, öğrenciler master ve doktora çalışmalarını yapmak üzere Avrupa ve ABD üniversitelerine gönderilmişlerdir. Arşag Dağlıyan, Hovhannes V. Hagopyan[23], Demetrius Theocharides[24], J. P. Xenides[25], John J. Manisacıyan[26], Arakel G. Sivaslıyan[27] bunlardan bazılarıdır.[28] 1890'ların sonunda okuldaki tam zamanlı eğitim kadrosunun yarısı Anadolu Koleji mezunu Ermeniler ve Rumlardan oluşmaktadır.

---

20 *The Anatolian: Anatolian College (Twenty-fifth year), Anatolia Girls' School (Forty-fifth year), Anatolia Hospital*, Marsovan: 1911-1912, s. 75-83.

21 *Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue*, Marsovan: 1902, s. 10.

22 "Higher Educational Work Connected With the American Board, Questions. By C. Tracy. March 30, 1908", ABC 16.9.3, reel 629, no. 149-152.

23 Hovhannes Hagopyan (Türkçe Profesörü): İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'ta iki yıl yüksek öğrenim gördükten sonra 1893'te Anadolu Koleji'nde Türkçe dersleri vermeye başladı. O sırada kolejin müdürü olan White'a göre kendisi hem çok başarılı bir öğretmen hem de iyi bir avukattı. Ayrıca birkaç kitap da yazmıştı.

24 MA, Atina Ünivesitesi

25 MA, New College (Edinburgh)

26 John J. Manisacıyan (Fen Bilimleri Profesörü): Alman bir anne ve Ermeni bir babanın çocuğudur. Anadolu Koleji'ni bitirdikten sonra Berlin Üniversitesi'nde fen bilimleri master'ı yapmıştır. Eğitimi süresince, aynı üniversitede Türkçe dersleri vermiş ve üniversite tarafından yayımlanan bir Türkçe gramer kitabı yazmıştır. Profesör Maniscıyan Anadolu fauna ve florası içinde, daha önceden bilinmeyen seksenin üzerinde bitki, kelebek ve böcek türü keşfetmiştir. Anadolu Koleji'nde yirmi beş yıl boyunca öğretmenlik yaptığı gibi, Kolej Müzesi'nin de yaratıcısı ve idarecisidir.

27 Arakel G. Sivaslıyan: 1893'te Carleton College'dan astronomi ve matematik alanlarında doktora derecesi almıştı. Merzifon'da da bu konularda ders veriyordu. Prof. Sivaslıyan, matematik ve kadastro alanlarındaki çalışmaları dolayısıyla şehir planlama konusuna da yakındı.

Tehcir sırasında jandarma komutanı, Müslüman olması karşılığında kendisine özel koruma sağlanacağını vaad etmişti. Böylelikle, şehrin planlanması üzerine çalışacak ve yeni yollar ve binalar tasarlayacaktı. Sivaslıyan bu teklifi reddetti.

28 "Annual Report of Marsovan Station 1905-1906", ABA 0009-00772.

Amerika Büyükelçisi'nin 5 yıl süren çabaları sonucunda 1899'da Anadolu Koleji'ni Abdülhamit rejimi tarafından tanıyan bir ferman elde etmek mümkün olur.[29] Söz konusu dönemde misyoner okullarının her an kapatılmak tehdidi altında olduğunu hatırlatmakta fayda var. Fermanda "Amerikan Okulu" tabiri kullanılmış ve 'ahlaka aykırı ve devlet-i şahane aleyhinde hiçbir faaliyete müsaade edilmeyeceği' belirtilmişti. Ancak devlet okulun âli derecesini tanımamış, birçok resmi belge okulu *rüşdiye* olarak nitelemiştir.[30] Oysa Anadolu Koleji mezunları Amerika ve Avrupa üniversiteleri tarafından lisans eğitimlerini (BA) tamamlamış kabul ediliyor ve yüksek lisans programlarına devam edebiliyorlardı.[31]

III. Okulun Finansmanı

Anadolu Koleji 1894'te Board'a dahil edilir. Boston'daki Danışma Kurulu bizzat kolejin mütevelli heyetini oluşturmaktadır. Okulun yönetim kurulu, Pontus Evanjelik Birliği'nin seçtiği beş yerli Hristiyan ve Danışma Kurulu'nun atadığı beş misyonerden oluşmaktaydı. Board'un kuruma katkısı üç taraflı olmuştur: Merzifon'daki mülklerin ve arazinin kullanılmasına izin verilmişti; ilahiyat okulundaki dört profesörün hizmetleri kolejde de değerlendirilecekti ve okula yıllık 1200 $ gelir sağlanacaktı. Bölgenin Protestan ahalisi de 1886'da 1000 lira bağışlamıştı.[32]

Kuruluş yıllarında, Board'un verdiği küçük miktarda para sayılmazsa, okulun giderlerini karşılamak için gerekli tüm para öğrencilerin ödediği yurt ve öğrenim ücretlerinden ve yerel desteklerden geliyordu. 1889'da profesörlerden Riggs ve Herrick İngiliz tanıdıklarından 10.000 $ toplamayı başarmışlardı. Ardından Dr. Tracy Amerikalı destekçiler bulmuş, D. K. Pearson ve Mr. Kennedy okul yönetimine arazinin satın alınması ve binaların inşası için 100.000 $ ve ayrıca bağış olarak 100.000 $ daha vermişti.[33]

1915'e gelindiğinde okulun büyük bir kampüsü ve mal varlığı oluşmuştu. Yönetim kuruluna gönderilmek üzere hazırlanan rapora göre okula ait binalar, arazi, mal, vs. ve bunların maddi değeri şöyleydi:[34]

29 "Report of Marsovan Station, 1898-1899", ABA 0011-00888.

30 BOA, İ. MF., 3/1313/C-5, 21/C /1313 (9.11.1895). "...Merzifon'da yanan rüşdiye mektebinin yeniden inşası için gerekli olan meblağın inşaat tertibinden ödenmesi"

31 "Facts Concerning Anatolia College, January 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 615-8.

32 Judson Smith, "Sketch of Anatolia College, Marsovan", *Missionary Herald*, c. 95, May 1899, s. 185-6.

33 *The Anatolian: Anatolian College (Twenty-fifth year), Anatolia Girls' School (Forty-fifth year), Anatolia Hospital*, Marsovan: 1911-1912, s. 11.

34 "Anatolia College at Marsovan, The Property Involved, December 31, 1915", ABC 16.5, reel 506, no. 538.

Malvarlığı	Değeri
Eski Ana Bina	10,120 $
Kuzey Kolej	13,200
Mezunlar Kütüphanesi - Müze	15,400
Kennedy Home ve Müdürün Evi	18,480
Union Hall (kısmen tamamlanmış)	14,000
İnşaat malzemesi	4,400
White Hall (temeli atılmış)	440
Erkek Yetimhanesi	1,760
Binalardan hariç arazi	15,000
11 ev	15,950
Kütüphane, 10.000 kitap	11,000
Müze, 7000 hayvan ve bitki türü	4,400
Öz-yardım atölyeleri, imalathaneler, malzemeler	12,980
Su kanalları	1,760
Banyolar, vs.	700
Mobilya, cihaz, erzak, vs.	10,054
Toplam	**149,644**

Birçok Amerikan misyoner kurumu gibi Anadolu Koleji'nin de dış yardıma bağımlılıktan kurtulup kendi kendine yeter hale gelmesi hedefleniyordu.[35] Bunu sağlayabilmek için olabildiğince fazla sayıda öğrenciden, durumlarına göre, harç alınıyor, ödeyecek gücü olmayan öğrencilere de burs karşılığı okul atölyelerinde çalışma alternatifi sunuluyordu. 1887'de toplam 3000 $ olan harç geliri 1907'de 13.000'e yükselmişti.[36] Yöneticilerin ısrarlı çabaları sonucu, 1910'a gelindiğinde okulun yıllık gelirinin yüzde altmışını öğrencilerden alınan ücretler karşılıyordu.[37]

IV. Mesleki Eğitim ve Öz-Yardım Atölyeleri

Anadolu Koleji'nin diğer bir özelliği de öz-yardım (self-help) esasına dayanmasıydı. Misyonerlere göre öğrencilere karşılıksız burs vermek ya da yardımda bulunmak onları bağımlı yapmakta ve dolayısıyla miskinliğe yol açmaktaydı. Buna karşılık öz-yardım mekanizmaları öğrencilerin kendi kendine yetmeleri

35 Ancak bunun başarılabildiği örnekler yok denecek kadar azdır. Detaylı bilgi için bkz. Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East*, Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2013.

36 "Report of Marsovan Station, 1906-1907", ABA 0010-00796.

37 Yıllık gelir 25,385 $, öğrencilerin ödediği miktar 15,176 $. "ABCFM Higher Educational Statistics (May 26, 1910)", ABC 16.9.3, reel 629, no. 153-157.

açısından çok önemliydi. Okulun takip ettiği öz-yardım yöntemleri içinde fiziksel emeğe dayalı olanlar birinci sıradaydı: atölyelerde ve bahçede çalışmak, binaların temizliği ve diğer ihtiyaçları. Bu tip işlerin yanı sıra, bazı öğrenciler belletmen ya da asistan olarak görev yapıyordu. Ancak, en önemli çalışma sahası atölyelerdi. Kolej bünyesinde çeşitli atölyeler açılmış ve maddi durumu okul ücretini ödemeye yetmeyen öğrencilerin burs karşılığı çalışmaları sağlanmıştı. 1888'de kurulan "meslek bölümü"nde (industrial department) öğrenciler ciltçilik, fesçilik ve terzilik öğreniyordu.[38] Başka atölyeler de açmak isteyen yöneticiler, maddi sıkıntılar yüzünden planlarını ertelemek zorunda kalmıştı. 1891'de ciltçilik atölyesi büyütülerek yeni aletler ve makineler alındı, öğrencilere işi öğretecek iyi bir usta bulundu.[39] Bunu takiben 1892'de bir mobilya atölyesi açılmıştı; her geçen yıl satışlarını arttıran atölye 1895'in ilk yarısında masraflarının yüzde 70'ini karşılar hale gelmişti.[40]

Ancak, atölyelerin ciddi anlamda büyümesi 1896 sonrasına denk düşer. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da geniş bir alana yayılan 1894-96 Ermeni katliamlarının bir parçası olarak, 15 Kasım 1895'te Merzifon kanlı olaylara sahne olur. Bu facia okul yönetimini enerjilerinin çoğunu yetim kalmış çocuklara yöneltmeye iter. Misyonerler yetim ve fakir çocukları iş sahibi yapmak istemiş, bu nedenle okuldaki atölyeler farklı bir anlam kazanmıştır. Müfredatında zaten mesleki eğitime ve öz-yardım ilkesine yer veren Anadolu Koleji'ndeki demircilik ve marangozluk atölyeleri, Carry ve Mary H. Wickes'in bağışladığı 6000 $ sayesinde büyütülür ("Wickes Öz-Yardım Bölümü").[41] 1898-99 öğretim yılında 70 öğrenciyi destekleyen Öz-yardım Bölümü'ne bağlı olarak mobilya atölyesi, ciltçilik, ve terzilik kısımları vardır. Özellikle mobilya atölyesi talepleri karşılayamayacak kadar çok çalışmaktadır. Ayrıca bakım ve onarım işleri de (binalar, bahçeler, çanlar, kütüphane, meteoroloji kayıtları) öğrenciler tarafından yapılmaktadır.[42]

V. Kültürel Faaliyetler

Anadolu Koleji'nde zengin ve çeşitli bir kültürel hayat vardı. Müzik Profesörü Arşag Dağlıyan yönetimindeki Anadolu Koro Birliği (Anatolia Choral Union) okulun özel günlerinde konserler veriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun birkaç Batılılaşmış şehri dışında koro müziği bilinmediğinden kolej korosu Merzifon'da ilgi odağı olmuştu. Kolej'in Merzifon halkıyla paylaştığı diğer bir kültürel alan kütüphaneydi. 1902'de okul kütüphanesinde Dewey sistemine göre tasnif edilmiş 4.500 kitap vardı.[43] Bu sayı 1913'te 6.000'e, 1915'te 10.000'e yükselmişti.[44] Kütüphaneden bir yılda ödünç alınan kitap sayısı ortalama 5.000'di.

38 "Marsovan Report 1888", ABA 0006-00512.
39 "Annual Report Marsovan Station, 1890 -1891", ABA 0006-00574.
40 "Annual Report, Marsovan Station 1894-1895", ABA 0008-00717.
41 George E. White, s. 68.
42 "Report of Marsovan Station, 1898-1899", ABA 0011-00888.
43 *Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue*, Marsovan: 1902, s. 11.

Diğer bir önemli kültürel faaliyet alanı kolejdeki edebiyat kulüpleriydi. Ermeni öğrenciler Şavarşan[45] Cemiyeti'ni kurarken, Rum öğrenciler de Pontus Kulübü'nü faaliyete soktu.[46] 1908 Devrimi, Abdülhamid devrinin güçlü sansür ortamını gevşettiğinde, kolejdeki Ermeni ve Rum Cemiyetleri yerel dergiler çıkarmaya başladılar. Rum Cemiyeti'nin *Pontus*, Ermeni Cemiyeti'nin *Nor Ayk* (Yeni Şafak) isminde dergileri vardı. 1908'den sonra sayıları kademeli olarak artan Türk öğrencilerin kulübünün adı *Edebiyyat-ı Osmaniyye*'ydi.[47] Bu dergiler okul mezunlarından olan, Hagop M. Sırabian'ın kurduğu matbaada (Anatolia Press) basılıyor ve nüfusu 30.000 civarında olan Merzifon'da ciddi bir okur kitlesiyle buluşuyordu.[48] Kış aylarında Cuma akşamları edebiyat grupları, konferanslar düzenliyor ve bu toplantılara yerel halktan da katılım oluyordu. Kolej'in yıllık konferans programında, Yeni Zelanda'dan Shakespeare'e, elektron teorisinden Cromwell'e çok çeşitli konulara yer veriliyordu.[49]

Kolej Müzesi de okulun önemli faaliyet alanlarından biriydi. 7000'den fazla bitki ve hayvan türünün - 40 memeli ve diğer büyük hayvanlar, 70 kuş, 50 yumuşakça, 2500 farklı böcek çeşidi, 1200 bitki, 100 ağaç örneği, 900 mineral ve taş, 1100 fosil - sergilendiği bu müze bütünüyle Profesör Manisacıyan'ın toplama ve tasnif çabalarıyla hazırlanmıştı. İmparatorluğun iç bölgelerindeki en zengin müze olduğu söylenebilirdi. Hafta içi iki gün 14.00 - 16.00 arası açık olan müze öğrenciler ve ebeveynler tarafından ziyaret ediliyordu. Ziyaretçi sayısı haftada 200 kişiye yaklaşıyordu.[50]

Öğrenciler, öğretmenler ve yerel halktan kadın ve erkek üyeleri olan Arkeoloji Kulübü'nün faaliyetlerinden de söz etmekte fayda var. 1902'de 70 üyesi olan kulüp, sıkça kazılar düzenliyordu. Birçok yeni bilginin açığa çıkmasını saplayan bu araştırma gezilerinin sonuçları - özellikle Roma dönemi kalıntıları ver Hititlere ait bulgular - bazı Avrupa dergilerinde yayımlanmıştı.[51] 1914 yılının raporuna göre Kulüp üyeleri sık sık Hitit başkenti Boğazköy'de araştırma yapmaya gidiyordu. Bu kazılar neticesinde 3000'e yakın çiviyazısı tablet ortaya çıkarılmıştı.[52] Arkeoloji koleksiyonu müzede sergileniyordu.

44 *The Anatolian, (Anatolia College, Anatolia Girls' School, Anatolia Hospital, Anatolia thological Seminary)*, Marsovan: 1913-1914, s. 24.

45 4. yüzyılda Urumiye ve Van Gölü arasında kalan Artaz bölgesinin başkenti, bugünkü ismiyle Maku/Maki.

46 Bu kulübün adı yüzünden 1920'lerde kolejin başı ciddi derde girmiş, Yunan milliyetçiliğine yataklık yapmakla suçlanmıştı.

47 "Marsovan Station - The Missionary Group [1912]", ABC 16.9.3, reel 628, no. 406-421.

48 "Annual Report for Marsovan Station, March 21, 1912", ABC 16.9.3, reel 628, no. 379-402.

49 *Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue*, Marsovan: 1902, s. 18.

50 "Booklet: Anatolia College, Library-Museum Building, February 1914", ABC 16.5, reel 506, no. 579-80.

51 *Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue*, Marsovan: 1902, s. 13.

52 *The Anatolian, (Anatolia College, Anatolia Girls' School, Anatolia Hospital, Anatolia thological Seminary)*, Marsovan: 1913-1914, s. 23.

VI. Anadolu Koleji'nde "Devrimci Faaliyetler"

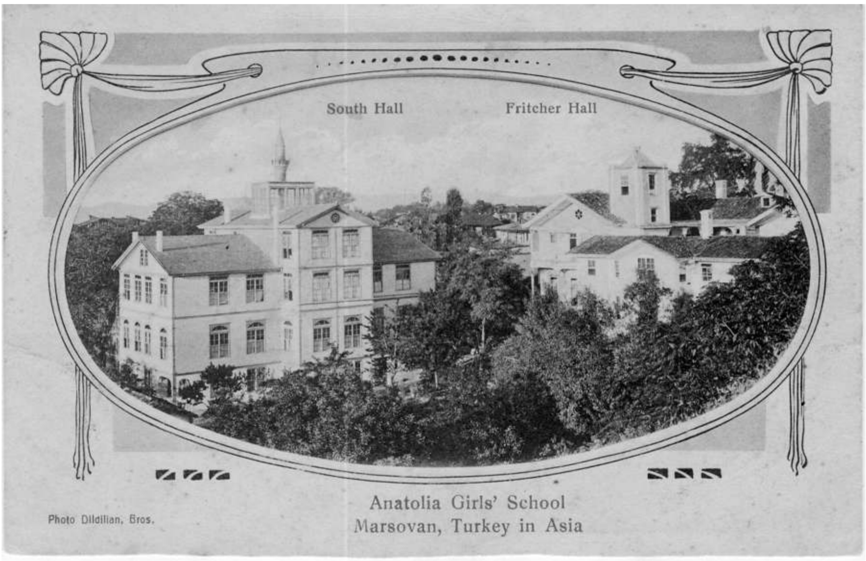

Merzifon Anadolu Koleji Kızlar Okulu
Foto Dildilian Kardeşler [Kartpostal - Ahmet Yüksel koleksiyonu]

5 Ocak 1893'te Anadolu Koleji'nin kapısına ve Kız Okulu'na birer ilan yapıştırılmıştı. İlan, memleketin hastalıklarına çare bulmak için hükumeti Hindistan'ın başvurduğu yöntemi kullanmaya davet ediyordu - ki bu da imparatorluğun kontrolünün İngilizlere devredilmesi anlamına geliyordu. Okulun öğretim kadrosu bu propaganda faaliyetine şiddetle karşı çıktı ve yapılanı "dindışı, mantıksız ve tehlikeli" olarak yorumladı. Ancak olayı araştıran Osmanlı yetkilileri ilanların okul matbaasında basıldığına inanıyordu, zira ilanlar nadir bulunan *cyclostyle* adlı bir alette basılmışlardı. Ermeni profesörlerden ikisi, Hagop Tomayan[53] ve Ohannes Kayayan[54] (Ermenice profesörü), "çetenin" liderleri olarak suçlanıp hapse atıldı.[55] Okulun yönetimi bu yazının basımına izin vermekle suçlanıyor, Merzifon kaymakamının da etkisiyle Amerikalı misyonerler hedef gösteriliyordu. Bu gergin ortamda inşaatı yeni bitmiş Kız Okulu askeri kumandanın başını çektiği bir grup tarafından 1 Şubat'ta ateşe verildi.[56]

53 Merzifonlu köklü bir aileden gelen Tomayan bölgedeki Ermeniler üzerinde etkisi olan nüfuzlu bir kişilikti.
54 Merzifon İlahiyat Okulu mezunu olan Kayayan 1884'ten beri Ermenice öğretmenliği yapıyordu.
55 George E. White, *Adventuring With the Anatolia College*, Grinnel, Iowa: Herald-Register Publishing Company, 1940, s. 28.
56 "Editorial Paragraphs", *Missionary Herald*, vol. 89, Nisan 1893, s. 130; "Editorial Paragraphs", *Missionary Herald*, vol. 89, Mayıs 1893, s. 173.

Olaylar Sivas Amerikan Konsolosu ve İstanbul'dan gelen Osmanlı yetkilileri ve Amerikalılardan oluşan bir uluslararası bir komisyon tarafından incelendi. Binanın yakılmasında resmi görevlilerin dahli ve ihmali olduğu araştırmalar sonucunda sabitlendi ve hükumet yanan okulun tazminatı olarak, Birleşik Devletler temsilcisi Thompson'a 26 Nisan'da 500 lira (2200 $) ödemek zorunda kaldı.[57] Koleje yöneltilen devrimci faaliyetleri desteklemek suçlaması gerekçelendirilemedi ve okul eğitim faaliyetine devam etti. Tutuklu profesörler, İngiliz ve Alman hükumetlerinin girişimiyle[58] sultan tarafında affedilerek serbest bırakıldı, fakat Osmanlı topraklarını terk etmeleri şart koşuldu.[59] Kız Okulu'nun yeniden inşası tazminat ödenmiş olmasına karşın yapı izninin geciktirilmesi yüzünden 1901 senesine kadar sarktı.[60]

Her ne kadar Abdülhamid rejimi Amerikan okullarını "devrimci" faaliyetlerin merkezi olarak gördüyse de, misyonerlerin eğitime ve İmparatorluk'taki varlık sebeplerine dair söylemleri son derece farklıydı. Onsekizinci yüzyıl sonlarında yükselen evanjelik akımın temsilcileri olan ABCFM misyonerlerine göre, inançlı bir Hıristiyan için en büyük erdem her türlü otoriteye (baba, okul, din, devlet, vb.) boyun eğmek ve saygı göstermekti. Dolayısıyla siyasi otoriteye karşı gelmek dinsizlikle eşdeğer sayılırdı. Okulun içinde 'siyasi' ya da 'devrimci' bir oluşumun bulunması, ya da öğrencilerin statüko karşıtı siyasi eylemler içine girmesi, Osmanlı yetkilileri için olduğu kadar misyonerler için de mazur görülemez bir suçtu.[61] Ancak, özellikle eğitim söz konusu olduğunda tarihsel olarak dikkate almadan edemeyeceğimiz 'beklenmeyen sonuçlar'a da değinmek gerek. Misyonerler her ne kadar her türlü siyasi faaliyetten haz etmediklerini tekrar tekrar dile getirseler de, önemli misyoner kolejlerinde eğitim gören gençlerin ilerleyen yıllarda ülkelerinde milliyetçi akımların liderleri oldukları biliniyor.[62]

Bu kaygılarla, Amerikalı misyonerlerin 1908 Devrimi ve yeni rejim hakkındaki görüşleri de ikircikli olmuştur. Anadolu Koleji yetkilileri elbette Meşrutiyet'le gelen ifade ve basın özgürlüğü, hür seyahat ve hayatın geneline yayılan

57 "Relief at Marsovan", *Missionary Herald*, vol. 89, July 1893, s. 266-8.
United States Department of State, *Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president transmitted to Congress December 7, 1896, and the annual report of the secretary of state*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1896, s. 848-9.
58 Amerika Birleşik Devletleri Berlin Antlaşması'nın imzacılarından olmadığı için Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale hakkı sınırlıydı ve genellikle İngiltere'yi devreye sokmaya çalışıyordu.
59 "Editorial Paragraphs", *Missionary Herald*, vol. 89, August 1893, s. 304.
60 BOA, İ.MF., 6 /1318/Ş-4, 18/Ş /1318 (8.2.1901).
61 "Editorial Paragraphs", *Missionary Herald*, vol. 91, May 1895, s. 175: "Bord ve misyonerler zaman zaman İmparatorluğun belli yerlerindeki hükümetin yönetimi hakkında değişiklik taleplerinde bulunmuştur, ancak bunu her zaman halihazırdaki otoriteye saygı çerçevesinde ve devrim ve şiddet yöntemlerini istisnasız reddederek yapmıştır."
62 Reeves-Ellington Robert Kolej ve Bulgar milliyetçiliği arasında bu bağı net bir şekilde kuruyor.

özgürlük ortamından memnundu.[63] Ancak öğrencileri de etkisi altına alan politik etkinlik misyonerler için rahatsızlık vericiydi. Okul müdürü Tracy'ye göre Meşrutiyet'in ilanıyla ortamı "vahşi bir hareketlilik ruhu" kaplamış ve 1908-1909 öğrenim yılında inançsızlık ve dine saygısızlık bariz bir şekilde artmıştı.[64] Tracy'nin bir sonraki yılın raporunda daha sert bir dille ifade ettiğine göre Meşrutiyet'in ilanıyla gençler her şeye karşı ayaklanmak ve tüm otoriteyi yıkmak fikirlerine yönelmişti.[65] Dönem sonunda 38 öğrenci, "başıbozuk siyasi hareketlere katılmaya meyilli" oldukları ve kuruma bir fayda sağlamayacakları için okuldan atılmıştı.[66] Müdüre göre, bu öğrencilerin okuldan uzaklaştırılmasıyla okuldaki "başkaldırı ve anarşi ruhu" ortadan kalkmış, kendine hâkimiyet ve itidal yeniden tesis edilmiş ve öğrencilerin ciddiyeti sağlanmıştı.[67]

VII. Birinci Dünya Savaşı ve Merzifon'da Ermeni *Sevkıyatı*

Kolej'in 1914-15 yıllığına göre, o sırada öğretim kadrosunda 29 eğitimci vardı, bunlardan sekizi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askere alınmıştı. Aynı yıl Kolej'in öğrenci sayısı 425'ti (200 Rum, 160 Ermeni, 40 Rus ve 25 Türk). Amerikalıların mülkiyetinde olan kampüste, profesörler ve aileleri, müstahdemler ve aileleri, Amerikalı misyonerler dahil olmak üzere bine yakın insan yaşamaktaydı. Anadolu Koleji'nin yöneticileri tarafsızlık politikaları ve Amerikan hükumetiyle bağların vurgulanması sayesinde, savaş süresince eğitimin devam edebileceğini umuyordu. Ancak savaşın başlamasıyla hem eğitim kesintiye uğrayacak hem de kampüsteki Ermeniler (çalışanlar ve öğrenciler) 1915 tehcirinden paylarını alacaktı.

1915 Mayıs'ında Merzifon'da Ermeni "sevkıyatı" başlamıştı. Günbegün farklı Ermeni aileler tehcir yolculuğuna çıkmaya zorlanıyordu. 16 Haziran'da Merzifon Amerikan Misyonu'nun başı olan Dr. Marden'in eline ulaşan hükumet emrinde misyonerlerin istedikleri üç çalışanı misyon istasyonunda tutabilecekleri, bunun dışında kalan askerlik yaşındaki erkekleri rapor etmeleri isteniyordu.[68] Yavaş yavaş herkesin *sevk edildiği* bu zamanlarda intiharın yaygın bir kurtuluş yöntemi olarak görüldüğü, Bertha Morley'nin Mayıs'tan Eylül'e kadar kısa bir dönemi kapsayan günlüklerinde açıkça görülüyor. Umutsuzluğa düşen okul aşçısı zehir içmeye niyetleniyor. Ardından dini ayin esnasında sakinleşen "Baron

63 "Annual Report on Marsovan station, June 1910 - June 1911", ABC 16.9.3, reel 628, no. 337-348.

64 "Annual Report on Marsovan Station, 1909 - 1910", ABC 16.9.3, reel 628, no. 320-336. "...wild spirit of the excitement attending the proclamation of freedom ... During 1908-1909 there was apparently a rapid growth of unbelief and scorn of religion."

65 "Annual Report on Marsovan Station, June 1910 - June 1911", ABC 16.9.3, reel 628, no. 337-348. "... the year when it seemed to have dawn upon the minds of young men that they were called upon to rise up and demolish all authority..."

66 *A.g.e.* "...likely to join disorderly movements"

67 *A.g.e.* " ...the spirit of insubordination and anarchy"

68 Hilmar Kaiser (der.), *Marsovan 1915: The Diaries of Bertha B. Morley* [Merzifon 1915: Bertha B. Morley'in Günlükleri], Ann Arbor, Mich.: Gomidas Institute, 2000, s. 6

Boğos" bu kararı uygulamaktan vazgeçip şişeyi okul müdürü Dr. White'a teslim ediyor.[69] 18 Haziran'da daha fazla dayanamadığından ve zehir içip kendini öldüreceğinden bahseden Dr. Tabebyan, 14 Temmuz'da ilaç içerek intihara teşebbüs ediyor.[70] 4 Temmuz'da berbat bir halde Morley'ye açılan Bayan Gülbenkyan da zehir içmekten ve çocuklarını da boğmayı düşündüğünden söz ediyor.[71]

"Şurası kesin, bu insanlar korkunç sorularla karşı karşıya kalmak zorundalar. Kızları olan bir babanın yolda başına gelebilecekler, kendinin öldürülme ve kızlarının kaçırılma ihtimali, gerçekten dayanılmaz. Şüphesiz birçok kişinin İslam'ı kabul etmesinin temel sebebi bu. ... Çok kişi sadece iki yol olduğunu düşünüyor, intihar ya da İslam."[72]

Haziran'ın son haftası çok sayıda insan tehcire gönderilirken, kimileri Merzifon'da kalabilmek amacıyla Kaymakam Faik Bey'e rüşvet önermeye başlar.[73] Misyondaki öğrencilerini, profesörlerini ve çalışanlarını kurtarmak isteyen Amerikalılar da bu yola başvurmuştu. 28 Haziran'da, sabaha karşı kampüs jandarmalar tarafından basılmış, bütün evler arandıktan sonra, profesörlerden Hovhannes Hagopyan ve John Manisacıyan tutuklanmıştı.

Bu olayın hemen ardından profesörlerin kurtarılması için "kurtarmalık" ödenmesi konuşulmuştu.[74] Ancak profesörler ertesi gün "geçici bir süre için" salıverilmişlerdi. 1 Temmuz'daki istasyon toplantısında Amerikan Misyonu'nun avukatı Ahmet Efendi'ye tüm profesörleri kurtarabilmek için 100 liranın yetip yetmeyeceği sorulmuş, avukat "bu kadar ufak bir paraya imkansız" demişti.[75] Neticede, Amerikalılar hükumetin kampüsteki profesörleri ve çalışanları tehcirden muaf tutması için Jandarma Komutanı Mahir Bey'e avukatlarının önerisiyle 275 lira rüşvet vermiş, bu sayede kendi bünyelerindeki Ermenilerle ilgili sorunun çözülebileceğini ummuşlardı.[76]

Ancak yine yanılıyorlardı. 3 Temmuz'da Sivas valisinden yerel hükumete, oradan da misyona ulaşan emirde Kolej'de Amerikalılardan başka hiç kimsenin kalamayacağı belirtilmişti.[77] 8 Temmuz'da yapılan istasyon toplantısında en azından misyon kampüsündekileri kurtarabilmek için ikinci bir *bedel* ödenmesi

69 Morley, s. 19-20.

70 Morley, s. 27. Ancak neticede doktoru öldürenin yediği dayak olduğunu yazar Morley: "Biri dedi ki erkekleri dövdükleri sopa öyle bir sopa ki birinin onunla dövüldükten sonra hayatta kalması düşünülemez."

71 Morley, s. 15.

72 Morley, s. 20. "Certainly these people are having to face terrible questions. For a father with daughters to face the dangers of the road with the probability that he will be killed and his daughters carried off is awful. Doubtless that is the chief reason that so many are accepting Islam. ... Many feel that only two courses are open, suicide or Islam."

73 Morley İngilizce anılarında bu ödemelere Türkçe olarak *bedel* diyor.

74 Morley, s. 10. Morley'nin "ransom" kelimesini kullanması ilginçtir.

75 *A.g.e.*, s. 12.

76 "Letter of William Peter to H. Morgenthau, Samsoun 12 August 1915", RG 84, *Record of Foreign Service Posts of Department of State*, Consulars Post, Samsun, Turkey, Miscellaneous Documents, c49, c 8. 1, 1915, Box 5.

77 Morley, s. 14.

tartışılmış, avukatın tavsiyesi üzerine müstahdemler ve aileleri o gece kampüse getirilmişti. Ancak ertesi günkü toplantıda (9 Temmuz) valinin Ermenilerin gitmek zorunda olduklarına dair emri kesin görülmüş ve *bedel* meselesi tamamen gündemden çıkarılmıştı. Ayrıca Kaymakam Faik Bey, Jandarma Komutanı Mahir Bey ve Belediye Reisi Hüseyin Efendi'nin ciddi miktarda para sızdırdığını ama karşılığında hiçbir şey yapmadığını gören Amerikalılar rüşvetin sonuç getireceğine inanmıyordu.[78] Bunun üzerine profesörlere gitmek zorunda oldukları söylendi. Aynı gün (9 Temmuz) Valiye gönderilen telgrafta sağırlar okulundakileri, yetimleri, hemşireleri ve hastane çalışanlarını alıkoymak için izin istendi.[79] 27 Temmuz'da yeni bir emir gönderen kaymakam herkesin gitmesi gerektiği emrini yineledi ve Dr. Marden'in hizmetlileri alıkoyma talebine olumlu yanıt vermenin mümkün olamayacağını söyledi.

Kampüsteki çalışanları alıkoymaya paralel diğer bir girişim de bazı misyonerlerin yanlarına hizmetlilerini de alarak İstanbul'a gitmeleridir. Misyona bağlı Ermeniler için *vesika*[80] başvurusunda bulunulur; ancak Amerikalı misyonerler Theodore Elmer, Ernest Pye ve ailelerine gerekli belgeler verilirken, yanlarında çalışan Ermeniler bundan mahrum bırakılır.[81] Büyükelçi Henry Morgenthau'dan Samsun Konsolosu William Peter'a gelen 3 Ağustos tarihli telgraf misyondakileri sevindirir: "Dahiliye Nazırı iradenin gönderildiğini doğruladı, Harbiye Nazırı da yardım edeceği konusunda bana teminat verdi. Bugün tekrar Harbiye Nazırı'nı göreceğim ve neticeyi size yarın telgrafla göndereceğim. [William] Peet, Pye'ın kalmasını öneriyor. Hizmetlilerin vesikaları verilmezse, bana tel çekin, buradan temin etmeye çalışacağım. Büyükelçi Morgenthau."[82]

---

78 "Letter of William Peter to H. Morgenthau, Samsoun 12 August 1915", RG 84, *Record of Foreign Service Posts of Department of State*, Consulars Post, Samsun, Turkey, Miscellaneous Documents, c49, c 8. 1, 1915, Box 5.

William Peter'in Askeri Kumandan Emin Efendi'den öğrendiğine göre bu üç kişi bölgedeki zengin Ermenilerden alabildikleri kadar parayı almış, artık geriye bir şey kalmadığını hissettiklerinde de onları tehcire göndermişlerdi. Yaklaşık 35 kişiden adam başı 500'er lira alındığı söyleniyordu, bu da toplamda 17.500 liraya ulaşıyordu. Konsolosun kanısı toplamda 20-30.000 liraya yakın para toplandığıydı.

79 Morley, s. 21.

80 Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirden şehire seyahat edebilmek için bir izin belgesine (vesika) ihtiyaç vardı. Bu uygulamanın temel nedeni vergi mükelleflerinin izini kaybetmemekti.

81 Morley, s. 22 (11 Temmuz) Prof. Sivaslıyan Kastamonu'ya gitmek üzere vesika talep eder ancak reddedilir. Ancak aynı tarihte kolejdeki bazı erkek öğrencilere Bursa'ya gitmek üzere vesika verilir.

Morley, s. 40. (26 Temmuz) Misyonerler Elmer ve Pye ve ailelerine vesika verilirken, beraberlerinde götürmek istedikleri hizmetçilerine (Şnorig Kılıçyan ve Nuritza) vesika verilmez. 30 Temmuz'da tekrar avukatla görüşen Dr. White bu konuyu çözmesini ister.

82 Morley, s. 48: "Minister of Interior positively states that despatch was sent, and Minister of War has also assured me in his assistance. Shall again see Minister of War today, and will telegraph you result tomorrow. Peet advises Pye to remain. If permission for servants is withheld, telegraph me and I will endeavour securing it here. Ambassador Morgenthau."

5 Ağustos'ta yeni bir telgraf gönderen Morgenthau, Harbiye Nazırı'yla görüştüğünü ve Amerikalılarla bağlantılı tüm profesörlerin ve ailelerinin, hemşirelerin, öğrencilerin, vs. rahatsız edilmeden Merzifon'da kalabileceklerine dair emir gönderileceğini bildirir. Konsolos elindeki telgrafın kopyasını Kaymakamlığa götürdüğü sırada ikna olmuş görünen kaymakam yine de resmi yazı İstanbul'dan gelmedikçe herkesin *sevkıyata* gideceğini söyler.[83]

İstanbul'dan ya da valilikten böyle bir yazı gelmez ve Anadolu Koleji'nde *sevkıyat* 10 Ağustos'ta başlar. Konsolosa hemen telgraf gönderen misyonerler, okulda bulunan Ermenileri kurtarabilmek için daha önce 275 lira ödediklerini ama kaymakamın onları da tehcire göndermek istediğini yazar.[84] Bu esnada okulun avukatı 200-300 lira daha verilmesini önerse de konsolos ikna olmaz, zira adı geçen üç görevlinin parayı paylaşmakta sorunlar yaşadıklarına ve asla tatmin olmayacaklarına kani olmuştur.[85]

Neticede ödenen söz konusu *bedeller* hayat kurtarıcı olamamıştır. Okul müdürü George E. White'ın anlattığına göre öğretim kadrosundaki 15 Ermeni profesörün tamamı ve 30 görevliden 20'si ve aileleri tehcire gönderilir. Hiç biri geri dönmeyecektir.

"10 Ağustos sabahı, evlerine gidemedikleri için yaz okuluna devam eden öğrencilerle sabah dualarını ederken, Dr. Marden'ın beyaz yüzü kapıda belirdi ve fısıltısı duyuldu: 'Geldiler'. ... Yetkililer kapıları zorlayarak girdiler ve ... tüm Ermenilerin teslim olmasını emrettiler. İki saat boyunca münakaşa ettik, ama silahlı adamların sayısı neredeyse otuza yükselmişti ve arama, kapıları parçalayarak ve her girişi zorlayarak yapılıyordu. En sonunda, Ermeni dostlarımız, daha fazla muhalefetin faydadan çok zarar getireceğini hissederek, kendi rızalarıyla ortaya çıktılar ve teslim oldular. Her aileye bir kağnı verildi. Bunların üzerine çok az miktarda yemek, yatak ve kişisel bazı eşyalar yığıldı. Anneler ve çocukları bunların üstüne oturuyor, erkekler arabanın yanında yürüyordu. Kafile yola dizilirken, etrafıma bir grup toplandı ve onlarla dua ettim. Öğleden sonra, kolej ve hastane çalışanlarından 72 kişilik kafile yola çıkmıştı.

1914-1915 öğretim yılında öğretim kadrosunda olan Ermenilerden yedisi ölmüştü. Çok saygı duyulan "Öz-yardım" bölümü başkanı Bay Nerso ve

---

83 Morley, s. 50.

84 Konsolosun raporuna göre daha önce sözü geçen 275 liralık rüşveti Ermeniler kendi aralarında toplamıştı. Toplanan para Prof. Hagopyan tarafından Dr. White'a verilmiş, o da meblağı avukat Ahmet Efendi'ye teslim etmişti. Görünüşe göre avukat paranın içinden 100 lirayı kendisine saklamış geriye kalan 175 lirayı da kaymakam ve Jandarma komutanına vermişti."Lettre of William Peter to 'American Misters', Samsoun, 27 August 1915", RG 84, *Record of Foreign Service Posts of Department of State*, Consulars Post, Samsun, Turkey, Miscellaneous Documents, c49, c8. 1, 1915, Box 5.

85 "Report of William Peter to H. Morgenthau, Samsoun , 13 August 1915", RG 84, *Record of Foreign Service Posts of Department of State*, Consulars Post, Samsun, Turkey, Miscellaneous Documents, c49, c 8. 1, 1915, Box 5.

kampüs müdürü de buna dahildi. Güzelim kampüsümüzden alınıp zorla tehcire tabi tutulan 72 kişiden hiçbiri geri dönmedi."[86]

Olabildiğince fazla kişiyi misyon kampüsünde alıkoymaya çalışan Dr. Marden, jandarmaların okul kampüsüne girdikleri 10 Ağustos'ta, gün boyu hükumetle okul arasında mekik dokur. Sayı çok olmasa da sonunda kurtulanlar şunlardır: "dört hemşire, üç erkek öğrenci, hastane için iki aşçı, King Sağırlar Okulu öğrencileri, bu öğrencilere tahsis edilmiş iki müstahdem, fırıncı, Kolej aşçısı ve iki kapıcı."[87]

Eylül 1915'te okulda tek bir Ermeni öğretmen kalmamıştır. Öğrencilerin içinde de sadece bir Ermeni vardır. 1915'in sonuna gelinirken Merzifon'daki neredeyse tüm Ermeni nüfus tehcire yollanmıştır.[88] 10 Mayıs 1916'da kolej aniden kapatılır ve binalarına askeri hastane olarak kullanılmak üzere Osmanlı hükumeti tarafından el konulur.[89] 1914'ün sonunda yapımı tamamlanan büyük Amerikan Hastanesi de yeni bir doktorun gönderilmesine fırsat kalmadan Osmanlı yönetimine geçmiştir. Kolej'in Amerikalı eğitim kadrosu, Merzifon'da kalamayacakları söylenerek 16 Mayıs'ta İstanbul'a gönderilir. Başkentte geçirilen altı haftalık zorunlu *istirahat* döneminden sonra, beş kişi[90], Dahiliye Nazırı Talat Paşa'yla görüşüp gerekli vesikaları alarak Merzifon'a dönmeyi başarır. İlk işleri, eski öğrencilerini aramak olur, ancak, zar zor geri alabildikleri evleri hariç tutulursa tüm misyon binaları askeriyenin kontrolündedir. Mondros Mütarekesi'nin ilanına kadar (30 Ekim 1918) eğitim faaliyetleri askıya alınmıştır.

VIII. Kapanış

Mondros Mütarekesi'nden sonra binalarını geri almak için uğraşan misyonerler Anadolu Koleji'ni ancak 1 Ekim 1919'da yeniden açabilmiştir - savaş sırasında kapatılan kolejler içinde en erken faaliyete geçebilen kurum Anadolu Koleji

86 White, s. 81.
87 Morley, s. 54.
88 George Horton, *The Blight of Asia*, Indianapolis: Bobbs-Merril Company, 1926.
Amerikan misyonerlerinden ve Near East Relief çalışanı Dana K. Getchell'in anlattığına göre, Merzifon'da tehcirden önce 12.000 olan Ermeni nüfusu 1000'e düşmüştü. "At the beginning of the deportations in 1915, Marsovan was inhabited by twelve thousand Armenians. When the deportations were finished scarcely one thousand of that nationality could be found in the city."
89 "Facts Concerning Anatolia College, January 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 615-8. İlginç şekilde, binalara el konulmasının sebebi misyonerlere 'Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi olarak açıklanır.
5 Mayıs 1916 tarihinde Sivas, Erzurum,Trabzon, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ vilâyetleri ve Canik mutasarrıflığına gönderilen bir yazı ile savaş nedeniyle okul ve hastahane gibi orduya lazım olan müesseselerin kullanmasının gerekliliği vurgulanmış, bu gereklilikten dolayı vilayetler dahilindeki Amerikan kurumlarından asker iskânı ve hastahane olarak faydalanmak üzere bu kuruluşlarda bulunan Amerikan vatandaşlarının vilayet dışına çıkarılarak, İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir.
90 Mr. ve Mrs. Getchell, Miss Willard, Miss Gage (Temmuz 1918'de ölmüştür) ve Miss Zbinden.

olmuştur. Savaş öncesinde öğretim kadrosunda bulunan Osmanlı vatandaşı 19 profesör ve 31 çalışandan, sadece 4 profesör ve 2 çalışan hayatta kalmıştır. Okulun mezunlarından ve mezun olamamış üst sınıf öğrencilerinden yedi kişi öğretmen kadrosuna alınır. Aralık 1919'da 147 öğrenci okula kayıt yaptırmıştır.[91] Temmuz 1920'de öğrenci mevcudu 150 kişiyi bulur: 72 Rum, 70 Ermeni, 7 Türk, 1 Rus. Bunların 70'i yatılı, 80'i gündüzlü öğrencilerdir.[92] Okul 44 öğrenciye (27 Ermeni, 14 Rum, 3 Türk ve 1 Rus) burs vermiştir. Bir sonraki yıl, Şubat 1921'de okulun mevcudu 166 olur: 77 Ermeni, 75 Rum, 12 Türk, 1 Bulgar, 1 Rus.[93] 1922'de öğrenci sayısı daha da yükselerek 200'e çıkar.[94]

Ancak Anadolu'da başlayan direniş ve neticesinde kurulan yeni milli hükumet misyonerlerle ilişkilerini gözden geçirmektedir. Bu süreçte Anadolu Koleji'nin yaşadığı zorluklar artar. Kolej'de Türkçe öğretmeni olan Zeki Ketani Bey, 12 Şubat 1921 gecesi Türk öğrencilerin edebiyat kulübündeki bir toplantıdan çıkmış evine giderken, Kolej kapısından sadece bir blok ötede kendisine ateş edilir ve 24 saat içerisinde de ölür.[95] 16 Şubat'ta hükumet konağına çağrılan Amerikan misyonerleri, İstiklâl Mahkemesi Başkanı Necati Bey ve Merzifon'a aktarılan 9. Ordu Kumandanı Cemil Cahid'le görüşür. Kendilerine Ketani cinayeti hakkında kanıt toplamak, silah ve cephane aramak ve Türk hükumetine muhalif siyasi faaliyetleri ortaya çıkarmak için okulda arama yapılacağı söylenir. Toplantıdan sonra kampüse dönen misyonerler Kolej arazisinde çoktan 200'e yakın asker olduğunu ve aramanın başladığını görürler.[96] Kolej ve hastaneyi arayan askerler ne silah ne de cephane bulur. Ancak okulda bulunan bazı haritalar ve kitaplar gerekçe gösterilerek kolejin Rumlar ve Ermeniler hesabına çalıştığı iddia edilir.[97] İddiaya göre, okulda, Türkiye'nin Yunanistan'a katılacak kısımlarını gösteren harita ile Büyük Ermenistan ve Pontus haritaları bulunmuştur.

---

91 "Registration and Nationality Report, 19 December, 1919", ABC 16.5, reel 506, no. 540.

92 "The Managers of Anatolia College, Marsovan, Turkey, To the Board of Trustees, Boston, Mass., USA, July 29, 1920", ABC 16.5, reel 506, no. 516-520.

93 "Letter to Graduates and Former Students of Anatolia College, February 7, 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 590.

94 "Facts Concerning Anatolia College, January 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 615-8.

95 Dr. White'a göre cinayetin sorumluları bir Türk'ün Amerikan okulunda çalışmasını hazmedemeyen fanatik Müslümanlardır. Ancak yerel hükumet bunu yapanın Rumlar olduğuna peşinen karar vermiş ve neredeyse hiçbir soruşturma yürütmemiştir.

96 "The Marsovan Affair - Letter from G. E. White to Admiral Mark Bristol, Constantinople, April 1, 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 554-557.

97 "Siyasi ihanet" davası İstiklâl Mahkemesi'ne intikâl etmiş ve okulun Rum öğretim elemanlarından üçü, Prof. Theocarides, Bay Evsthatiates, Bay George Lamprianos ve birkaç öğrenci ayaklanma hazırlamak suçlamasıyla 1921 Ağustosunda idam edilmişlerdir. Benzer şekilde Gregory Chekaloff ve Bay Haralambos Anadolu'nun içlerine sürülmüştür. Uygur Kocabaşoğlu, "XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", *Yeni Türkiye Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 340-349.

Merzifon Anadolu Koleji binaları 1935
[Fotokart - Ahmet Yüksel koleksiyon]

Amasya Mutasarrıfı Osman Bey ve General Cemil Cahid, Dr. Marden ve Dr. White'i 18 Mart'ta tekrar görüşmeye çağırır. Kendilerine okulda Rumlar tarafından *Pontus* adı altında siyasi propaganda faaliyeti yapıldığının kanıtlandığı, dolayısıyla eğitim faaliyetlerinin milli hükumete zarar verdiği söylenir. İki nöbetçi bırakılarak tüm kurumların kapatılması (Anadolu Koleji, Kız Okulu, Hastane) ve tüm Amerikalıların iki gün içerisinde şehri ve ülkeyi terk etmesi emredilir. Amerikalılar İstanbul'la temasa geçmek istediklerini söylerler ancak istekleri reddedilir.[98] Neticede yirmi dokuz kişilik misyoner grubu 22 Mart 1921'de Merzifon'dan ayrılarak Samsun'a hareket eder. Oradan da gemiyle İstanbul'a geçerler.

Okulun mallarına el konmuş ve öğrenciler dağıtılmıştır. 14 Mayıs 1921'de Amerika Fevkalade Komiserliği, İsveç Sefareti vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne bir protesto gönderir. Sorunun okulun tekrar açılması ve Amerikalıların Merzifon'a dönmesiyle çözülmesi talep edilir. Osmanlı Hükumeti'nin Ankara Hükumeti ile resmî münasebette bulunulmadığı gerekçesiyle talep reddedilir.

Bunun üzerine okulun Selanik yakınlarında bir yere taşınmasına karar verilir. Anadolu Koleji ismini koruyan kurum bugün hâlâ açıktır.

98 "Anatolia College - President's Report, January 31, 1922", ABC 16.5, reel 506, no. 541-549.

Ekler

Tablo 1 - Yıllara Göre Öğrenci Sayısı

Yıl	*Öğrenci Sayısı*					
	Ermeni	*Rum*	*Rus*	*Türk*	*Diğer*	*Toplam*
1887[99]	103	27				130
1888[100]	101	29				130
1890[101]	81	34			2 Alman, 1 Yahudi	118
1891[102]						112
1892[103]	95	23		3	2 Alman	123
1893[104]						124
1894[105]						96
1895[106]						100
1896[107]						187
1897[108]	109	40				149
1898[109]	191	55				246
1899[110]						238
1901[111]	175	75				250
1902[112]	189	66			1 Alman, 1 Çerkes	257
1903[113]						224
1904[114]						218

99 "Report of Marsovan Station, May 1887", ABA 0005-00485.
100 "Marsovan Report 1888", ABA 0006-00512.
101 "Report of Marsovan Station, May 1890", ABA 0006-00554.
102 "Annual Report - Marsovan Station,1890-1891 ", ABC 16.9.3, reel 606, no.154-164.
103 "Anatolia College, Summary of the Directors, Statement to the Board of Managers ,July 4, 1892", ABC 16.9.3, reel 607, no. 658.
104 "Report of the Marsovan Station, May, 1893", ABA 0007-00607.
105 "Annual Tabular View of Marsovan Station, for the year ending December 31, 1894", ABC 16.9.3, reel 607.
106 "Marsovan Station, 1897-98", ABC 16.9.3, reel 606, no. 791-799: "Anatolia College during its existence prior to massacres had a usual attendance of somewhat over 100."
107 "Report of Marsovan Station,1896", ABC 16.9.3, reel 606, no.627-636.
108 "Marsovan Station Report 1897", ABA 0009-00739.
109 "Report of Marsovan Station, 1898-1899", ABA 0011-00888.
110 "Marsovan Station, Table of Statistics for the year ending December 31, 1899", ABC 16.9.3, reel 607. "Report of Marsovan Station, 1899-1900", ABA 0009-00757.
111 "Marsovan Station Annual Report, 1901", ABA 0015-01212.
112 *Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue*, Marsovan: 1902, s. 43.
113 "Annual Report of Marsovan Station 1902-1903", ABA 0011-00904.

Yıl	***Öğrenci Sayısı***					
1905[115]						234
1906[116]	160	88			1 Alman, 1 Bulgar	250
1907[117]						313
1908[118]						260
1909[119]	127	131	2	2	2 Arnavut, 1 İtalyan	266
1910[120]			30[121]			262
1911[122]	93	136	10	4	Çeşitli,	257
1912[123]	148	197	8	15	Çeşitli,	374
1913[124]	157	194	32	16	Çeşitli,	405
1914[125]	160	205	35	25		425
1915[126]	106	81	3	8	1 Çerkes, 1 Polonyalı	200
1919[127]	68	70	1	7	1 Bulgar	147
1920[128]	77	75	1	12	1 Bulgar	166
1921[129]	77	75	1	12	1 Bulgar	166

114“Marsovan Station Report, May 1904”, ABA 0011-00920.
115“Annual Report of Marsovan Station, April 1905”, ABA 0011-00936.
116“Annual Report of Marsovan Station 1905-1906”, ABA 0009-00772.
117“Marsovan Station, Annual Report, 1907-1908”, ABA 0010-00833.
118*Ibid.*
119“Report of Marsovan Station, 1908-1909”, ABA 0010-00862.
120“ABCFM Higher Educational Statistics. July 7, 1910.”, ABC 16.9.3, reel 629.
121“Annual Report on Marsovan Station, 1909 - 1910”, ABC 16.9.3, reel 628.
122*The Anatolian: Anatolian College (Twenty-fifth year), Anatolia Girls' School (Forty-fifth year), Anatolia Hospital*, Marsovan: 1911-1912, s. 73.
123*The Anatolian, Jan. 1913 (Anatolia College, Anatolia Girls' School, Anatolia hospital, Anatolia thological Seminary)*, Marsovan: 1912-1913, s. 23.
124*The Anatolian, (Anatolia College, Anatolia Girls' School, Anatolia Hospital, Anatolia thological Seminary)*, Marsovan: 1913-1914, s. 64.
125“Anatolia College, Report to the Annual Meeting. June, 1914”, ABC 16.9.3, reel 628.
126*The Anatolian: Bulletin For The Year, 1914-1915 (Anatolia College, Anatolia Girls' School)*, Marsovan: March 1915, s. 18.
127“Registration and Nationality Report [Anatolia College], 19 December, 1919”, ABC 16.5, reel 506, no. 540.
128*The Anatolian: Bulletin For The Year, 1919-1920 (Anatolia College, Anatolia Girls' School)*, Marsovan: May 1920, s. 16.
129“Letter to Graduates and Former Students of Anatolia College, February 7, 1921”, ABC 16.5, reel 506, no. 590.

Tablo 2 - Yıllara Göre Mezun Sayısı

Yıl	*Mezun Sayısı*	*Yıl*	*Mezun Sayısı*
1887	5	1899	5
1888	10	1900	7
1889	4	1901	15
1890	7	1902	5
1891	13	1903	24
1892	7	1904	14
1893	7	1905	25
1894	6	1906	11
1895	6	1907	16
1896	10	1908	18
1897	4	1909	18
1898	5	1910	24
Toplam		266	

Kaynakça

Arşiv Belgeleri, Raporlar, Mektuplar

"ABCFM Higher Educational Statistics (May 26, 1910)", ABC 16.9.3, reel 629, no. 153-157.

"Anatolia College - President's Report, January 31, 1922", ABC 16.5, reel 506, no. 541-549.

"Anatolia College at Marsovan, The Property Involved, December 31, 1915", ABC 16.5, reel 506, no. 538.

"Annual Report for Marsovan Station, March 21, 1912", ABC 16.9.3, reel 628, no. 379-402.

"Annual Report Marsovan Station, 1890 -1891", ABA 0006-00574.

"Annual Report of Marsovan Station 1905-1906", ABA 0009-00772.

"Annual Report on Marsovan Station, 1909 - 1910", ABC 16.9.3, reel 628, no. 320-336.

"Annual Report on Marsovan station, June 1910 - June 1911", ABC 16.9.3, reel 628, no. 337-348.

"Annual Report, Marsovan Station 1894-1895", ABA 0008-00717.

"Booklet: Anatolia College, Library-Museum Building, February 1914", ABC 16.5, reel 506, no. 579-80.

"Facts Concerning Anatolia College, January 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 615-8.

"Higher Educational Work Connected With the American Board, Questions. By C. Tracy. March 30, 1908", ABC 16.9.3, reel 629, no. 149-152.

"Historical Sketch of Anatolia College. June 16, 1910", Archives of Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABC) 16.9.3, reel 629, no. 161-162.

"Letter of William Peter to H. Morgenthau, Samsoun 12 August 1915", RG 84, *Record of Foreign Service Posts of Department of State*, Consulars Post, Samsun, Turkey, Miscellaneous Documents, c49, c 8. 1, 1915, Box 5.

"Letter to Graduates and Former Students of Anatolia College, February 7, 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 590.

"Marsovan Report 1888", ABA 0006-00512.

"Marsovan Station - The Missionary Group [1912]", ABC 16.9.3, reel 628, no. 406-421.

"Northern Armenian Mission, Turkey - Annual Meeting", *Missionary Herald,* c. 53, September 1857, s. 281-293.

"Registration and Nationality Report, 19 December, 1919", ABC 16.5, reel 506, no. 540.

"Relief at Marsovan", *Missionary Herald*, vol. 89, July 1893, s. 266-8.

"Report of Marsovan Station for 1882", American Board Archives, Istanbul (ABA) 0007-00636.

"Report of Marsovan Station, 1898-1899", ABA 0011-00888.

"Report of Marsovan Station, 1906-1907", ABA 0010-00796.

"Report of Marsovan Station,1896", ABC 16.9.3, reel 606, no.627-636.

"Report of William Peter to H. Morgenthau, Samsoun , 13 August 1915", RG 84, *Record of Foreign Service Posts of Department of State*, Consulars Post, Samsun, Turkey, Miscellaneous Documents, c49, c 8. 1, 1915, Box 5.

"The Managers of Anatolia College, Marsovan, Turkey, To the Board of Trustees, Boston, Mass., USA, July 29, 1920", ABC 16.5, reel 506, no. 516-520.

"The Marsovan Affair - Letter from G. E. White to Admiral Mark Bristol, Constantinople, April 1, 1921", ABC 16.5, reel 506, no. 554-557.

Anatolia College and Girls' Boarding School, Report and Catalogue, Marsovan: 1902, s. 43.

BOA, İ. MF., 3/1313/C-5, 21/C /1313 (9.11.1895).

BOA, İ.MF., 6 /1318/Ş-4, 18/Ş /1318 (8.2.1901).

Kaynaklar

Herrick, Rev. George F. "Sketch of Marsovan Station, Western Turkey", *Missionary Herald*, October 1891, c. 87, s. 403-6.

Horton, George. *The Blight of Asia*, Indianapolis: Bobbs-Merril Company, 1926.

Kaiser, Hilmar (der.). *Marsovan 1915: The Diaries of Bertha B. Morley* [Merzifon 1915: Bertha B. Morley'in Günlükleri], Ann Arbor, Mich.: Gomidas Institute, 2000.

Kieser, Hans Lukas. *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik , Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, trans. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim, 2005.

Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Mr. Leonard, "A Few Words From Marsovan", *Missionary Herald*, c. 69, October 1873, s. 320.

Reeves-Ellington, Barbara. *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East*, Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2013.

Smith, Judson. "Sketch of Anatolia College, Marsovan", *Missionary Herald*, c. 95, May 1899, s. 183-7.

Smith, Rev. J. F. "Marsovan, Turkey", *Missionary Herald*, c. 68, August 1872, s. 233-235.

The Anatolian: Anatolian College (Twenty-fifth year), Anatolia Girls' School (Forty-fifth year), Anatolia Hospital, Marsovan: 1911-1912, s. 75-83.

United States Department of State, *Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president transmitted to Congress December 7, 1896, and the annual report of the secretary of state*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1896, s. 848-9.

White, George E. *Adventuring With the Anatolia College*, Grinnel, Iowa: Herald-Register Publishing Company, 1940, s. 28.

Öz: Anadolu Koleji, 1866'dan 1921'e dek Merzifon'da faaliyet gösteren Amerikan misyoner eğitim kurumlarından biridir. Bu yazı okulun Merzifon'daki 55 yıllık tarihini özetlemeye çalışırken aynı zamanda genel siyasi ve kültürel ortamdan bir kesit sunmayı amaçlıyor.

Anahtar sözcükler: Anadolu Koleji, Merzifon, misyonerlik, Board

A Short History of Anatolian College in Marsovan According to the American Sources

Abstract: Anatolian College has been active as an American missionary school in Marsovan from 1866 to 1921. This article gives on the one hand a short history of the school and on the other a picture of political and cultural atmosphere of the period.

Keywords: Anatolian College, Marsovan, missionary, Board

Vesikalık Eğitim Tarihimiz:
Ankara Taş Mektep'ten Atatürk Lisesi'ne II

Sultani Dönemi 1908 - 1923
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Bir Sonbahar Hikayesi: Körler Okulu Yıllarım

Alper KALİBER*

1980 Eylül'ünde bir Pazartesi sabahı. Çocuk ve dedesi el ele tutuşmuşlar, bir sonbahar sabahının içinden geçiyorlar. Sonradan çocuğun yüzlerce, binlerce kez çıkacağı ve onları iki yanı sütunlu bir kapı aralığına çıkaracak merdivenleri telaşsız tırmanıyorlar. Birazdan yaşanacak ikinci sahnede okul müdürünün odasındalar. Çocuğun muhasebeci diye bileceği ve onu çok seven güleç bir kadın, daktilo başında kayıt için gereken bilgileri düşürüyor kağıda. Ne ki, çocuğun hatırladığı üçüncü sahne pek o kadar güleç değil. Okuldaki ilk gününde sonraları sertliğiyle ünlü olduğunu öğrendiği bir kadın öğretmenin, elinde sopa bir çocuğun peşinden sınıfta dört döndüğünü anımsayacak. Birkaç ay sonra parmaklarının altındaki "y" harfini okuyamayınca ilkokuldaki tek tokadını gene aynı öğretmenden yiyecek.

O zamanlar, İstinye Devlet Hastahanesi'nin yanından uzanan dar bir sokağın ucunda bulunan İstanbul Körler Okulu, üç yıl boyunca sınırlarının dışındaki dünyadan beni görünmez duvarlarla ayıran küçük evrenim olacak. Kendine özgü kuralları, acıları ve neşeleriyle dışarıda olanın bilmeyeceği kadar küçük, içeride olan içinse kocaman bir evren. Çocukluğumun duygusal ve zihinsel en yoğun zamanlarının geçtiği bu evrende hepi topu 70-80 öğrenci, birkaç öğretmen, müdür ve birkaç idari memur, bir bekçi, temizlikçiler ve bir iki aşçıydık. Aralarına karton sıkıştırarak yazı yazdığımız tabletler, zilli toplar, kabartma yazılı ders ve hikaye-roman kitapları, bir köşede hep bizi bekleyen sürme kapılı mini-

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, Marie Curie araştırmacısı.

büs, her gün belki saatlerce arşınlanan ve bitişikteki okulla paylaştığımız bahçe, abaküsler, el radyoları, gündüz girmemize izin verilmeyen yatakhane ve müzik odası, işte evrenimizin bizimle can bulan üyeleri de onlardı. Her Pazartesi sabahı bir parça hüzünle girip her Cuma öğleden sonra önümde ailemle geçireceğimi bildiğim koca bir hafta sonunun mutluluğuyla çıktığım evrenim.

Ben bu evrenin, her hafta sonu evine gidebilen, bazılarımızın kullandığı bir deyimle "kanatlanıp uçabilen" az sayıdaki şanslı çocuklarındandım. Çoğumuzun ailesi, ya uzaklarda ikamet ederdi ya da her hafta sonu çocuklarını götürüp getiremeyecek kadar yoksul ve kimbilir belki de çocuklarına biraz ilgisizdi. Her Pazartesi sabahın köründe daha soba kendini bile ısıtmamışken sırtımda kat kat örtüler, annannemin hazırladığı kahvaltı sinisinin başına otururdum. Sonrası, içleri mutlaka mazot kokan, çoğun midemi bulandıran Şişli-İstinye minibüsleri. İlkin yatakhaneye gelinir, evden getirilen ve bir okul haftası kullanacağım, üzerlerine annanemin "a" ve "k" harflerini belirgin şekilde diktiği temiz giysiler, bisküviler ve diğer eşyalar dolabıma özenle yerleştirilir ve dolabım kilitlenirdi. Her an yapılabilecek baskın aramalarda dolabımda kokabilecek, bozulacak şeyler bulunmaması gerekiyordu. Sonrası, Cuma öğleden sonrasına kadar okulda geçirilecek 5 koca gün. Cuma günü son ders üçü yirmi geçe bittiğinde avluya toplanır, müzik öğretmenimizin akordiyonu eşliğinde İstiklal Marşı'nı söylerdik. Dedem, marş biter bitmez belirmeliydi yanımda, gözlerimin sulanması için birkaç dakika gecikmesi yeterdi. Bu huyumu değiştirmek için bir Cuma öğleden sonrası gelmedi. Bense, bu tanıdık evrende sanki bir anda öksüz kalmıştım. O Cuma akşamı, her zamanki yemekhanede bulunmayı nasıl da yadırgamıştım. Cumartesi sabahının erken bir saatinde, hiç burada olmamam gereken bu zamanda okulun kapısında muhasebeci, "deden gelsin ister misin?" diye sorduğunda dedem zaten yanımdaydı.

Bu bana ders oldu mu, sanmıyorum. Cuma öğleden sonraları okuldan gelip de annannemin öğleden sonra kahvaltısının başına oturmanın, sonra radyodaki haftalık çocuk programını dinlemenin, iki gün boyunca evin rahatlığında ve sokakta geçireceğim zamanların mutluluğundan nasıl vazgeçebilirdim? Ancak bir arkadaşımın[1] da söylediği gibi her Pazartesi ve Cuma günleri yeniden yaşadığımız bu hüzün ve mutluluk, ayrılık ve kavuşma döngüsünün derin travmatik etkileri oluyordu üzerimizde. Sanırım, ne ailelerimiz ne de öğretmenlerimiz, çok farklı sosyo-kültürel arka planlardan gelen bunca engelli çocuğun (aramızda çift engelli olanlar da vardı) yatılı eğitimiyle ilgili duygusal, zihinsel ve diğer gerekli donanımlara sahiplerdi. Öğretmenlerimizin bir kısmı da engelliydi ve eminim onların da farkında olmadığımız zorlukları vardı. Aslında tüm öğretmenlerimiz, kısıtlı koşullar altında ve bağlı bulundukları bakanlıktan pedogojik ve engellilerin eğitimiyle ilgili yeterli bir destek görmeden çalışıyorlardı ve sanırım bu durum bugün de pek değişmiş değil. Bu nedenle disiplinin ve kuralların sorunsuz işleyişinin azar ve bazen de dayakla sağlandığı zamanlar oluyordu. Gören öğretmen-

---

[1] 19 Ekim 2013 günü arkadaşlarım Çağrı Doğan, Engin Kapıcı ve Ayhan Öztürk ile yaptığım derinlemesine mülakatlar, körler okulu yılllarımla ilgili birçok noktanın daha da aydınlanmasını sağladı.

lerimizin, bizlere derslerde ya da havanın güzel olduğu günler okulun ana kapısının hemen yanından İstinye tepelerine doğru uzanan 144 basamaklı merdivenlerde öyküler okudukları da olurdu. Bazen de bu merdivenlerde konuşarak, oyunlar oynayarak saatlerimizi geçirirdik. Bir münibüse doluşarak pikniğe götürüldüğümüz günleri de anımsıyorum. Hatta bir seferinde, gözümde arpacık çıktığından pikniğe götürülmemiştim ve kocaman, ıssız okulda bir arkadaşımla bir başımıza bırakılmıştık.

Körler okulunda her sabah, bir bekçi marifetiyle saat altı buçukta uyandırılırdık. Sıcak yataklarımızdan çıkıp yanı başımızdaki dolaptan giysilerimizi alıp tümüyle hazır olmak için yarım saatimiz olurdu. Bir aralar bahçede egzersiz hareketleri yaptığımızı da anımsıyorum. Sonra yediyi yirmi geçe başlayan günün ilk etüdü için sınıflara doluşurduk. Ama sınıfa girmeden önce kahvaltıda çay mı, çorba mı verileceğini anlamaya çalışırdık. Alt kattaki yemekhaneden çay kokusu gelmiyorsa gizlice aşağıya iner, masa üstündeki tabakları eller, tabakların şeklinden o gün kahvaltıda çorba olduğunu anlarsak, etüd bitiminde sınıfa saklanırdık. Sekiz buçuk gibi başlayan, iki blok halindeki dört dersin ardından (ki son ders sınıfa dolan yemek kokularıyla iyice acıkırdık) saat on iki gibi yemekhaneye koşardık. Akşam gene aynı yemekler, hem de bu kez ısıtılmamış olarak yenirdi. İmkanları kısıtlı bu devlet okulunda, sık sık kırılmasınlar ve belki bize zarar vermesinler diye tabaklarımız ve su bardaklarımız metalden, çay bardaklarımız kalın plastiktendi.

Öğleden sonra derslerimiz üçü yirmi geçe biter, akşam etüdünün başlamasına dek ne yapacağımızı pek de bilmediğimiz iki saatlik bir boşluğumuz olurdu. Bu arada ben çoğunlukla haftasonu anılarımı düşünerek okul bahçesinde yalnız ve hüzünlü gezinirdim. Okul bahçesi, altından geçen ve okul binasıyla devlet hastahanesi arasındaki yolun oldukça yukarısında olduğundan demir trabzanlarla çevriliydi. Az sayıdaki zilli toptan birini ele geçirmişsek maç yaptığımız da olurdu. Okulda biri klasik futbol topu büyüklüğünde, nispeten yumuşak ve diğeri havayla şişirilmiş olmadığından çok daha küçük ve gene bu nedenle çok daha sert olan iki tür zilli top vardı. İlkini ele geçirmek tam bir şans meselesiydi. Bu zilli toplarla ya da plastik bakkal topuyla yapılan körler arası futbol maçlarında gol atma yöntemleri de değişiklik gösterebiliyordu. Örneğin, rakip kaleciyle karşı karşıya kalınınca topa olabildiğince sert vurmak değil, topu mümkün olduğunca sessiz ve yumuşak kalecinin yanından bırakmak daha çok işe yarayabiliyordu.

Plastik topla oynadığımız bir başka oyuna el maçı diyorduk. Buna göre dörder-beşer kişiden oluşan iki grup karşılıklı olarak konumlanır ve bir grubun yere olanca hızla çarptırarak karşı tarafa gönderdiği topun, diğer grupça karşılanması gerekirdi. Toplar karşı grubu aştığında, atan grup puan kazanırdı. Sese konsantrasyon ve yön bulma yeteneği gerektiren bu oyun, sonraları daha da gelişecek ve görmeyenler arasında çok popülerleşen, ama benim yetişmediğim "golbol" oyununa dönüşecekti. Abaküslerle oynanan sayı tutmaca ve kaybedenin verilen ceza uyarınca eline tabletle vurulduğu eşekbaşı gibi oyunlarımız da vardı. Çok ilginçtir, birbirlerinden çok uzak okullarda görmeyenler, benzer yetenekler, alışkanlıklar ve davranış kalıpları geliştirmişler ve benzer şeylere ilgi duymuşlardır: Tersten hızlıca konuşmak ve şarkı söylemek, radyo spikerleri kadar seri maç anlatmak, mutlaka bir ya da birkaç enstrüman çalmak gibi. Gene heceler arasına "ga, gi, go, gu" gibi sesler katılarak konuşulan kuş dili dediğimiz konuşma şekli de oldukça yaygındı. Ama bu, bir oyun olmaktan çok varlığından haberdar olmadığımız kulak misafirlerinin, konuşulanları anlamamalarına yönelik bir taktikti.

Akşam yemeğinden sonra bir sıkıcı etüdümüz daha olurdu. Koridorda gezinmek, küçük gruplar halinde kaynaşarak çeşitli oyunlar oynamak ya da nadiren kısa bir süreliğine televizyon seyretmek için de az bir vaktimiz kalırdı. Bahçede ya da koridorda, küçüklü büyüklü gruplar halinde dolaşırken, herkesin elini yanındakinin omzuna attığını, adeta birbirimize sarılarak gezindiğimizi anımsıyorum. Bugünden bakıldığında biraz tuhaf gelebilecek bu durumun bazı gerekçeleri vardı herhalde. Yan yana yürürken birbirimizden uzaklaşmamak, baston kullanılmadığı için bir çukur ya da tümsekle karşılaşıldığında herkesin haberdar olması ya da iletişimin yakın temas içinde daha iyi sağlandığına inanışımız nedenler arasında olabilir. Bunun salt bizim okulumuza özgü olmadığını, görmeyenler arasında birbirine değerek yürümenin yaygın bir durum olduğunu, sonradan başka yerlerde de görerek öğrenecektim. Örneğin, lise son sınıfın yaz tatilinde, kısa bir süreliğine bilhassa bastonla bağımsız hareket eğitimi almak için devam ettiğim ve arazisinin çok değerli olmasından dolayı birkaç yıl önce İstanbul Belediyesi tarafından binasından çıkarılmak istenen Emirgan'daki rehabilitasyon merkezinde de durum bu şekildeydi.

Akşamları sekiz-sekiz buçuk gibi bekçinin ya da nöbetçi öğretmenin, bir iki kere benim de ele geçirip çaldığım büyük zili sallamasıyla birlikte herkes yatakhaneye gitmek zorundaydı. Kızların yatakhanesi okul binası içinde, en arkadaki sınıfın hemen yanında bulunuyordu. Erkekler yatakhanesi ise büyükler ve küçükler olmak üzere tahta bir paravanla ayrılmış iki koğuştan oluşuyordu ve okulun çıkış kapısının karşısında yer alıyordu. Burası, gene bir arkadaşımın anımsattığı gibi bitişiğimizdeki Recaizade Ekrem İlkokulu'nun spor salonundan dönüştürülmüştü. Yalnız biz küçüklerin yatakhanesinde tuvalet vardı ve büyükler bizden izin koparamazlarsa okula kadar gitmek zorundaydılar. Çoğu, küçücük yaşlarında ailelerinden çok uzakta kendilerini idare etmek zorunda olan çocuklar arasında geceleri altına işemek çok yaygın bir durumdu. Ne ki, bu konuda da herkes kendi başının çaresine bakmak zorundaydı.

O zamanlar İstinye Körler Okulu'nda ilkokulun sadece ilk üç sınıfı okunabiliyordu. Dördüncü sınıfa geçenler, eğitimlerine aynı bahçeyi paylaştığımız ve bizim gözlü okulu dediğimiz gören öğrencilerin okuduğu Recaizade Ekrem İlkokulu'nda devam ederlerdi. Ancak derslerin bitiminde gene körler okuluna gelirler ve yatılı hayatlarını aynen sürdürürlerdi. Ben, biraz şansımın, biraz da iyi notlarımın katkısıyla ilkokulun son iki sınıfını artık var olmayan Tarabya Özel Dost Koleji'nde bitirmiştim. Dolayısıyla üç senenin sonunda körler okuluyla bağım kesilmiş ve kendimi benim dışımda görmeyen öğrencisi bulunmayan bambaşka bir dünyanın içinde bulmuştum. Yeni okul arkadaşlarımın ilgili ve sıcak tavırlarının, birçok görmeyen için bir manevi işkenceye dönen bu uyum sürecini adeta farkında olmadan yaşamamı sağladığını buraya not etmeliyim.

Sıradan ilkokulların aksine okulumuzda (sonradan bütün körler okullarında benzer bir durumun olduğunu öğrendim) öğrencilerin yaşları sınıflarına göre homojen bir dağılım göstermiyordu. Beş buçuk yaşında olup okula başlayan da vardı, oniki yaşında birinci sınıfta olan ve hatta biz çocukların yanında ergenlik yıllarını geçirenler de. Ben, ailemin ısrarlı çabaları sayesinde olması gerektiği gibi yedi yaşımda okula başlayabilmiştim. Maddi olanaksızlıktan, öğrenci ailelerinin uzak şehirlerde olmalarından ya da ailelerin, heyet raporlarıyla başlayan ve uzayıp giden bürokratik işlemleri tamamlayarak çocuklarını körler okuluna zamanında kaydedememelerinden veya körler okulunun varlığından uzun süre haberdar olmamalarından veya kısıtlı yer için düpedüz sıra gelmemesinden dolayı çoğu arkadaş, ancak büyük yaşlarda okula başlayabilmişlerdi. Okulda bu yüzden kimi zaman acımasız bir hiyerarşi oluşur, büyük yaştaki güçlü çocuklar küçüklere istediklerini yaptırırlardı. O zamanlar bütün ülkede yalnız yedi tane körler okulu vardı. Gerçi körler okulu sayısının günümüzde de çok fazla olduğu söylenemez. Aşağıda dile getireceğim gibi şu an tüm Türkiye'de 16 körler okulu bulunuyor ve Niğde Cemil Meriç Körler Okulu'nun 2008 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı'nca (MEB) kapatılmak istenmesi örneğinde olduğu gibi bunların bir kısmı kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya.

Yatakhanemizde Çarşamba geceleri daha bir heyecanlı, daha bir şenlikli geçerdi. Ranzalara yerleşilir, sessizlik sağlanır ve radyosu olanlar radyolarının sesini sonuna kadar açarlardı. Her Çarşamba gecesi dokuz haberlerinin hemen ardın-

dan TRT Radyo 1'de başlayan radyo tiyatrosu bütün koğuşça birlikte dinlenirdi. Bir gün ansızın benim de çok küçük ve cızırtılı bir el radyom olmuştu. Bu küçük serveti, epey bir yanımda dolaştırdığımı anımsıyorum. Pillerin bitmesi en büyük korkumuzdu. Güneşte bekletmek dahil, ölmüş pillerin ömrünü biraz daha uzatmak için türlü yöntemler keşfetmiştik. Tabi ki çoğunlukla kalitesiz piller akmış olur, ellerimiz o kömürümsü sıvıya bulanırdı. Lakin, uzun çocukluğumun en vazgeçilmezi olan radyo, ne söylediğini tam olarak kavrayamadığım zamanlarda bile büyük mutluluktu.

Ailelerimizin, dönem başında okul idaresine bıraktıkları para, her Çarşamba sabahı bize küçük miktarlar halinde verilirdi. Paralarımızı dağıtan öğretmenler, o hafta ne kadar ve niçin para istediğimizi sorar, uygun gördükleri miktarı bize verirlerdi. Harçlığımı aldığım ilk tenefüs, derhal okul kapısındaki simitçiye koşar, 15 liraya bir simit ya da açma alırdım. Bazen de harçlığım, tepesinde ittirilerek açılan sürmeli kapağı olan bir kutu koska şekere ya da radyom için pillere giderdi. Benim zamanımda bir kantinimiz bile olmadığından, izin alarak okulun karşısındaki bakkala giderdik. Ne var ki çoğu kez izin çıkmaz, biz de gizli ve 'illegal' yollara (dışarıya top kaçırmak gibi) başvururduk. Bizim için küçük çaplı bir başka servet de dört direkli bir tablete sahip olmaktı. Her biri, içine tek bir harf yazılabilen 26 küçük dikdörtgenin bulunduğu dört satırdan oluşan tabletler, basit yazı yazma aracımızdı. Tabletler, biri yan yana deliklerin olduğu, diğeri de bunun üstüne kapanan ve her harfi ve satırı birbirinden ayıran çizgilerin bulunduğu ve birbirlerine açılır kapanır plastik menteşelerle bağlı iki bölümden oluşuyordu. Tableti açar, yazı yazılacak kartonu bu iki bölüm arasına sıkıştırır ve tabletin alt bölümünde bulunan küçük direkçiklerle kartonu delerek sabitlenmesini sağlardık. Tabi plastik olduklarından ve tabletlerimizi ders dışında da mesela oyunlarda haşince kullandığımızdan o direkçikler kolayca kırılırlardı. Tabletinizin ne kadar az direkçiği kalmışsa, kartonu sabitlemek ve tablet yazılıp bitince hemen altına yeniden tableti konumlandırmak o kadar zor olurdu.

Tabletler arasına sıkıştrılmış kartonu kabartma harflerle delmek için yaklaşık 7-8 santim uzunluğunda, plastikten ya da tahtadan bir gövdenin ucunda sivri bir demir ucu bulunan kalemler kullanırdık. Kalemlerimizin sivriliği azalınca demir törpüyle sivritilmek üzere bir odaya yollanırdık. Tek bir harfi yazmak için kartonu ortalama üç dört kere delmek gerektiğinden tabletle yazmak, hele de hızlıca yazmak, güç ve maharet isterdi. Hızımızı arttırmak için kalemin üstüne yerleştirdiğimiz parmağımıza bazılarımız çeneleriyle, bazılarımız da kafaları ya da yanaklarıyla vururdu. Parmaklarda nasırlar, duruma göre yanak ya da çenelerde küçük yaralar oluşması doğaldı. Harfler, bütün sınıfça kartonlara delinirken, onlarca kümes hayvanının yem yemesine benzer tıkırdılar ortalığı kaplardı. Sonraları kabartma daktilolar ortaya çıksa da bu hantal aletlere göre çok daha hafif ve küçük olan tablet ve kalem, Braille alfabesini kullanmaya devam eden görmeyenler arasında popülerliğini hâlâ sürdürüyor sanırım. Onca zahmetine karşın yazmayı sever, onlarca karton doldururdum. Hafta sonları eve geldiğimde artık kabartma yazıyı iyice sökmüş olan dayımın da yardımıyla bu kartonları, dersleri-

ne göre ayırıp, delerek dosyalara yerleştirirdik. Yazı yazmaya evde de devam eder, ama bu kez kendi zevkim için hikayeler kaleme alırdım.

Türk eğitim sisteminin, zamanın ilkokul çocuklarına belletilen bütün klişelerini (Ege bölgesinde dağlar denize dik iner ve bu yüzden Ege kıyıları girintili çıkıntılıdır v.b.) biz de bilirdik, millî günlerin ve yerli malı haftalarının gereklerini biz de tüm öğrenciler gibi yerine getirirdik. Ancak, diğer okullarda olmayan ya da bizdeki kadar zaman ayrılmayan derslerimiz de olurdu. Örneğin, benim hiç beceremediğim makrome, hasır örme gibi konuların gösterildiği elişi dersleri, kilden çeşitli eşyalar yapmayı öğrendiğimiz modelaj dersi ve yoğun müzik dersleri gibi. Körler okullarında müzik derslerine diğer MEB okullarına oranla çok daha fazla önem verilir, zaman ve bütçe ayrılırdı. Müzik odasında mandolinden kemana, bağlamadan piyanoya birçok enstrüman bulunur ve görmeyenlerin bunlardan en az birini iyi şekilde çalmaları teşvik edilirdi. Son derece dezjavantajlı oldukları bu toplumsal düzende, görmeyenlere hayatlarını kazanabilmeleri için bazı mesleki ve sanatsal beceriler kazandırılması istenirdi. Nitekim görmeyenlerin neredeyse tamamı, müziği bilir ve en az bir enstrümanı iyi şekilde çalabilir durumdadır. Bu konuda şanssız ve yeteneksiz, çok istisnai bir azınlık içinde olduğumu söylemeliyim. Ama bizler bir yandan da yüzbinlerce görmeyen içinde eğitim alabilen çok şanslı ve belki daha da küçük bir azınlığın içindeydik.

Genelde engellilerin ve özelde görme engellilerin eğitim sorunları, hem de bazı yönleriyle daha da büyüyerek bugün de devam etmektedir. Örneğin, ilköğretim okullarında görmeyenlere hâlâ baston ya da daha doğru bir deyimle bağımsız hareket etme eğitimi ya hiç verilmiyor ya da çok yetersiz veriliyor. Oysa kendim de deneyimlediğim üzere, bir görmeyen ne kadar geç bağımsız hareket eğitimine başlarsa bastona alışması, onunla yürümeyi kabullenmesi de o kadar güç oluyor. Ancak günümüz körler okulu eğitimi önünde belki daha da önemli sorunlar var. Örneğin, yakın zamanlarda yürürlüğe konan bir politika uyarınca körler okullarında da standart ilköğretim okullarında uygulanan müfredata geçildi. Böylece, görmeyenlere bazı özel becerilerin kazandırıldığı yoğun müzik dersleri ya da günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenebilecek el sanatları dersleri ortadan kalktı. Bu tür dersleri verebilecek donanımda öğretmen bulunması gün geçtikçe zorlaştığından, bu dersler genellikle dışarıdan sık sık değişen, ücretli öğretmenlerle verilmeye çalışılıyordu.

Bugünkü eğitimin en önemli ve anlaşılmaz hatalarından biri de yine müfredatların standartlaştırılması politikası doğrultusunda körler okullarındaki bilgisayar derslerinin yakınlarda kaldırılmış olmasıdır. Oysa ekran okuyucu programlar sayesinde artık görmeyenler bilgisayar ortamında gören bir kullanıcının yaptığı her şeyi yapabilecek durumdalar. Epostayla haberleşmek; internette araştırma yapmak; ses ve yazı dosyaları indirmek; Word, Excel gibi ofis programlarıyla çalışmak; pdf, html gibi çok çeşitli metin türlerini okuyabilmek; online alışveriş yapmak; banka ve fatura ödemelerini gerçekleştirmek; özel navigasyon programlarıyla yönünü bulmak gibi birçok gereksinimlerini karşılayabiliyorlar. Yanı sıra akıllı telefonlara yüklenen ve görmeyenlere yönelik hazırlanmış uygulamalarla bunların çok daha ötesinde (kitap ve cd gibi ürünlerin barkodlarını okutma,

nesnelerin renklerini, paraların ne olduğunu anlamak gibi) hayatlarını kolaylaştıracak ve kişisel bağımsızlıklarını arttıracak imkanlara sahip olabiliyorlar. Bilgisayar, bir görmeyenin eli ayağı konumuna gelmişken, hele de ilkokuldan üniversiteye ve ötesine eğitimin olmazsa olmazı iken, bilgisayar eğitimi iş hayatında da görmeyenlere çok kapıları açabilirken bu derslerin, geliştirilmek yerine başka seçimlik dersler uğruna kaldırılmasını anlamak mümkün değil. Aksine, konusunda uzman, güncel gelişmeleri takip edebilen, kadrolu öğretmenlerle görmeyenlere bilgisayar eğitimi verilmeli ve Batı'da olduğu gibi ilgili donanım ve yazılımları elde etmeleri devletçe ekonomik olarak desteklenmelidir. Görme engelliler dahil tüm engelli bireylerin, gerek bu engellerinden gerekse içinde var olduğumuz toplumsal-kültürel-ekonomik düzenden kaynaklanan farklı eğitim ihtiyaçları varken, bütün çocuklara tek tipleştirilmiş ve standartlaştırılmış bir eğitimin dayatılmasının anlaşılır hiçbir tarafı bulunmuyor. Üstelik bu durum, körler okullarındaki eğitimin kalitesini yükseltmedi. Tam tersine, Türkiye Körler Federasyonu (TKF) Genel Sekreteri Hasan Tatar'ın ve bu okullarda görev yapan arkadaşlarımın söyledikleri ve konuyla ilgili raporlarda da belirtildiği üzere, körler okullarındaki eğitim kalitesi özellikle son yıllarda hiç olmadığı kadar düşmüş durumda.[2]

Niceliksel açıdan da pek iyi bir durumda olmadığımız anlaşılıyor. 1980'li yıllarda bütün Türkiye'de 7 tane körler okulu (şimdiki isimleriyle Görme Engelliler İlköğretim Okulu) varken aradan geçen onca yıl sonunda şu an bir kısmı da kapatılmak istenen yalnızca 16 okul bulunuyor. Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2011 Yılı Engelli Eğitim İstatistiklerine göre, bu 16 okulda 291 derslik, 1357 öğrenci ve 431 öğretmen bulunuyor.[3] Sayıları 48.000 civarında olduğu tahmin edilen ilköğretim çağındaki görme engelli çocukların sadece en iyi tahminle 4.000'i kadar körler okullarında ya da diğer okullarda eğitim alabiliyor. Altı Nokta Körler Derneği'ne göre, "eğitim-öğretim çağında bulunan 104.799 görme engellinin ancak %.0,01" kadarı okula gidebilmekte "% 99,99 olan 103.442" çocuksa okula gitmek yerine evlerinde hapsedilmekte, "köylerinde, mahallelerinde ziyan" edilmekte. TKF'nin verilerine göreyse, görmeyenlerin toplamda ancak yaklaşık yüze sekizi bir şekilde eğitim alabiliyor. Aslında ülkemizdeki engelli sayısı konusunda da bir netlik bulunmuyor. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nın, yaklaşık 10 yıl önce yüz bin aile üzerinde yaptığı bir çalışmayı, bütün nüfusa uygulaması sonucu Türkye'de nüfusun yüzde 12,29'unun engelli olduğu, bunun da yaklaşık yüzde onunu görmeyenlerin oluşturduğu tahmin ediliyor.[4] Devletin hiçbir kurumu, bize kesin veriler sağlayacak bir alan taraması gerçek-

[2] 24 Ekim 2013'te Türkiye Körler Federasyonu (TKF) Genel Sekreteri Hasan Tatar ile yapılan mülakat; "Engellilerin Eğitim Durumu ve Körler Okulları Raporu", Altı Nokta Körler Derneği Manisa Şubesi, 2013 (http://www.manisaaltinokta.org/genel/engellilerin-egitim-durumu-ve-korler-okullari-raporu.html); "Türkiye'de Engelli Gerçeği: "Özel Eğitim"", Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk, Nermin Akkan, Işıl Kurtulan, 2012.

[3] "Engellilerin Eğitim Durumu ve Körler Okulları Raporu", Altı Nokta Körler Derneği Manisa Şubesi, 2013.

[4] Daha ayrıntılı istatistiki bilgiler için bakınız "Türkiye'de Engelli Gerçeği: 'Özel Eğitim'", Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk, Nermin Akkan, Işıl Kurtulan, 2012.

leştirmiyor. Ayrıntılı bir taramanın, devlete engellilerin eğitimiyle ilgili önemli "yük" ve sorumluluklar getirmesinden kaçınılıyor muhtemelen. Altı Nokta Körler Derneği'nin, Şubat 2013'te açıkladığı ve ilköğretimin anayasal bir hak olduğunu hatırlatan rapora göre Türkiye'de bütün engelli gruplarında okullaşma oranı yüzde 1.3'ü geçmiyor.[5] Yine TKF raporuna göre, körler okullarının bulunduğu bölgelerde bile (ki bu okulların coğrafi dağılımı da eşitsiz ve sorunludur), "rehberlik ve araştırma merkezleri tarafından görme engellilere ulaşabilmek için tarama ve aileleri bilinçlendirme çalışmaları yapılmamaktadır. Dolayısıyla temel eğitim görecek olan görme engelli sayısı çok olduğu halde körler okullarında az öğrenci bulunmaktadır".[6]

Bu da Niğde Cemil Meriç Okulu'nun durumunda olduğu gibi körler okullarının kapatılması için siyasi otorite tarafından istismar edilmek isteniyor. 2005 yılından beri hiçbir yeni kayıt alınmayan Niğde Cemil Meriç körler okulu, 10.07.2008 tarihinde MEB tarafından kapatılmak istendi. Ancak uzun mücadelelerden sonra ve açılan davaların kazanılmasıyla bu okul sözde yeniden açıldı. Sözde diyorum, çünkü Hasan Tatar'dan aldığım bilgiye göre bu okul, Niğde'deki işitme engelliler okulu bünyesinde sadece bir sınıf olarak açıldı.[7] Sanki birkaç kilometreden bahsediyormuşuz gibi bu okula başvuran veliler de Kayseri ve Konya'daki okullara yönlendirilip buraya kayıt yapmaktan vazgeçirilmeye çalışılıyor. Çanakkale'de bulunan Yahya Çavuş Körler Okulu da aynı sorunla karşı karşıya. 1950 yılında Türkiye'deki ilk körler okulu olarak hizmete giren Ankara Beşevler'deki Doç. Dr. Mithat Enç Körler Okulu'nun binası, Gazi Üniversitesi'ne tahsis edildi. Üniversite, bu konuda verilen büyük mücadeleye rağmen binaya el koymak konusunda çok kararlı. Dolayısıyla görme engelliler için büyük bir sembolik önemi olan ve dahası bir ihtiyaça cevap veren bu okul da kapatılmak üzere. İstanbul Emirgan'da çok değerli bir bölgede bulunan ve 15-35 yaşları arasındaki görmeyenlere bağımsız hareket dersleri ve yoğun mesleki dersler veren rehabilitasyon merkezinin binasına, kontrat süresi dolduğu gerekçesiyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından el konmak istenmişti. Çok kararlı ve ses getiren mücadelelerle bu tehlike şimdilik savuşturulmuş gibi gözükse de kimse bu okulun geleceğinden emin değil.

MEB'in yeni bir politikası da görmeyen öğrencilerin ana okulundan itibaren engelli olmayan öğrencilerle birlikte okumalarını öngören kaynaştırmalı eğitimi yaygınlaştırmak. Doğru yöntemlerle, yetişmiş insan gücü dahil gerekli hazırlıklar yapılarak ve konuyla ilgili tüm kesimlerle diyaloğa girilerek hazırlanacak bir kaynaştırmalı eğitim programı, bugün yaşanan birçok soruna son verebilir. Örneğin, 8 yıl boyunca Görme Engelliler İlköğretim Okullarında son derece kapalı bir çevrede, adeta dış dünyadan tecrit edilerek yaşayan, bu nedenle bu iç dünyanın algılama ve yapma pratikleri ve alışkanlıklarıyla büyüyen çocuklar, lise çağına

[5] "Engellilerin Eğitim Durumu ve Körler Okulları Raporu", Altı Nokta Körler Derneği Manisa Şubesi, 2013.

[6] "Körler Okulları Hakkında Değerlendirme Raporu", Türkiye Körler Federasyonu, 2008.

[7] 24 Ekim 2013'te Türkiye Körler Federasyonu (TKF) Genel Sekreteri Hasan Tatar ile yapılan mülakat.

geldiklerinde kendilerini güvende hissettikleri bir evrenden, bambaşka bir evrene aniden atılmış buluyorlar. Yeni çevrelerine ve arkadaşlarına uyum süreçleri boyunca psikolojik açıdan son derece zor dönemler geçiriyorlar. Bu öğrenciler, belirli liselerde toplandıklarından, çoğunlukla çareyi gene kendi aralarına dönmekte buluyorlar. Oysa gören çocuklarla kademeli olarak ve gerekli her türlü desteği alarak kaynaştırılmış eğitime girdiklerinde bu, hem onlar hem de engelli arkadaşlarıyla erken yaşlarda tanışan diğer çocuklar için çok daha sağlıklı olacaktır. Ne var ki, bu konuda da Türkiye'nin genel yönetim pratikleri işliyor: sivil toplum örgütleri, öğrenci aileleri, bilim insanları gibi konuyla ilgili hiçbir kesimle gerçek bir diyaloğa girilmeden yukarıdan verilmiş bir kararla ve kervan yolda düzülür anlayışıyla çocuklar, körler okullarının kapatıldıkları bir sistem içinde doğrudan kaynaştırmalı eğitime sürükleniyorlar. Ancak bu aslen uygulanabilir bir şey olmadığından bu kez çocuklar, görenlerin gittiği okullarda açılan özel alt eğitim sınıflarına devam etmeye zorlanıyorlar. Böylece, hem körler okullarının tüm eksikliklerine rağmen onlara verebileceği temel eğitimden yoksun kalıyorlar ve hem de yine kendi içlerinde kalarak diğer çocuklarla kaynaşmadan büyüyorlar. TKF'ye göre, sağlıklı bir kaynaştırmalı eğitim için "yeterli sayıda ve donanımda gezici öğretmenlerin olması, özel eğitim öğretmenlerinin sayısının yeterli olması, okul idarecileri ve öğretmen kadrolarının görme engellilerin eğitimi konusunda hizmet içi eğitimden geçirilmeleri, okullarda görme engellilerin eğitimi için araç gereçlerin yeterli olması" gerekiyor.[8]

Görmeyenlerin eğitimiyle ilgili dikkat çekilen bir başka nokta, üniversitelerin özel eğitim bölümlerinden mezun olan öğretmenlerin nitelikleriyle ilgili. Bu öğretmenlerin, kabartma yazıyı tüm ayrıntılarıyla tanımladıkları, bunun sonucu olarak lise düzeyindeki görmeyen "öğrencilerin çoğunun kabartma yazı bilmediği" öne sürülüyor.[9] Görmeyenlerin matematik ve fen derslerinin öğretiminde öteden beri yaşanan sorunlar, onların bu konulardaki başarılarını önemli ölçüde kısıtlıyor. Özel eğitim mezunu öğretmenlerin "yeterli bilgi ve uygulama donanımına sahip" olmaları ve bu konularda güncel gelişmelerin takip edilerek yeni yöntemler ışığında gerekli bilgi ve materyal donanımının sağlanması gerekiyor. İkibinli yıllarda üniversite giriş sisteminde yapılan bir değişiklik uyarınca, uluslararası ilişkiler gibi birçok sözel ya da sosyal bilim bölümü, matematik puanının ağırlıklı olduğu puan türüyle öğrenci alır oldu. Bu da sistemin yapısal sorunlarından dolayı matematik eğitimi açısından oldukça dezavantajlı durumda olan görmeyen öğrencilerin seçebilecekleri alanları daralttı, iyi üniversitelerden kabul alma şanslarını azalttı. Görmeyenlerin yabancı dil eğitimleri, konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin gündemine bile henüz yeterince girmemiş durumda. Çeşitli üniversitelerin, kütüphane ve kamu kurumlarının bünyesinde kurulan sesli kütüphanelerde iyi niyetle, ancak çoğunlukla amatörce okunan yabancı dil kitaplarıyla bu konuda iyi bir düzeye gelmek mümkün görünmüyor.

[8] "Körler Okulları Hakkında Değerlendirme Raporu", Türkiye Körler Federasyonu, 2008.
[9] "Türkiye'de Engelli Gerçeği: "Özel Eğitim", Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk, Nermin Akkan, Işıl Kurtulan, 2012.

Yatılı körler okullarında kısıtlı olanaklar içinde zorlu geçen yıllar, bugün değerini daha da iyi anladığımız zamanlardı. Ortalama bir devlet okulundan kimi konularda daha da iyi bir eğitim almış, küçük yaşlarda kendi ayaklarımız üzerinde durma zorunluluğu yüzünden dirençli, kolay pes etmeyen kişiliklerimiz olmuştu. Daha sistemli, psikolojik rehberlikle desteklenmiş, öğrenci ailelerinin de bilinç kazandıkları bir eğitim daha da yararlı olabilirdi. Şimdi bu eğitim, yeni öğretim yöntem ve yaklaşımları doğrultusunda, bu yaklaşımları uygulayabilecek bilgi ve deneyime sahip kadrolarla okul öncesi eğitimden başlayarak yeniden yapılandırılmalı. Toplumsal ve iktisadi hayatta var olabilmenin gerektirdiği nitelikler, engelliler başta tüm bireyler için ağırlaşıyor, çeşitleniyor. Çok farklı önyargılarla sürekli mücadele etmek ve kendilerini her seferinde yeniden ispatlamak zorunda bırakılan görmeyenlerin ve tüm engellilerin, özgüveni yüksek ve üretken insanlar olarak hayata katılmalarında yeterli, nitelikli bir eğitimin yeri vazgeçilmezdir. Oysa eğitimin bu haliyle zaman, engelli kesimler aleyhine işliyor. Bu nedenle, körler okullarının kapatılmaları değil, görme engelli çocukları kaynaştırmalı eğitime ve ayrılmaz bir parçası oldukları toplumsal hayata hazırlayacak modern eğitim kurumlarına dönüştürülmeleri önem taşıyor. Bu okullarda ve kaynaştırmalı eğitimde görev alacak idareci ve eğitimci kadroların eğitimlerininin de günümüz ihtiyaç ve koşullarına uygun olarak yeniden şekillenmesi gerekiyor. Engellilerini dışlayan, niteliksiz ve bir başlarına bırakan, birkaç başarı öyküsüyle yetinen ülkeler, vatandaşları için insancıl bir hayatın ve gerçek bir iç barışın imkanlarını yaratamazlar.

Kaynakça

"Engellilerin Eğitim Durumu ve Körler Okulları Raporu", Altı Nokta Körler Derneği Manisa Şubesi, 2013. (http://www.manisaaltinokta.org/genel/engellilerin-egitim-durumu-ve-korler-okullari-raporu.html).

"Körler Okulları Hakkında Değerlendirme Raporu", Türkiye Körler Federasyonu, 2008.

Öztürk, Mustafa, Nermin Akkan ve Işıl Kurtulan. "Türkiye'de Engelli Gerçeği: 'Özel Eğitim'", 2012.

Öz: Bu makale, kabaca iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, yazarın ilkokulun ilk üç yılını geçirdiği ve o zamanlar İstinye'de bulunan İstanbul körler okulundaki anılarına ayrılmıştır. Yazar bu bölümde, hepsi de kendisi gibi görmeyen öğrencilerle birlikte ve yatılı okuduğu körler okulunun genel koşullarından, görmeyenlere özgü ders çalışma ve oyun oynama yöntemleriyle bazı davranış kalıplarından ve görmeyen öğrencilerin baş etmek zorunda kaldıkları çeşitli psikolojik zorluklardan söz etmektedir. Makalenin ikinci bölümü ise, günümüzde görme engelli öğrencilerin eğitiminde gözlemlenen yapısal sorunları ve körler okullarının kapatılma tehlikesini ele almaktadır. Körler okullarında bağımsız hareket derslerinin verilmemesi, tüm ilköğretim okullarında aynı müfredatın uygulanması politikası uyarınca bilgisayar ve yoğun el sanatları ve müzik derslerinin kaldırılmaları, eğitim çağındaki görmeyenlerin yalnızca çok küçük bir kısmının eğitim alabilmesi, doğru yöntemlerle ve yetişmiş insan gücü dahil gerekli hazırlıklar yapılmadan kaynaştırmalı eğitime geçilmeye çalışılması ve bu kapsamda körler okullarının kapatılmak istenmesi ve görmeyenlere eğitim veren öğretmenlerin yeterli bilgi ve deneyime sahip olmamaları bu sorunların başlıcaları arasındadır.

Anahtar sözcükler: Eğitim, görme engelli eğitimi, körler okulu, kaynaştırmalı eğitim, engelli eğitim istatistikleri.

An Autumn's Tale: My Years in the School for the Blind

Abstract: This article is mainly divided into two parts. The first part is dedicated to the memories of the author in İstanbul school for the blind in İstinye, where he spent the first three years of his primary education. The author provides a vivid account of the educational conditions of the school for the blind where he studied as a boarding student with other non-sighted students, of various ways of studying and recreational activities as well as patterns of behaviours unique to blind students and several psychological challenges faced by them. The second part of the article deals with the current structural problems in the education of blind students as well as the risk of schools for the blind being closed down. Among the problems the author discusses throughout the article are the lack of specific lessons for the blind to develop the skill of moving independently, the removal of computer literacy and a good number of handicraft and music classes as a policy of mainstreaming the curriculum of all public primary schools in Turkey, the low rate of non-sighted students who have access to education, the accelerated efforts toward mingled education without resort to proper techniques and required infrastructure including qualified personnel, and the ultimate goal of closing down the schools for the blind in conjunction with these changes, and finally the insufficient level of education and experience of teachers employed in the schools for the blind.

Keywords: Education, education for the blind, school for the blind, mingled education, statistics relating to the education for the handicapped.

Sağlık Meslek Lisesi Hemşireleri

Rana ÇAVUŞOĞLU

2002 senesinde özellikle babamın isteği üzerine üniversite sınavı sonuçları açıklandıktan sonra hemşirelik bölümünü tercih ettim. Doğup büyüdüğüm yer olan Samandağ küçük bir yer değildi ancak hastanelerde görülebilecek hemşireler daha çok acil ünitesinde veya küçük ameliyatlar sonrası yatan hastalara bakım veren servis hemşireleri idi. Konuştuğum, etrafımda olan hemşireler genellikle sağlık meslek lisesi mezunu hemşirelerdi.

Özeleştiri yapmam gerekirse ben daha sonra karşılaştığım üniversite mezunu hemşirelerinde meslek yüksek okulu mezunu olanlardan pek farkının olmayacağını insanların neden bu bölümü dört sene okuyarak zaman harcayacaklarını okul bitince zaten eğitim düzeyi ne olursa olsun işinin sadece ateş, nabız, tansiyon alıp enjeksiyon yapmak olduğunu düşünmüştüm. Böyle olması veya tam aksine olması bıçak sırtında olmak gibiymiş. Hangisi doğruydu veya aynı mesleğin iki ayrı eğitim düzeyini bu şekilde ayırmam, sınıflamam pek doğru değildi. Bunu yıllar sonra kendi meslek algım konusunda kendi iç dünyama yaptığım yolculuk ve yüzleşme sonucunda anladım.

Hem staj hem çalışma hayatım sırasında çeşitli devlet hastanelerinde, sağlık ocaklarında karşılaştığım beraber çalıştığım meslek yüksek okulu mezunu deneyimli hemşireler; hem üniversite düzeyinde yüksek okul bitiren kendim gibi hemşireleri hep bir kıyaslama içindeydim. Sanki üniversite mezunları daha iyi eğitim alıyor, daha bilimsel daha profesyonel iş yapıyorlar, meslek lisesi mezunu olanlar ise profesyonel iş yapmayan, donanımı yetersiz, hasta ve yakınlarıyla ilişkileri samimi fazlaca duygusal daha az profesyonel hemşirelerdi. Tezimi

(Çavuşoğlu, 2013) lise mezunu hemşireler ve üniversite mezunu hemşirelerin bir eğitim ve deneyim karşılaştırması üzerine yazdım. Bu makalenin ilerleyen bölümlerinde tezimin içeriğinden daha fazla bahsedeceğim. Tezimin araştırma sürecinde, yaptığım görüşmelerde meslek lisesi mezunu hemşirelere haksızlık ettiğimi anladım. Sorduğum sorular onların mesleki algılarını ve onları hem kadın, hem hemşire olarak daha iyi anlamama yardımcı oldu. Bunun yanı sıra hem meslek içinden gelen biri olarak hem de bunun dışında yüksek lisansını eleştirel sosyal bilim alanında yapan biri olarak bu konuyu derinlemesine irdeleme şansı buldum. Hemşirelik geçmişim aramızda bir bağ kurmamızı sağladı. Bu bağ sayesinde ben onlara daha çok yaklaşıyor, anlıyor, onlar da hem meslek lisesi eğitimlerini, o dönemdeki duygusal dünyalarını, meslekleri ile olan bağlarını, çıkmazlarını hatta yıllardır içlerinde sakladıkları, sorduğum sorularla gün yüzüne çıkan öfkelerini, sevinçlerini paylaştılar. Hemşirelik okumuş olmam onları bana yaklaştırdı, anlayacağımı düşünerek içlerini açtılar. Bazen hüzünlü bazen neşeli geçen görüşmeler oldu. Böyle bir çalışma yapmak sağlık meslek lisesi mezunu hemşirelere kendimce iade-i itibar niteliğindedir.

I. Metodoloji

Çalışmam için derinleme görüşmeler yaptım. Görüşmeciler 38 ve 55 yaş arası en az 20 sene meslek yaşamı olan on Sağlık meslek lisesi mezunu kadın hemşiredir. Hemşireler Ankara'da devlet ve özel hastanelerde görev yapmaktadırlar. Sorulan sorular açık uçludur. Hemşirelere kar topu tekniği ile ulaşıldı. Her öykü gün yüzüne çıkmamış bir hazine gibidir. Her hemşirenin hem meslek hem hayat öyküsü bizleri meslek algıları, okul ve iş yaşamındaki acı-tatlı tecrübeleri dillendirmelerini sağlamıştır (Çavusoglu, 2013). Özellikle susturulmuş, mesleklerini kadın olmanın gerektirdiği doğal bir iş gibi görüp sessiz sedasız yürüten, hastanenin tüm yükünü omuzlarında taşıyan varlıklarının kıymeti bilinmeyen ancak onlar olmayınca hiçbir işin yürüyemediği hastane ortamında, sağlık sektöründe hemşireleri birer kadın, birey ve değerli mesleği icra edenler olarak değer verip sorular sorulması kendilerini değerli hissettirmiştir. Bu yöntem feminist metodolojinin ana prensiplerindendir. Çünkü her kadının hikayesi biriciktir ve değerlidir (Çavuşoğlu, 2013). Hemşirelerin okul yıllarında nelerle karşılaştıkları, eğitimleri ve şu an bulundukları konumdan geçmişe götürüp hem yatılı okul hem meslek okullarını yeniden hatırlamalarını amaçladım.

II. Disiplin - Hiyerarşi

Foucault 'Kliniğin Doğuşu' kitabında 'doktorların hastalarına öncelikli kendi evlerinde baktıkları, Hipokrat döneminden bu yana bunun böyle olageldiğini, çırak olan doktor adaylarının her aşamada doktoru takip edip el yordamı ile hastalık ve hasta ile ilgili bilgi edindiğini' yazmıştır (Foucault, 1963). Foucault'a göre ilk klinikler doktorların kendi evleridir (Foucault, 1963). Kliniklerin kurumsallaşması onyedinci yüzyılda De la Boe'nın kendi kliniğini okul olarak açmasıdır (Foucault, 1963). Bunu daha sonraki diğer özel klinik okulları takip eder

ancak ilginçtir ki bu okulların kurucuları ve öğrencileri hep erkektir. Bir yandan özel klinikler bu şekilde ilerlerken, ortaçağ döneminde Ehreinreich ve England'ın bahsettiği iyileştirme şifacılığı kadınların ellerinden alıp kiliselerdeki rahiplere verilmesi idi (Ehreinreich ve England, 1994). Ortaçağ'daki erkek egemen tıp kurumu kadın rahibeleri sadece şefkat gösterme ve hastanın bedensel aktiviteler ile ilgili sorumlu tutmuş, hastalık teşhis ve tedavi konusunda tüm yetkiyi doktorlara vermiştir. Hastanın sağlığına kavuşması için gerekli olan iki ana nokta vardır. İlki tanı koymak; ikincisi ise tedavi ve bakımdır. Bu iş bölümü hem hiyerarşi hem de cinsiyet sınırlaması getirmiştir. Tanıya ve tedavi şekline karar veren doktorlar, bakım vermesi beklenen ise hemşirelerdir. Sağlık çalışanı ister doktor, ister hemşire olsun usta-çırak ilişkisi önemlidir. Bu durumda, hastanelerin patronları olan doktorlar ve kiliselerin patronları olan rahipler, onların astları yetiştirdikleri çıraklardır, bakım veren hemşireler ise halkanın en sonunda yer almaktadır. Doktor olmak, Foucault'ın bahsettiği gibi öncelikle deneme yanılma yöntemi ile sonuçlar çıkarmak daha sonra ise bu sonuçları birleştirip somut hale getirip genelleştirme ile mümkün olmuştur (Foucault, 1963). Bütün bunlara ulaşmak için uzun süren kadavra incelemeleri ve yeni vakalara ulaşmak, yazmak, diğerlerine aktarmak üstünde çalışma amacını gütmüştür ve tıbbın mihenk taşını oluşturmuştur. Buna mukabil, bakım vermenin basit bir işlem olduğu kanısı oluşmuştur. Pratik ve teoride çok bir özellik gerektirmemekteydi, bu yüzden hemşireliğin ayrıca bir okulu olmasından çok kısa sürede usta-çırak şeklinde yazılı metinler olmadan da öğretilebileceği algısı hakimdir.

"Her kadın bir hemşiredir," "iyi hemşireden iyi anne olur[1]." Hemşirelik içinde yaygın olan bu mottolar zaman içinde iyice yerleşmiş ve hemşireliğin kadınlık mesleği olduğu algısını pekiştirmiştir (Çavusoglu, 2013). Doğum sırasında kadınların komşularına yardım etmesi, bebek veya çocukların ateşlerinin düşürülmesi, kadınların birbirleri ile doğum kontrol yöntemleri ile ilgili bilgi paylaşımları kadınların ev içi temel görevlerinden biri olmuştur (Ehrenreich ve English, 1994). Hemşirelik mesleğinde hiyerarşi hem dikey hem yatay şekilde kendini gösterir. Yatay olan şekli meslek liselerinde ablaların yeni gelen veya daha alt sınıfta olanların üzerinde kurdukları iktidardır. Dikey olan ise sağlık mensubu olan doktorların ve/veya hemşirelerin kıdemli olanları arasında olan iktidardır. Cinsiyete dayalı iş bölümü hem hastanede hem sağlık personeli arasında rahatça gözlemlenebilir (Çavuşoğlu,2013).

Bunun ötesinde Gamarnikov (1978) hemşireliği cinisyete dayalı bir iş bölümü olduğunu, genellikle tıp doktorlarının erkek oldukları, hemşireliğin kadın mesleği olarak cinsiyet bazında kısıtlanması doktorluk ve hemşireliğin arasında adil olmayan ilişkilenmelere neden olduğunu belirtmiştir.

1 Florance Nightingale'in *The Art of Nursing* 1859 basımı kitabında geçmektedir. Bu motto daha sonraları hemşireler halinde yaygın bir slogan haline gelmiştir.

Hemşire Okulu [Ankara Kent Müzesi arşivi]

Hemşireler yatılı okulda okurken öğretmenlerin destekledikleri üst sınıf, kıdemli olmak gibi terimler nedeniyle üst sınıflara abla demek zorunda olduklarını, bazılarının bu 'ablalar' tarafından stajlar sırasında yer yer destek görüp, yatakhanelerde psikolojik şiddete maruz kaldıkları zamanların olduklarını dile getirdi. Bunun tam aksine hiyerarşinin olması gerektiğini savunan eğitim sırasında bunun elzem olduğunu, daha çok eğittiğini, onları olgunlaştırdığını dile getiren görüşmeciler de vardı.

Yani hemşirelik çok emek ve ilgi isteyen bir iş. Çok disiplin de gerektiriyor ama bu işin içine girince özellikle öylesine disiplinliydi ki müdiremiz saçımızı toplamamıza kadar karışırdı. Hani bir tane saç bile düşmeyecek yüzümüze, benim şimdiki saç toplama şeklim ondan, korkum hâlâ devam eder. O günlerden kalma bir alışkanlık gözümün önüne saçım biraz gelsin, korkudan bişey göremez olurum (Figen, 45).

Hemşirelik eğitiminin disiplin gerektirdiğini vurgulayan hemşire Gül, bir yandan yatılı okulda yaşadığı sıkıntıları dile getiriyor:

> Berbat ya, despot yerler eğitim hocaları falan resmen rahibe yetiştiriyorlar… Yani karma olsun erkek yok, karma olsun yatılı olmasın sen mesleğe atılıyorsun, 18 yaşındasın diyelim hiç erkek görmemişsin, hastanede bir sürü erkekle çalışmak zorundasın ne yapacağını bilmiyorsun… nasıl hareket edeceksin? Gerektiğinde huzursuz oluyorsun gerektiğinde korkuyorsun o boyutunu bize vermediler... Sıkıntı yaşanıyor… Pencereden bile bakmıyorsun… Psikolojik baskı yapıyorlar… İnsan ile uğraşıyor-

sunuz o yüzden mesleki açıdan iyi yetiştiriyorlar... Üniversite önünü açıyor, sürekli eğitim iyidir… (Gül, 53)

Hocaların disiplin diye bahsettikleri sadece hemşirelik mesleğine yönelik hasta ve hasta haklarını korumayı, gözetmeyi gerektirecek disiplini sağlamaktan çok öğrencilerin her türlü kişisel alanlarına da müdahaleyi gerektirdiği ve bunun öğrenci hemşirelere kanıksatıldığı da söylenebilir. Bunun nedenlerinden biri de hemşirelerin yatılı okullarda, devletin korumasında okuması ve ailelerinden uzakta olmalarından kaynaklı 'devlete emanet' yaklaşımı ile her türlü bireysel haklarına müdahale uygulanmasıdır.

Öğretmenlerimiz şöyle olun böyle olun derlerdi. Namus konusunda takıntılıydılar mesela. Toplumda bir kesimde bu konuşulan bir şey ama bizden de bunu çıkaranlar oluyor. Hani derler ya adın çıktıysa inmez ya, maalesef o lekeyi almışız. O konuda çok telkin ederler, çok disiplin uygularlardı. Bir arkadaşımız o zaman erkek arkadaşı olduğu için dayak yemişti. O da memleketinden bir arkadaşı mektup yazmış, kızın alakası yoktu onunla, o nedenle dayak yemişti. Kız okulu terk etti, nakil aldı (Hatice, 43).

III. Tercih mi Zorunluluk mu?

Türkiye'de hemşirelik eğitimi tarihi cumhuriyet döneminden bu yana farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hemşirelik eğitimi ilkokul eğitiminden sonra ortaokul düzeyindeki okullarda başlamıştır. Hemşireliğin bu kadar tercih edilmesinde yatan sebeplerin başında çok küçük yaşta para kazanabilecekleri pratik bir meslek olması geliyordu (Çavuşoğlu, 2013). Hemşire ihtiyacı mesleği daha çekici kılmak amacıyla eğitimini daha pratik ve kısa tutma çabasını getirmiştir. Hemşireliğin talep gören bir meslek olması özellikle maddi durumu yetersiz genç kadınlar için prestijli bir iş olarak görülmüştür. Çünkü, kısa zamanda okulu bitirerek yüksek maaş alma vaadi veriyordu. Bu durumda sadece evlenip bir evde ailesine emek harcamak, aile üyelerinin kızkardeşi, kızı, karısı olmak yanında çalışıp kendi maaşını kazanması da önem arz etmiştir (Çavuşoğlu, 2013).

Tabii ki mesleğim güzel, evde oturup ev hanımı olmaktansa hemşire olmak çok daha iyi, kendi maaşım var kimsenin eline bakmıyorum. (Gül, 55).

Dönemin şartlarında okuyup meslek sahibi olabilecekleri yegane yer meslek liseleri idi.

Haliyle. Hemşirelik okumam iyi oldu, babam başta istemedi, abimler destekledi, okumasaydım şimdi köyde yaşayan, tarlada çalışan, çoluk çocuklu bir kadın olacaktım. Kendi paramı kazanıyorum çok şükür, bu hayatıma bin kez şükrediyorum. (Ayten, 53) .

Yaptığım görüşmelerde dikkatimi çeken, hemşirelerin meslek lisesine başlarken genellikle ailelerinin teşviki ile kısa yoldan para kazanmak, kalabalık aile

üyelerine bakma sorumluluğu almaktı. Görüşmecilerin büyük bir kısmı Türkiye'nin çeşitli köylerinde doğup büyüyen, ortaokulu bile ilçede yakınlarının yanında bitirmek zorunda kalan, meslek lisesi olmazsa okumaya devam edemeyecek kişilerdi. Yatılı okumak, asgari harçlık almak, tüm okul masraflarının devlet tarafından karşılanması ailenin de yükünü hafifletiyordu. İşte bu yüzden öğretmenler, okul müdürleri hayata da müdahele hakkı görüyorlar, genç kadınların ailelerinden ayrılıp bu burslu, yatılı okullarda okumasının karşılığı olarak "devletin korunması gereken emanetleri" oldukları iddiasında bulunmak için geçerli bir sebep olarak görüyordu.

> Biz köyde yaşıyorduk, ailenin en büyüğü bendim, kardeşlerim küçüktü, altı kardeştik. Bizim köyün öğretmeni vardı, babamı ikna etti çünkü babam başındaki nüfusu azaltmak için... Bilirsiniz köy ortamı işte… Yoksulluk, yokluk… Ya beni evlendirecekti isteyen biriyle… İşte o öğretmen sağlık okulundan bahsetti, 'üç sene devlet bakıyor, yurtta kalıyor, harçlık veriyorlar sonra tayini çıkıyor memur oluyor' dedi…. Babam da kabul etti… (Belgin, 43)

> Hayalimde bir meslek yoktu, açıkçası ben maddi imkanlarından dolayı hemşirelik okudum. Babam vefat etmişti o zaman, annem, ablam çalışıyordu ama çok maddi sıkıntımız vardı, ben o nedenle hemşirelik seçtim. Bir meslek hayalim yoktu kafamda. (Hatice, 38).

IV. Sağlık Kolejleri ve Sağlık Meslek Lisesi Tarihçesi

Sağlık kolejleri, 1976 yılına kadar aynı adla anılmış, bu tarihten sonra Bakanlar Kurulu kararı ile Sağlık Meslek Lisesi adını almıştır. Hemşirelik okullarının büyük kısmı yatılı okul olarak hizmet vermekteydi. Okula başlama yaşı 15 olarak belirlenmiştir. O yaşlardaki genç kadınlar, okula alınmadan once çeşitli sağlık muayenelerinden geçiyorlar, sözlü ve yazılı sınavlara tabi tutuluyorlardı. Yatılı ve devlet burslu okul olması ve öğrencilerin ailelerinden uzakta olmalarından dolayı okul öğretmenleri ve müdürler öğrencileri sürekli gözlemliyor ve kontrol altında tutuyordu. Çünkü böyle yatılı devlet okulların misyonu devlete bağlı, milli değerleri gözeten, milletine hizmet eden uysal bireyler yetiştirmekti. Okullarda devlet bursu ile yetiştirilen hemşireler artık bir nevi devlet veya kamunun sayılıyordu. Rutinleri belirlenmiştir. Uyudukları, uyandıkları saatler, banyo saatleri, hafta sonu ne zaman izinli olup ne zaman geri gelecekleri hep kontrol ediliyordu. Özellikle erkek arkadaş edinmemeleri konusunda ciddi baskı altında olanları vardı.

> Yok şiddet uygulamadılar ama çok disiplinliydi, disiplin notu yüzle mezun oldum. Derslerim de orta iyiydi, çok parlak bir öğrenci değildim ama disiplinliydim, disiplini severim ben. O yüzden kurallara uyuyordum o yüzden benim canımı çok yakmadılar ama birçok arkadaşıma işte kurallara uymadıkları için ya da erkek arkadaşları yüzünden kızdılar, makyaj yüzünden, sivil giyinemezdik. Belki bunlar onlar için çok travmatik olabilir ama beni bunlar rahatsız etmedi hiç. Eskileri konuştuklarımızda onlar

> bunlardan çok rahatsız olduklarını söylerledi ama ben o askeri kıyafetleri giymeği severdim anladınız mı? Hoşuma giderdi, okulumu çok severdim. (Yasemin, 38).

Hiyerarşinin hemşireler arasında önemli bir yeri vardı. Yaşları küçük olanlar, üst sınıftakilere hem yatakhanede hem de hastanede 'abla' diye hitap etmek zorundaydılar. Hemşirelik eğitimi fiziksel hijyen sağlaman, yatak yapma ve hastaları mobilize (yürütme) etme ile enjeksiyon ve diğer tıbbi tedavileri içermekteydi. Kıdemli öğrencilerin alt sınıflarındaki hemşirelere usta-çırak yöntemi ile yaklaşmaları yatılı okulun – meslek lisesinin bir geleneği, kültürü haline gelmiştir. Meslek Lisesi çıkışlı hemşirelerin el becerilerinin teorik bilgilerinden daha önde olduğu kendi kendilerinin de dile getirdiği, kabul ettiği bir durum olarak tanımlanabilir.

> Kolejler tek başına yetersiz. Kolejden sonra 4 yıllık üniversite eğitimi olmalı mutlaka. Gerçi bazen bu da yeterli gelmiyor ama kolejden mezun gençler hemen atanmamalı. Üniversite eğitimi şart olmalı. Biz mesleğimizi elimizden geldiğince yükseltmeye çalışıyoruz ama bu eğitimle de desteklenmeli. Yaşla da alakalı olduğunu düşünüyorum. (Hatice, 43).

Tıptaki teknolojik ve bilimsel gelişmeler pratiğin tek başına yetersiz olduğu gerçeği ile yüzyüze getirmekte meslek lisesi mezunu hemşireleri. Yatılı okuldaki teknik ve el becerisine dayalı bilgiler zamanla teorik ve teknolojik gelişmelere yenik düşmektedir, bu nedenle meslek lisesi mezunu hemşireler çalışma yılları boyunca servis hemşireliği yapmağı veya poliklinik veya sağlık ocaklarında çalışmayı tercih etmiş veya tercih etmeye teşvik edilmiştir.

> Hemşirelik… kişinin yüksek okul mezunu olması lazım, yaptığımız işler yüksek risklerle dolu, ciddi yapılması gereken bir iş. Lise mezunu olmuş bir insana insanı teslim etmek çok zor yani ilk yılda özellikle çok riziko, bence kesinlikle ve kesinlikle lise mezunu olmak. (Yasemin, 38).

18 yaşında okuldan mezun olmuş, henüz hâlâ ergen sayılabilecek bir gence yer yer hayati riski olan hastaları teslim etmek, öyle bir sorumluluk yüklemek hem hastanın hayatını riske atabilecek bir durum hem de hemşireyi küçük yaşta ciddi sorumluluk ve baskı altına almak demektir.

> Şimdi şöyle diyeyim, sağlık kolejleri 4 yıldı. Şeyden sonra biliyorsunuz orta okuldan sonra. Fakat orada temel eğitim çok iyi veriliyor, el becerileri yani şimdiki eğitim düzeyi nedir onu bilemiyorum aradan yıllar geçti, onlarla bizim aramızdaki fark nedir ama sakıncalı tek bir yanı çok küçük yaşta hayata atılıyorsunuz yani yatılı okulda okuyorsunuz ondan sonra çok küçük yaşta hayata atılıyorsunuz. Mesela arkadaşların çoğu birçok sıkıntılar çekmişti. 18 yaşında işte Türkiye'nin en ücra köşesi köşesine atıyorlar. Yanlarında aileleri yok, şeyleri yok hayatla mücadele ediyorlar. Onlar açısından çok zor… çok … (Döne, 54)

V. Profesyonel olmak ya da olmamak!

Belirttiğim gibi hemşirelik el becerisi ve usta-çırak yöntemiyle geliştirilmiş, hem sağlıklı hem hasta bireylerin sağlıklarını geliştirmek iyileştirme amacı gütmekteydi. Hemşirelik ile ilgili hâlâ çeşitli tartışmalar devam etmektedir. Hemşirelik artık bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Bu disiplin bilimsel bir iş olma yanında el becerisine isteyen bir meslektir (Çavuşoğlu, 2013). Bu durum, hemşireliğin sıradan bir meslek mi, yoksa uzun süreli, sistematik teori ağırlıklı eğitimden sonra yapılan profesyonel bir iş mi tartışmasını da beraberinde getiriyor. Bu durumda kendim başta olmak üzere birçok kişide sağlık meslek lisesi mezunlarının el becerisine dayalı bir meslek icra ettikleri, üniversite mezunlarının daha profesyonel oldukları, hemşireliği daha iyi icra ettikleri önyargısı hakimdi! Eğitimin profesyonel olma ile ilintisi tartışma konusudur. Hemşirelik mesleğinin profesyonel algılanması için üniversite eğitimin şart olması gerektiğine inananlar olduğu kadar, deneyim ve el becerisinin daha önemli bir faktör olduğunu vurgulayanlar da var. Özellikle Türkiye'deki hemşirelik eğitiminin çok uç farklılıklar göstermesi bir örnektir.

Sözgelimi, üniversite lisans eğitimi, yüksek lisans ve doktora eğitiminin yanında hâlâ süre gelen, sağlık meslek liseleri ve yeniden açılan uzaktan eğitim. Bu sıralanan derecelerden mezun hemşirelerin herhangi bir devlet hastanesinde veya özel hastanede aynı statü ile çalışma hakları vardır. Bu farklı eğitim biçimleri Türkiye'deki hemşireliğinin tanımını ve verimiliğini sorgulattırıyor. Nedir ideal hemşire olma ölçütleri peki? Deneyim mi yoksa eğitim düzeyi mi dikkate alınmalı? Hemşirelik çoğunlukla kadınların icra etmesi nedeniyle Türkiye'de diğer işlerden daha çok küçümsenmektedir. Oysa hemşirelik yapmak için profesyonelliğe ihtiyaç vardır. Profesyonel hemşire olmak için ise bilimsel bilgi üretmenin şart olduğunu savunan hemşirelerin sayısı oldukça fazladır (Moleney, 1986; Chitty 1987, Velioğlu ve Oktay 1999, Karadağ, 2002, Çavuşoğlu, 2013).

Profesyonel olma tartışmaları bir yana hemşireliğe kutsallık atfetme de her kültürde olagelmiştir. Profesyonelliği, eğitimi dışında, hemşireliğe bir de kutsallık anlamı atfedilmesi tartışmaları mevcut. Kutsal olduğu iddiası şefkat ve merhamet ve kadın mesleği olarak öngörülmesi, kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Kutsallık, bilimsellik ve profesyonelliğin tersi bir tanım olarak değerlendirilmiştir. Hepsinin bir arada olmasının mümkün olmadığı, kutsal olan değerlerin daha çok meslek lisesi mezunları hemşireler tarafından taşındığı iddiası vardır. Bunun sebebinin, el yordamı ile öğrenilen, pratik beceriye dayalı, hastaya şefkat ve bakım vermenin birincil görev olarak öğretilmiş ve o şekilde uygulanmış olmasından kaynaklandığı tartışması hakimdir.

> Tam kendi başına bir meslek… her hemşire kendi alanında branşlaşsa çok iyi olur ama bence manevi özelliğini beraberinde de götürmeli. (Figen, 43).

Figen'in yukardaki cümlelerini Gül'ün daha açıklayıcı tanımları takip ediyor:

> "Benim düşüncem profesyonel, ama öyle şeyler var, bazen böyle olmuyor, mesleki doyumu var mesela, Allah razı olsun, eline sağlık der, ben

> bundan mutlu olurum ama profesyonel olmak zorunda olursan bunlar olmuyor, insanlarla içiçe olduğu için hem içice oluyor hem doyum oluyor, hastayı incitiyorsun, çok profesyonel ve uzak olursan, hangi açıdan? Mesela sen çok despot, ben işimi yaparım, otururum, hasta psikolojik olarak etkileniyor, hasta inciniyor, hastanın beklediği şu bir güleryüz, bir de işinin bitmesi... Ama sen profesyonel olursan, bir güleryüz gösteremezsin, işini yaparsın, geçmiş olsun der gidersin. Her hastaya öyle olmuyor terapi şeklinde de güleryüz bekliyorlar..." (Gül, 45)

Bu yaklaşım hemşireliğin diğer mesleklerden ayırt edilmesi, farklı değerlendirilmesi gerektiğinin bir açıklaması olarak kabul edilebilir. Nedeni ise, insanla direkt iletişim halinde olan, özellikle hasta bireylerin daha hassas olduklarını göz önünde bulundurarak merkezi olarak onların hisleri ve iyilik hallerini gözetmek söz konusu olunca, hemşirelik mesleğinde profesyonelliğin ne olduğu üzerine gerçekten yeniden düşünmek gerekir. Duygusal olmak, duygusal emek vermek profesyonelliğe engel veya karşıt bir durum değildir.

Profesyonellik tartışmalarında branşlaşma konusu da gündeme gelmektedir. Bu yeniden sağlık meslek lisesi mezunu hemşirelerin tartışmanın tam ortasında kalmalarına sebep olmaktadır. Bir başka deyişle, branşlaşma, özelleşme, bir meslekte profesyonelliğin bir gerekliliği veya nedenidir. Ancak hemşirelik için bu durum bir önceki bölümde bahsettiğim üzere, hem eğitim, hem tarihsel gelişimi nedeniyle daha da karışıktır. Branşlaşma için yüksek eğitim gerekmektedir. Ya da uzunca yıllar bir serviste çalışmak. Ancak serviste uzun yıllar emek vermek yeterli değildir, bir sonraki çalışma yeri aynı branş olmayabilir. Eğitimle belirli bir dalda özelleşmiş hemşirelerin sürekli aynı alanda çalışma durumları vardır, bu da daha çok yüksek lisans veya doktora ile mümkündür. Branşlaşmayı sorgulayan, şart gören meslek lisesi görüşmelerinden bir alıntı şöyledir:

> Ya profesyonel bir meslek tabi ki ama yani şeysiniz, ne uzuyorsunuz ne kısalıyorsunuz, hep aynı yerdesiniz. Hani branşlaşma yok, ondan sonra sürekli emralan konumundasınız. Oysa ki belrili bir süreden sonra bazı şeylerin oturması gerekiyor. (Nermin, 55).

VI. Meslekten beklentiler

Sağlık meslek lisesi mezunu hemşirelerin, benim önemli bulduğum ve üstüne daha çok düşünülmesi gerektiğini düşündüğüm bir yönü de, çok küçük yaşta hem yatılı okuyup, hem büyük sorumluluk alıp, ailelerini geçindirme kaygısı taşımalarına karşılık, bu mesleğe çoğu zaman kendi istekleri ile başvuramayacak kadar küçük olmaları ve bundan dolayı da beklentilerinin gerçekleşme olasılığını bulmaya çalışmaktı; okula ve sonra mesleğe başlarken fikirlerinin zamanla değişip değişmediği önemli bir konudur. Yirmi yıllık zaman diliminde, lise mezunu olmaları nedeniyle yer yer meslektaşlarının, yer yer doktorların, hatta devlet otoriterlerinin hedefi haline gelmişlerdir. Değişen sağlık politikaları ile birlikte çalışma koşulları da gündemi meşgul etmiştir.

> İş garantisi. Maddi doyum öncelikliydi; eskiden hemşireler fazla kazanıyordu. Manevi doyum… daha geçende oldu, bir hastanın kanını aldım, o kadar dua aldım ki, kızım Allah razı olsun senden, elin ne kadar hafif diye. Ben dedim, 'mesleğimi bu nedenle seviyorum, hiç kimse herhalde paranın yanında dua da almıyor, mesleğini yaptığı için'. Ben hem paramı alıyorum, hem duamı alıyorum… (Belgin, 45).

Sağlık meslek çıkışlı hemşirelerin fikir birliğine vardıkları en temel nokta manevi doyum almalarıdır. Görüşmeciler gerek her dönem gelen hükümetin değişen sağlık politikalarından kaynaklansın, ister ekonomik krizden olsun, bazen oldukça yüksek olan maddi kesintiler yaşamalarına rağmen hemşireliğin manevi doyumunun kendileri için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

> Çok doyum sağladım ben bu özel hastanede… hemşireliğimi yaşadım, ekonomik anlamda değil, belki çok bozuldu, ilk başladığımda devletin iki katıydı ama şimdi aynısı neredeyse, bazı birimler daha az alıyor. Hiç düşünmedim devlete girmeği çünkü mutluyum, aileme yakınım. Gündüz çalışıyorum. On yıldır gündüz çalışıyorum. Devlete geçmeği hiç düşünmedim. (Mediha, 55).

En az yirmi yıllık meslek hayatları ve okul döneminde yaşadıkları tüm zorluklara ragmen hemşirelik ile ilgili fikirleri olumsuz olan görüşmeci yoktu. Şu anlamda, kendilerinin önlerinde ilerleme için şansları veya imkanları olmasa bile genel anlamda hemşirelik mesleğinin üniversite seviyesinde olması, branşlaşma ve itibarlaşma anlamında ümit verici bir durum olduğunu vurguladılar:

> Şimdiki hemşirelere bakıyorum, hepsi pırıl pırıl… gencecik, bilgili, eğitimli, önleri açık, haklarını savunacak bir duruşları olacak kadar cesur ve kendine özgüvenliler, biz küçük yaşlarda çok ezildik, hemşirelik onların sayesinde daha da ilerleyecek. (Nermin, 55).

Sonuç olarak, büyük çoğunluğu maddi imkansızlıklar nedeniyle, isteyip istemediklerini düşünüp sorgulama fırsatı verilmeden yatılı okullarda özgürlüklerinden, mahrum edilmiştir. Sıkı disiplin altında katı kurallar ile okumak zorunda kalan, küçük yaşta hastaların sorumluluğunu alan ve kendi ailesine de bakmak zorunda olan meslek liseli hemşireler, yıllarca biriktirdikleri deneyimleriyle, tanık oldukları vakalarla ve her çeşit sağlık politikalarına maruz kalırken, hemşirelik mesleğini sürdürmeleriyle, yeni nesil meslektaşlarının gelişimlerini desteklemeleriyle, insan'a dokunmanın ne kadar değerli olduğunu, profesyonelliğin sadece tedavi ve bakım yapmakla değil, konuşmanın, duygusal bağ kurmanın, ilgi ve şefkat göstermenin, tam da hemşireliği tartışma konusu olan profesyonelliğe taşıyacak, önemli bir vurgu olduğunu bana hatırlatmaları, anlatmaları ve anlamamı sağlamalarıyla benim için çok kıymetliler. Kendi adıma, yaptığım bu çalışmayla kendi varsayımımı çürütmüş olduğumu, bunun için de mutlu olduğumu, en azından sağlık meslek lisesi çıkışlı hemşirelerin kendileri kadar savunucuları olduğumu dile getirmek isterim.

Kaynakça

Çavusoglu, R.; *Education and Experience in Nursing: A comparison between vocational high school and university graduates*, Middle East Technical University, 2013.

Foucault, M.; *The Birth of the Clinic*, Tavistock Publications Limited, Oxford, 1976.

Gamarnikow, E.; *Sexual division of labour: the case of nursing*, Routledge, London, 1987.

Karadağ, A.; "Meslek olarak Hemşirelik", *Atatürk Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 2002.

Moloney, M.; *Professionalization of Nursing. Current Issues and Trends*, J. B. Lippincott Company. Philadelphia, 1986.

Nightinagale, F.; *The Art of Nursing*, 1859.

Velioğlu P., Oktay S.; "Türkiye'de hemşirelik araştırmalarına tarihsel açıdan bir bakış", *Hemşirelik Araştırma Dergisi*, 1(1), 5-12, 1999.

Öz: Türkiye'de hemşirelik eğitimi tarihi cumhuriyet döneminden bu yana farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hemşirelik eğitimi ilkokul eğitiminden sonra ortaokul düzeyindeki okullarda başlamıştır.Günümüzde üniversite mezunları hemşireler ve lise mezunu hemşirelerin olması mesleğin profesyonel bilimsel bir meslek mi yoksa beceri ve el yordamı ile yapılan bir iş olup olmadığına yönelik çeşitli tartışmalara ve önyargılara neden olmuştur.

Bu çalışmada bu tartışmalara ve önyargılara en az sesi çıkan Sağlık Meslek Lisesi mezunu hemşirelerin gözünden bakabilmek için derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Deneyim, eğitim, hemşirelik, profesyonellik, yatılı okul

Nurses from Vocational Health School

Abstract: This paper aims to examine the reasons for studying at vocational nursing schools. The scope will be basically on the basis of representing different family backgrounds, boarding school experiences and education. Various educational levels and nursing titles causes a disturbance in the apprehension of understanding care and scientific profession in nursing.

During the early years of the Republic secondary school level and vocational nursing school graduate nurses were educated in nursing schools. Recently, an increasing number of university graduates and the continuing existence of vocational high school graduates cause various debates and prejudice. One of the major debates is whether professionalism in nursing is related to higher education or is it gained through experience and menial skills.

In this framework, this paper aims to listen to vocational school graduate nurses via in-depth interviews.

Keywords: Experience, education, nursing, professionalism, nursing boarding schools

Vesikalık Eğitim Tarihimiz:
Ankara Taş Mektep'ten Atatürk Lisesi'ne III

Sultani dönemi - Cumhuriyet İlanı öncesi 1919 - 1922
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Görünmezliğin Görünürlüğü ve Akşam Okulları

Elif E. AKŞİT*

Kız enstitüleriyle ilgili çalışmalarımda, cumhuriyetin görünürlüğünü, hem dikiş dikerek, hem de ailelerini model aileler olarak oluşturup komşularını etkileyerek sağlayan Kız Enstitüsü öğrencilerinin, bu gayretleri ve başarılarının bu konudaki sessizlikleriyle beraber düşünülmesi gerektiğini söylemiştim (Akşit, 2005, 2013a). Bu sessizliği bir ataerkil pazarlık olarak düşünebiliriz (Kandiyoti, 1988). Yani yeni sistemde bu kadar etkili olmanın bedeli sessiz kalmaktı - benzeri bir şeyi Latife Hanım için de söyleyebiliriz mesela (Akşit, 2010; Çalışlar, 2011). Yani yeniliğin görünürlüğü bunu sağlayan ve dahası gösteren kadınların görünmezliğiyle mümkündü! Bu anlamda, yazının devamında kısaca söz edeceğim gibi Akşam okulları da, hem yukarıda tarif edilen işleyişin bire bir parçaları olmaları, hem de gündüz okulundan çok daha fazla sayıda ve farklı yaşlarda öğrenciye hitap etmeleri bakımından bu pazarlığın parçasıydılar. Ama okulun kendisi içinde bile görünmez addedilmek onları bir anlamda görünmezlik rolünün taşıyıcısı haline getiriyordu. Bir yandan enstitünün içinde yer alıyorlar ve orada geliştirilen mükemmel bir şekilde Batı'ya adapte olmak, hata Batı'nın ta kendisi olduğunu göstermek idealini yaygınlaştırıyorlar: Burada öğrenilen iyi kadınlığa, iyi anneliğe dair fikirler ve iyi dikiş dikme gibi pratik bilgilerin hepsi bu amaca hizmet ediyor. Öte yandan enstitülerdeki gelecekteki (evinden çıkmadığı için ulaşılamayacak olan) anne- şimdiki (eğitilebilir) kız çocuğu tasavvuru yerine hal-i hazırda anneler olan kadınlar varlar ve kız enstitüsünün kendine

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

özgü dinamiğinin çok farklı bir dışavurumuna sebep oluyorlar. Yani öte yandan da görünmezliği en iyi gösterenler Akşam Okulları... Burada daha önce Kız enstitüleriyle ilgili çalışmalarımda sadece değindiğim ama ayrı bir başlık olarak ele almadığım Akşam Okullarını erken cumhuriyet eğitim politikalarının ve kadınlara verilen görünmez gösteren rolünün bir dışavurumu olarak kısaca değerlendirmeye çalışacağım.

Akşam okullarının görünmezliği görünürdü çünkü sınıfsal sebeplerden dolayı Akşam Okulları enstitü kültürü için kolayca ötekileştirilebiliyordu. Bir yandan enstitü öğrencileri en azından potansiyel olarak üst orta sınıf olarak tanımlanıyordu. Ama bu ideale yaklaşan sadece küçük bir grup kız vardı. Öte yandan ilk Kız Enstitüleri alt ve alt orta sınıf kızlara yaygın eğitim sağlamayı amaçlıyordu. Gündüzlü kızları gayet yakından etkileyen bu durum Akşam Okullarına yansıtılarak ortaya çıkan resimdeki çelişkiler genellenemez hale geliyordu. Gerçekten Akşam Okullarının aksine gündüzleri okula daha hali vakti yerinde öğrenciler, mesela kızlarını başka okullara göndermek istemeyen devlet memurlarının kızları da devam ediyordu. Hiyerarşilerin tepesinde de öğretmenler ve Türk kimliğiyle sorun yaşamayan bu görece iyi halli kızlar yer alıyordu. Bu hiyerarşiler ağırlıkla sınıfsaldı. Zaten Akşam Okulu öğrencileri çoğunluğu oluştursalar da, okul dergilerinde okulun gerçek öğrencileri olarak yer almıyorlardı. Böylece, kadınlığa dair eski değerler genç ve parlak öğrencilerle özdeşleştirilmiş oluyor ve yeni bir kadınlık onlarla ilişkilendirilerek tanımlanıyordu.

Enstitülerin alameti farikası olan her biri ortalama on iki alt sınıf genç kadından müteşekkil enstitü atölyeleriyse Akşam Okullarının işgücünden faydalanıyordu. Gündüzlü kızların ailelerinin ve bir kısım eğitim müessesesinin elde ettiği dergilerin bu alandaki rolü, atölyelerde üretilen malzemenin reklamını yapmaktı ("Sipariş Atölyesi"). Aslında okuldaki ayrımının üzerinde duran tek kesim, biraz ürkütücü bir bakış açısıyla da olsa, yine bu okulların gündüzlü öğrencileriydi. Bu öğrenciler okul yıllıklarında çalışan genç ve yoksul kadınlar hakkında yazdıkları yazılarda, örneğin, elbiseleri eski ve dağınık ama güzel görünmeyi arzulayan bir "Tütüncü Kız" tarif edebiliyorlardı (Nezihe, 1937). Bu kız, hiç kuşkusuz Kız Enstitüsünün gündüzlü öğrencisi değildi, ama Akşam Okulları yoluyla Kız Enstitülerinin gündüzlü öğrencilerden daha kalabalık ve kuvvetli bir parçası olan öğrenciler eski elbiselerini derlemek toplamak ve gündüzlü öğrenciler gibi enstitünün tarifsiz disiplinine uymak zorundaydılar. İki başka yazar, bir öğrenci ve daha sonra senatör de olacak olan bir öğretmen olan Aliye Temuçin, şiveli bir Türkçe konuşan temizlikçi kadınlar hakkında bir diyalog yazmışlar ve sadece şivenin kahkaha unsuru olduğu bir komedi olarak okulda oynamışlardı (Temuçin ve Baykal, 1937). Burada da dalga geçilen sınıfsal ve kırsal unsur bizzat enstitü hayatının gündelik bir parçasıydı. Üstelik sadece Akşam Okullarında da değil. Enstitü eğitimi yaygınlaştıran genişlemeyi kuşkusuz alt sınıflara doğru yapıyordu. Ama okul kültürünün en belirgin özelliklerinden olan kendini üst sınıflarla özdeşleştirip bu özdeşleştirmenin dışında kalmamak için hep bir altta kalanı dışarıda bırakmaya çabalamak burada da gündüz ve akşam ile ilgili olarak gerçekleşiyordu.

T. C.
Millî Eğitim Bakanlığı
Ankara Akşam Kız Sanat Okulu

C. Şubesi
KURS BELGESİ

Okul No. sı. ______ Belge No. sı. 5168

KİMLİĞİ

Adı : Şerife
Soyadı : ______
Babasının adı : İbrahim
Anasının adı : Fatma
Doğduğu yer : ______
Doğduğu yıl : ______

Öğrenim suresi, Haftada 8 saat olmak üzere, iki yıldan ibaret buluuan ve kurs mahiyetinde olan Ankara Akşam Kız sanat Okulu «C» şubesinin Biçki Dikiş kısmına devam eden kimliği yukarıda yazılı ______ imtihan komisyonu karşısında yapılan imtihanı ______ derecede başardığını bildiren bu belge kendisine verilmiştir.

Ankara Millî Eğitim Müdürü

Ankara Akşam Kız Sanat Okulu Müdürü

Akşam Kız Sanat Okulu
"Biçki-Dikiş Kursu" diploması
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Öğrencilerin hepsinin farklı sosyal sınıftan olmaları, ders kitaplarında hizmetçiler ve hanımları konusundaki bitmez bahislerle de görünmezleştiriliyordu. Bu durum okulun öğretmen ve öğrencileri tarafından alay konusu yapılırken aynı okul binasını paylaşan bu kızların arasındaki farklılıkların ortada olması onları hayat boyu sürecek bir sessizliğe de alıştırmış oluyordu. Üstelik aynı binayı paylaşan bu kızların başka ortaklıkları da mevcuttu. Aynı mekanı paylaşmanın dışında gündüzlü kızlar kadar genç akşam okulu öğrencileri de vardı. Ama bu okullardan mezun olan herkesin paylaştığı başka bir özellik vardı ki sınıfından bağımsız olarak yeni bir ulusu yetiştirecek annelerin olmazsa olmaz özelliğiydi: Evin temizliğine ve kıyafetlerin düzenine neredeyse takıntılı bir özenlilik. İzmir'deki akşam okulu öğrencilerinin nadir rastlanan yazılarından birinde söylediği gibi, artık hiçbir şeyi boşa harcamıyorlardı ve dağınık değillerdi (Sezer, 1937). Daha sonra Sağlık Meslek Liseleri ve elinizdeki "Mektep Sayısı"nda Rana Çavuşuğlu'nun yazdığı gibi özellikle Hemşirelik Meslek Yüksek Okullarının da mottosu bu obsesif özen olacaktı.

1937 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kuşak genç kızların batılılaşma, modernleşme ve millileşme süreçlerinde oynadıkları birincil role sahne olan Kız Enstitüleri batıda İstanbul, Bursa, Manisa ve İzmir; doğuda da Adana, Trabzon ve Elazığ şehir merkezlerinde kurulmuşlardı. Enstitülerde toplam 2000 gündüzlü öğrenci, 8000 akşam okulu öğrencisi vardı (1937-38 Enstitü Yıllığı, 48). Akşam okullarının amacı, Kız Enstitüsü dergilerinde, alt-sınıf kadınlara zanaat öğretmek ve ihtiyaç duyulan şapka üretimini hızlandırmak ve toplumun geniş tabakalarına "eğitim bilinci" aşılamak olarak anlatılıyordu (Tükelar, 1937; *1935 Enstitü Yıllığı*).

Akşam okullarına gelen ve halihazırda anne olan kadınlar da Enstitüler yoluyla değişim sürecine girerek eğitim haklarını elde etmişler ve anneliklerine bir disiplin, tıbbi bir perspektif ve bu perspektifin kaçınılmaz bir sonucu olarak temizlik ve düzene aşırı bir vurgu kazandırılmıştı. "Enstitüde Akşam Okulu," başlıklı bir yazıda "Enstitüde bugünün annesi de yarının annesi kadar hayata hazırlanarak kaybolan hakkını almış oluyor" deniyordu. Böylece o günün kızla-

rının geleceğin anneleri olarak muamele görmelerindeki tezat bir gerçeklik boyutu kazanmış oluyordu.

Enstitülerle ilgili detaylara ulaşabildiğimiz ve hem öğrenci hem öğretmenlerin bakış açılarını oldukça doğrudan bir şekilde anlayabildiğimiz, ama bunu sadece batıdaki enstitüler bağlamında ele alabileceğimiz İzmir Kız Enstitüsü dergi ve yıllıklarında Akşam Okulu birkaç yazının birden başlığı olarak ele alınıyordu. Örneğin bir başka metninde, enstitülerin amacı, Akşam Okulu öğrencilerinin bu gayedeki rolü bağlamında anlatıyordu:

Akşam Okulu

Okulumuzda daimi okuyanlardan başka akşam derslerine devam eden birçok bayanlarımız da vardır. Haftanın muayyen günlerinde birkaç saat gelip ders görmektedirler. Kültür Bakanlığı yalnız mektep çağındaki kızlarımızı düşünmekle kalmamış ev bayanlarının da istifadelerini gözetmiştir. Onlara ev kadınlığına ait bilgilerin en son fenni şekilleri gösteriliyor.

Bir kadın ister meslek sahibi olsun, isterse yalnız evile meşgul bulunsun her halde bilmesi gereken birçok şeyler vardır. Şimdiye kadar kızlarımız kadınlarımız, annelerinden gördüklerile kalıyorlar ve hayatta çok beceriksizlikler yaparak sıkıntı çekiyorlardı. Halbuki şimdi Enstitüye devam edenler bütün tatbikatile ev idaresini öğrenmiş, pek kıymetli bilgilerde dolu bir halde hayata atılıyorlar ve hiç müşkilat çekmiyorlar.

Bir Ulusun ne kadar ilerlediğini anlamak için onun bir tek ailesine bakmak yeter. Herhangi bir aileyi yapan da yıkan da kadındır. Enstitünün gayesi ev bayanına kendi mevkiini ve bu mevkie ait vazifeleri bildirmektir. Bir kadın bu vezaifi ne kadar iyi bilir ve ne kadar iyi yaparsa o mertebe mesut olur ve ailesini de saadet içinde bırakır. Saadeti evlerde ve ailelerde aramalıdır. Teklerin ve ailelerin refah ve saadeti ulusun ve yurdun saadeti demektir.

Bir evi yıkan ve yapan kadın olduğu gibi bir ulusu da yükselten yine odur. Enstitümüz kadınlarımızı yetiştirmekle yurda ve Türk Cemiyetine çok büyük hizmet etmiş olur. Yalnız erkeklerin talim ve terbiyesiyle uğraşmak temelsiz ev kurmak demektir. Kadın erkeğin yardımcısıdır.

1934-35 Enstitü Yıllığı, s.53.

Bu yazıdaki "ailelerin refah ve saadeti ulusun ve yurdun saadeti demektir" ifadesinde aile ile ulus arasında kurulan paralellik, sadece enstitülerin değil, dönemin siyasetinin de kısa ve çok isabetli bir özetiydi. "Tek bir ailenin refah ve saadeti, ailelerin refah ve saadeti, ailelerin refah ve saadeti ulusun ve yurdun saadeti demektir."

Bu yazıdaki önemli bir vurgu da cahil annelere yapılan vurgu. Bu vurgu Osmanlı yayın hayatında milliyetçiler ve feministler tarafından yapılmaktan bıkılmayan bir vurgu. Ayrıca erken cumhuriyetin tarihle bağı kesmek arzusu için daha önceki bağ kesme çabalarında olduğundan bile daha gerekli adeta. Akşam Okullarıysa bizzat bu annelerden bazılarını dönüştürerek, hayatta olan ve olmayan kendi anneleriyle bağlarını keserek, gündüzlü öğrencilerin mezun olduktan sonra geçmişle ve cehaletle ve bunların bedenlendiği annelerle bitmeyecek mücadelelerini de kolaylaştırmış oluyor. Bir yandan annelik kutsanıyor ve cumhuriyete mal ediliyor, diğer yandan cumhuriyetin prensiplerine uymayan annelerle bağlar kesiliyor, yeni bağlar fenle ilimle kuruluyor. Kamusal alanın gölgesinden ibaret ev içleri artık bizzat devlet anlamına gelen kamusal alanın mekânı haline de gelmiş oluyor (Akşit, 2013a, 2013b). Funda Şenol Cantek ile 2010-2011'de yaptığımız bir araştırmada "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları"na bakarken gerçekten de annelerden elde edilen bilgilerin bir kenara koyulmasının ve onun yerini obsesif bir temizlik anlayışının aldığını farklı sınıflar için görmüştük. Aktarılan bilginin fennilik derecesini adeta evi dezenfekte edilen bir labaratuvar gibi görmek perçinliyordu. Köy burada biraz daha farklı bir alan oluşturuyordu ve köy hakkındaki araştırmalar da çok az olduğundan köyün de daha fazla ele alındığı bir araştırmaya başladık, ama daha sonuçlanmadı.

Uzun lafın kısası akşamlı öğrenciler için yazılan bu metinde aslında gündüzlü öğrencilerin ders programını da belirleyen prensipler de özetlenmiş, akşam okulları ve gündüz arasındaki ayrımlar yine belirsizleştirilmişti. "Annelerinden gördükleriyle" kalan ve beceriksizliğe mahkum olan kadınların tasviri, geç Osmanlı dönemindeki çocuk dergilerinin "geleneksel" anneyi düşman ilan ederek kendilerine eğitim zemini bulma çabalarını andırıyordu. Annelerin dağınık, gizemli geleneklerine tezat oluşturacak şekilde, enstitülerle, evlerle devlet okulu arasındaki sınırlar kalkıyor, Kız Sanayi mekteplerinde olduğu gibi devlet sadece öksüz kızların değil bütün öğrencilerin değişmez yuvası haline geliyordu (Akşit, 2005). Tıpla askeriyenin onulmaz bağlantısı enstitülerin de doğal bir parçası oluyordu.

Her şeyim kışladaymış gibi muntazam benim,

Şevkliyim bir kuş gibi mektebim yuvam benim (Çağlar, 1940).

Gerçi bu bağlantı için illa tıp kurumuyla bütünleşmeye bakmaya da gerek yoktu. Doğudaki enstitülere bakmak yeterliydi. Örneğin batıda Gündüz ve Akşam okulları arasındaki farklar temelde yemek pişirmenin kimyasına bağlanan bilim derslerini gündüzlülerin alıp Akşam Okulu öğrencilerinin almaması, ama elişi derslerinin ortak olması idi. Gündüz okullarının ders programı matematik, fizik, tarih, coğrafya gibi temel derslerden müteşekkildi. Doğudaki enstitülerde yoğun dil –Türkçe- dersleri bu programa ekleniyor; dikiş-nakış, şapka yapımı, moda dersleri de gündüzlüler için de olmalarına rağmen, akşam okulları için temel eğitim programını oluşturuyordu. Sonuç itibariyle doğudaki enstitülerde esas ayırım Türkçe bilen ve bilmeyen kızlar arasındaydı ve daha önce söz edilen şiveyle dalga geçmenin ötesinde hem sınıfsal, hem kırsal ve hem de etnik bir ayırım olarak kendisini unutturmuyordu. Zaten general Abdullah Alpdoğan'ın

1937'de Türkçe bilmeyen kızlara bu dilin öğretilmesinin de vurgulandığı Elazığ Kız Enstitüsünün açılış konuşmasında söyledikleri durumu korkunç bir şekilde genelleyerek özetliyordu: ... bu müessese çocuklarımızı sokak kadını olmaktan kurtaracak, ev kadını yapacaktır (Ağar, 1937). Elazığ Kız Enstitüsünün müdiresi de Alpdoğan'ın bu sözlerine enstitüleri fabrikaların ihtişamıyla karşılaştırmak suretiyle yanıt veriyor ve enstitüleri batıda şapka ve doğuda milli bilinç fabrikaları olarak lanse ediyordu (Ağar, 1937).

Burada sözü edilen ve üzerinde durularak karşılaştırılan iki enstitü –Elazığ ve İzmir Kız Enstitüleri- daha önce az da olsa farklı kaynaklarda incelenmiştir. Ama birbirinden ayrı olarak (Navaro-Yaşin, 2002; Yeşil, 2003) ya da görece homojen bir kitle olarak (Toktaş, 2006). Akşam okullarıysa daha az sözü edilen ama topluma belki de bu okullara gidenlerin sayıları, yaşları, sınıfsal ve belki de kır-kent ikiliğini kıran çeşitlilikleriyle daha etkili olduklarını öneriyor. Gündüzlü öğrenciler ve Akşam Okulu öğrencilerini birleştiren nokta hepsinin yeni bir ulus-devlet yaratma sürecinin, görevlerini evlerinden gerçekleştirebilecek parçaları olmalarıydı. Evde yaratılan bir kamusallık, işaret ettiği muallaklıklara binaen görünmezliği ve sessizliği gerektiriyor, bu görünmezlik de böylece artık devletle aynı anlama gelmeye başlamasının (Akşit, 2009) yaygınlaştırıcı aracı oluyordu.

Kadınların görünmezliği ve araçsallaştırılması giderek hakkında daha fazla kafa yorulan meselelerden biri haline geldi. Kadın tarihi, bu süreci tersine çevirmeye ve kadınları tarihte görünür hale getirmeye çalıştı. Feminist tarihçilik ise bu görünmezliğin tarihin kendi problemlerine işaret ettiğini ve eksikleri tamamlanacak bir anlatı olmadığını, yeniden ele alınması gerektiğini söyledi. Kadınların bu yazıda anlatıldığı gibi sınıfsal, yaşla ilgili ve etnik durumlarının daha da derinleştirdiği görünmezliklerinin anlaşılması, bu ahvalde önce kadınların günümüzde onlarsız geliştiğini düşündüğümüz süreçlerin ne kadar içinde olduğunu, bu süreçleri bizzat gerçekleştirdiğini gösterir. Örneğin Akşam Okuluna giden anneler aynı anda hem geride bırakılan anneliğin hem de yeni, fenni anneliğin sembolleri olabilir. Ama görünmezleşmek pahasına. İşte bu noktada bu görünmezlikten söz etmek yukarıdaki farkındalığa bir katman daha ekler: Kamusallığın devletle özdeşleşmesi gibi tuhaf ama lafı bile fazla edilmeyen durumların destekçiliğinin nedense evindeki kadınlara düşmesinin bir istisna değil bir kural olduğunu fark etmek. Buradan, Kemalizm'in "düşüşü"nün Kemalist politikaların düşüşü olmadığı da bu kuralı uygulayarak görülebilir. Ama bu başka bir yazının konusu.

Kaynakça

Ağar, Ömer Kemal. "Kız Enstitüsü Açıldı," *Altan: Elâziz Halkevi Dergisi*, No. 32, 2 Teşrinievvel, 1937, s.12.

"Akşam Okulu," *1934-35 Enstitü Yıllığı,* s. 53.

Akşit, Elif. *Kızların Sessizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Akşit, Elif. "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Kamusallık Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları," *SBF Dergisi* 64/1, 2009: 1-21.

Akşit, Elif. "Latife'nin bir Jesti: Doğu ve Batı Feminizmleri ve Devrimle İlişkileri", *Jön Türk Devriminin Yüzüncü Yılı*, ed. Sina Akşin, Barış Ünlü ve Sarp Balcı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, (2010): 235-264.

Akşit, Elif ve Funda Şenol Cantek "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları," *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar / Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, 535-569.

Akşit, Elif. "Rearrangement of the Public and the Private Spheres." *Ottoman Women: A Social History from 19th and 20th Centuries.* Duygu Köksal, Anastassia Falierou (ed) Londra: I.B.Tauris, 2013a.

Akşit, Elif. "Annelik, Feminizm, Tarih," *Doğu Batı* 64, Mayıs 2013.

1935 Enstitü Yıllığı, İzmir: Cumhuriyet Kız Enstitüsü, 1935, s. 17.

1937-38 Enstitü Yıllığı, s. 48.

Çağlar, Behçet Kemal. "Enstitü Kızı," *1940 Enstitü Yıllığı,* s. 30.

Çalışlar, İpek. *Halide Edib (Biyografisine Sığmayan Kadın). İstanbul:* Everest Yayınları, 2011.

"Enstitüde Akşam Okulu," *1934-35 Enstitü Yıllığı,* s. 56.

Kandiyoti, Deniz. "Bargaining With Patriarchy", *Gender and Society*, cilt 2, sayı 3, (1988).

Navaro-Yaşin, Yael. "Evde Taylorizm": Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-1940)," *Toplum ve Bilim*, 84, 2002.

Nezihe (Sınıf: IV), "Tütüncü Kız," *1937 Enstitü Yıllığı*, s. 37.

Sezer, Rahşan. "Akşam Okulu," *1937-8 Enstitü Dergisi*, s. 34-5.

Temuçin, Aliye ve Leman Baykal, "Ayşe Gadınla Fadıme Gadın Arasında," *1937-8 Enstitü Dergisi,* s.46-7.

Toktaş. Şule, "History of Girls Institutes." *Women's History Review* 15:5, November 2006, s. 737–749.

Tükelar, Türkan (Altıncı Sınıf), *1936-7 Enstitü Dergisi*, s. 12.

"Sipariş Atölyesi" *1936-7 Enstitü Dergisi*, s. 36.

Yeşil, Sevim. *Unfolding Republican Patriarchy: The Case of Young Kurdish Women at the Girls Vocational Boarding School in Elazığ.* Master's thesis conducted with Yıldız Ecevit and Mesut Yeğen for the Department of Gender Studies at Middle East Technical University, 2003.

Öz: Cumhuriyetin görünürlüğünü, hem dikiş dikerek, hem de ailelerini model aileler olarak oluşturup komşularını etkileyerek sağlayan Kız Enstitüsü öğrencilerinin bu gayretleri ve başarılarının bu konudaki sessizlikleriyle beraber düşünülmeli. Enstitülerin Akşam okulları da, bu sessizliğin kendini en derin şekliyle gösterdiği bir alan. Okulun kendisi içinde bile görünmez addedilmek akşam okulu öğrencilerini bir anlamda görünmezlik rolünün taşıyıcısı haline getiriyor. Bir yandan enstitünün içinde yer alıyorlar ve orada geliştirilen mükemmel birşekilde batıya adapte olmak, hata batının ta kendisi olduğunu göstermek idealini yaygınlaştırıyorlar, diğer yandan gündüzlülerdeki gelecekteki anne- şimdiki kız çocuğu ilişkisinden doğan ikilemini gerçek hayata daha yakın ve içinde duruşları ama yine de atölyelerde yer almalarıyla aşıyorlar. Bu yazı Akşam Okullarını erken cumhuriyet eğitim politikalarının ve kadınlara verilen görünmez gösteren rolünün bir dışavurumu olarak kısaca değerlendiriyor ve gelecekteki çalışmalara bir pencere açıyor.

Anahtar sözcükler: Akşam okulları, 1930lar ve 1940lar, sınıfsal bölünmeler, seçkincilik ve hakçılık dinamikleri.

The Visibility of Invisibility and Evening Schools

Abstract: Girls Institute students have provided for the visibility of the republic with the clothes they sew and the interiors they built. The middle class ideal was thus realized but the girls remained silent about their success. That seemed to be the deal. While the evening school students also walked the same path, in contrast to the day school students, they were invisible even when they were students. This paper aims to demonstrate how the silence and the invisibility are connected and how they can be observed more clearly in the context of evening schools.

Keywords: Evening Schools, 1930's and 1940's, class divisions, elitism and populism dynamics

Hasanoğlan'da Öğretmen, Liseli bir Yahudi Kızı: Bella Eskenazi'yle bir Görüşme

Elif E. AKŞİT*

Köy Enstitüleri tartışması bir doygunluk seviyesine geldi, bir yerde de kaldı. Demokrat Parti'ye mal edilen ama bizzat İnönü tarafından son verilen bu uygulamaya dair edebiyat bir mağduriyete, tekrar tekrar aynı içinden çıkılmaz mağduriyete işaret ederek konuyu orada bitiriyor (Akşit, 2008). Bir nevi bu gibi kafa karıştırıcı konuların açıklığa kavuşturulmasına değil daha da karmaşıklaşmasına hizmet ediyor. Köy Enstitülerini ve idealize edilmiş bir köyü yüceltirken "eğitimsiz" köylüleri sürekli cehaletle, "kızlı erkekli" durumlara tahammülsüzlükle itham etmek (hep muhatabın gıyabında bir itham) enstitülerin de hakkında yazılanların birçoğunun da içine düştüğü en zor ikilem herhalde. Halbuki gerek anılarda gerekse enstitü yaşamının kendisinde bu edebiyata sığmayan, bu kafa karışıklığına hizmet etmeyen çeşit çeşit derinlikler var. Bella Hanım Lisedeyken Hasanoğlan'da öğretmen bir Yahudi kızı olmuş olarak bu derinliklerin bir kısmını bir çırpıda teslim ediyor.

Köy Enstitülü kadınların hayatları, savunulmak uğruna safi idealize edilerek karmaşıklığı, özeleştirisi, hatta günümüzde bazı öğretmen okulları yoluyla hâlâ hayatta kalması görmezden gelinerek yine öldürülen enstitü kültürünün bu üzerinde durulmayan taraflarına ışık tutuyor. Eyüboğlu ailesi ve Mualla Eyüboğlu gibi enstitü hayatında adı geçen ama hayatlarından söz edilmeyen figürler de ancak bu karmaşıklıkta ele alınabiliyor. Bizzat enstitülerle uğraşmalarına rağmen köylere gitmeyi hiç istemeyen, gittiklerinde de sanki Afrika'ya gitmiş gibi davra-

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

nan bürokratların (Karaömerlioğlu, 1998: 59) aksine Eyüboğlu ailesi köyden beslenmiş ve bunu eserlerinde ifade etmekten çekinmemişti. Zaten Bella Hanım'ı da elinden tutup Hasanoğlan'a götüren, dışarıdan girilebilen terası köyden kadınların toplanma yeri haline gelmiş evinde ağırlayan da Mualla Eyüboğlu'nun ta kendisiydi. Sabahattin Eyüboğlu anılarla analizin iç içe geçtiği *Köy Enstitüleri Üzerine* kitabında (1979) bir yandan Halkevleri'nin sanata yaklaşımını yerden yere vururken diğer yandan sanata dair hayallerinin de ne kadar geniş olduğuna dair ipuçları veriyordu. Gerçekten Eyüboğlu, "günlük eserlerin, palavrasız, metafiziksiz" bir haline hep beraber ulaşmak için kız kardeşi Mualla'yı enstitüye yazdırmış ve Bedri Rahmi'yi ailesiyle beraber kafa dinleyerek üretebileceği bir ortam olan Hasanoğlan'a davet etmişti (Başaran, 1990: 46, 47, 57).

Enstitünün farklı tarafları konusunda analitik olabilen tek tük eser de enstitülerin başarısı ve başarısızlığı terimleriyle düşünmeye devam ediyor. Halbuki mesele, eleştiride de övgüde de olmayan, ikisi arasında yok olan "toplum"un, hatta tam da biçimlenmeye çalışılan toplumun birbirleriyle etkilenerek biçimlenmesi bir yandan da. Bu görüşmede, ya da Vedat Günyol'u öğrencilerde şehirden gelen biri olarak hiç tanık olmadığı bir heyecan, coşku ve merak gördüğünü anlatırken dinlediğimizde, Köy Enstitülerinin en önemli bileşeni olan köye özgü özgürlük mesela... Alman okulunun disiplininde bunalmış ama bu disiplini içselleştirmiş genç bir Yahudi kadın olarak Askenazi'nin bir yandan şaşırdığı, bir yandan çatıştığı, bir yandan takdir ettiği bu tip bir biçimlenmemiş özgürlük o gün egemen olan ve günümüzde hâlâ kolayca konuya damgasını vuruveren köylü-kentli, geleneksel-modern ikiliklerine sıkıştırılıvermek üzere biçilmiş dindar/muhafazakar tiplemeleriyle anlaşılacak bir mesele değil elbette.

Ne var ki köy üzerine kafa yoran zihinlerde bile köyün değişmezliği aşılması çok zor bir kalıp (Akşit, 2008). Örneğin konu hakkında birçok değerlendirme yazan Asım Karaömerlioğlu, Yakup Kadri'nin Anadolu köyünü tarifinden orada hayatın hiç değişmediğini düşündüğü sonucunu çıkarıyor (Karaömerlioğlu, 2002: 131; 2006), incelediği bir başka yazar olan Ahmet Celal'se köylüleri sosyallik öncesi yaratıklar olarak tasvir ediyor (Karaömerlioğlu, 2002:131). "Hiç değişmedikleri için tarihten de yoksun" olan köylüler "dar ve değişmeyen bir muhitin terbiyesi ve tecrübesiyle yoğrulmuş kalmış"tı (Malik, 1929: 31-32.).

Bir yandan enstitüler konusunda pek çok hikaye anlatılır diğer yandan bu hikayeler belli bir eksenin dışına pek çıkmazken, Köy Enstitülü kadınların seslerinin neredeyse hiç duyulmaması gerçekten hayrete şayan. Örneğin Pazarören'den, Mehmet Başaran'ın roman ve öykülerinde Elif adıyla anılan Hatun Birsen Başaran (1927-1997) enstitülülükle ünlü olan bir enstitülünün enstitülü eşi olup, gelecek vadedip duyulmayan bir eş. "Zor yaşama koşulları içinde çocukluğunu yaşayamadı. Pazarören Köy Enstitüsü'ne girişi kurtuluş oldu" diyor Vikipedi onun hakkında. "Köy Enstitüsü" dergisine "Elif Teyze" diye, sonradan Hasan Ali - Kenan Öner Davası sırasında karşı tarafça kullanılacak kadar etkili bir yazı yazan bu çalışkan öğrencinin kurtuluşu kendisine sadece komünistlik suçlamaları düşmesi ve eşinin ünlenmesinden ibaret olmuş ne var ki... Enstitülerde boğazlarından ayak bileklerine kadar kapalı olarak da olsa

yüzme öğrenen; erkeklerin kasketi köylü kıyafetinin parçası haline gelirken önden fiyonkla bağlı Viktoryen boneleri en iyi niyetli haliyle garipsenen enstitülü kızlar (Kirby, 2002: 255), sanki enstitülerin önemli bir parçası olmamış gibi görülüyorlar (Akşit, 2008).

Talip Apaydın'ın eşi Halise Apaydın, Mahmut Makal'ın eşi Naciye Makal da enstitülü olup, çeşitli yerlerde bu konuda yazıları çıksa da isimleri eşlerinin gölgesinde kalan diğer kadınlar. Bu konuda önemli bir istisna herhalde Köy Enstitülü kimliğinin dışında da bilinen Ayşe Baysal (Baysal, 1997). Kendisiyle 2008 senesinde ODTÜ'de düzenlenen bir Köy Enstitüleri toplantısında tanışma fırsatı buldum. Özellikle köyden öğrendikleri konusunda kendisiyle konuşmak istiyordum. Çünkü gerek mercimek gerek bulgur kullanımı gibi vurgularıyla, sadece köylülerin enstitülerden değil, enstitülerin ve tıbbın da köylülerden öğrenecek şeyleri olduğunu öneren bir tarzı vardı, bunu elimizde kalan mercimek stoklarını eritmek için de kullansa. Ne var ki, kucağımda bebekle ve zorlanarak konferansa gelmiş olmama rağmen oturum başkanı sorumu konuşmadan sonra, aradan önce değil, aradan sonraki konuşmalar da bittikten sonra sorabileceğime hükmetti ve bebekle bu kadar beklemek mümkün değildi. Üstelik arada Ayşe Baysal'la bu konuda konuşmaya başladığımızda, hocamız Baysal'ı, çok yoruldu diyerek çekerek yanımdan götürmeyi de ihmal etmedi. Belki sadece bebekleriyle konferanslara gelen kadınları münasebetsiz buluyor, kendisi de bu münasebetsizlik sanrısına mukabele etmeyi bir borç biliyordu. Ama davranışında köy enstitülerine dair literatürün, literatürün var olan halinden nemalananların da engellemeleriyle nasıl olduğu yerde kalakaldığına ilişkin bir ipucu da hissetmedim değil... Tek parti dönemi zihniyetinin dönüşüm anında ortaya çıkan ve sonra bir anlamıyla görünür yüzeyin altına giren köy enstitülerinin, bu dönüşümün öncesi mantığıyla anlaşılmaya çalışılması pek mümkün gözükmüyor.

Bella Hanım'la 2012 yılının yağmurlu bir Temmuz gününde Bebek'teki evinde konuştuk. Arkadaşım Fisun Güven kendisiyle Thomas Balkenhol'la birlikte Kültür Bakanlığı Özel Ödülü de alacak olan Erol Güney Belgeseli'ni yaparken tanışmış ve konuşmuşlardı, bizim tanışmamıza da o vesile oldu sağ olsun. Yaklaşık bir buçuk saat süren, doksan küsur yaşında tek başına yaşamaya mahir olduğu sade ve sanatsal evinde çok lezzetli çikolatalar yiyip kendi pişirdiği çok güzel bir kahve içtiğimiz, yumuşacık nazik ve içten sesiyle yönlendirdiği bir mülakat idi. Köy Enstitüsü'nde öğretmen olmak, öğrenciler gibi konuların yanında 1930'larda Alman lisesinde Yahudi olmak (ve buna ek olarak 1940'larda İtalyan Okulu, Nişantaşı Kız Orta, Beyoğlu Kız Orta, Beşiktaş Kız Orta, İstanbul Kız Lisesi, İnönü Kız Lisesi öğrenciliği) gibi önemli, *Kebikeç*'in elinizde tuttuğunuz Mektep Sayısı için elzem ve literatürde neredeyse hiç değinilmeyen konulara da değindi. Varlık Vergisi çıkmadan babasını kaybedip yoksul düşen, Yahudi soykırımından önce parasızlıktan Alman Okulu'ndan ayrılan bir kız... Burada bu uzun görüşmenin tam bir dökümünden ziyade, bazı kısımlarını toparlayacağım.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, İlköğretim Genel Müdürü İ. Hakkı Tonguç ve köy enstitülerinin mimarlarından, Yüksek Köy Enstitüsü Öğretmeni Mualla Eyupoğlu (Anhegger) [P. Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 2000]

Elif: Halkçılıkla seçkinciliğin Köy Enstitüleri'nde nasıl bir araya geldiğini, karşılaştığını, çatıştığını merak ediyorum. Siz de bu konuda konuşacak çok doğru birisiniz sanıyorum.

Bella Hanım:. O zaman, bilmiyorum tam ne idi. Şunu söylemek lazım, şimdi çok daha fazla hürriyet var. Sadece ben gayrimüslim olduğum için değil, başkaları da konuşmaktan korkardı. II. Dünya Harbi'nden sonra hürriyet çok daha fazla oldu. Ama tabii Ecevit'ten sonra da çok kötü zamanlar geçirdik. Sağ ve solculuk meselesi müthiş büyümüştü, komünizmin k'sını bile söyleyemezdin o kadar. Benim eniştem yakalandı, Erol Güney, kitabında çok iyi anlatır ordaki atmosferi. Ben hem gençtim hem de doğrusu çok meşgul olmuyordum. Zaten gayrimüslimlik istediğim pek çok şey olmamın önünde engel, bir de solculuk...

Elif: Enstitü öğretmenliğiniz de bayağı sorunlu olmuş anlaşılan.

Bella Hanım: Evet, Tonguç'un dediği aynen oldu, kovuldum ben Hasanoğlan'dan. Çünkü benim Hasanoğlan'a gitmem... Aynı zamanda hariçten lise imtihanına giriyordum, daha henüz liseyi bitirmemiştim. Bi geometriden kalmıştım. 14'ü tutturmam lazımdı tutturamadım. Haklı olarak kaldım, haksız olarak kaldım diyemiyorum ama hocaların da kanaat hakkı vardı, benim de kanaatim iyiydi. Sonra dört tane hakkım vardı, dokuz, on, on biri geçmem lazımdı, bütün bunları geçtim ama... O sene işte Hasanoğlan'a gittim Mualla'yla. Bunları biliyor musunuz anlatayım mı?

Elif: Biraz fikrim var ama anlatmanızı çok isterim sıkılmayacaksanız.

Bella Hanım: Ben Hasanoğlan'dan bahsetmeyi çok severim. Bilmiyorum, o kadar sevdim ki, neden o kadar sevdim. İstanbul'da rahat bir çocukluğum olmadı, parasızdık fakat parasızlıktan bedbaht olmadım, belki çok genç olduğum için o kadar sorun etmedim.

Elif: Ben de onu soracaktım, *Zaman* gazetesindeki röportajda (Hülagu, 2011) zengin bir aileden geldiğiniz yazıyordu ama sizin söylediğiniz bir şey yoktu, ben de merak etmiştim, yakıştırıldı mı diye...

Bella Hanım: Aaa yok yok, zengin hiçbir zaman olmadık ama küçükken... Babam çok yaşamasını seven bir insandı ve 47 yaşında öldüğü zaman bizi parasız pulsuz bıraktı. Annem, büyükannem, büyük ablam, küçük ablam, ben... Küçük ablam da çok güzeldi kirayı geciktirdiğimizde git sen bir konuş derdik, hep geciktirirdik. Tabii annem için, büyük ablam için çok zor oldu, fazla detaya girmek istemiyorum, ama 16-17 yaşına kadar çok zor yaşadık. O zaman kredi yoktu, marketten bir çocuk bulursun, bana ayarla dersin, paraları denkleştirdiğinde götürürsün. Eski zamanlarda zaten kızlar pek çalışmazdı. Ben de başladım bıraktım, biri uzak yerdi... Ben zaten ders veriyordum. Bir tek Almancayı mektepte öğrendim, diğerlerini kendim öğrendim. Okudum, çok okudum. Kızım da Linguistikte. Alman Mektebi çok iyi bir okuldu, Almancayı hiç unutmadım, ben de Almancayı hiç bırakmadım.

Komik, çünkü Alman Mektebi'ne gidenlerin çoğu Yahudiydi. İstanbul Yahudisi. Çünkü Alman Mektebi çok iyi bir okuldu ve kızlarının bir şeyler öğrenmesini isteyen ebeveynler kızlarını bu okula gönderiyordu.

Elif: Savaştan önce?

Bella Hanım: Evet, savaştan sonra zaten Yahudi almadılar. Gerçi zaten Yahudiler de Almanları görmek istemiyordu, onlar da almıyordu. Ben artık bitirmek üzereyken tek tük birkaç Yahudi kız kalmıştı, fakat o zaman, Avrupa'dan kaçan birkaç profesör gelmişti. Bizde kalmak istediler, bilmiyorum neden olmadı. Yahudiler ama Alman Yahudisi, Almancadan başka dil bilmiyor. İspanya'dan göç edildiği zaman bir kısmı Avrupa'ya gitmiş bir kısmı buraya gelmiş. Benim annem çok güzel Türkçe konuşurdu ama annem Bulgaristan'dan gelmiş Balkan harbinde. Babamsa, dedelerim hep İstanbul'da. Ben küçükken İstanbul'dan başka memleket olduğunu bilmezdim.

Sonra dördüncü sınıfta mektepten çıktım. Zaten hiç sevmemiştim Alman mektebini. Mektebi sevmedim zaten. Zaten çok yalnız bir çocuktum, hiç arkadaşım olmadı mektepte. Hale diye bir arkadaşım vardı sadece o da senede bir falan doğum günlerine davet ederdi. Yalnız olmayabilirdim de zannediyorum karakterimde öyle bir şey vardı... Çünkü evde çok sevilen bir çocuk oldum. Yani böyle sıkıntılar falan çekmedim, annem de babam da bana karşı çok iyi davrandı, hiç kimse dövmedi. Zaten pısırık bir çocuktum. Belki o yüzden Alman Mektebi'nde fazla sevilmedim, hocalar da biliyorsunuz öyle pısırık çocukları pek sevmiyorlar. Herhalde haşarı çocuklar falan daha sempatik, daha hoş oluyorlar. Ben öyle çocuk tanımıyorum.

Sonra iki ay İtalyan Mektebi'ne gittim, daha doğrusu İtalyan Yahudilerinin İtalyan mektebine. İşte... Annem de galiba sadece bu okulları biliyordu çünkü Türk okulları yeni çıkmıştı. 1923'te. Sonra tabii kanun çıktı her çocuk ilkokulda Türk okuluna gidecek. Zannediyorum doğru bir karardı. Annelerimiz Türk okuluna gitmedi pek Türkçe bilmiyordu. Hangi okullar vardı? Fransız okulları vardı, bir de İngiliz. Annem, büyükannem Bulgaristan'dan geldikleri için bilirlerdi. Biliyorsunuz, Osmanlı'dan... Evet, Türk mektebini bitirdim, iki ay İtalyan mektebine gittim.

Elif: Neden ayrıldınız Alman Mektebi'nden?

Bella Hanım: Ne parasını verebildim, hem de Yahudiydim. 1939'du. Savaş çıktı, ben de dördüncü sınıftan çıktım. Çıktım ama bilhassa parayı veremedim diye. Herkes de çıkıyordu, biz de dünyaya pek karışmış değildik çünkü hep kadındık, ev derdi, borç derdi, pek de haberimiz yoktu olandan bitenden gerçi.

Babam öldüğünde yedi yaşındaydım, okula başlamıştım. 1939'da okuldan ayrıldım. O zamanlar Yüksekkaldırım'daysanız Yüksekkaldırım'da okula giderdiniz, Kasımpaşa'da oturuyorsanız Kasımpaşa'da. Neyse, ben İtalyan okuluna gittim. O zamanlar Duçe'nin doğum gününde sefarete giderlerdi, bayram olurdu yine. Ben de hep evdeyim. Annem dedi ki ne biçim okul ki bu. Sonra büyük ablam dedi evet, zaten buranın parasını da veremeyeceğiz... Çünkü biz hakikaten fakirdik. Hizmetçiler bile en azından yer, içer, yatarlar, bizde o da yok derdik. Ama ben mutluydum. Ders veriyordum, biraz param geçiyordu. Orda oynardık çocuklarla. Keşke param olsa şunu alabilsem diye de hiçbir zaman düşünmedim. Aklıma gelmedi. Ailede de birbirimizi çok severdik. Hep kadın olduğumuz için, kavga oldu tabi ama mühim bir şey olmadı.

Türk okulunda, Nişantaşı Kız Ortada bir Ali Bey vardı. Bazen Almanya'ya giderdi, bana da sorardı onlarla ilgili. Sonra bir trafik kazası geçirdim. Galiba geç kalıyordum, tramvay duruyordu, ben de tramvayın önünden geçmek isterken insanların arkasından hızla bir araba geldi beni de fırlattı. Fırlatınca epey ciddi bir şeyler oldu herhalde, akşama kadar 8-9 saat kendime gelemedim, annemler gelince tanıyamadım. Hatta okulda öldüm diye merasim yapmışlar. Her neyse yediyi de bitirmeden, başladığım sıralar annem dedi ki yakın bir okula verelim. Bir daha böyle sende aklım kalmasın. Beyoğlu Kız Orta'ya gittim. Sekizde dediler ki bu okul erkek okulu olacak, isteyen Kasımpaşa'ya, isteyen Beşiktaş Kız Orta'ya gider. Beşiktaş Kız Orta şimdi Beşiktaş Kulübü var ya ahşap bir bina. Orada iyi talebe oldum, o okulu çok sevdim. O sınıfı çok sevdim. Bir kere az kişiydik, hocalar da iyiydi. Alman okulu dışındaki okullar kalabalıktı. Hiçbir zaman çok parlak talebe olmadım doğrusu. Okulu sevmedim. Bu Beşiktaş Kız Orta dışında okulu sevmedim. Bir hocam vardı Mübeccel Hanım. Benim jimnastiğim çok iyiydi. Jimnastikte işte böyle yapılacak gel buraya falan derdi. Sonra o vesile oldu İstanbul Kız Lisesi'ne gittim. İstanbul Kız Lisesi de kışla gibi bir yerdi. Orda korkarak okula giderdim. Hatta bir gün okula girdim, sınıfımı şaşırdım ağlamaya başladım. Çok ağladım okullarda ben, çok ağladım, hiç sevmedim okulu. Bana deseler ki bugün, on sekiz yaşına döneceksin ama okula gideceksin, dünyada gitmem! (Gülüyoruz)

Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde yapılan tuğlaların trenle nakli [P. Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 2000]

Yalnız bir gün Nişantaşı ortada beyaz ayakkaplarım vardı, çoraplarım da yırtık mıydı ne. Siyah çorap beyaz ayakkabı, çok çirkin olduğu için çok iyi hatırlıyorum ayakkaplarımı tamire vermiştim galiba. Birisi de demişti ki işte siyah çorap beyaz ayakkabı: Müdire hanım çağırdı, katibe hanım bağırdı, büyük bir olay oldu, okullar öyleydi. Fakat okuldan çıkan talebeler bir şey bilirdi. Çoğu kızlar hakikaten bir şey bilerek mezun olurdu.

İşte ondan sonra İstanbul Kız Lisesi'nde 82 talebeydik. Bir ben gayrimüslim, bir kız daha vardı Bursa'dan gelen. Ben orda dokuz aldım. Hiç unutmuyorum. Bu en, ne bileyim, gurur duyduğum... Neyse, sonra tekrar okul değiştirdim: İnönü Kız Lisesi. İnönü Kız Lisesi'nde geometriden kaldım, ondan sonra gitmek istemedim. Fakat Rıfkı Melul Meriç diye, bilmem duydunuz mu, şairdi, tanıyanlar vardı, işte o dedi ki katiyen okulu bırakmayacaksın, her şeyi sana temin edeceğim, hariçten imtihanına gireceksin. Ve ben Ankara'ya gittim. O aralar küçük ablam evlendi, ortancası da Erol Güney ile evlenmişti. Bunu söylüyorum çünkü o sıralar artık benim eve yardım etmeme ihtiyaç olmadı, para bakımından falan. Ankara'da da toplantılar olurdu, Erol Güney'le ablam bir apartmanda otururdu, bütün apartman bu kadardı. Banyosu da hamam gibiydi, kurnalı da. Bir de kedi vardı, ordan su içerdi, musluktan su içerdi, ne müthiş bir kedi. Biliyorsunuz Orhan Veli'nin şiiri var, Erol Güney'in kedisi diye.

Elif: Evet.

Bella Hanım: Ordayken işte, Cuma, Cumartesi bazen toplantılar oluyordu. Saat 12'de 1'de bile gelen olurdu, öyle açık bir atmosferdi, bir münakaşa yapılırdı, memleket meselesi konuşulurdu ama komünistlik, solculuk bir doktrin değildi. Hepimiz memleket için bir şey yapmak istiyorduk, ama kendimizi feda edelim falan öyle bir şey değildi. Sabahattin Eyüboğlu'nu, ben on altı yaşından

beri tanıyordum, bütün aileyi, Eren falan bilmem ne. Hatta ben okula giderdim "Sabahattin Bey ben ilkokul öğretmeni olmak istiyordum" derdim gülerlerdi. Neyse Cuma mıydı, Cumartesi miydi bir toplantı oldu. Tabi Mualla var küçük kardeşi. Sabahattin Bey dedi ki "Mualla, Bella'yı yarın enstitüye götür." Onlar üniversitedeydi. Neyse, sabah kalktık Hasanoğlan'a gittik. Hasanoğlan'dan Ankara 48 kilometreydi. Hasanoğlan'da indik, bir hayli de yürüdük. Hasanoğlan Köy Enstitüsü kendi başına bir köydü. Oxford gibi bir yerdi. Neyse, akşam oraya vardık. Mualla'nın çok güzel bir evi vardı böyle yamaç üzerinde. Mualla kantinleri falan yapardı, mimarıydı oranın. Ama o zamanlar malarya, sıtma da geçirmişti pek çalışmıyordu. Evinin balkonundan çatısına çıkabilirdik, o şekildeydi. Sıdıka Abla'ya gidelim dedi, karşıda, Mualla'nın evi köyün içindeydi, Sıdıka Hanım da ona yardım ediyormuş. Orada hayatımda yediğim en güzel tavuğu ve kaymağı yedim. Çok iyi karşıladılar, diğer kadınlar da. Ertesi gün evin çatısında kahvaltı ediyorduk, orada ederdik, o sırada bütün kadınlar geldi tanışmak için, konuşmak için. Bir kadın vardı, burnunun yarısı yoktu, ama önemsemiyor gibiydi. Ertesi gün Hasanoğlan'a gittik, hocalarla tanıştık onlar da çok iyi karşıladılar, çocuklar geldi filan, çok güzel bir gün geçirdik. Ertesi gün Ankara'ya gittik, Sabahattin Bey'e "Hasanoğlan'da hoca olmak istiyorum para falan istemiyorum," dedim. Mualla'yla Hakkı Tonguç Hoca'ya gönderdi beni. Üç dört lisanı öğretecem, iyi de bir hocayım, dedim, gerçekten de iyi hocayım, bir kere çok seviyorum hocalığı, bir de öğrenci öğreninceye kadar vazgeçmek yok bende. Zaten biri bana bir şey anlattı mı alışmadığım için dinlemeye falan, anlamam. Kendim okurum, kendim çalışırım, ondan sonra anlarım. Çocuklara da anlayana kadar anlatırım.

Hakkı Tonguç Sabahattin Bey'in çok yakından tanıdığı biriydi. Tonguç demiş ki "Bak ben bu hanımı alamam. O kadar adam içinde bir Fatma, bir Ayşe bulamadınız mı da bir Bella'yı buldunuz diye söylenebilir" dedi. Sonra tabii hiçbir şey söylemedi. Hakkı Tonguç İsmet Beyle ayda bir filan köy enstitüleri hakkında, eksiklerini filan görüşürmüş. Yani İsmet Paşa köy enstitülerini çok seviyordu nasıl kapattı anlamadım. Muhakkak mecbur ettiler, imkânı yok. Ondan sonra o gün görüştüklerinde Tonguç "yabancı lisan öğretemiyoruz" demiş. O da "koskoca Ankara'da İngilizce öğretecek birini bulamadınız mı" demiş. Tonguç da "efendim bulduk da, Yahudi" demiş. İsmet Paşa "size ne anlamıyorum Yahudiliğinden, hiç düşünme al" demiş. Haber hemen geldi. Hemen gittik tabi Mualla var zaten, öğrenci yatakhanesi de var.

Elif: Kız öğrenci çok var mıydı?

Bella Hanım: On tane. Lise kısmında var tabii. Orta mekteplerde daha çok vardı. Belki de oğlanlar kadar değilse bile neredeyse onlar kadar var. Her hafta Hasanoğlan'a Ankara'dan üniversite hocaları da gelirdi. On tane. Hatta Matematik hocası Cahit Arf bile geldi. Her hafta hiç durmadan gelirlerdi. Sene 1946-47. Konservatuardan da gelirlerdi. Mahir Canova gelirdi. Kendine mahsus bir yerdi. Her şeysi vardı, tarlaları, her şeysini kendi yapardı. Sebzeleri, çiçekleri, marangozluk, demircilik, yaşam için ne lazımsa vardı, müzik, edebiyat, eksik olan hiçbir şey yoktu.

Elif: Peki enstitüde de biraz askeri bir ortam var, üstelik erkekler dünyası. Yabancılık çekmediniz mi, bir kadınlar dünyası ve kız okulları tecrübesinden sonra?

Bella Hanım: Yok yok yok yok. Hiç hiç hiç hiç! Biliyorsunuz asker gibi giyinilir, ben öyle yapmadım, kumaş aldım şalvar için. Benim yerim kütüphane, oraya anlamayan gelir, bütün öğrenciler gelir. Ben ne öğretebilirsem öğretmeye başladım. Sabahları krizmaya gidilirdi. Herkes giderdi. Hepimiz, çünkü çok lazımdı. Her şey oradan temin edilecek. Müthis kilo almıştım, mercimek, ne kadar tahıl varsa onları yedik. Pilav haftada bir gün, bulgur her gün vardı. Acayip lezzetliydi. Bir adamımız vardı alışverişi de o yapardı.

Elif: Köylülerden mi alırdınız?

Bella Hanım: Bilmiyorum. Fazla vaktim olmadı, köyü bilmezdim... Birinci hafta elişi derslerine girdim. Orda bir çocuk... her çocuk geldiği köyün şivesiyle konuşurdu. Falan köyden gelen çok dinciydi, Arifiye'ye yakın olan köyden gelen de, İstanbul'la bir münasebetleri var ki, daha gözü açık olurdu. Selahattin de öyleydi. Dersimde konuşmaya başladı. Ben de öğretmen gibi "benim söylediklerimi dinlediniz mi, anladınız mı" dedim "evet" dedi. "O zaman buyurun tahtaya" dedim. Anlatamadı. "Ama dersi ihlal ediyorsunuz lütfen sınıftan çıkın" dedim. Mualla'ya anlatmışlar, o da "katiyen burada böyle bir şey yapamazsın" dedi. Ama benden büyükler de var. Bir öğrenci vardı iki çocuğu varmış. Ama Selahattin'le de çok iyi arkadaş olduk sonra. Haftada bir gün Ankara'ya gidiyordum ama bir seferinde nöbetçiydim. Çocukların saat onda yatmış olması lazımdı. Evlerimiz bitmişti, Mualla'yla ben bir odadaydık. Bedia Hanım ve Ayşe Hanım da bir odadaydı. Yemekten sonra eve gittim. Kapıdan girmezdim, pencereden girerdim. Hiç bakmadan içine, çünkü tahtakurusundan kurtulunmazdı. DDT geldi de kurtulduk, yoksa en iyi evler bile çekerdi. Tek ayağımı içeri attım ki mışıl mışıl uyuyan kocaman bir ayı! Ertesi günü postunu almak için öldürmüşler, üzüldüm, hayvan çok seviyorum... Neyse o sene öyle geçti, yaz geldi. O zaman Demokratlar kazandı. Ondan evvel Hasanoğlan'a tüm memleketlerden insanlar geldi. Kolejden müdürler, British Council'dan profesörler, Irak naibi. İsmet Paşa da senede birkaç defa gelirmiş. O zaman kızlarla jimnastik yapıyordum dağda. İsmet Paşa elimi sıktı, onun elini sıkmayı çok sevdim çünkü onun sayesinde ordaydım. Sabahattin Ali geldi bir gece, Muzaffer diye bir solcu geldi, Nilüfer diye bir kız arkadaşı vardı. Behice Boran geldi. Ki artık resmen solcuydu onlar. Bir yandan enstitüler sayesinde ağalık kalkacaktı. Her köyün parası olacaktı, kültürü olacaktı. O zaman bugün Türkiye'de okumak yazmak bilmeyen olmayacaktı... Açık hava tiyatrosunda müthiş bir gösteri yaptık. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ünü oynadık orada öğrencilerle... Sonra Demokrat Parti'ye uygun yeni bir müdür geldi. "Siz niye buraya geldiniz anlamıyorum bilmiyorum" dedi "nereye gideyim" dedim "nereye isterseniz gidin" dedi. Orta kısma gittim. Sonra Ankara'ya gittim, bir daha da dönmedim. Sabahattin Bey'e de söylemedim çünkü mesele büyüyebilirdi. Sonra da İstanbul'a geldim. Sonra telekomcu olarak Amerikalılara çalıştım. Bundan daha berbat bir meslek olamaz. Ben de orada bir hayli çalıştım. Sonra orada tercümanlığa başladım. Yunancaya kadar

yaptım, ki Rumca biliyorum ama Yunanca bilmiyorum. Sonra komünistlerle hiçbir alakamız olmadığına yemin ettirdiler falan ama sonra iki ay sonra kovuldum, çünkü enişten bilmem ne diye...

Kaynakça

Akşit, Elif. "Halk Eğitiminin Başarısı ve Başarısızlığı," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD) Türk Eğitim Tarihi Literatürü* 12, 2008, 371-398.

Başaran, Mehmet. *Sabahattin Eyüboğlu ve Köy Enstitüleri*, İstanbul: Cem Yayınları, 1990.

Baysal, Ayşe. *Anılarla Ayşe Baysal*, Ankara: Selvi Yayınları, 1997.

Eyüboğlu, Sabahattin. *Köy Enstitüleri Üzerine*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1979.

Hülagü, Ayhan. "Bella, Orhan Veli'nin anlatamadığını anlattı," *Zaman Gazetesi*, 9 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/pazar_bella-orhan-velinin-anlatamadigini-anlatti_1188402.html

Karaömerlioğlu, Asım. "The Village Institutes Experience in Turkey", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1998, c. XXV, sy. 1, 47-73.

Karaömerlioğlu, Asım. "The Peasants in Early Turkish Literature," *East European Quarterly*, Vol. 36, Issue 2, Summer 2002, s. 131.

Karaömerlioğlu, Asım. *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kirby, Fay. *Türkiye'de Köy Enstitüleri,* Ankara: Güldikeni Yayınları, 2002, 255.

Malik, Hilmi A. "Köylü Çocuklarımızı Yükseltmek Çareleri" *Türk Yurdu*, 12-14, 1929; s.31-2.

"Hatun Birsen Başaran," *Vikipedi.* 14.11.2013,

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hatun_Birsen_Ba%C5%9Faran.

Öz: Köy Enstitüleri erken Cumhuriyet yıllarının halk eğitim tartışmalarının en önemli hamlesi ve kısa ömrüne rağmen günümüzde bile en çok tartışılan hamlelerinden birisi. Överken bile çok tekdüzeleştiren bir anlayışla körelen bu konu, Bella Hanım gibi sıradışı, ama enstitülerin çeşitliliğini yansıtan birisiyle yapılan bir görüşmeyle farklı derinlikler kazanıyor. Bella hanım Lisedeyken Hasanoğlan'da öğretmen, Alman lisesinde, İtalyan Okulunda, Nişantaşı Kız Orta, Beyoğlu Kız Orta, Beşiktaş Kız Orta, İstanbul Kız Lisesi, İnönü Kız Lisesinde bir Yahudi kızı olmuş olarak bu derinliklerin bir kısmını bir çırpıda teslim ediyor.

Anahtar sözcükler: Köy Enstitüsü, azınlık olmak, cinsiyet dinamikleri, 1940lar

A High School Student Jewish Girl, Teacher at Hasanoğlan: An Interview with Bella Eskenazi

Abstract: Education was an important part of the Turkish revolution. In the early years of the republic, villagers' education became a more central part of this tool. The village institutes are still a hot debate in Turkey in the context of the passage to a multi party regime. This article evaluates this debate from the point of view of Bella Eskenazi and provides an interview with her on her experiences in the 1940s in both the Village Institutes and a variety of other schools including the German High School, Italian School, Nişantaşı Girls Middle School, Beyoğlu Girls Middle School, Beşiktaş Girls Middle School, İstanbul Girls High School, İnönü Girls High School.

Keywords: Village Institutes, being a minorty, gender dynamics, 1940's

Devlet Anlatılmaz, Tecrübe Edilir: Merhamet Tüccarı Olarak Devlet ve Başbakanlık Manisa Vakıflar Öğrenci Yurdu

İsmail UYGUN

"Bu topraklar yüzlerce yıldır böyle…"
Bereketli Topraklar Üzerinde

İnsanın hiç olmasını istemediği anları, anıları ve deneyimleri vardır, buna kişisel tarih de diyebiliriz. Kişileştirilmemiş doğaüstü bir güçle yaşadığınız bir deneyimse bu, anlatması hepten zordur. Kimseyi sorumlu tutamazsınız. Ağaçtan düşen adam düşmüştür, onun için yapılacak çok fazla şey kalmamıştır, düşüncesiyle hareket eder, bazı yerli kabileler. Acı kaderleşmiştir artık. Amuletiniz de yoksa tapındığınız şey bile size yardım edemez. Devlet de kişileştirilmemiş doğaüstü bir güç olarak, hepimizi her yerde, tüm zamanlarda döverek eşitler. Devletin olmayan bedeninde suç bulunamadığı için, modern dünyanın insanları olarak bizim de acılarımız kaderleşir. Biz de 'yurt çocukları' ve bu yurdun çocukları olarak, kişisel tarihimizdeki devlet şiddetini yok saydık. İşler böyle yürüyordu, inanmıştık. Devletin, neferleşmiş ve müritleşmiş bütün aygıtları, bizi istediği an döverken, "devlete karşı mı geliyorsunuz ulan!" cümlesini de eklemeyi unutmazlardı. Dövenler devletin iktidarsız sureti, bizlerse sadece çocuktuk. Biz, herkesten daha fazla vatan evladıydık, devleti temsil eden diplomalı ve diplomasız faşistlerin söylemlerine göre. Çoğumuz zenofobi, mizantropi gibi hastalıklara tutulduk, belki son noktada merdümgiriz olanlarımız bile vardır.

Kötü adamlar nasıl anlatılır bilmiyorum ama 'kötü öteki'yi anlatmayı öğrendim bu süreçte. Milli Eğitim'in faşist, İslamcı, Kemalist neferleri ve müritleri olarak, 'iyi vatandaş' olmaya isteğimiz dışında zorlanırken, okuldan yurda geldiğimiz zaman da 'devlet ana'mıza akşam yemeği borcumuzu, dayak yiyerek ve

yüzümüze sövdürerek ödüyorduk. Çoğumuz, borcunu devletin polisi, askeri, öğretmeni olarak ödemeye devam etmekte. Hepimizin hayalleri vardı ama hep statükocu hayaller kurabiliyorduk. Bize eziyet eden adamların başına geçip, onlara eziyet edebilmekti kurduğumuz hayal. Meğerse, ufak çaplı bir Türkiye tarihi yazıyormuşuz haberimiz yokmuş. Bir arkadaşımız ise, çok büyük bir hayalin peşindeydi. "Cumhurbaşkanı olacağım" diyordu, elindeki *Zaman* gazetesini sallayarak. Böyle gelmiş böyle giderse olabilir.

Charles Dickens olsa, bu kötü adamları tasvir edebilirdi belki. Ancak biz, Emine Şenlikoğlu, Vehbi Vakkasoğlu, Yavuz Bahadıroğlu, Halit Ertuğrul, Şule Yüksel Şenler, Hekimoğlu İsmail, Hüseyin Üzmez, Sevim Asımgil gibi "Müslüman olmayan herkes ölmeli" düşüncesiyle 'roman' yazan, yani kaleminden mürekkep yerine irin ve kan damlayan bu 'kurmaca' yazarlarını okuduk. Türk olmayan herkes kötüdür furyası da bitmemişti daha. Bütün Türkler; Bahadır, Karaoğlan, Tarkan ve Battal Gazi karakterleri gibiydi gözümüzde. Geniş omuzlu, kemerli burunlu, vurduğunu amele sümüğü gibi yapıştıran ve de bütün dünya kadınlarının elde etmek istediği erkek yani. Neyse ki pornografinin yaygınlaşmasıyla bu furya da bitti. Yakın zamanlarda, İbrahim Peygamber'in Türk, Muhammed Peygamber'in "özü özüne, südü südüne Türk" olduğunu duydum ama pek ihtimal vermedim. Son olarak, Tanrı'nın da Türk olduğunu duyunca, neden dünyanın bu kadar kötü bir yer olduğunu kavrayıverdim. Faşizm tam bir ergenlik hastalığıydı ve tedavisi yoktu.

Bu ülkede, kimse canavarlaşmış, iğrenç bir karakter yaratamaz, ancak cehennemlik Marksist, komünist ve sosyalist yaratmakta üstümüze yoktur. Bu yüzden, Nâzım Hikmet okumak isterken Necip Fazıl'a tamah ettik. Görevi olmasa sol elini kesecek olan, Necip Fazıl'a. Bu tamahkârlığın sonucunda da belleğimiz kendi tarihimizi yok saydı. Bizim kötülerimiz hep tanımadıklarımız oldu ne yazık ki. Türkçe romanların geneline bakmak yeterlidir, 'kötü öteki'yi görmek için. Neyse, biraz Jules Verne, Muzaffer İzgü, Aziz Nesin gibi yazarlar yoluyla insanlaşma sürecini başlatmış olanlarımız vardı.

Devlet, "ben sizin anañızım, ben sizin bobañızım" diyordu her höykürüşünde, bir taraftan da anamıza sövüyordu. Zaten höykürmeden konuştuğu bir gün bile hatırlamıyorum. Sanki bir gün konuşmasa her şey çok güzel olacak. Sorgulamıyorduk, çünkü çok fazla çocuktuk. Çocuk olmak, her şeye hakkı olmaktır ama bizim yoktu. Aşklarımız, sosyal hayatla kurduğumuz bağ, kendimizle kurduğumuz bağ güdüktü. İyi bildiğimiz tek şey birbirimizle arkadaş olmaktı. Kavgalarımızla, giysilerimizle, ayakkabılarımızla, ekmeğimizle, dolaplarımızla, sabun ve deterjanlarımızla birbirimize ortak, aynı zamanda birbirimizin önünde yediğimiz dayaklara ve sövgülere gülmeyecek kadar insandık.

Başbakanlık Manisa Vakıflar Öğrenci Yurdu, bizim evimiz değil, devleti daha iyi deneyimleme ve tanıma pratiğimizdi sadece. En azından ben, hiçbir yeri evim gibi hissedemedim, bu süreçten sonra. Ezop, masallarının bir tanesinde, aşılanan şeylerin özünden kopartıldığını ve bir daha eski tatlarına dönmeyecekleri anlamında bir cümle söyler. Biz de devletin yumurtalıksız ağacına aşılanmaya

çalışılan yabanlardık. Bir daha tadımız eskisi kadar güzel ve de kendiliğinden olmayacaktı.

I. Devlet Ne Söyler, Bakalım Ne Eyler

Haziran 1998'de sabah saat 9 ya da 10'da, Başbakanlık Manisa Vakıflar Öğrenci Yurdu'nda yeni yurt adayları olarak sınava girdik. Bu sınav, Devlet Parasız Yatılı Sınavı gibi bir şey değildi. Vakıflar Yurdu kendi sınavını yapıyordu. Elli soru sorulmuştu ve her soru iki puan üzerinden değerlendiriliyordu. Elli puan üzeri alanlar mülakata hak kazanıyor, maddi ve manevi durumuna göre yurda kabul ediliyordu. Mülakatta birkaç soru soruluyor ve en çok ta ailevi durumlar deşiliyordu. Neredeyse hiçbirimizin unutmadığı ender günlerden birisidir bu. Bir günde sınav, mülakat her şey bitiverdi. Sonraki prosedür belliydi, hepimiz kabul edilme umuduyla bekledik. Çoğumuz Manisa'nın Alaşehir, Akhisar, Demirci, Gördes, Köprübaşı, Kula, Salihli, Selendi, Soma gibi ilçelerinin köylerindendik. Merkeze bağlı Yunt Dağı köylerinden gelenler de vardı. Ben, dokuzuncu yedek olarak yurda kabul edilmiştim. Kayıt yaptırmaya gelmeyenler olursa onların boşluğunu biz yedekler dolduracaktık. Neyse ki, böyle bir şey olmadı, birkaç gün gecikmeyle de olsa kayıt için çağrıldık. Vakıflar Öğrenci Yurdu, o sene kendi tarihinin en fazla öğrenci alımını gerçekleştirmişti. Hatta Selendi'deki

YİBO'dan öğrenci istenmişti, boş yatakları doldurmak için. Yeni kayıtlarla beraber, 256 kişilik bir sayıya ulaşılmıştı. Yaş aralığı, 11-21 arası değişen 256 öğrenci.

Yurt kaydımız bittiği anda, bizleri yurdun anlaşmalı olduğu bir okula yönlendiriyorlardı. Benim kaydolduğum sene, bir tek okulla anlaşma yapıldığı için, o okula gönderildik. Şehitler İlköğretim Okulu. Bizden önceki senelerde, Gazi İlköğretim Okulu da yurt öğrencilerini kabul ediyormuş. Yer, okul, mahalle adlarının sapıklık ve sapkınlık derecesinde kutsiyete büründürüldüğünü çözemedik tabii. Meğerse devlet ben buradayım demek istermiş. Daha sonra, bizden önceki "Gazili" arkadaşlarımızla unutulmaz, Gazi-Şehitler maçları yaptık. Sosyal tarihimize uygun olarak, neredeyse hep biz "Şehitler" kazanırdık. Gazili arkadaşlarımızın durumu bizden daha kötüydü bilirdik, çünkü onlar tek sınıfa toplanmışlardı okullarında. Yurt yetmiyormuş gibi okulda da hocaları tarafından aşağılanıyorlardı. Duyardık ama dertlenemezdik, çünkü bu işler böyle yürüyordu. Çamaşırlarını buz gibi suyla, kendisi yıkayan 13 yaşındaki çocuklara, "koyun gibi" kokuyorsunuz diyen ve pedagojik formasyonu olan, öğretmenleri var bu memleketin. Biz, Milli Eğitim Müdürlüğü'nün dibinde olduğumuzdan mı bilinmez bu derece bir çirkinlik görmedik öğretmenlerimizden ve farklı farklı sınıflara dağıtılarak, en azından normalleştirildik. Liseli ağabeylerimiz daha şanslıydı, istedikleri liseyi tercih ediyorlar ve en azından sorulmadıkça yurtta kaldıklarını söylemiyorlardı. Biz söylemek istemesek de belli oluyordu ne yazık ki. Daha tam olarak nasıl oturup kalkacağımızı öğrenmeden, kendimizi gözetmeyi öğrenmiştik çünkü.

Okula kayıt yaptırdıktan sonra tekrar yurda döndük. Yatak numaralarımız, dolap numaralarımız geçici olarak belirlendi. Sene başlarında hiçbir şey yerli yerinde değildir yurtlarda. Hele bir de yeni öğrenciyseniz durumunuz iyice vahimdir. İkinci kattan yurdun dış kapısına kadar nevresim ve bardak sırasına geçtik. Üzerimize nevresimle birlikte, bir su bardağını da zimmetlediler. Yurttan ne zaman ayrılırsanız ayrılın nevresimle birlikte, o su bardağı da istenirdi. Su bardağı diyorum ama su içmek için değil tabii ki. Kahvaltıda çay içmek için. Sahip çıkması zor bir nesneydi su bardağı, sürekli yeri değişirdi. Nevresim, battaniye, bunlar sürekli yer değiştirirdi. Eğer kendinize göre işaretleriniz varsa yatakhane yatakhane dolaşır kendinizinkini bulurdunuz. Bulamazsanız, siz de yer değiştirirdiniz. Çalmak diye bir şey yoktur, yer değiştirmek diye bir şey vardır. O nevresimler, sadece ara tatillerde yıkanırdı. Yani neredeyse beş ayda bir. Yurdun hiç çalışmayan bir çamaşırhanesi vardı elbette. Kimse neden diye soramazdı. Devlete neden diye sorulur mu! "Biz sana yemek veriyoz, ıscacık yatak veriyoz, sen bir utanmadan temiz çarşaf mı istiyon lan" diyordu, devletin neferi ve müridi bir ağız. Demeye de devam ediyordur eminim. Azrail'den can dağıtmasını beklemiyoruz zaten.

II. Diplomalı ve Diplomasız Faşistler Arasındaki Yedi Farkı Bulun!

İki resim arasındaki yedi farkı bulmak çok kolaydır. Görülebilir, anlaşılabilir ve elle tutulabilir bir şeydir. Asla bulunamayacak ve tam anlamıyla anlatılamayacak olan şey ise; işkence edenlerin, her gün daha fazla inanca batmasıdır. Günah işlemenin korkusuyla yaşayanlar, herkesten daha fazla işkence düşkünü olmuşlardır nedense. İnanmak bütün kusurların üstünü örtecek, her şeyi bir kutsiyet adına yaptıklarına kendilerini inandıracaklardı. İnanmaya da devam ediyorlar. Tıpkı *Takva* filminde olduğu gibi. Bir farkla, kimse bu memlekette yaptığı zulümden kafayı kırmaz. İşkenceciler nedamet getirirlerse bir gün, her ile 'akıl hastanesi' gerekecektir.

1998'den 2002'ye kadar Vakıflar Öğrenci Yurdu'nda dört müdür değişti. İlk müdürümüzün emekliliği geldiği için çok fazla yurda gelmiyordu. Vakıflar geleneğine uygun bir adamdı ve faşistten çok İslamcı faşistti. Onun da dayağını yedik ama fazla değil. Herkesin teker teker ne yaşadığını bilmediğim için, kendi yaşadığım bir durumu anlatabilirim. İlk senemdi ve yurtta ailelerimizle iletişim kurabilmemiz için telefon odası vardı. Eğer ailelerimiz bizi aramak isterse, o telefonu arıyorlar ve görüşüyorduk. Tabii bu telefonun bir nöbetçisi olması gerekir. Ben de o gün telefon nöbetçisiydim ve büyük ihtimalle hafta sonuydu. Çocuklarını arayan ailelere beş dakika sonra arayın deyip, odadaki mikrofonla aranan öğrencinin adını anons ediyorduk. Duruma göre bu anons defalarca yapılabilir. İşte böyle bir günde içeride boş boş oturup gelen telefonları cevaplarken, birden müdürün teftişe geleceği tutunca, beni şu şekilde yakaladı: bacaklarım devletin masasının üzerinde, eşofmanımın bağrı açık ve koltuğa yayılmış bir haldeydim. Hem ağzıma tokadı yedim hem de bağrıma yumruğu. Sonra çıkıp

gittim hiçbir şey olmamış gibi yatağıma uzandım. Yapacak bir şey yoktu, geleceğimiz bu heriflerin elindeydi işte. Başka kimler ne yaşadı bilmiyorum ama ilk müdürümüz en çok sevilen ve aranılan olacaktı, sonraki süreçte. Gelen gideni aratacaktı. Yeni gelen müdür, benim kişisel olarak bugüne kadar tanıdığım, hem en faşist hem de en acımasız adamdı. İlk geldiği gün hepimizi topladı ve kendine göre nedenlerle, "sizi astırırım, tıktırırım, çöktürürüm" gibi cümlelerle, tehditler yağdırdı gitti. Biz her zamanki gibi dinledik. Faşiste neden diye sorulmaz. Daha sonra, yurdun alt katında bulunan, yıllardır hiç dokunulmamış yangın tüplerinin boş olduğunu fark eden müdürümüz, büyük bir akıl yürütme yöntemiyle, bu tüpleri, "olsa olsa öğrenciler boşaltmıştır" diyerek, okuldaki yirmi günlük devamsızlık hakkından on gün ve üzerini kullanmış olanları yurttan atmaya karar verdi. Kurban arama töreni başlamıştı bir kere. Veliler geliyor, müdürün kapısını aşındırıyor ve yalvarıyorlardı. Merhamet tüccarlarının en sevdiği şey de, budur zaten. El, etek öptürmek genlerimize işlemiş. Kimse atılmadı ama yaşanılan korku hepimize yetti. Müdür, mesaisi bittiğinde hemen evine gitmezdi. Mütalaa salonlarına uğrar, içimizden bir kaçımızı seçer, tokadını atar, öyle evine giderdi. Bahanesi çok, canı kimi çekerse. Kendi anımdan yola çıkarak, belki bu durumu, yani müdürü daha iyi anlatabilirim. 28 Şubat süreci henüz bitmemişti ve sakız gibi sünüp gidiyordu her şey. Durmadan müfettişler geliyor ve mescit var mı, yok mu kontrol ediyorlar ve gidiyorlardı. Evet! Yurtta kocaman bir mescit vardı ve yeşil halılarla kaplıydı. Biz orada ibadet ediyorduk ama kendi bildiğimiz gibi. Çoraplarımızı iç içe doldurup top oynuyorduk ve boğuşuyorduk. Bizim Tanrı'ya yaklaşma biçimimiz, kendimize göreydi. Müfettişler birkaç kere gelip gittiler ve bizim top sahası kapatıldı. Kimse bizim ne durumda olduğumuzu merak etmiyordu zaten. Ekonomik krizin ne olduğunu tanımlayamasak da, bu süreci ekmek sıkıntısı çektiğimiz günlerde kavrayıverdik. İşte böyle bir süreçte, ekmekler gün geçtikçe bayat bir şekilde getirilmeye başlandı. Taze olunca bir ekmek yetmiyordu ama bayat olursa yarım ekmekle, güya doyuyorduk. Bazen ekmekler taze şekilde getiriliyor ve çoğu zaman kilitli duran ekmek dolabında bir gün bekletilerek, her öğün yarım olarak dağıtılıyordu. Fazlasını alamazdık. İlk zamanlarda ise, ekmekler makineyle dilimleniyordu ve herkes masasına istediği kadar alıyordu. Kriz ilk önce ekmekleri vurdu. 2000 yılında da hapishane ekmeğine, yani kara ekmeğe dönülecekti. Böyle zamanlarda çocuksanız ve karnınız doymuyorsa, başka çözümler aramak zorunda kalırsınız. Demir ekmek dolabının kapağını, kilitsiz olan alt tarafından çekerek, yani kapağın bir kanadını yamultarak ekmek kaçırıyorduk. Tam bir curcuna halidir. Bir taraftan yakalanmaktan korkar, bir taraftan da, o gün kendisini kim tehlikeye atıp ekmek dağıtıyorsa üstüne abanırdık. Ekmekleri koynumuza sokar, hızlıca dolaphaneye koşar ekmeği saklar ve gece acıktığımızda o ekmeği yerdik. Yurt eve benzemez, istediğimiz anda buzdolabının kapağını açıp peynir zeytin atamazdık ağzımıza. Yemek verilir ve acıksanız bile diğer öğünü beklersiniz. Böyle bir günde yakalandım işte müdüre. Yemekten sonra mütalaa saati bitmişti ve acıkmıştım. Hemen dolabıma gittim, ekmeğimi aldım ve yatakhaneye gittim. Tam ekmeği çiğnerken, müdür çıkageldi. Ranzadan indim ve hiç unutamayacağım o tokadı yedim. "Ekmek çalmak yasak" dedi ve gitti. Müdür, arkasını döner dönmez hırsımdan hıçkıra

hıçkıra ağlayarak, o ekmeği yemeğe devam ettim. O ekmeği sonuna kadar yediğim gibi, her gün ekmek kaçırmaya devam ettim.

Yaz tatilinden döndüğümüzde bu müdür de gitmişti. Başka bir süreç işliyordu artık. Söylentilere göre Vakıflar Yurdu kapanacak ve hemen bir sokak üstümüzde bulunan Akşemsettin İlköğretim Okulu'na bağlanacaktı. Süreç biraz uzun sürdü ama oradan gelen belletmenlerin yani öğretmenlerin de aynı olduğunu fazlasıyla görecektik. Okulun müdürü, yurdun da müdürüydü ama kısa süre içinde, ayrıntısını bilmediğimiz bir şekilde öldü. Bir müdür daha geldi okuldan. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeniydi. Kimseyi dövdüğüne tanık olmadım ama hakaret her zaman ağzındaydı. Kulaklarıma kazınan en meşhur cümleleri şunlar: "lañ olum laañ Ermeni misiñiz lañ" ve "cenabet herifler". Bunları duymaya alışkındık. Okuldaki 'din hocası'ndan, yabancıların karılarını, domuz eti yedikleri için kıskanmadıklarını duyduğumuz da şaşırmıştık biz, esas olarak. Memleketimizden öğretmen manzaraları işte. Biz de onların yetiştirdikleri cengâver, akıncı ve muhafazakâr demokrat gençlik. Matbuatın, filmlerin, dizilerin faşizmi yetmiyormuş gibi, yüz yüze de bu kötülüğü yaşıyorduk. Daha sonra lise ikiye geçtiğimde, Vakıflar Yurdu'ndan Manisa Lisesi Pansiyonu'nun sınavını kazanıp oraya geçtim ama faşist müdürler orada da bitmedi. "Siz olmasanız bu maarifi ne güzel yönetirdim" diyen, Emrullah Efendiler hâlâ yaşıyordu.

III. Dört Sene Bir Ayı ile Nasıl Yaşanır

Şimdi, "size anlatacağım kişilerin gerçeklikle bir ilgisi yoktur" gibi, bir artistik cümleyle söze başlamayı çok isterdim. Böyle bir cümleyi kendi tarihinden ve gerçekliğinden korkanlara bırakalım ve devam edelim. Vakıflar Yurdu'nda, Milli Eğitim pansiyonlarında olduğu gibi, öğretmenler durmazdı başımızda. Gece bekçisi olarak iki adam vardı. Diplomalı caniler evlerine gittikleri zaman, bu adamlar alırdı yerlerini. İki adam diyorum, çünkü eğitimci falan değillerdi. Vakıflar Yurdu'nun yirmi yıllık işçileriydi, bu adamlar. Müdürlerin, belletmenlerin hepsinin adını unuttuk ama Ayı Usta ve Kel Nusret'i hiçbirimiz unutamadık. Ayı Usta 130 kilonun üzerinde 1,60 boyunda bir adamdı; Kel Nusret ise 1,90 boyunda kocaman bir adamdı. Nokta ve virgül gibiydiler. İki günde bir yer değiştirerek, gece nöbeti tutarlardı. İlk önce, daha 'insansı' olanı anlatarak başlayayım. Kel Nusret, sabah kahvaltısına kadar yani sabah saat 6'ya kadar nöbet tutar, nöbetçi öğrencilerle kahvaltımızı hazırlar ve giderdi. En fazla ebelerimize söver, nadiren tokat atar, çok sıkışırsa da kemerine başvururdu. Gece saat 10 civarında yatıp yatmadığımızı kontrole gelirdi ve sabahları yemek zilini çalarak uyandırırdı. Uyanmadığımızı düşünürse, teker teker yatakhaneleri dolaşır, "kalkın lan ebesini siktiklerim" diye bağırırdı. Yurdun, buzhanesinden ve kilerinden aşırdıklarıyla, evine hiç yiyecek almadan hayatını sürdürdüğü söylentileri dolaşırdı etrafta. Bu yolla para biriktirip hacca gittiği sanılıyor. Benim hatırladığım en büyük kötülüğü ise; iki öğrenciyi aynı yatakta uyurken yakaladığı için attırmıştı ve etrafta "ibne bunlar ibneeee" diye, bağırarak dolaşıyor, bir taraftan da gülüyordu. Atılan öğrencilerden birisi sınıf arkadaşımdı ve "biz sadece uyuyorduk" diyebildi. Diğer öğrencinin ise, yurtta abisi vardı ve günlerce utancından yatakhaneden çıkamadı.

Yine hiçbir şey diyemedik, daha doğrusu bu yaşadığımız şeyin kendi aramızda bile sözünü edemedik.

Ayı Usta ise, hiçbir roman karakteri ve tipiyle tarif edilemez -belki Balzac tasvir edip, Dostoyevski ruh dünyasını aydınlatabilirdi. Hatta *Duvar* filminin Gardiyan Cafer'i bile yetersiz kalırdı bu tarife. Freud, Jung ve Lacan gibi psikanalistlerin bile altından kalkamayacağı, bir ruh idi bu. Türk romanları gibi başladım anlatmaya ve esrarı bozdum ama yapacak bir şey yok. Modern edebiyatçılar, buna da 'kurmaca' diyebilirler endişesiyle açıklama yapıyorum. Ben de yazıyı kuruyorum ama bir türlü bilincimden ve kişisel tarihimden ayıramıyorum.

Ayı Usta, nöbete başladığı andan itibaren yakamızdan düşmezdi, sürekli katlarda gezer, yatakhaneleri dolaşırdı. Biz de ona görünmemek için, bazen tuvalete kaçar, bazen de en yakın kuytuya sokulurduk. Onun sesi, devletin sesi gibiydi: boğuk ve gür; anlaşılmaz ve ağır sövgülü. Bizi gördüğü zaman, "baba geliyo haooaoo", "ceryana veririm haoaaoo" derdi. Adlarımızı bilmez, hepimize "seco" ya da "sayın milletvekilleri" gibi, ne anlama geldiğini bilmediğimiz benzetmelerle seslenirdi. Allahtan mıdır bilinmez, bazen merdiven korkuluklarına elindeki 'baba'[1] ile vurur, biz de onun geldiğini anlar ve de başımızın çaresine bakardık. Merdivenden çıkarken önüne çıkarsanız vurmadan geçmezdi. Yine böyle bir günde, arkadaşım merdivende Ayı'ya yakalandı. Ayı, "domal gavur çocii" dedi ve vurdu sopayı. İşte o zaman arkadaşım büyük bir komünistlik yapıp "neden" diye sordu. Ayı, ayıttı "komşuda pişer sana da düşer".

Sabahları kahvaltı için uyandırmaya geldiğinde, şanslıysak tuvalete kaçmış olurduk; yoksa vurarak uyandırıyordu. "Kalkın orospi çocikları", "kalkmayanı ceryana veririm haa" ve "kalkın anası sikişmişlerrr" diye, böğürürdü. "Kahvaltı yapmak istemiyorum" bile diyemezdik. Herkesi uyandırdığından emin oluncaya kadar inmezdi aşağıya. Biz uyanıp aşağıya kadar iner, en son merdiveni geçmemek koşuluyla üst katlara doğru sıra olurduk. Neyse ki tek sıra olmamızı beklemiyordu; yoksa kuyruk son kata kadar uzardı. Biz merdivene toplandıktan sonra aşağı inmesini beklerken, kenarda kalmaya dikkat ederdik, ortamızdan geçeceği için vurabilir korkusu yaşıyorduk. İndikten sonra, ilk önce tuvalete gider ve bize böğürtülerini dinletirdi. Bu onun vazgeçilmez ritüeliydi. Kahvaltıda yumurta varsa eğer, eziyet devam ederdi. Yumurtaları gece yarısından sabaha kadar kaynattığı için, yumurtaların içi dışına çıkardı. Ayı bunun için kendine uygun bir çare bulmuştu. Merdiven başında beklememiz de bu yüzdendi. 256 yumurta, büyük bir süzgeç içinde, birleştirilmiş iki sandalyenin üzerine konur, biz de sırayla alıp geçerdik. Bu sırada Ayı yumurtanın başında bekler, bahtımıza hangisi çıkarsa onu yerdik. "Seçme yok seçme yok, gavur çocii".

Ayı'nın kendine özgü fantezileri vardı. Bunlardan birisi de öğrencileri birbirine dövdürmekti. İki kişi kavga etmiş ya da bir 'taşkınlık' yapmışsa, odasına

[1]Baba: yaklaşık bir metre boyunda, yetişkin bir adamın başparmağından kalın, ağacı muhtelif ve aynı zamanda Ayı Usta ile özdeşleşmiş bir dayak aracı. Bazen kafamıza, sıklıkla sırtımıza, baldırlarımıza ve bacaklarımıza vurur, geçici morluklar ve de hiç geçmeyecek olan travmalar bırakırdı.

çeker öğrencileri birbirlerine tokatlattırır, kendisi de tekmeyi vurur ve gönderirdi. Öğrenciler içinde kendine özel jurnalciler bulur onlara dokunmazdı. Biz de o jurnalcileri bulur döverdik. Jurnalci, "Sizi Ayı'ya sölicem" deyip gider ve hakikaten söylerdi. Ayı gene bizi döver. Sonra biz gene jurnalciyi döverdik. Bu süreçte kazandığımız en büyük özellik buydu: Yılmamak. Sonunda jurnalci pes eder, istifasını basar ve jurnalcilik el değiştirirdi. İstihbaratçılık her yerdeydi. Bir keresinde, o kadar sert vurmuş olacak ki, baldırım hem yarıldı hem de bütünüyle morardı. Müdüre şikâyet ettim. Tabii inanmadı, sinirime yenik düşüp baldırımı gösterdim. "Tamam ben konuşacağım" dedi müdür. Sonra işin peşini bırakmadım ve sordum ne konuştuklarını. Ayı "Kuran-ı Kerim'e el basarım ki, ben yapmadım" demiş ve müdür inanmış. "Ne yapayım, adam Kuran'a el basarım diyor, sana mı inanayım ona mı" buyurunca, yapacak bir şey kalmadı. O zaman anladım, bu kitabın çok mübarek olduğunu ve insanı bütün dertlerinden kurtardığını ve de çok güzel yalan örttüğünü. Yalan yere yemin ettiği için de çarpılmadı ayrıca. Ben Tanrı'nın hazır cevap olduğunu düşünmüştüm hep. Demek ki yanılmışım. Nerede bu Tanrı? Ayı Usta, Allah'ın adamı olarak, sabahları mikrofondan Kuran kasetleri dinletmeye devam etti. Duymuyor, görmüyor, bilmiyor ve gülüp-oynamaya devam ediyorduk.

IV. Yatakhaneler, Dolaphaneler ve Yemekhane

Doğal olarak, her çocuk gibi kendi özel alanlarımızı oluşturuyorduk ve bu özel alanların en önemlisi yatakhanelerimizdi. Yatakhaneler yurdun son katlarındaydı ve her yatakhanede kişi sayısı farklıydı. On iki, on altı, yirmi, yirmi altı ve elli kişiliğe kadar değişiyordu. Mekân ne kadar ranza alıyorsa o kadar kişi.

Sanırım, kendimizi en özgür hissettiğimiz yerler burasıdır. Samimi arkadaşlıklar burada gelişir, soğuk algınlıklarımız burada genişleyip aile olur ve kişisel kırgınlıklarımızı burada tamir ederdik. Kaloriferler yanmadığı için, nefeslerimizle ısınırdı yatakhanelerimiz. Ranzalarımız çamaşır teli işlevi görürdü. Soğuk suyla yıkadığımız çamaşırlarımızı, çok iyi durulayıp, sıkamadığımız için zeminler sürekli küçük gölcüklerle kaplanırdı. On iki kişilik yatakhanelerde üşür, elli kişilik yatakhanelerde ise havasızlıktan ne yapacağımızı bilemezdik. Sanırım elli kişilik olan yatakhanede pencereler sürekli açık tutuluyordu. En önemlisi, güzel bir oyun alanıdır burası ve önümüz hafta sonuysa bütün planlarımızı akşamdan yapar takımlarımızı belirlerdik. Birbirimizi üzdüğümüz de çok oluyordu ama hepsini unuttuk.

Dolaphaneler ise, ayrı bir kata toplanmıştı. Bir türlü oturtulamayan düzen en çok burayı etkiliyordu. İçerisi çok kirletildiği gerekçesiyle, demir parmaklıklarla örüldü ve kapısına kilit vuruldu. Sadece günün belli saatlerinde girebiliyorduk. Kişisel bütün eşyalarımızın kapısına kilit vurulmuştu. Bu uygulamayı başlatanların, kendilerini bildiklerinden şüpheliyim. Yasaklar durmadan artarken, alanlarımız daralıyor ve daha fazla birbirimizi yiyorduk. Her öğrencinin bir elbise dolabı, bir de kitap dolabı vardı. Tarifi imkânsız iki dolap. Sonra, hırsızlık gerekçeleri öne sürüldü. Kimsenin çalınacak bir şeyi olmadığı için, bunun bahane olduğu çok açıktı. Öğrenciler paralarını asker cüzdanında taşırdı, yani boyun cüzdanında. En fazla 'çalınan şey' ise, sabun ve deterjandır herhalde. Kişisel anım ise şudur: hayatımda ilk defa ev yapımı bir kek görmüştüm. Arkadaşımın annesi, bir poşete gazeteye sararak doldurmuştu kekleri. Çok merak ediyordum nasıl bir şey olduğunu ve aklımı kullanamaz duruma gelmişim ki, arkadaşım dolabının başından ayrılır ayrılmaz, iki dilimini alıp hemen dolabıma sakladım. İlginç bir şekilde başka bir şey hatırlamıyorum. O gün bu gündür kekten nefret ederim. Bu vicdan azabıyla çok fazla yaşayamadım tabii ve arkadaşıma olan biteni anlattım. Üzülerek güldük birbirimize. Hırsızlık yapılıyor dedikleri, bunlardan ibarettir ve hepimizin benzer anıları vardır.

Bütün iş yemek zili çalınıncaya kadardır. Yemek zili çaldığı zaman; top oynamayı, uyumayı, ders çalışmayı, çamaşır yıkamayı ve her şeyi yarıda bırakırdık. Kendimizden geçerek, bağıra bağıra yemek sırasına geçerdik. Yemekte ne olduğunu gün gün bilirdik. Haftalar döner, yemek listesi aynen uygulanırdı, hepsi ezberimizdeydi. En sıkıntılı şey ise, sırada beklemekti. Sıra vermeler, arkadaki kişiyi önüne almalar. *Çöpçüler Kralı*'ndaki tüp kuyruğu gibi. Hâlâ bir yerde kuyruk varsa, oradan uzaklaşır işim acele bile olsa, sonra hallederim. Dört sene Vakıflar Yurdu'nda, iki sene Manisa Lisesi Pansiyonu'nda altı sene boyunca; kahvaltı, öğle yemeği, akşam yemeği sırası bekleyince, böyle oluyor demek ki. Sıranın sonunda biteceği aklımıza gelmezdi, ittir kaktır yaşar giderdik işte. Eğer o gün yemekhane nöbeti sizdeyse, belki o zaman sıraya geçmekten yırtardınız. Vakıflarda yemekhane nöbeti kaçınılmazdı, herkes nöbetini tutardı. Aşçı gelir bizzat sizi bulur ve o gün yemekte ne varsa bütün sürece katılırdınız. Kuru fasulye, barbunya, nohut ve lahmacun; bu tip yemeklerde fazla iş düşmezdi ve en fazla soğan doğrardık. Patates yemeği ve havucun kullanılacağı bir yemeğe denk gelir-

seniz, işte o zaman işler değişirdi. Zaten 2000'den sonra haftanın neredeyse dört günü patates yedik. Daha fazla 'hasan cıbır çorba'[2], daha fazla yağlı makarna yemeğe başladık. 2000'den sonra her şey değişti aslında. Yurt resmen Akşemsettin İlköğretim Okulu Pansiyonu olmuştu. Hapishaneden gelen bayat kara ekmek, etin sadece kokusunun geldiği ama kendisinin olmadığı yemekler. Bizlerse Vakıfların mirası olarak, yavaş yavaş dağıldık. Vakıflar dayağı temsil ediyordu, Milli Eğitim Pansiyonları da hakareti ve yasakları. İkisiyle de başımız hoş olmadı.

V. Mütalaa Etmek, Ne Demek?

Geleneksel hoş geldin dayaklarını burada atarlardı bize. Tecrübe kazanıncaya kadar her gün yersiniz bu dayakları. Liseli ağabeylerimiz sağ olsunlar, bizim mütalaa salonlarına "bir geçerken uğradım" diyerek gelirler, mütalaa başkanından konuşanlar listesini ister, sonra hepimizi sıraya dizerlerdi. Destekli tokatlarını çenelerimize vurduktan sonra da "konuşmayacaksınız lan amına koduklarım" böğrültüleriyle sesleri kaybolurdu. Abilerimizin kendine özgü dayak atma ve sövme biçimleri vardı. Kimisi boğazdan tutup kaldırıp atma tekniğini, kimisi sağ gösterip sol vurma tekniğini denerdi. Her yiğidin yoğurt yiyişi farklıydı. Ama çoğunlukla, şu teknik kullanılırdı: ellerimizi arkaya bağlıyoruz ki, -beden eğitimi derslerinde buna rahat pozisyonu denir- vurulurken müdahale edemeyelim. O tokat atılsa da gitsek diye dua ederdik. Kimisi zevkine göre elini kaldırır ve bek-

[2] Hasan Cıbır Çorba: Hasan aşçı yamağının ismiydi. Aşçılar değişir o değişmezdi. O hep aşçı yamağıydı. Yaptığı makarnayı dağıtırken kevgirden yağ akardı. Çorbası ise meşhurdu. Bildiğimiz mercimek çorbasını yapamaz, mercimekli su içerdik.

ler, biz gözlerimizi kırpıştıra kırpıştara tokadın inmesini beklerdik. En yaygın teknik olarak kullanılmaya devam etti. Biz de sonradan gelenlere aynı şeyi yaptık. Dua ederdik ki, tanıdık bir abi gelsin acıtmadan vursun ve gitsin. Köylüm, memleketlim, toprağım gibi terminolojileri kullanabiliyorsak, dayaktan yırtma ihtimalimiz vardı. Elimizde ne varsa, onu rüşvet verirdik abilere. Top oynayacak ayakkabısı olmayan ağabeylerimize ayakkabılarımızı verirdik. Ayakkabı, iki numara büyümüş ve yanlardan patlamış olarak geri gelirdi. Kimimiz de elbiselerini yıkar, ütülerini yapardı. Abi, kardeş olanların durumu daha acıklıydı. Abi olan sürekli kardeşine eziyet eder, kardeşine çoraplarını yıkatır, yatağını düzelttirir, üstüne üstlük olmayan cep harçlıklarını döverek alırlardı kardeşlerinden.

Mütalaa etmek: memleketlini tanımak, köylüne ve yan-yakın köylüne sahip çıkmak ve de sana herhangi bir durumda direnen kişiyi cezalandırma fırsatı anlamına geliyordu. Çok derin ve felsefi bir anlamı vardı yani.

Abiler, ikiye ayrılırdı Vakıflar Öğrenci Yurdu'nda: Ülkü Ocakları'na ve Nizam-ı Âlem Ocakları'na takılan abiler. Eğer bunlardan birine takılırsanız, sırtınız yere gelmezdi, çünkü yiyeceğiniz bir dayak varsa, hiç değilse yabana gitmezdi. Reis olma ayrıcalığı ve hi[1]yararşisiyle eziyet etme ayrıcalığını ellerinde bulundururlardı. Reislerin yatakları düzeltilir, yemekhanede yemeğini yedikten sonra tabağı taşınır, çoğu zaman okul kıyafetleri ütülenirdi. Sonraki dönemlerde 'hizmet abileri'de dadanmıştı yurda. Bu abiler, Celal Bayar Üniversitesi öğrencileriydi. Onlarla yıldızım pek barışmadı ama yine de içimizdeydiler artık. Biz de, her vatan evladı gibi faşizmin ve İslamcılığın tadına varıyorduk böylece. Ya bunlardan birisi değilseniz ne olurdu? Bunun mümkün olmadığını şöyle anlatabilirim. Yurt başkanı seçersiniz. Bu başkan, genel olarak Nizam-ı Âlem Ocakları reisi olur. Bu olgunun nedenini sonradan anladım. Manisa'nın merkez köylerinden gelen ve kendilerini Yunt Dağlı olarak adlandıran grup, Ülkü Ocakları'na takılırdı ve neredeyse hepsi hafızdı. Manisa, Karaköy Kuran Kursu'nun rahlelerinden geçmişlerdi. Merkezi sistemi ve ortodoksiyi temsil ediyorlardı. Merkez ve periferi ilişkisi içinde, periferiden olanlar, merkezi olanlara bilinçsiz bir şekilde üstünlük kurmuştu. İlginç bir şekilde periferiden hiç hafız yoktu. Gerçi hepimiz, kendimizi Sünni sanıyorduk ama neredeyse hiç alakamız yoktu. Annelerimiz babalarımız eskiden mezarların üzerine buğday, arpa koyuyordu; şimdi ise elma, portakal ve şeker koyuyor. Dini gelişimimizi pazardaki meyve ve şeker çeşitliliğinin artışı belirliyordu. Kabaca yurdun çarkından kurtuluş yoktu. Bu çark, Herman Hesse'in *Çarklar Arasında* anlattığı soyutluğa benzemez, tuttuğumuz zaman elimizde kalacak kadar somuttu yaşadıklarımız. Soyut olanı anlamca aşan, bir somutluktu bu.

Yurt başkanı, altı yedi tane olan mütalaa salonlarının başkanlarını belirler. Kimi belirleyeceği baştan bellidir. Kendisine itiraz etmeyecek birisini seçer ve böylece istediği an, mütalaada konuşanlar listesinde adı olanları dövebilme özgürlüğüne sahip olurdu. Analojik olarak bakıldığında çok şey çıkarılabilir buradan. Bu duruma yurt başkanının yaverleri de katılırdı ve tören başlardı. İnsan eti yeme töreni ama daha çok 'iç yamyamlık' gibi. Anlamak için görüp geçirmeye, anlatmak içinse William Golding ve Joseph Conrad'a ihtiyacımız var. Kimimiz,

mütalaa başkanı olmaya can atardık, hiç değilse mütalaada dayak yememek için. İşin kötüsü başkan olursanız, size de dayak yetkisi verilir ve kendi yatakhane, hatta sınıf arkadaşınızı tokatlamak zorunda kalırsınız.

Mütalaa ederek öğrendik her şeyi ve bu dünyada anlatılamayacak tek şeyin tecrübe olduğunu anladık. Kişileştirilmemiş doğaüstü bir güçle cebelleşirken, toplum dışı kaldık ve birbirimizi yedik aslında. Uygun olanlarımız hayatta kaldı, zayıf olanlarımız ise sonuna kadar bu zulmü yaşadılar.

VI. Cenabetler İçin On Beş Dakika Sıcak Su

Burayı anlatıp, anlatmama konusunda çok düşündüm ama anlatacağım. 1998 senesinde, bizim altıncı sınıfa başladığımız tarihte işler biraz yolunda gibiydi. Yemeklerde kısıtlamaya gidilmiyor, akşamları ve sabah ezanından önce on beş dakika sıcak su veriliyordu. Banyo yapabilmek için yurdun zemin katında bulunan ve yaklaşık on kurnası olan banyonun önünde sıraya geçiyorduk. Öncelik, liseli abilerimizindi. Tabii onlar banyo yapıp çıkıncaya kadar on beş dakika geçiyordu. Biz de ya banyo yapmadan geri dönüyor ya da soğuk suyla yıkanıyorduk. Neden on beş dakika olduğunu düşündük ve bir cesaretle sorduk. "Su öncelikle cenabetler içindir, onlara da on beş dakika yeter" diyorlardı. Banyo önünde, "ben de cenabetim abi girebilir miyim" cümlesini duymak uzak ihtimal değildi artık. 2000'den sonra, kaloriferler yanmaz oldu ve sıcak su neredeyse hiç verilmemeye başlandı. Bizim çözümümüz ise, özellikle kışın şuydu: on, on beş kişi toplanıp banyoya iniyorduk, ilk önce bütün çeşmeleri açıp kurnaları dolduruyor, sonra nefesimizi tutup birbirimize taslarla su fırlatıyorduk. Aslında su savaşı yapıyormuş gibi yapıp, yıkanıyorduk. Sonraları bir hortum bulduk ve işi eğlenceye döndürdük. Bir kişi hortumun başına geçip su fışkırtıyor, biz de karşısında toplanıp hoplayıp zıplıyorduk ki, üşümeyelim. Bu sayede Manisa'daki bütün hamamların yerini öğrendik. Şükür ki yaşıyoruz, şükür ki anlatıyoruz.

VII. Yurt ve Çevresi

Vakıflar Öğrenci Yurdu, Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi yani nam-ı değer 'sarı bina' ile aynı sokakta, Devlet Hastanesi'ne, istasyona ve en önemlisi de okullarımıza çok yakındı. Arkasında küçük bir toprak saha vardı ve bütün zamanımız neredeyse orada geçerdi. Özellikle hafta sonu, yaz-kış fark etmez sabahtan akşama kadar top oynardık. 'Geleneksel' bir yurt çocuğunun, en iyi bildiği şeylerden birisi de top oynamaktır. Çocuksan ve bu dünyada halay başı olmak istiyorsan eğer, bir futbol topun olmalı. Ayakkabı mevzuna girmiyorum bile. Sadece, öğle yemeği zili çaldığında içeri girerdik.

Bakkalıyla, kahvecisiyle ve mahallenin yerlisi olanlarla hiç sorun yaşamadık. Bize alışmışlardı ve benimsemişlerdi sanki. Bakkal sürekli ucuz şeyler bulundururdu. Açık bisküvi, gofret ve bardak ölçüsüyle çiğdem satardı. Dört yıl boyunca bizden birine bağırmayı bırakın, ters baktığını bile görmedim. Kahvehane çalışanları için biraz sorunduk ama onlar da idare ediyordu. Maçlar şifreli kanalda yayınlandığı için, kahvehanenin camından maç izlemeye çalışırdık ve etraf bi-

zimle dolardı. Bazen dayanamayıp, "çocuklar bari kapının ağzını açık bırakın" diyorlardı.

Bulunduğumuz sokakta, en büyük bina yurttu ama giderek tek katlı evlerin yerlerini apartmanlar alıyordu. Sokağa ve mahalleye yeni taşınanlar bizden pek hoşlanmadılar ve bize alışacağa da benzemiyorlardı. Bu durumun örneğini en kırıcı şekilde yaşadık. Yeni taşınanlar mahallede düğün yapacaklardı ve bizim pencereden o düğüne bakacağımızı düşünmüş olmalılar ki, idare ile görüşüp bir çözüm buldular. Hepimizi, en alt kattaki televizyon odasına doldurdular ve pencereleri perdeyle kapatmaları yetmiyormuş gibi, dışarıdan da çarşaflarla örttüler. Bunun kafamızda nasıl bir yarılmaya neden olduğunu hatırlamıyorum, ancak bütün olayı ayrıntısıyla hatırladığıma göre, bende derin bir iz bırakmış. O zaman iktidarsız kelimesinin ne kadar kapsayıcı bir kelime olduğunu bilsem, direkt bu kelimeyi kullanırdım herhalde. Daha sonra, garip bir olay yaşadık. Bir gece saat 3'te Ayı Usta hepimizi uyandırdı. Tabii gene döverek. Uykuda dövülmek! Nasıl çıldırmadık hâlâ aklım almıyor. Koridora toplandık. Ayı Usta, durmadan "hangi orospi çocigi yaptı" diye bağırıyor, gözüne kestirdiği birini tutup "domal lan gavur çocigi" deyip elindeki 'baba' ile vuruyordu. Uykulu gözlerle ne olup bittiğini anlamaya çalışırken, durum belli oldu. Bir arkadaşımız, yeni aldığı lazerli anahtarlığın heyecanı ile olsa gerek, uyuyamamış ve yoldan geçen birkaç kişiye doğru tutmuş. Bu kişiler, homo sapiens sapiens türünün bir üst evresi olacaklar ki, bu duruma dayanamamışlar ve hemen şikâyeti basmışlar. Her şey biter ihbarcı vatandaş bitmez. Sonunda sövgü ve sopa seremonisi bitti, biz yataklarımıza döndük. Vatandaşlarımızın 'biricik' haysiyetleri kurtulduğu için hepimiz mutluyduk. Lazeri tutan bulunamadı ama kimse de ona kızmadı. Çünkü, olay dramatik olmaktan çıkmıştı artık. Gülerek, bağırarak ve kangıyıp-küngüyerek yatakhanelerimize döndük. Ayı Usta'nın egosunu tatmin etmiş olmanın iç huzuruyla, devlet anamızın ıscacık yatağına yüzüstü kendimizi bıraktık ve bu dünyada olmayan yerlerin rüyasına daldık.

VIII. Son Olarak Biz

Biz 'yurt çocukları' hastalandığımızda kendimiz hastaneye gittik, elbiselerimizi kendimiz yıkadık, sosyal hayatı kendimiz öğrendik, devlet işkencesiyle başa çıkmayı tecrübe ettik ama çoğumuzun öğrenemediği tek şey, aile olmak.

Şimdilerde, yurtlarla ilgili haberleri irkilerek okuyor ve izliyorum. Tecavüzler ve daha nice kötülükler. Biz, Vakıflar Yurdu'nda ve devlet pansiyonlarında bu anlatmaya çalıştıklarımı yaşadıysak eğer, Yetiştirme Yurtlarındaki çocukların durumu hepten tartışmaya açıktır.

Grup Toplantı Tutanaklarında Demokrat Parti

Gülizar Beril TEKSOY

Demokrat Parti Meclis Grubu Toplantı Tutanakları (Meclis Grubu Müzakere Zabıtları), Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden başlayarak, 1960 askeri müdahalesine kadar Meclis Grubu'nda yaptığı toplantıların tutanaklarıdır[1]. Söz konusu tutanaklar TBMM Arşivi'nde mikrofilm olarak yer almaktadır. Toplam 305 adet olup, 1950 öncesine ait tutanaklar arşivde bulunmamaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca bir partinin elde bulunan tek Meclis Grubu toplantı tutanakları Demokrat Parti'ye aittir.[2] Bu nedenle Demokrat Parti tarihi çalışılırken başvurulması gereken en önemli birinci el kaynakların başında gelmektedir. Ancak bu Grup Toplantı Tutanakları önemi tarihçiler tarafından çok da kullanılan belgeler değillerdir.[3]

Tartışılan konular genellikle siyasal ve ekonomik gündemlere paralel konular olmuş olsa da mikro ölçekli konuların da masaya yatırıldığı görülür. Tutanaklar bir yandan o dönemin siyasi konjonktürünü yansıtırken, diğer bir yandan parti

---

[1] İlk tutanak tarihi 28 Mayıs 1950, son tutanak 29 Nisan 1960.

[2] Diğer partilerden sadece CHP'nin 1924-1925 yıllarına ait toplantı tutanakları bulunmaktadır. Bu tutanaklar, Yücel Demirel ve Osman Zeki Korur tarafından yayına hazırlamış ve Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından 2002'de basılmıştır.

[3] Bunun istisnai örnekleri olarak bkz.Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1950)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, Bülvin Albayrak, *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefetin Gelişimi ve Sonuçları (1946-1960)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayınlanmamış YL tezi, Ankara, 2004, Beril Yaşar Teksoy, *Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)*, DEÜ SBE yayınlanmamış YL tezi İzmir, 2010.

içi demokrasinin işlerliği ile ilgili de ipuçları vermektedir. 1950-1960 arası Demokrat Parti'nin yaptığı bu toplantılar, Demokrat Parti'nin iktidar partisi olması itibariyle hem parti politikalarının, hem de hükümet politikalarının arka planını oluşturması bakımından önemlidir.[4]

Parti grupları, parti içi hareketliliğin ve gerginliğin başladığı ve geliştiği ortam olarak belirleyici bir konuma sahiptir[5]. Demokrat Parti'de de bu durum geçerliliğini sürdürmüştür[6]. Bu bakımdan milletvekilleri arasındaki huzursuzluklar, husumetler ve parti içi demokrasinin işlerliği de bu tutanaklardan çıkartılabilir.

Demokrat Parti Grubu'nda yaşanan huzursuzluklar, ya milletvekillerinin kendi aralarında ya da Parti Grubu ile merkez arasındaki çatışmalardan kaynak-

[4] Fakat, yapılan her Meclis Grubu Toplantısı'nın tutanağının arşive geçmediği görülmektedir. Bunlardan en göze çarpanı 29 Kasım 1955 tarihli tutanaktır. Bu tutanağın içeriğiyle ilgili bilgi aşağıda verilmiştir.

[5] Aydemir, parti gruplarının önemi şöyle açıklar; "Demokratik partilerde iç gerginliğin harekete geldiği ve geliştiği ortam, genel olarak parti gruplarıdır. Parlamentoda partilerin siyasi okulu ve imtihan arenası parti gruplarıdır. Bu gruplarda parlamento adamları pek çok şey öğrenirler. Hem kendini göstermek hem parti içinde yollarını açmak imkanı bulurlar. Bir gün herhangi bir iktidar parlamento kürsüsüne veya halkın karşısına o güne kadar adı pek işitilmemiş birini bir vekil olarak çıkarırsa bu demektir ki bu adam parti grubunda kendini göstermiştir. Yeni işine ehliyetini ispat etmiştir." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 234.

[6] Kuruluş aşamasından beri iç gerginliği devam eden Demokrat Parti ilk bölünmesini 1948'deki ikinci kongresinde yaşadı. Bu kongrede Müstakil Demokratlar Grubu, Öz Demokratlar Grubu gibi isimler altında beliren ayrılıklar, iktidar dönemi boyunca çeşitli şekillerde devam etti.

lanmaktaydı. 1950-1954 arasında, iç gerginlikler bir şeklide idare edilirken, 1954'ten sonraki dönemde partinin çok büyümesi, siyasal ve ekonomik olarak da huzursuzlukların artması nedeniyle bu gerginliklerin tolere edilmesi zorlaştı.

İlk üç dönemde, Menderes'in partiye olan hakimiyetinin sınırlı kalması, parti içindeki muhalif grubun kendilerini daha rahat ifade edebilmelerine olanak sağladı. 1954 seçimlerinde elde edilen başarı Menderes'in parti içi gücünü arttırdı. Ancak bu durum parti içindeki anlaşmazlıkların daha da artmasına ve yaşanılan gerginliklerin daha uzun sürede ve daha zor bir şekilde atlatılmasına neden oldu.

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Adnan Menderes üzerindeki etkisi çok fazlaydı. Bayar, özellikle 1954 seçimlerinden sonra muhalefete karşı daha acımasızdı. Kendi deyimiyle "*ince demokrasiye paydos*" politikasını bu dönemden itibaren yoğun bir şekilde hissettirmeye başladı. Menderes ise Bayar'a nazaran daha ılımlı görünse de, özellikle 1954 yazında kanunlaştırılan muhalefete şiddet tedbirlerini, Meclis Grubu'nda ve TBMM'de gösterdiği büyük gayretle çıkarabilmişti.[7]

Toplantılarla ilgili tutanak kayıtlarında gözlemlenen bir durum da, özellikle Demokrat Parti'nin ilk iktidar olduğu yıllarda milletvekillerinin bu toplantılarda daha açık yüreklilik ve cesaretle gerek partiyi, gerekse hükümeti eleştirebilmeleriydi. İktidara geldikten sonra yapılan ilk üç Meclis Grubu toplantısında, Demokrat Parti'nin ilk kongrelerinde olduğu gibi uzun konuşmalara ve çok sık eleştirilere rastlanılmaktaydı. Bu durum üzerine Ekrem Hayri Üstündağ başkanlığında toplanan İdare Heyeti, üçüncü defa toplanılan Grup toplantısında önlem almak durumda kaldı. Böylece, yapılacak olan Grup toplantılarının, tespit edilen program doğrultusunda işlemesi kararlaştırıldı.[8]

Birinci Menderes Hükümeti, Meclis Grubu'ndan 245 olumlu oy alırken, 163 milletvekili bu oylamaya katılmadı. Katılmayanların önemli bir kısmı Menderes muhalifi milletvekiliydi.[9] Program hükümetin kurulmasından birkaç gün sonra Parti Grubu'na okundu. Programın okunduğu bu toplantıya, Başbakan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve İnönü'ye yönelik şiddetli hücumlarla başladı.[10] Ardından elliden fazla milletvekili söz aldı. Bunlardan bazıları programın eksik yanları üzerinde dururken, bir bölüm milletvekili de programda yer alan bazı görüşlere karşı çıktı.[11]

İlk dönem, Menderes'in partiye kendini kabullendirmeye çalıştığı dönem olarak da kabul edilebilir. Menderes bu dönemde henüz parti üstündeki hakimiyetini tam olarak kuramadığı için eleştirilerin de tek odağı olmamıştı. Söz konusu

---

[7] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasi Yokuş Aşağı, 1954-1957*, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s. 27.
[8] D.P. MGMZ, 20.06.1950.
[9] D.P. MGMZ, 20.06.1950.
[10] Cihad Baban, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 143.
[11] Albayrak, *a.g.e..*, s. 185.

dönemde, milletvekilleri[12], Meclis Grubu'na verdikleri sorular ve yaptıkları eleştirilerle, Bakanların, kayıtsız şartsız bir otorite olamayacağını göstermişlerdi.

Bu örneklerden biri Tekirdağ milletvekili Zeki Erataman'ın, Grup olarak aylardır hükümetin iç ve dış çalışmaları hakkında bilgi alamamaları ile ilgili önergesi idi. Hükümet çalışmalarını, basın ya da Demokrat Parti kongre nutuklarından öğrendiklerinden şikâyet eden milletvekili, amaçlarının çalışmalarını millete ve seçim bölgelerine doğru aksettirme kaygısı taşımakla ilgili olduğunu ve bu nedenle parti içindeki çalışmalardan daha fazla haberdar olmaları gerektiğini belirtiyordu[13]. Bunun üzerine yapılan Grup toplantısında, hükümetin yapılan işler hakkında belirli zamanlarda Grubu aydınlatması teklif edilmişti ve hükümetin iki ayda bir Gruba izahat vermesi karara bağlandı.[14]

1950-1954 yılları arasındaki dönemde tartışılan konular dönemin sosyoekonomik konjonktürünün görece sorunsuz olması itibarıyla da daha mikro ölçekliydi. 1950'lerin sonlarına doğru Grup içindeki anlaşmazlıklar artmaya başladı.[15] 1951 yılı da Demokrat Parti açısından pek olumlu başlamadı. Hükümet ve Demokrat Parti Genel Merkezi bu dönemde Parti Grubu ve yerel teşkilatlarda ortaya çıkan problemlerle uğraşmak zorunda kaldı. Özellikle, iktidar olduklarını ama muktedir olamadıklarını düşünen milletvekillerinin, hükümetin vaatlerini yerine getirmediğine dair şikâyetleri ve muhalefet karşısında uygulanan politikalar, Demokrat Parti Grubu'nda, hükümete karşı bir parti içi muhalefeti ortaya çıkardı.[16]

---

[12] Metin Toker 1950-1954 Meclisinin DP Grubunun başlıca dört çeşit milletvekilinden oluştuğunu söyler; "Bunların ilki bir önceki Meclisten gelenler… Dört Kurucu ve Hasan Polatkan, Kemal Zeytinoğlu, Kemal Özçoban gibi... İkincisi 1946-50 arasında bölgelerinde çetin demokrasi mücadelesi vermiş, kendilerine çok baskı yapılan zaferi dişleri tırnaklarıyla kazanan yerel yöneticiler. Bunlara örnek olarak Balıkesir'den Sıtkı Yırcalı-Esat Budaklıoğlu çifti. Bir üçüncü takım, o yörenin iyi okumuş, iyi yetişmiş, dil ve dünya bilen gençleri; Hayrettin Erkmen, Fethi Çelikbaş bu örnekler arasında sayılabilir. Bir de Genel Merkez'den kendilerine adaylıklarını koymaları için ricada bulunan şahsiyetler vardır; Halil Özyörük ve Kazım Taşkent. Bir de sokaktan derlenenler vardı. Tüm bu özellikler 1950-1954 döneminde Demokrat Parti Meclis Grubunun eğilim ve davranışlarında çok önemli rol oynadı." Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrat Parti'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s. 27.

[13] BCA Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 44.265..7.

[14] D.P. MGMZ., 14.11.1950.

[15] Metin Toker, Demokrat Parti Grubu içindeki huzursuzluğu iki ana sebeple açıklamaktadır; "Bunlardan ilki, grup içinde kendilerini bakanlığa herkesten daha çok layık gören milletvekillerinin bulunuyor olmasıydı. Bunlar haklarının yenildiği inancındaydı ve bundan dolayı muhalif görüntüdelerdi. Sesleri yükselirse göze çarpacakları düşüncesindelerdi. Bir de bölgelerinden kuvvetli gelmiş; örgütlerine egemen, tekrar seçilmek için Genel Merkezin desteğine ihtiyaç duygun milletvekilleri de bulunmaktaydı, ki bunlar partinin yönetilme tarzından memnun değillerdi. Grup, kurucular ve özellikle Başbakan tarafından gereği kadar önemsenmemekteydi. Bir nevi el kaldırma mekanizması olarak görülmekteydi. Parti içi demokrasi kaybolma yolundaydı. Bir sulta korkusu hissedilmekteydi." Bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasi Yokuş Aşağı, 1954-1957*, Bilgi Yay., Ankara, 1991.

[16] Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998, ss.78 -79.

1951'de DP Genel İdare Kurulu toplantısı. Ayaktakiler: Menderes, Kemal Özçoban, Kamil Gündeş, Refik Koraltan, Samet Ağaoğlu. Oturanlar: Fuat Köprülü, Nuri Özsan, Celal Bayar, İhsan Şerif Özgen (*Tarih ve Toplum*, Mayıs 1988, Sayı 53)

Tüm bu huzursuzluklara rağmen İkinci Menderes Hükümeti'nde, Menderes'in partideki tek adam olma çabalarının bir oranda karşılığını aldığını, yükselen güvenoyu rakamlarından çıkarmak mümkündür[17]. 2 Nisan 1951 tarihli Meclis Grubu toplantısında, Menderes Hükümeti Grup'tan 311 olumlu, 61 olumsuz oy alarak parti içindeki hakimiyetini arttırmıştı[18]. Buna rağmen Grup'ta Menderes'e eleştiri sesleri duyuluyordu. 29 Mart 1951 tarihli Grup toplantısında, Menderes'in yeni hükümetle ilgili olarak vekillerle fikir alışverişinde bulunmaması ve Kabine'de Bakanların işlerine fazla müdahale etmesi, Meclis'in açılışına kısa bir

[17] Menderes'in parti içindeki hakimiyetinin bu dönem artmasıyla ilgili olarak Feroz Ahmad şu yorumda bulunmaktadır: "Menderes, parti içindeki güç yapısını hesaba katmadan ilk kabinesini kurdu. Bu, parti içi muhalefet, kabine dışı bırakılan önde gelen D.P.'liler tarafından pekişmeden önce, düzeltilmesi gereken bir hataydı. Yılın sonraki aylarında Menderes hoşnutsuzlukları zayıflatmak için tasarlanan birçok önemli değişiklik yaptı. (Samet Ağaoğlu'nun devlet bakanlığı ve Başbakan yardımcılığına getirilmesi, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun Marshall yardımlarından sorumlu devlet bakanlığına getirilmesi, Köymen'i Bayındırlık bakanlığına getirilmesi… Bu değişikler, bunlar gibi nüfuzlu politik şahısları etkisizleştirerek Menderes'in parti içindeki konumunu daha da güvenli hale getirdi. Özellikle Karaosmanoğlu kişiliği itibariyle Menderes'e meydan okuyabilecek yapıdaydı. Samet Ağaoğlu da hükümeti eleştirebilir bir konumda olduğu için kabinede bulunması gereken isimler arasındaydı. Kabineden uzaklaştırılan diğer kişiler (Başman, Belger ve Belen) Menderes açısından çok bağımsızdılar fakat hükümet dışında hiçbir tehlike oluşturamazlardı. Yılın sonlarına gelindiğinde Menderes'in parti içindeki konumu sağlamlaşmış görünüyordu." Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 174.

[18] Açık oylama yapıldığı için bu rakamlar gerçek muhalif sayısını yansıtmayabilir.

zaman kala Hükümeti kurmaya çalışması yoğun eleştirilere neden olmuştu.[19] Özellikle Zonguldak milletvekili Hüseyin Balık'ın şu sözleri Grup toplantısında büyük coşkuya neden oldu:

> Bugün Demokrat Parti Hükümeti hakkında realiteden doğan fikirleri söylemek zorundayız. Acı ile söylemek lazımdır ki, Hükümetin programı hakkında bir tek kelime ifade etmek istemiyoruz, fakat programsızlık içinde yürümek, böyle bir yolda yürümek acıdır. Bugün 14 Mayıs'ta elde edilen büyük nimetlere bir fenalık olursa, bu fenalık ancak bizim içimizden gelebilir. Biz açık söyleyemezsek, o vakit kendi kendimize partiyi yıkmış oluruz.
>
> Sözle icraat arasında uzun bir mesafe bulunmaktadır. Sözlerden icraat mevkiinde bulunan sayın arkadaşlarımızın bulundukları mesafeyi ölçmeye imkan bulamadık. Bunu birçok arkadaş biliyor. Bunlardan ızdırab ve üzüntü duyuyorum.[20]

Tüm bu olumsuzluklar üzerine, Grup İdare Heyeti, 4.12.1951 tarihli Meclis Grubu toplantısında Grup içi çalışmalarına dair talimatname yapılmasına karar verdi. Talimatname, Parti çalışmalarının nizamname ve programa uygun olması ve yapılan çalışmaların verimliliğini arttırmak amacıyla hazırlanmıştı. Bu talimatname Grup'ta çok ağır eleştirilere maruz kaldı ve uzun süre tartışıldı. Bunun üzerine Grup Başkanı Refik Şevket İnce talimatnameyi şu şekilde özetlemek zorunda kaldı:

> …ne tüzükte mevcut bir hükmü, ne de sizin tarafınızdan verilmiş bir karara hitaben bu hazırlığı yapmış değiliz. Ancak bunu aramızda parti işlerinin daha muntazam, daha alakalı ve daha mazbut bir halde yürüyebilmesini temin için kendi düşüncelerimizi size arz etmek üzere yapılan tecrübelerden ve aldığımız ilhamlardan istifade ederek muvafık bulunduk. Binaenaleyh sunduğumuz mesele bir ifayı vazifeden mütevellid bir kararlar yekünü değil belki sizlerin huzurunda görüşülmesi lazım bir mebdeler yekünü olarak, birer başlangıç müzakereleri yekünü olarak takdim ediyoruz. Ondan dolayıdır ki bu bahislerin müzakeresi esnasında bütün arkadaşların her şeyden evvel bizim hüsnü niyetimize hukuk ve nizam perverliğimize taarruz etmeyeceklerine inanarak ancak beğenilmeyen noktalarda da kah dirayetimizin noksanlığından, kah şu veya bu türlü düşüncelerimizin noksanlığından neşet edecek aksak hususlarda bizi ikaz etmelerini rica ederiz. Fakat bize asla Demokrat Milletvekili sıfatıyla haiz olduğumuz hukuku tecavüz ettiğimiz şeklinde bir şaibe ileri sürülemez. Hatalarımızı tahsis ederseniz sizinle beraber reye iştirak ederiz. Yoksa bi-

---

[19] D.P. MGMZ, 29.03.1951. Bu milletvekillerden göze çarpan isimler Sadri Maksudi Arsal (Ankara), Hüseyin Balık (Zonguldak), Burhanettin Onat (Antalya), Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun), Kazım Arara (Çankırı), Ferit Alpiskender (Diyarbakır), Bu milletvekilleri red oyu vereceklerini açıkça beyan ederken, ilk kabinede Devlet Bakanı olarak görev alan Refik Şevket İnce bu toplantıya katılmadı.

[20] D.P. MGMZ, 29.03.1951.

zim mebusu cendere içine almak gibi bir niyetimiz bulunmadığına şüphe yoktur.

Verdiğimiz talimatname tasarısı veya çalışma projesinin esbabı mucibesini yazmaya lüzum görmedik.[21]

Ancak İdare Heyeti'nin tüm çabalarına rağmen bu talimatname Grup tarafından reddedildi.

Menderes, iki hükümet arasında geçen bu zaman diliminde parti içindeki yerini sağlamlaştırmaya çalıştı. 1951 yılında yaşanan huzursuzluklar atlatıldıktan sonra geçen iki senede Demokrat Parti, gerek parti içi, gerekse halktan aldığı destek ile altın yıllarını yaşadı.

Menderes'in parti içinde tek adam olacağına dair ilk belirtiler 14.06.1952 tarihli Grup toplantısında yaşandı. Partinin önde gelen isimlerinden ve aynı zamanda Grup Başkanvekili olan Refik Şevket İnce, partiden istifa edeceğini açıkladı[22]. İnce, Menderes'e yazdığı mektupta, istifa gerekçesini hükümetin Gruba karşı takındığı hareket tarzı olarak göstermekle birlikte, Grubu, her ne koşulda olursa olsun partiyi müdafaa ile yükümlü bir organ olarak kabul ediyordu. Söz alan birçok milletvekili, buna yanıt olarak, Grup Başkanvekilinin hakaretlerini çok ağır bir şekilde eleştirmişlerdi. Hatta toplantı sonunda pek çok önerge verilmiş, bunlar içinde Müfit Erkuyumcu'nun önergesi ezici bir çoğunlukla kabul edilmişti. Önergede, milletvekilleri, İnce'nin ileri sürdüğü iddiaları yeni öğrendikleri ve Grubun bu iddialara asla katılmadığı yazılı idi. Grup, bu teklifi oy birliği ile karara bağladı.[23]

Grup toplantılarında Demokrat Parti'nin iktidar dönemi boyunca, Meclis gündeminde, demokratik olup olmadığı hararetle tartışılan kanun tasarıları da bulunmaktaydı.[24] Bunların nasıl meşrulaştırıldığı Meclis Grup Toplantı Tutanakları'nda açıkça görülmektedir. Bu şekildeki oturumlarda, çoğunlukla milletvekilleri arasında fikir birliği olmuş ve hatta muhalefete karşı ortak cephe alınmıştı.

Ezanın Arapça okunma yasağının kaldırılması bu kanunlara örnek olarak verilebilir. Bu yasa, Meclis Grubu'nda fikir ayrılığı olmadan kabul edildi. Başbakan Grup toplantısında Arapça ezan okunmasını yasaklayan yasanın

---

[21] D.P. MGMZ, 4.12.1951.

[22] Refik Şevket İnce, Demokrat Parti'de o güne kadar parti içinde ağırlığı olan hatta parti hakimiyetinde Menderes'e rakip olabilecek bir konuma sahipti. Fakat yukarda değinilen olay İnce'nin partideki sonunu getirdi. Cihad Baban bu konuyu şöyle açıklıyor; "1946'dan 1960 yılına kadar süren Demokrat Parti'nin 14 yıllık tarihi, aynı zamanda Menderes'in bu partide tek adam olmaya doğru yaptığı savaşların tarihidir. Demokrat Parti iktidar olduktan sonra ilk harcanacak isim, partinin kurulmasında büyük emeği geçen Refik Şevket İnce olacaktı." Baban, *a.g.e.*, s. 144.

[23] D.P. MGMZ, 14.06.1952.

[24] 1951 ve 1954'te yapılan memur tasfiye hareketi, Arapça ezan yasağının kaldırılması, İspat Hakkı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası, Basın Yasası, Siyasi Partilerin seçimlere ortak liste halinde girmelerini yasaklayan yasa, Üniversite yasası, Tahkikat Komisyonunun kurulması.

"bugün için geçersiz olduğunu" belirterek "laikliğe de münafi bulunduğunu bununla birlikte ezanın tam olarak Türkçeleştirilemediğini ve bunun yapılmasının uzun zaman alacağını" açıkladı.[25] Ardından söz alan Sadri Maksudi Arsal "ezan hakkındaki kararın geçici bir tedbir olarak alındığını bunu Atatürk inkılabına bağlama teşebbüsünün yersiz olduğunu" belirtti. Yine aynı toplantıda söz alan Afyon milletvekili Kemal Özçoban "cumhuriyete kavuştuktan sonra idareyi ellerinde tutanlar bu memleketin gerilemesinin münhasıran İslam dininin memleketi kötü yollara sevk edeceği, bir takım kötü neticeler vereceği yolunda hayli sakim yollara gitmişlerdir. Hepimiz bu dinin Saikleriyiz. İslam dini hiçbir zaman bu memleketi kötü yola sevk eden bir din değildir." demekteydi.[26] Anlaşıldığı gibi Menderes'in Ezan'ın Arapça okunmasını kaldırması, Demokrat Parti milletvekilleri tarafından da destek gördü.

Yine Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk yılda Grub'a sunduğu bir diğer konu Halkevleri'nin kapatılması ve CHP'nin mallarına el konulması, Parti Grubunda oy birliği ile kabul edilmiş olan yasa tasarılarıdır. Daha önce sinyalleri verilmiş olmasına rağmen ilk defa 12 Aralık 1950 tarihinde Grup toplantısında gündeme gelen bu konular, Gruptakiler tarafından çok destek görmekle beraber hararetle tartışılmıştı. Tartışılan konular özellikle CHP'nin bu malları haksız olarak edindiği ve bu malların en iyi şekilde nasıl değerlendirilebileceği üzerine idi. Bunlarla ilgili olarak Menderes, Grupta yaptığı konuşmada "CHP'nin elindeki mülklerin ikinci kaynağını halkevlerinin oluşturduğunu, bu kurumun giderlerinin hazine tarafından yapıldığını ve bu nedenle bu tahsisisin batıl olması gerektiğini" vurgulamıştı. Bu konuda tek muhalif ses Zonguldak milletvekili Muammer Alakant'tan yükseldi. Halkevleri ile ilgili olarak "kültürel hizmet ifa etmek üzere, birer tesis haline getirilerek bunlara bütçeden para ayrılmasının ve özerk kurumlar halinde çalışmalarının yararlı olacağı" üzerindeki görüşleri Menderes'in tepkisine neden oldu[27]. Diğer vekiller sırayla söz alarak Başbakan'ın fikirlerine katıldıklarını beyan ederek, görüşlerini destekleyici kanıtlar da sunmaya çalıştılar.[28] Halkevlerinin kapatılması takip eden aylarda olduysa da, CHP'nin mallarının elinden alınması ile ilgili kanun ise 14 Aralık 1953 tarihinde kabul edildi.[29]

1954 yılında yapılan memur tasfiye hareketi de yasalaştırılmadan önce, Meclis Grubu'nda çok tartışılmasına rağmen Menderes'in büyük çabalarıyla, oy çokluğu

[25] D.P. MGMZ, 13.06.1950.

[26] D.P. MGMZ ,13.12. 1950.

[27] D.P. MGMZ, 12.12. 1950.

[28] Ankara milletvekili Hamit Şevket İnce, CHP'nin mal varlığı ile ilgili araştırma yaptığını, bu partinin elinde 790 tane taşınmaz mal olduğunu iddia etmişti. Remzi Oğuz Arık ise CHP'nin tasarrufunda 250 milyon liralık mal bulunmasını eleştirmişti.

[29] Bu kanunun Grup'ta gündeme gelmesinden üç sene sonra kabul edilmesinde bazı önemli nedenler bulunmaktadır. Bunların başında CHP'nin 1954 seçimleri öncesi Millet Partisi'ni destekler bir tutum içine girmesi, 1954'te yapılacak olan genel seçimler öncesi CHP'yi mali açıdan güçsüz bırakmak, 1951-1953 arasında dış politikada yaşanan önemli gelişmeler ve Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarda bu tip kanunları üst üste çıkartarak çok tepki çekmek istememesi gelebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Albayrak, *a.g.e.*

ile kabul edildi. Hatta bu konu, alınan tasfiye kararının geç kalınmış olması itibariyle, milletvekillerinin kendi aralarında da anlaşmazlık yarattı.[30] Yasanın çıkmasını savunan milletvekilleri, bunu memurların CHP lehine propaganda yapması, hatta bu nedenle halkı dövme girişimlerinde bulunduğu sebebine dayandırırken özellikle halkevlerinde yetiştirilen memur kesiminin tasfiye olması konusunda hemfikirdi. Diğer bir grup milletvekili ise "yasa tasarısının gereksiz olduğunu, partizan görünümlü ama kalifiye olmayan memurların bu durumdan faydalanabileceğini" savunarak eleştiride bulundular. Bu tenkidin ardından Menderes uzun bir konuşma yaptı ve eleştirilere şu şekilde yanıt verdi:

> Bizim hazırlamakta olduğumuz kanunda memuru alma hakkı vardır, memuru çıkarma hakkı yoktur. Fakat dosyası ne olursa olsun bu memlekete hayrı dokunmazsa işten çıkarılacaktır. Devlet memurlarının kafasına bu girdiği andan itibaren yepyeni bir ruh hakim olacaktır. Hiç kimseyi işten çıkarmaya gerek kalmadan bu iş yürüyecektir.[31]

Bu tasarı Meclis'ten 3.7.1954 tarihinde geçti[32]. Menderes'in parti içindeki hakimiyeti tüm muhalif seslere rağmen bir kere daha hissedilmiş oldu.

Demokrat Parti 1954 seçimlerinden sonra elde ettiği sonuçların etkisiyle bu iktidar döneminde kendisine muhalefet eden bütün unsurları ortadan kaldırmaya çalıştı. Bunlardan bir diğeri ise 1954 seçimlerinde kendisine oy vermeyen Kırşehir'in ilçe yapılması ile ilgili olarak hazırladığı yasa tasarısıydı. Bu yasa Grup'ta ciddi bir engelle karşılaşmadı. Hatta tasarıyı bazı milletvekili ve Bakanlar hararetle bir an önce yasalaşması için desteklediler.[33] Yasayla ilgili olarak çıkan tek muhalif ses Ekrem Alican'a aitti. Ekrem Alican konuyla ilgili olarak şunları söyledi:

> Nevşehir il olmaya layıkmış, o il olunca Kırşehir ilçe olacakmış. Bunlar laftır. Hakikat şudur ki bundan sonra Anadolu'daki il ve ilçeler sandık başında gözlerinin önünde Kırşehir'in başına gelenler bulunduğu halde gidecek. Bir kılıç tepelerinde sallanıp duracak.[34]

Alican bu sözleriyle Grup'ta dikkat çekse de yasanın çıkartılmasına engel olabilecek bir çoğunluk sağlayamadı. Ve yasa 30 Haziran 1954 tarihinde Meclis'ten geçti[35].

---

[30] Bu yasayla ilgili olarak milletvekilleri iki gruba ayrıldılar. Bir kısım milletvekili kanunun derhal çıkarılmasını, diğerleri işin aceleye getirilmemesini istiyorlardı. Yeni kanuna göre siyasete karışan ve seçimlerde adaylıklarını koyan memurlarla ehliyetsiz memurların tasfiyesi istenmekteydi. Bu tasarının kısa zamanda hazırlanmasını isteyen grup, memurların azli yetkisinin hükümete verilmesini istemektedir. İkinci grup ise idare mekanizmasının ıslah edilmesi, fakat bu ıslahatın acele kanunlarla değil, esaslı tetkikler sonunda çıkarılacak daha dört başı mamur bir kanunla temin edilmesini istemekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz, Toker, *a.g.e.*, s. 27.

[31] D.P. MGMZ, 2.7.1954.

[32] *Cumhuriyet*, 4.7.1954.

[33] Bunlar arasında İçişleri Bakanı Namık Gedik, Abidin Potuoğlu, Kenan Akman, Hüseyin Balık gibi isimler bulunmaktaydı.

[34] *Akis*, sayı: 8, 3.7.1954.

[35] *Cumhuriyet*, 1.7.1954.

"Adnan Menderes, karşısındaki ile kolay iletişim kuran, çok sevilen, çok inandırıcı bir yanı olan, karizması güçlü bir kişiliğe sahipti" (*Tarih ve Toplum*, Mayıs 1988, Sayı 53)

1954 yazında Meclis'ten geçirilen bir diğer yasa ise "Seçim Yasası" idi. Bu yasaya göre bir siyasi partinin aday listesine giren adayların, başka bir siyasi partinin listesine girmeleri ya da başka bir yerden bağımsız aday olmaları olanağı ortadan kaldırılıyor, bir partiye başvuru da bulunup da o partinin listesinde herhangi bir nedenle yer alamayan adayın başka bir partiden aday olması ya da bağımsız aday olabilmesi söz konusu olamıyordu[36]. Seçim Yasası Grup'ta tartışmaya neden olan bir yasa tasarısı olsa da Menderes'in ağırlığını koymasıyla Meclis'ten rahatlıkla geçti.

Görüldüğü gibi 1954 yazında Demokrat Parti'nin iki lider ismi, Celal Bayar (partili cumhurbaşkanı) ve Adnan Menderes, Parti Grubu'nu büyük ölçüde kendi etkileri altına almayı başarmış ve bu Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar bu şekilde devam etmişti. 1954 seçimlerinden sonra Meclis'teki sayısı ve gücü artan Grup kendisine ilerde sorun teşkil edecek olan engelleri ortadan kaldırmakta bir sakınca görmüyordu. Pek çok tarihçi ve yazar 1954 yazının Demokrat Parti için kırılma noktası olduğunda hemfikirdir. İnönü o dönem için bu konuyla ilgili olarak şu yorumda bulunmuştu:

> Gruplarını o tarihte egemenlik altına almışlar ve itirazları susturmuşlardı. Eğer o yaz Demokrat Parti Grubu mukavemet etseydi rejimin ve kendilerinin kaderi başka türlü olurdu. Sonra nihayetine kadar bu böyle gitti.[37]

[36] Albayrak, *a.g.e.*, s. 266.
[37] Toker, *D.P. Yokuş Aşağı 1954-1957*,s. 39.

Parti içindeki huzursuzluğun dinmesini ne 1954 seçim sonuçları ne de muhalefete karşı oy birliği ile çıkarılan yasalar sağlayabildi. Meclis'te sandalye sayısı artan Demokrat Parti Grubu içindeki sorunlar da günden güne artıyordu. Aslında gerginliğin ortaya çıkması Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1955 tarihli Grup toplantısında, 1954 seçimlerinden sonra yapılmak istenilmeyen yerel seçimlerle, Demokrat Parti Büyük Kongresi şiddetle eleştirilmesi ile başlamıştı. Birçok milletvekili yerel seçimlerin hangi düşünceye dayanarak ertelenmek istenildiğinin Hükümet ve Demokrat Parti Yönetim Kurulu'nca açıklanmasını talep etmişlerdi. Seçimlerin ertelenmesini isteyen önerge, oturumu yöneten Hulusi Köymen tarafından oya sunuldu. Çoğunluğun ertelenmeye karşı oy kullanmasına rağmen, Başkan aksi yönde sonuç ilan edince milletvekilleri bu duruma şiddetle isyan etti.[38] Her ne kadar İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Genel İdare Kurulu adına Kamil Gündeş milletvekillerini rahatlatmak amacıyla kürsüye çıktılarsa da gerginlik geçirilemedi.

Artan gerginliği pekiştiren bir diğer olay ise 6-7 Eylül olaylarıdır. 1955 yılının son aylarında iktisadi sıkıntılar son derece artmış, bunun neticesinde hükümet çok yıpranmıştı. 6-7 Eylül olaylarından sorumlu tutulan İçişleri Bakanı Namık Gedik'e zaten bir tepki mevcuttu. Bu gerginliğin üstüne Devlet Bakanı Osman Kapani ve Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in istifaları eklenince ortam daha da gerginleşti.

Tüm bu gerginliklerden dolayı Menderes'in kurduğu üçüncü kabine çok uzun soluklu olamadı. Kabine kurulduğundan beri yaşanan parti içi gerilim İspat Hakkı'nı[39] ortadan kaldırmayı amaçlayan yasa tasarısının hazırlanması nedeniyle arttı. Bu durum her ne kadar Menderes'in parti içindeki konumunu zayıflatacak gibi görünse de, Menderes bunu kendi lehine başarıyla çevirmeyi bildi. Menderes'in parti içindeki konumunu pekiştiren bu önemli örnek 29 Kasım 1955 tarihli Grup toplantısında Üçüncü Menderes Hükümeti'nin Demokrat Parti'li milletvekilleri tarafından düşürülmesiyle gerçekleşti. Bütün Bakanları istifaya çağıran milletvekilleri, bu kabineyi kuran Menderes'in istifasını istememekle birlikte, aynı gün yeni kurulacak hükümet için yapılan güven oylamasında Menderes'in şahsına güvenoyu verilmesi, büyük bir paradoks oluşturmakla beraber, Menderes'in parti içindeki hakimiyetinin oldukça artmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[40]

Buna rağmen Demokrat Parti Grubu 10 Ocak 1956 tarihli Grup toplantısında Başbakan için Meclis tahkikatı istemişti. Başbakan Menderes 6-7 Eylül hadiselerinden dolayı böyle bir tahkikatın açılmaması gerektiğini savunuyordu. Buna yanıt olarak Hamit Şevket İnce Menderes'e şunları söyledi:

---

[38] D.P. MGMZ, 14.5.1955.

[39] Bu yasa tasarısı, basına yazdıklarını kanıtlama hakkını ortadan kaldırıyordu.

[40] Ayrıntılı Bilgi için bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991; Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar, Bir İhtilal (1955-1960)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.

> Madem ki Başbakan kat-i surette kendisinin mucibi mesuliyet bir harekette bulunmadığını söylüyor, o halde Meclis tahkikatında da mahsur görülmemelidir. Zihinleri kemiren şüpheler giderilmelidir.[41]

1955-1957 yılları arasında, Menderes'in Parti içindeki otoritesini arttırmak ve partiyi kendi lehine daha homojenleştirmek için yoğun bir çaba sarf ettiği dönem olmuştu[42]. 1957'den askeri darbeye kadar olan dönemde ise Demokrat Parti'de parti içi demokrasi hiç olmadığı kadar azalmış, Menderes'in ve Bayar'ın partiye tamamen hakim olmasıyla antidemokratik yasaların çıkması kolaylaşmıştı.

1957'de yapılan genel seçimlerde ise Demokrat Parti'nin büyük oy kaybı Grup'ta eleştirici ve huzursuz bir havanın oluşmasına neden olmuştu. Grup'un bir kısmı bu oy kaybının nedenlerini yaşanan ekonomik sorunlara bağlı olarak hükümetin izlediği yanlış politikalara bağlarken, bir kısım milletvekili ise neden olarak muhalefetin takındığı saldırgan tavırları göstermişlerdi. 8 Kasım 1957'de yapılan Grup toplantısında İstanbul milletvekili Mithat Perin, "muhalefetin yaptığı taşkınlıklar ve tahrikler karşısında mevcut kanunların uygulanmasını, kanunlar yeterli değilse hükümetin yeni kanunlar getirmesini" önerdi. Bunun üzerine Menderes kürsüye gelerek gerekli gördüğü tedbirleri şöyle sıraladı:

> Meclis tutanakları yayımlanmadan önce onların gazetelerde vesair suretlerde yayınlanmasını yasaklamak, bir partiden ayrılacak milletvekillerinin milletvekilliğini de kaybedeceğini hükme bağlayan bir kanun, üniversitelerde siyaset yapmayı önleyen bir tedbir, basın hakkında yeni tedbirler.[43]

Bunun üzerine Grup, bir sonraki toplantısında Abidin Potuoğlu ve Baha Akşit'in önerileri ile aşağıdaki önlemleri kabul etmişti:

> Politika ile iştigal eden veya vazifesini suistimal eden memurlar hakkında mer'i mevzuatın derhal tatbiki ile memuriyetle alakalarının kesilmesi ve bu konuda gerekirse yeni kanuni tedbirlerin alınması,
>
> İktisadi düzene zararlı tesirler yapan amilleri ortadan kaldırmak ve hususiyle, fiyat murakebesi temin edebilmek için Milli Korunma Kanunu'nun süratle ele alınması,
>
> Mücerret yalan neşriyatın fiili memnu addedilmesi, önemli yayınların cezalandırılmasıyla, resmi ilan ve benzeri hususların yeniden ele alınarak bir esasa bağlanması,

---

[41] D.P. MGMZ, 10.1.1956.

[42] Toker "1957 başlarında Adnan Menderes'in fiilen kendi grubunun denetiminden kurtulduğunu fakat bu durumun Demokrat Parti'yi felakete götürecek ruh haline büründüğünü" söyler. Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki Menderes, milletvekillerinin bakan olma umutlarını kırmamak için bazı bakanlıkları boş bırakmıştır. Ve bu devreden itibaren DP Grubu muhalefete karşı çok daha acımasız bir müdahale başlatmıştır. Bkz. Toker, *a.g.e.*, s. 222.

[43] Erol Tuncer, *1957 Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2012.

Meclis'i işgal eden ve normal murakabeye imkan vermeyen Dahili nizamname maddelerinde lüzumlu tadilatın yapılması, Üniversite Kanunu'nda tetkikler yapılıp gerekli görülecek tedbirlerin alınması.[44]

Grupta çoğunluğun oylarıyla kabul edilen bu maddelerden anlaşılacağı gibi Demokrat Parti yeni döneminde muhalefete karşı daha sert bir tutum içine girmişti. Bu, sadece muhalefete karşı bir politika olmakla kalmamış aynı zamanda Parti'nin 1960 askeri müdahalesine kadarki politikası da olmuştu.

1957 seçimlerinden sonra Grup'ta gerginliğe neden olan bir konu da Iskat Kanunu[45] olmuştu. Partiyi ikiye bölen bu kanun tasarısının çıkarılması durumunda, bir kısım milletvekili partinin aleyhine olacağını belirtirken, bir kısım milletvekili ise bu kanunu savunuyordu. Aslında parti değiştiren milletvekillerinin, milletvekilliğinden düşürülmesi hakkındaki haberler yalnız Demokrat Parti içinde tepkiyle karşılanmamış, muhalefet partilerinin de sert eleştirilerine maruz kalmıştı. Teklife karşı olan Demokrat Parti milletvekilleri kendilerini şöyle savunuyorlardı:

Mademki millet ekseriyetinin oyu ile Demokrat Parti iktidara gelmiştir demek ki ekseriyet iktidarı tutmaktadır. Hal böyle olunca milletvekillerine Meclis'te ve grupta hareket serbestîsi vermek ve bu serbestiden çekinmemek lazımdır.

---

[44] D.P. MGMZ, 14.11.1957, Aktaran; Albayrak, *a.g.e.*, s. 512.

[45] Iskat Kanunu, parti değiştiren milletvekillerinin milletvekilliğinden düşürülmesi.

Bu kanunun çıkmasını isteyenler şu görüşü ileri sürüyorlardı:

> Halen iktidar ve muhalefet arasındaki fark azalmıştır. Ve şu veya bu sebeplerle ayrılmaları başladığı taktirde Meclis'te muvazene bozulacak ve hükümet huzur içinde çalışamayacaktır. Memleket bir iktisadi inkılap geçirmektedir. Eğer hükümet huzur içinde çalışmazsa bu iktisadi inkılapları başarmasına imkan yoktur. Bu bakımından milletin parti listesine verdiği oylarla Meclis'e giren bir ekseriyetin o devre esnasında müstekar kalması lüzumlu ve zaruridir.[46]

Bu tartışmaların üzerine 14.11.1957 tarihinde yapılan Grup toplantısından sonra neşredilen tebliğde, "Memleketimizin maddi ve manevi huzurunun iadesi vatanın ve rejimin selameti ve amme hizmetlerinin iyi ve süratli yürütülmesi için görülecek kanuni ve idari tedbirlerin derhal alınması ve ittifakla ve alkışlarla karara bağlanacaktır." denilse de Grup'taki karşı çoğunluğun ağır basması üzerine Iskat Kanunu Tasarısı kanun haline getirilemedi[47].

Demokrat Parti'nin bu dönemde uyguladığı sert politikalar sadece muhalefete karşı değildi. Basın ve üniversiteler de bu uygulamalardan paylarına düşeni aldılar. Örneğin 9 Ocak 1958 tarihli Grup toplantısında söz alan milletvekilleri üniversitelerin daha sıkı bir denetim altına alınmasını istediler ve bu konu üzerine hararetli tartışmalar yapıldı.[48]

Yine iktidar-muhalefet ilişkilerinin son derece gerildiği Demokrat Parti'nin son yıllarında, CHP'nin yayınladığı "İlk Hedefler Beyannamesi"ne yanıt olarak Demokrat Parti Meclis Grubu, 2 Ağustos 1958 tarihli tebliğinde şunları söylemektedir:

> Cumhuriyet Halk Partisi idarecileri, Meclis ve hükümetin meşruiyet ve istikrarını, şiddet yoluyla tahrip etmenin mümkün hatta lazım olduğu kanaatini uydurmaya müncer olacak, çok tehlikeli bir yola girmişlerdir.
>
> Meclis'in manevi itibar ve nüfuzunu kırmak, teşrii devreyi zorlamalarla sakatlamaya çalışmak, Meclis içi ve Meclis dışı manevralarla Meclis kararlarına inkiyat etmek demek olan demokratik idareyi felce uğratmak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, istihsale çalıştığı hususlardır.[49]

Görüldüğü gibi Demokrat Parti'nin üslubu iktidarının son yıllarında bir hayli ağırlaşmıştı. Bu aynı zamanda muhalefete olan tutumunu da göstermekteydi. Grup toplantılarında da bu acımasız üslup 1957 yılından sonra kendini açıkça göstermektedir.

Yine muhalefete karşı gösterilen tahammülsüzlük Kayseri olayından sonraki ilk Grup toplantısında kendisini gösterdi. 7 Nisan 1960 tarihli bu toplantıda Bolu milletvekili Reşat Akşemsettinoğlu'nun muhalefetin son aylarda ülkenin içinde ve dışında meşru iktidara karşı takındığı tavır hakkında Başbakan'a yöne-

---

[46] *Cumhuriyet*, 12.11.1957.
[47] *Cumhuriyet*, 15.11.1957.
[48] D.P. MGMZ, 9.01.1958.
[49] D.P. MGMZ, 2.09.1958.

lik sözlü sorusu ile başlayan tartışma, milletvekillerinden gelen desteklerle devam etti. Son olarak kürsüye gelen Adnan Menderes şu öneride bulundu:

> Birkaç istikamette Meclis tahkikatı lazımdır. Merkezde Halk Partisi nasıl çalışıyor? Ne tür propagandalar yapıyor? Adli mekanizma nasıl çalışıyor? Bunlar araştırılmalıdır. Zira kanunların tatbik edilmekte olduğunu ben size söylüyorum.[50]

Görüşmelerin sonunda Aydın milletvekili Necati Çalın'ın önergesi kabul edildi. Önerge "Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Basının durumu, tutumu ile memleket sathındaki propagandaları hakkında bir komisyon teşkili ile Meclis tahkikatına hazırlık yapacak bir heyetin Grup Yönetim Kurulu tarafından seçilmesi" hakkında idi. Bu önerge oy birliği ile kabul edildi[51].

Hemen ardından bir tahkikat komisyonunun kurulmasına karar verildi. Kuşkusuz bu komisyonun kurulmasındaki esas amaç iktidarın erken seçime hazırlandığı o günlerde, muhalefeti etkisiz hale getirmek istemesiydi. Bu durum Grup toplantısında yapılan konuşmalardan ve 12 Nisan 1960 tarihinde Grub'a okunan ruznameden de açıkça belli olmaktadır. Ruzname'de şunlar yazmaktadır;

> 7 Nisan 1960 tarihli grup kararıyla teşekkül etmiş bulunan Komisyon tarafından hazırlanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanundışı faaliyetlerinden memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyeti ve hakikatin nelerden ibaret olduğunu tahkik ve tespit etmek ve bununla beraber memlekette yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, ezcümle matbuat meselesini, adli ve idari mevzuatı ve bunların ne surette tatbik edilmekte olduğunu tetkik ederek bir neticeye bağlamak üzere Meclis tahkikatı açılmasına dair takrir okundu.[52]

Adnan Menderes aynı Grup toplantısında bu kararın alınmasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

> Adalet tecelli etmiştir ki her şeyden evvel grubumuzun gösterdiği tesanüt tarih sahifelerine, grubumuzun siyasi tarihinin sahifelerine şerefli bir vaka olarak kaydedilmek için bu beyanda bulunmayı ve muhteşem arkadaşlarımızın gösterdiği vatanperverane, azim ve irade tecellüt ve celadeti sena ederek, tescil ettirmek her şeyden evvel yerine getirilmesi lazım gelen bir vazife sanmaktayız.
>
> Uzun tereddütlerden ve uzun zaman devam eden ivicaçlı yollardan geçerek buraya gelmiş bulunuyoruz. Bu gecikmeler memleketin emniyet ve selameti üzerinde menfi tesirler yapması ihtimallerini dahi ekseriya göze almak suretiyle elden bırakmama yolunu ihtiyar ettiğimizden dolayıdır ki bugün bu tedbirlerde hatta gecikmiş olduğumuzu ifade etmek mecburiyetinde kalmaktayız. Niçin tehir ettik? Çünkü Demokrat Parti bu memle-

[50] D.P. MGMZ, 7.04.1960.
[51] D.P. MGMZ, 7.04.1960.
[52] D.P. MGMZ, 12.04.1960.

kette hürriyetin bayrağını açarak Türk milletine insanlık şerefine en yakışan bir idarenin kurulması hususunda rehberlik edeceğini Türk Milletinin bu yoldaki arzusunu ve hasretini ve iradesini tahakkuk ettirmek için beyan etmiştir.[53]

Demokrat Parti 15 Nisan 1960 tarihinde yaptığı ikinci toplantıda, bu tahkikatın açılmasını, Meclis Başkanlığı'ndan talep eden ve Denizli milletvekili Baha Akşit ile Bursa milletvekili Mazlum Kayalar tarafından hazırlanan önergeyi oy birliği ile kabul etti. Bu önergede CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırlığında bulunduğu ileri sürülüyor ve bu hususların soruşturulması için on beş kişilik bir komisyonun kurulması isteniyordu.

21 Nisan 1960 tarihli Grup toplantısında milletvekilleri Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerinin arttırılmasını istedi. Görüşmeler sırasında söz alan Başbakan, "Tahkikat Komisyonunun yetkilerinin yeterli gelmediğini, zira komisyonun kararlarına uymanın cezasının ya olmadığını ya da pek az olduğunu belirttikten sonra Meclis'in meşruiyetine haysiyet ve şerefine açıkça tecavüzde bulunan milletvekillerinin dokunulmazlığının hemen kaldırılmasını" önerdi.[54]

Muhalefete karşı tüm bu sert tutumlardan rahatsız olan bazı Demokrat Partili milletvekilleri siyasi havayı yumuşatmak için çareler aradılarsa da başarılı olamadılar. Hatta bu dönemde Menderes'in bazı milletvekilleriyle arası oldukça gerildi. İhtilal'den önceki son Grup toplantısında Meclis Grubu yine Menderes'e karşı direnişte bulunacaktı. Grup Başkanı Baha Akşit çok sayıda imza toplayan milletvekilinin hareketini oya sunmayarak büyük bir hata yapacaktı.

Menderes de gruptaki direniş havasına kızgın ve kırgın;

-'Teessüf ederim'

diyerek Grup toplantısını terk edecektir. Grupla Menderes'in son buluşmaları da zaten bu olacaktır.[55]

Kaynakça

Demokrat Parti Zabıtları

D.P. MGMZ, 20.06.1950

D.P. MGMZ, 13.12. 1950

D.P.MGMZ, 12.12. 1950

D.P.MGMZ, 14.11.1950

D.P. MGMZ, 4.12.1951

D.P. MGMZ, 29.03.1951

D.P. MGMZ, 14.06.1952

[53] D.P. MGMZ, 12.04.1960.
[54] Erol Tuncer, *1961 Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2012.
[54] Tuncer, *a.g.e.*
[55] Aydemir, *a.g.e.*, s. 270.

D.P. MGMZ ,23.04.1953

D.P. MGMZ, 23.05.1954

D.P. MGMZ, 14.5.1955

D.P. MGMZ, 2.09.1958

D.P. MGMZ, 12.04.1960

D.P.MGMZ, 7.04.1960

Arşiv

BCA Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 44.265..7.

Gazete

Cumhuriyet

Kitaplar:

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, 1993, İstanbul.

Arcayürek, Cüneyt, *Bir İktidar, Bir İhtilal (1955-1960)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.

Baban, Cihad, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Burçak, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973), Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950-1954)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasi Yokuş Aşağı, 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Tuncer, Erol, *1957 Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2012.

Tuncer, Erol, *1961 Seçimleri*, Tesav yayınları, Ankara, 2012.

Öz: Demokrat Parti Meclis Grubu Toplantı Tutanakları (Meclis Grubu Müzakere Zabıtları) 1950 yılından 1960 yılına kadar 305 adet olup, bugüne kadar yararlanılmayan bir kaynak olarak parti içi demokrasinin, gündemdeki konular hakkında yapılan tartışmaların, eğilimlerin ve tasfiyelerin ve zaman içinde partide Menderes egemenliğinin kuruluşunun da tutanaklarıdır.

Anahtar sözcükler: Demokrat Parti, Meclis Grubu, demokrasi, Adnan Menderes

Democrat Party according to Parliamentarian Group Minutes

Abstract: Proceedings of parliamentary group meetings constitutes a good source for understanding inner dynamics of a political party. There are 305 proceedings of meetings of Demokrat Parti parliamentary group meetings between 1950-1960. Although they provide a wide range of information about in-party democracy, discussions about issues on the agenda, different tendencies, dismissals, and how Adnan Menderes became dominant in the party.

Keywords: Democrat Party, parliamentary group, democracy, Adnan Menderes

Vesikalık Eğitim Tarihimiz:
Ankara Taş Mektep'ten Atatürk Lisesi'ne IV

Ankara Erkek Lisesi dönemi - Cumhuriyet sonrası 1923 - 1940
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Kitabiyat...

Dil, Edebiyat, Tarih Araştırmaları [Dergisi]

M. Bülent VARLIK*

19 Şubat 1932 tarihinde açılan Konya Halkevi'nin yayınladığı "Dil, Edebiyat, Tarih Araştırmaları [Dergisi]"'nin ilk sayısı 1 Kasım 1934 tarihini taşımaktadır[1]. 3 sayı yayınlanan derginin son sayısı da Mart 1935 tarihinde basılmıştır. İlk sayısı 25 kuruşa satılan derginin fiyatı daha sonra "geniş okuyucu kitlesine ulaşabilmesi" amacıyla 20 kuruşa düşürülmüştür. Birinci sayı 63, ikinci sayı 38 ve üçüncü sayı 88 sayfadır.

Derginin yazarları arasında M. Zeki, A. Süheyl [Ünver], M. Mesut [Koman], M. Ferit [Uğur], Abdülgaffar [Totaysalgır] dikkati çekmektedir.

Sadece 3 sayı yayınlanan dergi yerini daha sonra *Konya* dergisine bırakmıştır[2].

* * *

* İktisatçı / mbvarlik@gmail.com

[1] Derginin üzerinde sadece 1934 tarihi bulunmaktadır. Ancak, Mehmet Önder; *Konya Matbuatı Tarihi*, Konya Halkevi yay., Konya-1949, s: 60'da Kasım-1934 tarihini vermektedir.

[2] Dergi hakkında kısa bilgi için bkz: Mehmet Önder; *a.g.e.*, ss: 60-61, M. Bülent Varlık; "1919-1938 Döneminde Konya'da Yayınlanan Süreli Yayınlar", *İletişim* [AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Dergisi], No: 1981/2, s: 73. Caner Arabacı-Bünyamin Ayhan-Adem Demirsoy-Hakan Aydın; *Konya Matbuatı Tarihi*, Palet yay., Konya-2009'da nedense bu yayın yer almamıştır. [Ankara] Milli Kütüphane'de derginin 1. sayısı 1934 AD 416, 2. sayısı 1956 SA 431 ve 3. sayısı 1933 AD 3268 kayıt numaraları ile bulunmaktadır.

Bibliyografya

Not: 1

Necip Asım; "Orhon Alfabesinin Anadolu'daki İzleri", ss: 1-3.

Franz Miltner[3]; "[Konferans]", ss: 4-10.

İsmail Hakkı; "Miralay Talat Bey", ss: 11-12

Hicri; "Gür, Gürlük ve Gürültü", ss: 13-19.

Tunaoğlu Ahmet Şükrü; "Gedai/Halk Edebiyatı Örneklerinden", ss: 20-37.

M. Zeki; "Figani/Sille Halk Şairlerinden", ss: 38-57.

"Konya Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Neşriyatı", ss: 58-62.

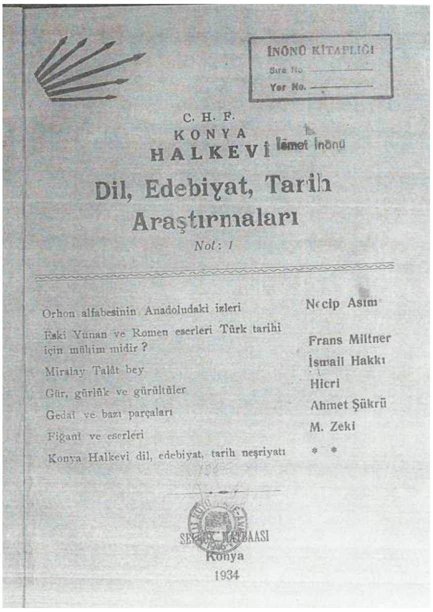

İNÖNÜ KİTAPLIĞI
Sıra No
Yer No.

C. H. F.
KONYA
HALKEVİ

İsmet İnönü

Dil, Edebiyat, Tarih Araştırmaları

Not: 1

Orhon alfabesinin Anadoludaki izleri	Necip Asım
Eski Yunan ve Romen eserleri Türk tarihi için mühim midir?	Frans Miltner
Miralay Talât bey	İsmail Hakkı
Gür, gürlük ve gürültüler	Hicri
Gedai ve bazı parçaları	Ahmet Şükrü
Figani ve eserleri	M. Zeki
Konya Halkevi dil, edebiyat, tarih neşriyatı	* *

Selçuk Matbaası
Konya
1934

Not: 2

Ahmet Süheyl [Ünver]; "Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri", ss: 1-4.

M.F./M.M.; "Muhterem Dr. Ahmet Süheyl Beyefendiye", ss: 4-6.

M. Ferit; "Zengibar-Isora Harabesi", ss: 7-13 [bu yazıya 1 fotoğraf eklidir].

İsmail Hakkı; "İstihkâm Mirlivası Şükrü Paşa", ss: 14-20.

"Hakkı Paşa'nın mütesellimlik Buyrultusu", s: 21.

"Eyalet-i Karaman Valisi Devletlû Hakkı Paşa Hazretleri Tarafından Vürut Eden Mütesellimlik Buyrultusudur", ss: 22-23.

M. Mesut; "Etilere Dair", ss: 24-26.

Hicri; "Ağıt", ss: 27-30 [Samih Rıfat'ın ölümü üzerine yapılan bir konuşmanın metni].

M. Zeki; "Devamî/Sille Halk Şairlerinden", ss: 31-34.

M. Zeki; "Nigarî", ss: 35-38.

2. sayıda Konya valisi Cemal Bey ile Konya Halkevi başkanı M. Ferit [Koman] Bey'in fotoğrafları ek olarak verilmiştir.

---

[3] Franz Miltner, İnsbur Üniversitesi profesörlerinden olup Maarif Vekaleti Abideleri Koruma Hey'eti azasıdır.

Not: 3

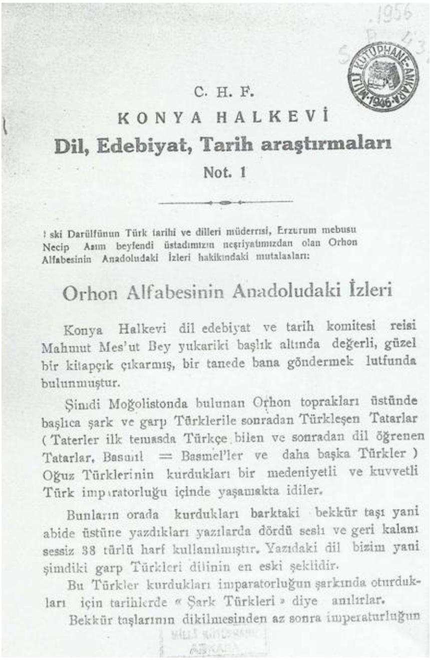

C. H. F.

KONYA HALKEVİ

Dil, Edebiyat, Tarih araştırmaları

Not. 1

Eski Darülfünun Türk tarihi ve dilleri müderrisi, Erzurum mebusu Necip Asım beyfendi üstadımızın neşriyatımızdan olan Orhon Alfabesinin Anadoludaki İzleri hakikındaki mutalaaları:

Orhon Alfabesinin Anadoludaki İzleri

Konya Halkevi dil edebiyat ve tarih komitesi reisi Mahmut Mes'ut Bey yukariki başlık altında değerli, güzel bir kitapçık çıkarmış, bir tanede bana göndermek lutfunda bulunmuştur.

Şimdi Moğolistonda bulunan Orhon toprakları üstünde başlıca şark ve garp Türklerile sonradan Türkleşen Tatarlar (Taterler ilk temasda Türkçe bilen ve sonradan dil öğrenen Tatarlar, Basmıl = Basmel'ler ve daha başka Türkler) Oğuz Türklerinin kurdukları bir medeniyetli ve kuvvetli Türk imparatorluğu içinde yaşamakta idiler.

Bunların orada kurdukları barktaki bekkür taşı yani abide üstüne yazdıkları yazılarda dördü seslı ve geri kalanı sessiz 38 türlü harf kullanılmıştır. Yazıdaki dil bizim yani şimdiki garp Türkleri dilinin en eski şeklidir.

Bu Türkler kurdukları imparatorluğun şarkında oturdukları için tarihlerde « Şark Türkleri » diye anılırlar.

Bekkür taşlarının dikilmesinden az sonra imperaturluğun

Ferit Uğur; "Saladuvvara Şehri Harabesi-Yağlı Bayat", ss: 1-6.

M. Mes'ut Koman; "Katma", ss: 6-8 [ilk iki yazıya 4 fotoğraf levhası eklidir].

İ. Hakkı Koman; "Binbaşı Doktor Fuat Bey", ss: 9-10.

Abdülgaffar [Totaysalğır]; "Eflaton Pınarı ve Eski Bir Mabet", ss: 11-14.

M. Mes'ut Koman; "Katma", ss: 14-15.

M. M[esut]. K[oman].; "Hakkı Paşa'ya Ait Diğer Bir Mütesellimlik Buyurultusu", ss: 16-19.

M. Mes'ut Koman; "Konya Çevresindeki Tarihsel Yer Adları", ss: 20-26.

Hicri Göncel; "Kemal'in Kökeni", ss: 27-78, 86-88.

Necip Asım; "Yurt Tarihinden Bir Parça: Sahip Ata ile Oğulları", ss: 79-80 [*Vakit* gazetesinden iktibas].

Hüseyin Namık; "Selçuk Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri", ss: 81-83 [*Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden iktibas].

[Yukarıdaki iki yazı M. Ferit Uğur-M. Mesut Koman'ın yazdığı eserin tanıtımı ile ilgilidir]

M. F[erit]. U[ğur]./M. M[esut]. K[oman].; "Gazi Terbiye Enstitüsü Öğretmenlerinden Bay Hüseyin Namık'a", ss: 84-85 [Bu yazı Hüseyin Namık [Orkun]'ın eleştirisine yanıt niteliğindedir].

[Bu sayıda 8 fotoğraf levha olarak verilmiştir].

Vesikalık Eğitim Tarihimiz:
Ankara Taş Mektep'ten Atatürk Lisesi'ne V

Atatürk Erkek Lisesi dönemi - 1940 ve sonrası
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Nail Çakırhan ve *Kervan* Dergisi Üzerine Notlar

M. Bülent VARLIK*

I. Efsaneler:

A. Şahap Balcıoğlu Aktarıyor

Şahap Balcıoğlu, 1982 yılında yayınlanan bir yazısında Nail Çakırhan ile yaptığı bir söyleşiyi yazar ve bu "eski tüfek" şair/"mimar" hakkında bazı bilgiler aktarır. Şöyle yazar:

> Bugün Muğla'da Gökova'nın Akyaka köyünde 71 yaşında bir adam yaşıyor. Zayıf, esmer, içi aklarla dolu gür siyah saçlı. Gereksiz konuşmayı sevmiyor. Sesi ince, bakışları dalgın ve duygulu. Adı Nail Çakırhan. Edebiyata meraklı olanlar onu 'Nail V' diye tanır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Nazım Hikmet'in şiir alanında, özel yaşamında arkadaşı, Nazım'ın, bir kitaba kendi dışında adını kabul ettiği tek adam. 'Gece Gelen Telgraf-Portreler-1+1=1'in kapağında Nazım Hikmet'ten başka bir de Nail V adını okuyoruz.

Ardından Nail Çakırhan'ın hayatını özetler:

> Nail Çakırhan Ula'lı. Eşraftan bir ailenin çocuğu. İlki, ortayı Muğla'da okuyup lise öğrenimini parasız yatılı olarak Konya'da yapmış. ... Lisedeyken *Kervan* adında bir dergi çıkarmış. Konya'nın tarihi ve ünlü *Babalık* gazetesinin basımevinde dergiyi hazırlatmış.

* İktisatçı / mbvarlik@gmail.com

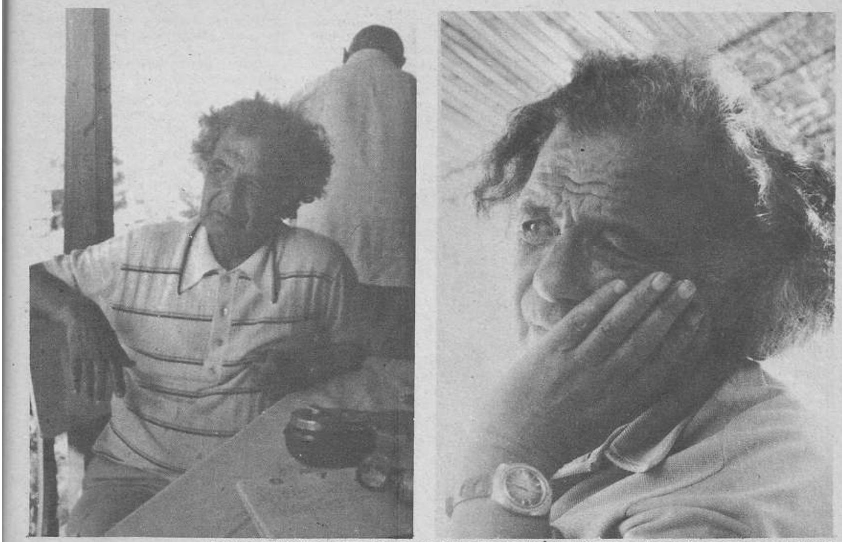

"Nazım Atatürk'ü her zaman sevip saydı, böyle olmasaydı, İstiklal Savaşı Destanı'ndaki o şahin bakışlı önderi hiç bir ozanın erişemediği ölümsüz dizelerle dile getirebilir miydi?"

NAİL V GÖKOVA'DA YAŞIYOR

ŞAHAP BALCIOĞLU

> Kendisi öğrenci ama öğretmenleri kaleme sarılmışlar. Namdar Rahmi [Karatay], Sadettin Nüzhet Ergun derginin yazarları arasında. Yıl 1926. Destek gerek. Konya valisi Özel İdare'den yardım sağlıyor. Yaş 16. İki yıldır ozan. *Babalık*'da 'Konya Kadınları' şiiri çıkıyor. Faruk Nafiz [Çamlıbel] etkisi buram buram tütüyor. Ve ilk dava: Kadınlara hakaret: Davacı Konya savcısının eşi. ... Sonuç: Beraat.

Bu Nail Çakırhan'ın karşılaştığı ilk davadır. Lisenin 9'uncu sınıfındadır. İki yıl sonra 11'inci sınıfa gelir. 1928'de Nail, 18'inde. Ders yılının sonuna varmışlardır. İkinci dava patlar. Atatürk'e hakaret! Durum açıktır: "Alev Yağmuru" şiiri *Halka Doğru* gazetesinde yayınlanmış, içinde ciddi suç unsuru bulunduğu zannı gene aynı savcıyı harekete geçirmiştir. Çocuk, 3-4 gün nezarette kalır. Lise bitirme imtihanları kapıya dayanmıştır. Ve Ankara'dan telefon gelir.: "Bırakın çocuğu ayıptır". Sonuç: Men-i muhakeme.

Aynı yıl Suat Tahsin Türk'le birlikte *Hareket*'i çıkaran Nazım Hikmet, uzaktan onu izleyip şiiri dergiye basar. Bu arada Nail de İstanbul Tıbbiyesi'nin parasız yatılı sınavlarını kazanmıştır. Nazım 28, Nail 18 yaşındadır. Şiir yayınlanınca bu defa İstanbul'da dava açılır. İki genç biraz da bu şartlar içinde arkadaşlıklarını

pekiştirir ve... Ve beraat ederler. Nail Tıbbiye'yi birinci sınıftan bırakır, 1930'da gazeteciliğe başlar[1].

B. Alpay Kabacalı Aktarıyor

On yıl sonra Alpay Kabacalı, Nail Çakırhan ile yeni bir söyleşi gerçekleştirir. Kabacalı, "edebiyat çevreleri 1930'da Nâzım Hikmet'le birlikte yayımladıkları *1+1=Bir* adlı şiir kitabında ve 1930'larda, '40'larda dergilerde çıkan şiirlerinde kullandığı adla tanıyor onu: Nail V. Sol çevrelerde, daha doğrusu 'eski tüfekler' arasında Nail Vahdeti diye biliniyor. Tam adı, Nail Vahdet Çakırhan" diye tanıttıktan sonra 1925'te Konya Lisesi'ne yazdırıldığını belirtir. Gerisini Nail Çakırhan anlatır:

"Edebiyat öğretmenleri bakımından çok şanslıydık. İlk hocamız Ahmet Hamdi [Tanpınar]'dı. O ayrılınca Sadettin Nüzhet [Ergun] geldi. Onuncu sınıfta bir dergi çıkardım. Adı *Kervan*'dı".

Kabacalı özetliyor: "*Kervan*'da Faruk Nafiz [Çamlıbel]'in 'Satıverin kahpelerin bir pula geçmişlerini' şiirine benzer olarak yazılmış bir şiiri yayınlanır. Yıl 1927. Bu şiir yüzünden kadınlara hakaret ettiği gerekçesiyle mahkemeye verilir". Yargılama sonucu "beraat ettin" denilir.

Kabacalı devam eder: "Lisenin son sınıfında, bir arkadaşıyla birlikte *Halka Doğru* adlı dergiyi yayımlar Nail Vahdet. Orada 'Alev Yağmuru' başlıklı şiiri çı-

Nail Vahdet Çakırhan, mahkemeyle 17 yaşında, Nazım Hikmet'le 19 yaşında tanıştı

Nail usulcacık sever Nazım'ı

Bir Ömürden Kesitler

AĞA HAN ÖDÜLLÜ ESKİ TÜFEK

ALPAY KABACALI

Yıl 1927. Onuncu sınıf öğrencisi Nail, çıkardığı Kervan adlı dergide Faruk Nafiz'in, 'Satıverin kahpelerin bir pula geçmişlerini' şiirine benzeyen bir şiir yazınca ortalık karışır. Bu şiir yüzünden mahkemeye düşer. Savcı, cezasının tecil edilmesini ister. Tecilin ne olduğunu bilmeyen Nail, dinleyicilerin sözüne uyarak hâkime, 'Tecil istemiyorum' der. Hâkimin, 'Karar verilecek ayağa kalkın' demesi üzerine yerinden kalkan Nail, ayaktadır, ama boyu kısa olduğu için 'Ayaktayım' diye seslenir. Herkes güler. Sonuçta da beraat eder.

—1—

Edebiyat çevreleri, 1930'da Nâzım Hikmet'le birlikte yayımladıkları 1+1=Bir adlı şiir kitabında ve 1930'larda, '40'larda dergilerde çıkan şiirlerinde kullandığı adla tanıyor onu: Nail V. Sol çevrelerde, daha doğrusu "eski tüfekler" arasında Nail Vahdeti diye biliniyor. Tam adı, Nail Vahdet Çakırhan.

1910'da Muğla'ya bağlı Ula'da doğar. Çocukluğu orada geçer.

"O zaman 3 bin, 3 bin 500 nüfuslu küçük bir nahiyeydi Ula" diye anlatıyor. "Çok da güzeldi. Dar yolları, yüksek duvarlı büyük bahçeler içinde beyaz badanalı evleriyle... Bu evleri, bu sokakları hiç unutmadım. Pek de değişmedi Ula. Yolları Demokrat Parti iktidarının son yıllarında yapıldı. Daha önce neredeyse dünyadan soyutlanmış, içine kapanık yaşıyordu."

Nail Vahdet, yüzyıllık kavaklarla dolu Ula çarşısını da unutamıyor: "Esnaf, bu ulu ağaçların altında oturur. Her yan gölgeli... Sohbet eder, şakalaşır, gülerler eğlenirler. Kendine özgü bir âlem..."

Giyim-kuşam da bir başka türlü: "Erkekler işlemeli cepken giyerlerdi. Bir de, dizkapaklarının üstüne kadar çıkan, kapul bezinden yapılma, büzülüp bağlanmış 'topdon'lar. Dize kadar da işlemeli dizlikler. Belde, küçüklü büyüklü kamalar sokulmuş Trablus

Datça 1979. Nail Vahdeti Çakırhan bir ustasının ölümünden sonra. (Fotoğraf: ŞAHAP BALCIOĞLU)

fotoğrafı olarak hep gözlerimin önün-

olan amcası, evde kendi çocuklarına

den kadınlara hakaret ettiği gerekçe-

ettin' dediler."

Lisenin son sınıfında, bir arkadaşıyla birlikte Halka Doğru adlı dergiyi yayımlar Nail Vahdet. Orada "Alev Yağmuru" başlıklı şiiri çıkar:

"Babam, büyükbabam Ula'da orta derecede toprak sahibiydiler. Bir de büyük toprak sahipleri, derebeyler vardı: Hasan Çavuşlar. Bizim derebeylerine müthiş tepkimiz vardı. 'Alev Yağmuru' bunlara karşı yazılmıştı: 'Gidin, gidin, adalelerinizin son kudretiyle gidin/...(anımsamıyor) olan müstebidin/Kafasına yumruklarınızla son darbeyi indirin/Yeter artık yeter, zulmetten nûra gidin!' Böyle bir şey... 'Müstebit' (diktatör) kelimesiyle Atatürk'ün kastedildiğine inanmışlar. Oysa bizim devrimiz Atatürk devri, biz onun çağında yetiştik..."

Son sınıfta, olgunluk (bakalorya) sınavlarına gireceği sıra gözaltına alınır. Vali, "Liseyi bitirmesine engel olmayalım" der. Sınavlara polis gözetiminde getirilir:

"Sonunda gözaltı, sorgu bitti. 'Ben nasıl Atatürk'e bir şey diyebilirim?' dedim. 'Biz Atatürk nesliyiz. Şiir, memleketteki derebeylik kalıntılarına karşı yazılmıştır. Müstebit dediğim onlardır. Atatürk de zaten istibdada karşıdır.' Savcı benim yanımda Ankara'ya telefon etti, bu söylediklerimi aynen aktardı. Takipsizlik kararı verildi."

[1] Şahap Balcıoğlu; "Nail V Gökova'da Yaşıyor", *Gösteri*, No: 15, Şubat-1982, ss: 21-23.

kar". Çakırhan anlatmaya devam eder: "Bizim derebeylerine müthiş tepkimiz vardı. 'Alev Yağmuru' bunlara karşı yazılmıştı: 'Gidin, gidin, adelelerinizin son kuvvetiyle gidin/ [...] olan müstebidin/Kafasına yumruklarımızla son darbeyi indirin/Yeter artık yeter, zulmetten nurâ gidin!'"

Nail Çakırhan hakkında bu şiiri nedeniyle dava açılır, ama Ankara'dan gelen talimatla takipsizlik kararı verilir. Ne var ki, bu şiirin hikayesi bitmez.

Çakırhan şöyle anlatmaktadır: "*Halka Doğru* dergisini çeşitli yerlere gönderirdik. O sıralar Sovyetler Birliği'nden yeni gelmiş olan Nâzım Hikmet'e de gönderdim. ... Yine o sırada Hukuk Fakültesi'nin son sınıfında iki arkadaşın çıkardığı *Hareket* adlı bir dergi vardı. Nâzım, bizim dergiyi onlara veriyor, 'Alev Yağmuru' şiiri olduğu gibi *Hareket*'te yayınlanıyor. Yıl, 1929. Şiirden dolayı yeniden dava açılıyor. Nâzım'ın bu işle ilgisi yoktu. Mahkemeye çıktık, 'Konya'da şu tarihte takipsizlik kararı verildi' dedim. Buna rağmen altı ay ceza verdiler. Sonunda beraat ettik. Nâzım Hikmet'le tanışmam o *Hareket* dergisinde oldu"[2].

C. Erden Akbulut Aktarıyor

Erden Akbulut, 2000-2001 yıllarında Nail Çakırhan ile bir "nehir söyleşi" gerçekleştirir[3]. Nail Çakırhan, bu söyleşide Konya'da geçen yıllarına ait oldukça etraflı bilgiler verir.

"*Kervan* isimli bir dergi çıkarmaya başladım. ... Kervan dergisini hocalar da çok beğeniyordu. Yatılı öğrencilerin dışarı çıkması yasaktı ama bana dergi için izin veriyorlardı.

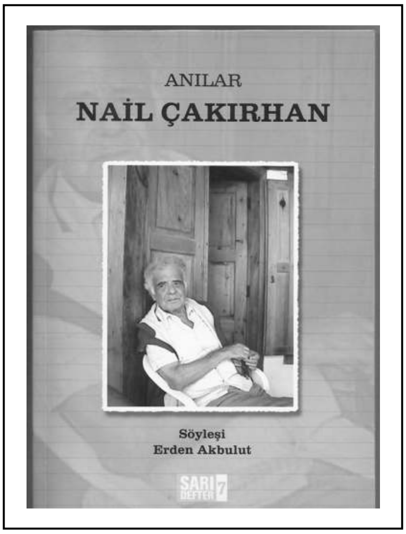

Kervan'ın ilk sayısına ilk şiirimi koydum. Ve ilk mahkemeye de böylece düşmüş oldum. Dergideki şiirlerden biri Faruk Nafiz Çamlıbel'in ve içinde 'satıverin kahpelerin bir pula geçmişlerini' diye bir satır vardı. Savcının karısı bunu okumuş, kadınlara hakaret ediliyor diye şikayetçi olmuş. ... Duruşma başladı. ... Karar açıklandı. 'Beraat ettin' dediler.

Kervan dergisine edebiyat öğretmenimiz Fikret Bey de bir şiir vermişti. Ama, ben bu şiiri yayınlamadım. Onun üstüne benimle küstü. Sonra yeniden barıştık. ...

Lise sonda bir arkadaşla *Halka Doğru* dergisini çıkarmaya başladık. İlk sayısını 100 tane bastık. Öğretmen Okulu'nda

[2] Alpay Kabacalı; "Bir Ömürden Kesitler/Ağa Han Ödüllü Eski Tüfek", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1992. Bu röportaj Alpay Kabacalı; *Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler*, Çağdaş yay., İstanbul-1995, ss: 213-239'da da bazı küçük düzenlemelerle yeniden yayınlanmıştır.

[3] Nail Çakırhan; *Anılar*, (söyleşi: Erden Akbulut), TÜSTAV yay., İstanbul-2008.

okuyan Rıza Polat [Akkoyunlu] diye birisi vardı, arkadaş olmuştuk. Gerekli parayı o verdi. *Halka Doğru* dergisinde yayınladığım kendi şiirim 'Alev Yağmuru' ile başım derde girdi. Bu şiirde derebeylere, ağalara karşı çıkıyordum. ... Şiirde geçen 'müstebit' sözü ile Atatürk'ü kastettiğim zannedilmiş. ... Polis geldi beni aldı. ... Sonunda sorgulama faslı bitti. ... Hakkımda takipsizlik kararı verildi. Ne var ki 'Alev Yağmuru' birkaç ay sonra yeniden başıma iş açacaktı. Biz *Halka Doğru* dergisini birkaç yere yollamıştık. Yolladıklarımızdan biri de Nâzım Hikmet'ti. Nâzım bizim dergiyi Hukuk Fakültesi'nnde okuyan iki gence vermiş. Onlar da bu sırada *Hareket* diye bir dergi yayınlıyorlarmış. 'Alev Yağmuru'nu da beğenmiş, orada yayınlamışlar. Liseyi bitirip İstanbul'a 1929 yılında geldiğimde hakkımda yeniden dava açıldığını öğrendim. Mahkemenin Konya'da takipsizlik kararı aldığını söylememe rağmen altı ay ceza verdiler. Temyize gittik, re'sen karar bozuldu da beraat ettik. ...

1929 baharında da lise bitti. Ula'ya döndüm"[4].

II. Gerçekler

A. *Kervan* Dergisi

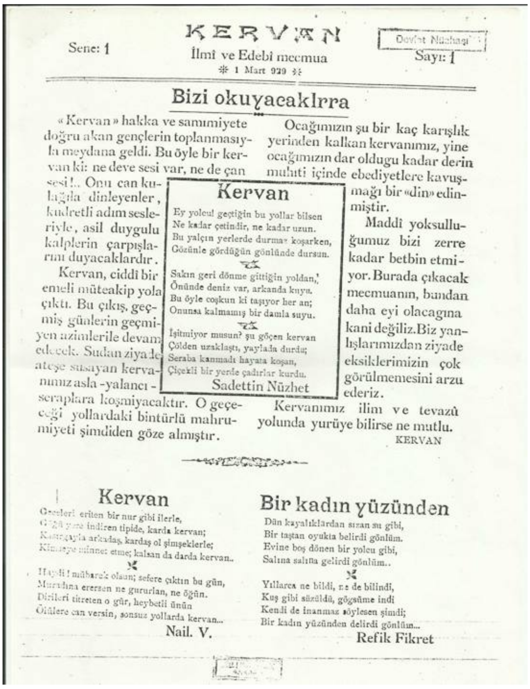

KERVAN

Sene: 1 — İlmî ve Edebî mecmua — Sayı: 1

1 Mart 929

Devlet Nüshası

Bizi okuyacaklrra

«Kervan» hakka ve samimiyete doğru akan gençlerin toplanmasıyla meydana geldi. Bu öyle bir kervan ki: ne deve sesi var, ne de çan sesi!.. Onu can kulağıla dinleyenler, kudretli adım sesleriyle, asil duygulu kalplerin çarpışlarını duyacaklardır.

Kervan, ciddî bir emeli müteakip yola çıktı. Bu çıkış, geçmiş günlerin geçmiyen azimlerile devam edecek. Sudan ziyade ateşe susayan kervanımız asla -yalancı- seraplara koşmiyacaktır. O geçeceği yollardaki bintürlü mahrumiyeti şimdiden göze almıştır.

Ocağımızın şu bir kaç karışlık yerinden kalkan kervanımız, yine ocağımızın dar oldugu kadar derin muhiti içinde ebediyetlere kavuşmağı bir «din» edinmiştir.

Maddî yoksulluğumuz bizi zerre kadar betbin etmiyor. Burada çıkacak mecmuanın, bundan daha eyi olacagına kani değiliz. Biz yanlışlarımızdan ziyade eksiklerimizin çok görülmemesini arzu ederiz.

Kervanımız ilim ve tevazû yolunda yurüye bilirse ne mutlu.

KERVAN

Kervan

Ey yolcu! geçtiğin bu yollar bilsen
Ne kadar çetindir, ne kadar uzun.
Bu yalçın yerlerde durmaz koşarken,
Gözünle gördüğün gönlünde dursun.

Sakın geri dönme gittiğin yoldan,
Önünde deniz var, arkanda kuyu.
Bu öyle coşkun ki taşıyor her an;
Onunsa kalmamış bir damla suyu.

İşitmiyor musun? şu göçen kervan
Çölden uzaklaştı, yaylada durdu;
Seraba kanmadı hayata koşan,
Çiçekli bir yerde çadırlar kurdu.

Sadettin Nüzhet

Kervan

Geceleri eriten bir nur gibi ilerle,
[illegible] yere indiren tipide, karda kervan;
Kasırgayla arkadaş, kardaş ol şimşeklerle;
Kimseye minnet etme; kalsan da darda kervan..

Haydi! mübarek olsun; sefere çıktın bu gün,
Muradına erersen ne gururlan, ne öğün.
Dirileri titreten o gür, heybetli ünün
Ölülere can versin, sonsuz yollarda kervan...

Nail. V.

Bir kadın yüzünden

Dün kayalıklardan sızan su gibi,
Bir taştan oyukta belirdi gönlüm.
Evine boş dönen bir yolcu gibi,
Salına salına gelirdi gönlüm..

Yıllarca ne bildi, ne de bilindi,
Kuş gibi süzüldü, göğsüme indi
Kendi de inanmaz söylesen şimdi;
Bir kadın yüzünden delirdi gönlüm...

Refik Fikret

"15 günde bir çıkar ilmî ve edebî mecmua" olan *Kervan*'ın ilk sayısı 1 Mart [1]1929 tarihini taşımaktadır. Derginin mes'ul müdürü, Refik Fikret'tir. 4. sayıda

[4] Nail Çakırhan; *a.g.e.*, ss: 19-23. Okulun bitiş tarihi 1929 yaz başı olmalıdır.

"tahrir müdürü"nün Namdar Rahmi [Karatay] olduğu belirtilmiştir. Bütün sayıları Babalık Matbaası'nda basılan ve ancak altı sayı yayınlanabilen *Kervan*'ın kapanış tarihi 8 Haziran 1929'dur. Her sayısı sekiz sayfa olan derginin fiyatı 5 kuruştur. Derginin ilk sayısında yer alan ve "Bizi Okuyacaklara" başlığını taşıyan "sunuş"ta şöyle denilmektedir:

> '*Kervan*' hakka ve samimiyete doğru akan gençlerin toplanmasıyla meydana geldi. Bu öyle bir kervan ki; ne deve sesi var, ne de çan sesi...! Onu can kulağıyla dinleyenler, kudretli adım sesleriyle, asil duygulu kalplerin çarpışlarını duyacaklardır.
>
> *Kervan*, ciddi bir emeli müteakip yola çıktı. Bu çıkış, geçmiş günlerin geçmiyen azimlerile devam edecek. Sudan ziyade ateşe susayan kervanımız asla -yalancı- seraplara koşmıyacaktır. O geçeceği yollardaki bin türlü mahrumiyeti şimdiden göze almıştır.
>
> Ocağımızın şu bir kaç karışlık yerinden kalkan kervanımız, yine ocağımızın dar olduğu kadar derin muhiti içinde ebediyetlere kavuşmağı bir 'din' edinmiştir.
>
> Maddî yoksulluğumuz bizi zerre kadar bedbin etmiyor. Burada çıkacak mecmuanın, bundan daha eyi olacağına kani değiliz. Biz yanlışlarımızdan ziyade eksiklerimizin çok görülmemesini arzu ederiz.
>
> Kervanımız ilim ve tevazû yolunda yürüyebilirse ne mutlu.

Derginin yazarları arasında Ahmet Şekûrî, M. Ferit Uğur, Nail Çakırhan, Namdar Rahmi Karatay, Refik Fikret ve Sadettin Nüzhet Ergun dikkati çekmektedir[5].

B. *Kervan* Bibliyografyası

Ahmet Şekûrî; "Aşkta San'at Unsuru", No: 2, 15 Mart 1929, ss: 7-8.

Ahmet Şekûrî; "Hayat ve Ölüm/Cinsi Hayatiyat", No: 4, 15 Nisan 1929, ss: 7-8.

Ahmet Şekûrî; "Milliyetle Dinin Çarpışması", No: 5, 15 Mayıs 1929, ss: 5-8.

Ahmet Şekûrî; "Hanımlarda Arkadaş Intihabı", No: 6, 8 Haziran 1929, ss: 3-4.

Akdes Nimet [Kurat]; "Kâşgar Emiri Atalık Gazi Mehmet Yakup Bey Hakkında Yazılan Eserlere Ait", No: 2, 15 Mart 1929, s: 6, No: 3, 1 Nisan 1929, ss: 7-8.

Bartold; "Şibanî-Han", (çev: Ahmet Şekûrî), No: 1, 1 Mart 1929, ss: 6,8.

"Bizi Okuyacaklara", No: 1, 1 Mart 1929, s: 1.

---

[5] Mehmet Önder; *Konya Matbuatı Tarihi*, Konya Halkevi neşriyatı, Konya-1949, s: 58'de derginin sahibinin Sadettin Nüzhet Ergun olduğunu belirtse de bu bilgi yanlıştır. Tam koleksiyonu 1970 SB 267 kayıt numarası ile [Ankara] Milli Kütüphane'de bulunan dergi ile ilgili olarak ayrıca bkz: M. Bülent Varlık; "1919-1938 Döneminde Konya'da Yayınlanan Dergiler", *İletişim* [AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Dergisi], No: 1981/2, ss: 65-66 ve Caner Arabacı-Bünyamin Ayhan-Adem Demirsoy-Hakan Aydın; *Konya Basın Tarihi*, Palet yay., Konya-2009, ss: 408-409.

KERVAN

Sene: 1 15 günde bir çıkar İlmî, Edebî mecmua Sayı: 4

✻ 15 Nisan 929 ✻

[redacted]

Tahrir müdürü: Namdar Rahmi

Felsefi musahabe:

San'at ve ifade

Derler ki: lisan, basit ve tek heçeli tasavvutlarla başlamıştır. Ve gene derlerki: lisan bir elem ve ıztırabın tazyıkıla doğmuştur. Hayvanların pek çoğunda gördüğümüz inhinasız, inkisarsız kıvrımsız, büklüusüz asvat muayyen ve mihanikî bir takım heyecanların ifadesidir. Insanlar da bu devreden geçmiş olsalar gerek.

Fakat ruhun ıztırabı dümdüz birer nidâ ve feryat hatlarından ibaret olan ifâdelere sığamayınca insan bu hatları, bu basit ve yeknasak tasavvutları da kırıp bükerek yeni bir ifade vasıtası bulmuş, şuurda irkilen kudreti daha kolayca boşaltmak imkânını elde etmiştir. İşte bu suretle kendisini boğan ıztırabı boşaltmaşını bilenler san'atkârlardır.

Her tasavvutta hiç haberimiz olmaksızın binbir kıvrım yapan lisan işte böyle isimleri ve sayıları belirsiz nihayetsiz bir san'atkâr kafilesinin beşeriyete miras bıraktığı bir alettir.

Ruhiyatcılar, rü'yet hassesını de bir nevi lemse irca ederler,! lisanı da niçin uzviyetin bir hareketine irca etmemeli ? Evet ferdin en îcazkâr jestleri, hareketleri ve elimizin temasına nispetle gözün lemsî kabiliyeti neyse, vücudun hareketine nispetle lisanın hareketi de odur.

Bir ıztırap ve ya bir sürur esnasında vücudumuzun, çehremizin kalın demir çubukların eğilip bükülmesi gibi basit ve mahdut ifadelerden ileri geçmeyen harekerlerine mukabil lisan haddeden çekilmiş ince bir çelik lifi gibi, bir kıl gibi yumuşak ve alestikî bir halde ruhumuzun en çapraşık büküntülerini temsile kabiliyettar.

Eakat bu da ne güçlükle, ne ıztırapla oluyor ve nice san'atkârlar ruhlarının esrarlı labirentlerinde aciz ve nevmit boğulup çırpınıyorlar.

Her his, her heyecan ruhumuzun bir burkulması, bir kıvrılmasıdır. Kudretimizin bazı münebbih-

Bodler; "Sarhoş Olunuz", (çev: Necmi), No: 6, 8 Haziran 1929, s: 5, [deneme]

Fehmi Yılmaz; "Nijat B./Merhum Konya Lisesi Müdürü", No: 1, 1 Mart 1929, s: 3.

Feridun Nafiz [Uzluk]; "Tıbbî Musahabeler", No: 5, 15 Mayıs 1929, s: 3.

Hadiye A. N.; "Meşhur Türkiyatçı Radlof'un Hayatı ve Faaliyeti", No: 3, 1 Nisan 1923, s: 2, No: 4, 15 Nisan 1929, ss: 3-4.

Kervan Kıran; "İnkıraz", No: 3, 1 Nisan 1929, ss: 6-7 [Rıfkı Melûl [Meriç]'ün şiirlerinin eleştirisi].

M. Ferit [Uğur]; "Şerefettin Camiinde Tarihi Bir Vak'a", No: 1, 1 Mart 1929, ss: 2-3.

M. Ferit [Uğur]; "Karaman Beyler Beyi Mağrav Han", No: 2, 15 Mart 1929, ss: 3-4.

M. Ferit [Uğur]; "Kadı Paşa ve Konya Hadisesi", No: 3, 1 Nisan 1929, ss: 3-4.

M. Ferit [Uğur]; "Ebubekir Efendi", No: 4, 15 Nisan 1929, ss: 3-4.

M. Ferit [Uğur]; "Tedrisatta Kitap", No: 5, 15 Mayıs 1929, s: 1, No: 6, 8 Haziran 1929, ss: 1-2.

M. Zeki; "Gevheri'nin 1127'de Sağ Olduğuna Dair", No: 4, 15 Nisan 1929, s: 6.
M. Zeki; "Gurbet", No: 4, 15 Nisan 1929, s: 8, [şiir].
M. Zeki; "Farelere Dair", No: 6, 8 Haziran 1929, ss: 6-7.
M. Zeki; "Hasan Paşa ve Halk Şairi Cemalî", No: 6, 8 Haziran 1929, s: 7.
Mucip Avni; "Esir", No: 6, 8 Haziran 1929. s: 2, [şiir].
Nahit Nafiz; "Veda Mektubu", No: 6, 8 Haziran 1929, s: 5, [şiir].
Nail. V. [Çakırhan]; "Kervan, No: 1, 1 Mart 1929, s: 1 [şiir].
Nail. V. [Çakırhan]; "Kabrinde", No: 1, 1 Mart 1929, s: 3, [şiir].
Nail. V. [Çakırhan]; "Eren Dede", No: 1, 1 Mart 1929, s: 6, [şiir].
Nail: V.; "Çığ", No: 2, 15 mart 1929, s: 2, [şiir].
Nail V. [Çakırhan]; "Dertden Bir Gem İstiyor", No: 4, 15 Nisan 1929, s: 2 [şiir].
Namdar Rahmi [Karatay], "Amellerimizin Mertebeleri ve San'at", No: 1, 1 Mart 1929, ss: 5-6.
Namdar Rahmi [Karatay]; "Huriyet ve Esaret", No: 2, 15 mart 1929, ss: 1-2.
Namdar Rahmi [Karatay]; "San'at ve Uzlet", No: 3, 1 Nisan 1929, ss: 1-2.
Namdar Rahmi [Karatay]; "San'at ve İfade", No: 4, 15 Nisan 1929, ss: 1-2.
Namdar Rahmi [Karatay]; "Nevzat B.", No: 6, 8 Haziran 1929, s: 8.
Petöfi; "Bulutlar", (çev: Necmi), No: 2, 15 Mart 1929, s: 4, [deneme].
Petöfi; "Alçak Küçük Ev", (çev: Necmi), No: 4, 15 Nisan 1929, s: 2, [deneme].
Refik Fikret; "Geç Kaldım", No: 1, 1 Mart 1929, s: 7, [şiir].
Refik Fikret; "Korku", No: 1, 1 Mart 1929, s: 7, [şiir].
Refik Fikret; "Bir Kadın Yüzünden", No: 1, 1 Mart 1929, s: 1, [şiir].
Refik Fikret; "Beklerken", No: 2, 15 mart 1929, s: 2 [şiir].
Refik Fikret; "Yılan Gömleği", No: 3, 1 Nisan 1929, s: 2, [şiir].
Refik Fikret; "Kör Kuyu", No: 4, 15 Nisan 1929, s: 2, [şiir].
Refik Fikret; "Islık Sesleri", No: 5, 15 Mayıs 1929, s: 3, [şiir].
Refik Fikret; "Durgun Su", No: 6, 8 Haziran 1929, s: 2 [şiir].
Rıza Polat; "Yolum", No: 5, 15 Mayıs 1929, s: 3, [şiir].
Sadettin Nüzhet [Ergun]; "Kervan", No: 1, 1 Mart 1929, s: 1 [şiir].
Sadettin Nüzhet [Ergun]; "Din Vazıı Mani", No: 1, 1 Mart 1929, s: 4.
Sadettin Nüzhet [Ergun]; "Vehmî Kimya", No: 2, 15 Mart 1929, ss: 4-5,8.
Sadettin Nüzhet [Ergun]; "Felsefe/Divan Edebiyatında", No: 3, 1 Nisan 1929, ss: 4-6.
Semahat; "Mukaddes Kadın", No: 5, 15 Mayıs 1929, ss: 4-5, [öykü].
Şevket; "Köyde Akşam", No: 4, 15 Nisan 1929, s: 8, [şiir].
Şevket; "Mart Havası", No: 5, 15 Mayıs 1929, s: 3, [şiir].

Tevfik Halil; “”Güzel Olmanın En Kısa Yolu”. No: 5, 15 Mayıs 1929, s: 2.

Tevfik Halil; “Dünyada Neler Oluyor?”, No: 5, 15 mayıs 1929, s: 8, No: 6, 8 Haziran 1929, s: 8.

Tevfik Halil; “Gençliğimizi ve Güzelliğimizi Muhafaza Edebiliriz”, No: 6, 8 Haziran 1929, ss: 4-5.

Ziya Çalık; “Taş”, No: 6, 8 Haziran 1929. [deneme].

C. Nail Çakırhan’ın *Kervan* Şiirleri

6 sayı yayınlanan *Kervan*’da Nail Çakırhan’ın 5 şiiri yayınlanmıştır. Çakırhan, bu şiirlerinde “Nail. V.”, “Nail: V.” ve “Nail V.” imzalarını kullanmıştır. Bu farklılıkların Latin alfabesine yeni geçildiği bir dönemde dizgicilerin dikkatsizliğinden/özensizliğinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Çakırhan’ın ilk şiiri derginin çıkışını selamlamaktadır. İkinci şiir, 1929 yılı başında vefat eden Konya Lisesi Müdürü Nijat Bey için yazılan bir “mersiye” niteliğindedir ve bu şiir Fehmi Yılmaz tarafından kaleme alınan Nijat Bey’in nekrolojisinin yanındaki sütunda yer almıştır.

“Eren Dede” başlıklı şiirde ise ilk iki şiirden farklı olarak sanki gizli bir sorgulama vardır:

Ey mezara girmeden sorgusu sorulanlar
Alınlarına sefil damgası vurulanlar
Yeriniz metrûk bir in, ya yosunlu bir koğuk;
İçinizi titretir hergün acı bir soğuk.
Bilin ki adı sefil, bahtı kara olanlar,
Ölmek için çılgınca saçlarını yolanlar.
Bir gün inin önünde mor naşınız görülür.
Dağ kınalı taşlardan ona kabir örülür...
Bugün sefil mezarı denilen bu kabirde,
Belki de yatar yarın bir ulu “Eren Dede”...

Diğer iki şiirden biri Sadettin Nüzhet Ergun’a, diğeri Namdar Rahmi Karatay’a ithaf edilmiştir. Nail Çakırhan’ın *Kervan*’da yayınlanın şiirlerinin “edebi” olarak değerlendilmesi elbetteki konunun uzmanlarının işidir.

D. Kısa Bir Değerlendirme

a. Üç söyleşide verilen tarihler, anlatılan öyküler öylesine karışıktır ki çözmek için adı geçen kaynakların incelenmesi gerekmektedir. Ancak, *Kervan* dışındaki yayınlar halen mevcut değildir. Ama, yine de bir yığın karışıklığın olduğu ortadadır.

b. *Kervan* dergisi 1929 baharında yayınlanmıştır. Sahibi Refik Fikret, yazı işleri müdür Namdar Rahmi Karatay’dır. Bir diğer ifade ile Nail Çakırhan’ın bu der-

ginin yönetimi ile hiç bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak, edebiyata meraklı bir genç olduğu için dergiye gelen yazıları, bir yatılı okul öğrencisi olarak sıklıkla birlikte olduğu hocalarının talebi üzerine derginin basıldığı Babalık Matbaası'na götürmesi ihtimal dahilindedir. Dergi ile ilgili olarak Balcıoğlu ve Kabacalı'nın aktardığı tarihler tamamıyla yanlıştır.

c. Nail Çakırhan hakkında, *Kervan* dergisinde yayınlanan bir şiirden ya da şiirinden dolayı dava açılmamıştır, çünkü hakkında dava açılacak nitelikte bir şiir mevcut değildir. Ayrıca, 6 sayı yayınlanan *Kervan*'da söyleşilerde söz edilen şiire benzer bir eser de yer almamıştır!

d. Nail Çakırhan'ın yargılanmasına yol açan 'Alev Yağmuru' adlı şiir, Balcıoğlu'nun belirttiği gibi 1928'de değil, 1 Haziran 1929 tarihinde yayınlanan *Halka Doğru*[6] dergisinde çıkmıştır. Şiirle ilgili olarak açılan davanın sonucu takipsizlik kararı verilmiştir. Ancak, dergide yayınlanan şiir İstanbul'da çıkan *Hareket*[7] dergisinde de basıldığı için bir başka dava daha açılmış, ancak yazar bu davadan da beraat etmiştir.

e. Mart 1929'da "mersiye" yazan bir gencin birkaç ay içinde nasıl böyle "büyük" bir değişim geçirdiği de herhalde incelemeye değerdir!

Özet: Nail Çakırhan, anılarında edebi yaşamı hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Ancak, anılarda adı geçen kaynaklar incelendiği zaman bu anıların bazı kısımlarının düzeltilmeye muhtaç olduğu görülmektedir. Bu durum, "sözlü tarih çalışmaları"nın ne denli güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Nail Çakırhan, *Kervan*.

Notes on Nail Çakırhan and *Kervan* Periodical

Abstract: Nail Çakırhan provides some information about his literary life in his memories. However, when the resources mentioned in the memories are examined, it is clearly seen that some information given in the memories should be revised and corrected. This case brings to mind doubts about the reliability of oral history studies.

Keywords: Nail Çakırhan, *Kervan*.

---

6 Kısa bilgi için bkz: Mehmet Önder; *a.g.e.*, s: 56. Bu derginin bir nüshası mevcut değildir.

7 Bu derginin hiç bir nüshası mevcut değildir. Kemal Sülker; *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı/1929-1933*, 2. cilt, Yalçın yay., İstanbul-1987, ss: 105-106'da 'Alev Yağmuru' şiirinin,

Eyyyy!!!
Yalın ayak
Başı kabak
Arkası çıplak
Bir arşın beze, bir lokma ekmeğe muhtaç,
Eli kavallı
Zavallı
Köylüler!!

dizeleriyle başladığını belirtir. Ayrıca, Hamdullah Suphi [Tanrıöver]'nin bu şiiri şiddetle eleştirdiğini kaydeder ve *Hareket* hakkında bazı bilgiler verir. Bkz: Kemal Sülker; a.g.e., ss: 118-121, 130-131.

Mayıs 1920 Tramvay Grevi Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme

Erol ÜLKER

Mütareke döneminde İstanbul, 1908 Devrimi'nin hemen ardından ortaya çıkan grev dalgasından sonraki en yaygın işçi hareketlerine sahne olmuştur.[1] Şehmus Güzel, 1918 ve 1923 yılları arasında İngiliz, Fransız ve İtalyan güçleri tarafından işgal edilmiş olan İstanbul'da gerçekleşen 18 farklı grev hareketine işaret eder.[2] Aynı dönemde pek çok sektörde işçilerin sendika benzeri dernek ve birlikler etrafında örgütlendikleri de biliniyor. İştirakçi Hilmi olarak meşhur Hüseyin Hilmi Bey liderliğindeki Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), Mütareke dönemi İstanbul'unda ortaya çıkan işçi hareketlerinin pek çoğunda rol oynamıştır.[3]

---

[1] 1908 grevleri için bak. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim,* no: 78, Güz 1998, s. 187-208.

[2] M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984,*İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996, s. 110-113.

[3] TSF ve Hüseyin Hilmi üzerine varolan literatürün analizi için bak. Y. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi *İdrak* Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi," *Mete Tunçay'a Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 499-536; Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, "Erken Dönem Müslüman/Türk Sosyalizmi ve İştirakçi Hilmi," Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 165-183. Ayrıca bak. Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi,* İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.

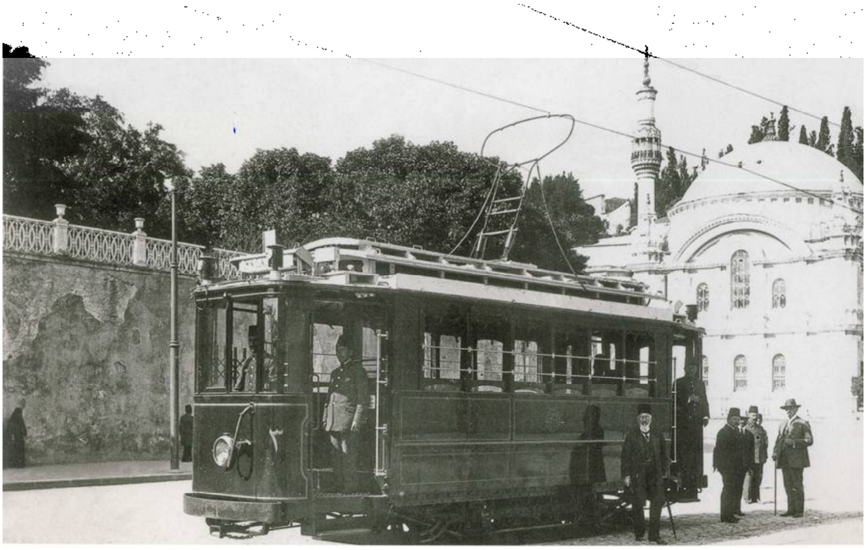

Elektrikli tramvay, Dolmabahçe 1914 [Fatih Sultan Kar, İETT Fotoğraf Arşivi]

TSF'nin kökenleri, 1910 yılının Eylül ayında Hüseyin Hilmi tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nda yatmaktadır.[4] Lakin bu ilk sosyalist partinin ömrü çok uzun olmamıştır. Hüseyin Hilmi Temmuz 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa suikasti bahanesiyle İttihat ve Terakki hükümeti tarafından sürgüne gönderilen muhaliflerden biridir.[5] Hilmi ancak İttihat ve Terakki Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda iktidardan düştükten sonra İstanbul'a dönebilmiş ve 1919 Şubat'ında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı bu defa Türkiye Sosyalist Fırkası ismi altında canlandırmıştır.[6]

İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından 16 Mart 1920'de resmi olarak işgal edilmesinin ardından TSF'nin işçiler arasındaki etkinliği hızla artmıştır.[7] Söz konusu

[4] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 278-293; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 44-57.

[5] Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul pendant l'Occupation,*" *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, İstanbul: lSIS, 1997, s. 280. Hüseyin Hilmi'nin İkinci Meşrutiyet dönemindeki siyasal faaliyetleri için bak. Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat Terakki Muhalifi Olarak Liberal Sosyalist Hilmi," *Tarih ve Toplum*, no: 81, Eylül 1990, s. 41-47.

[6] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 396-430. Hüseyin Hilmi 8 Şubat 1919'da 11 Şubat'ta gerçekleşecek toplantı için çağrı yapmıştır. "Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara," *İleri*, 8 Şubat 1919, s. 3. TSF'nin kuruluşu 10 Mart 1919'da duyurulmuştur. "Türkiye Sosyalist Fırkası," *İleri,* 10 Mart 1919, s. 4.

[7] TSF ve işçi hareketleri için bak. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 123-141; Lütfü Erişçi, "*Türkiye'de İşçi Sınıfının* Tarihi," *Sosyal Tarih*

gelişmeyi takip eden aylarda geniş bir işçi kesimi TSF'yle bağlar kurmuştur.[8] TSF bu dönemde Kazlıçeşme tabakhane işçileri, Haliç ve Kasımpaşa tersane işçileri, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanları, Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketleri personeli arasında hızla örgütlenmiştir.[9] Yürürlükteki Cemiyetler Kanunu sınıf temelli sendikalar kurulmasına izin vermediği için TSF'ye bağlı işçi derneklerinin parti şubeleri olarak teşkilatlandığı vurgulanmaktadır.[10]

TSF'nin etkin olduğu en önemli işçi hareketleri, Tramvay, Elektrik ve Tünel Şirketleri'ni kontrol eden çokuluslu bir şirketi hedef almıştır. 1920 Mayısı'nda tramvay ve tünel işçileri 4 gün ve 13 saat süren bir grev hareketine girişmiş ve neticede taleplerinin birçoğu şirket tarafından kabul edilmiştir.[11] 1921 yılının ilk yarısında tramvay, tünel ve elektrik işçileri taleplerini ortaklaştırmışlar, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanlarının da desteğini alarak 1921 Ağustos'unda İstanbul'u bir genel grevin eşiğine getirmişlerdir.[12] Tramvay işçilerinin büyük bir çoğunluğu 26 Ocak 1922 tarihinden başlayarak greve çıkmıştır.[13] Ancak bu grev 6 Şubat itibariyle yenilgiye uğramış ve Hüseyin Hilmi grevin sonlarına doğru Tramvay Şirketi'nin Beyazıt bölgesindeki kablolarına sabotaj düzenlediği gerekçesiyle tutuklanmıştır.[14]

Bu yazı Mayıs 1920'de gerçekleşen ilk tramvay grevini konu almaktadır. Grev sürecinin nasıl geliştiğinden çok bu grevi ortaya çıkaran koşullar ve işçilerin örgütlenme süreci üzerinde durulacaktır. Yazının temel amacı, TSF'nin genişleme sürecinin ilk aşamalarında tramvay işçileriyle ve bunların grev ve örgütlenme hareketleriyle nasıl ilişkilendiğine dair çıkarımlarda bulunmaktır.

I. Şirket

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek İstanbul'un Avrupa yakasında oldukça gelişkin bir raylı ulaşım sistemi inşa edilmiştir. Galata ve Beyoğlu arasında işleyen Tünel sistemi dışında,[15] Kasım 1914'ten itibaren elektriklendirilmiş olan

Araştırmaları, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003, s. 89-114; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, s. 244-293.

[8] Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul,*" s. 285; Paul Dumont, "les Organisations Socialistes et La Propagande Communiste à Istanbul pendant l'Occupation Allié, 1919-1922," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, İstanbul: lSIS, 1997, s. 175-202.

[9] Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul,*" s. 287.

[10] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 1,* s. 398-399. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May Yayınları, 1975, s. 131-136.

[11] Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul,*" s. 285-291.

[12] "Amelenin Umumi Grevi Mümkün müdür?" *İkdam*, 10 Ağustos 1921, s. 3.

[13] "Tramvay Amelesinin Grevi ve Şirket," *İkdam*, 29 Ocak 1922, s. 2.

[14] Paul Dumont, "les Organisations Socialistes et la Propagande Communiste à Istanbul," s. 291. Hilmi'nin yanısıra tutuklananlar Emin Mehmet, Kenan Nuri, Salih Yusuf ve İbrahim Mahir'dir. BOA, DH.KMS, 61-2/63, 1340.L.10/07 Haziran 1922.

[15] Tünel Şirketi'nin kuruluşu ve gelişimi hakkında önemli bir kaynak için bak. Vahdettin Engin, *Tünel,* İstanbul: Simurg yayınlar, 2000.

yaklaşık olarak 34 kilometrelik bir tramvay hattı işlemektedir.[16] Haliç bölgesinde kurulmuş olan Silahdarağa Elektrik Fabrikası bu hat üzerinde çalışan 112 tramvay vagonu ve 62 römork için gerekli olan elektrik gücünü sağlamaktadır.[17] 1918 yılı boyunca tramvaylar yaklaşık 39 milyon yolcu taşımıştır.[18] Nüfusu yaklaşık bir milyon olan İstanbul gibi bir şehir için bu dikkate değer bir rakamdır.[19]

Mütareke dönemi İstanbul'unda Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketlerinin idari ve finansal kontrolü merkezi Brüksel'de bulunan ve İstanbul Konsorsiyumu olarak da bilinen Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi'nin elindedir.[20] Bu uluslararası şirket, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Alman sermayesinin hakimiyeti altındayken savaş sonunda şirkete ait Alman ve Macar hisselerine el konulduğu anlaşılmaktadır.[21] İstanbul'un işgal edildiği dönemde İstanbul Konsorsiyumu artık bir Fransız-Belçika şirketi haline gelmiştir.[22]

İstanbul'un fiilen işgal edilmesinin hemen ardından, Tramvay Şirketi kömür yokluğu bahanesiyle seferlerini durdurmuş[23] ve kısa bir süre sonra Şehremaneti'nden tramvay ve tünel biletlerine % 400 oranında zam yapılmasını talep etmiştir.[24] Şehremaneti bu talebi önce kabul etmemiş hatta Şubat 1919'da şirkete seferleri derhal başlatmadığı takdirde iflas edilmiş kabul edileceğini bildirmiştir.[25]

---

16 Société des Tramways de Contantinople, Rapport du Conseil d'Administration à l'Assemblèe Générale Ordinaire du 25 Mai/7 Juin 1916, s. 8. Tramvay Şirketi hakkında bir çalışma için bak. Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadetten İstanbul'a Tramvay,* İstanbul: İETT Genel Müdürlüğü, 2003.

17 Tramways et Electricité de Constantinople, Rapport du Conseil D'Administration à l'Assemblée Generale Ordinaire du 28 Novembre 1918, Rapport du College des Commisaires, Exercice 1917-1918, s. 4

18 Tramways et Electricité de Constantinople, Rapport du Conseil d'Administration à l'Assemblée Generale Ordinaire du 27 Novembre 1919, Rapport du College des Commisaires, Exercice 1918-1919, s. 4 Silahtarağa Elektrik Santrali hakkında daha fazla bilgi için bak. Asu Aksoy (der.), *Silahtarağa Elektrik Santrali, 1910-2004*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

19 Clarence Richard ve M. A. Johnson (der.), *İstanbul 1920,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 24-27.

20 Jacques Thobie, "Interets Belges et Interets Français dans l'Empire Ottoman (1880-1914)," *Les Relations Franco – Belges de 1880 à 1934,* Metz: Centre de Recherches Relations Internationales de l'Universite de Metz, 1975, s. 236-241.

21 Alman ve Macar yatırımlarına tüm Avrupa'da nasıl el konduğuna dair özet bir tartışma için bak. William J. Housman, Peter Hertner, ve Mira Wilkins, *Global Electrification. Multinational Enterprise and International Finance in the History of Light and Power, 1878-2007.* Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2008, s. 131-138.

22 SHAT, 20 N 421, 3e Bureau, 310/5, Note à Monsieur le Vice-Amiral AMET, Haut Commissaire de la République Française, 4 Şubat 1919.

23 "Tramvayların Tatili: Yalnız Tenvirat," *İkdam,* 12 Aralık 1918, s. 2.

24 "Tramvaylar İşlemeyecek mi? Yeni Teklif," *İkdam,* 2 Şubat 1919, s. 2; "Tramvay Meselesi ve Şehremaneti," *İkdam,* 19 Şubat 1919, s. 2.

25 "Tramvaylar İşleyecek mi? Yeni Teklif," *İkdam,* 2 Şubat 1918, s. 2.

Ancak neticede Şehremaneti zam talebini kabul etmek zorunda kalmış ve Mart 1919 ortasında seferler tekrar başlatılmıştır.[26]

II. Tramvaycılar

Tarifelerdeki değişiklik ve bunun kâr oranlarına yansımasına paralel olarak İstanbul Konsorsiyumu'na bağlı şirket çalışanları sayısında hızlı bir artış gerçekleşmiştir.

Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketleri Personeli[27]					
Aralık 1915		Ocak 1920		Ocak 1921	
Maaşlı	Ücretli	Maaşlı	Ücretli	Maaşlı	Ücretli
134	1,000	444	1,406	556	2.109
1,134		1,900		2,665	

Personel sayısındaki en büyük artış Tramvay Şirketi'nde meydana gelmiştir. Fransız makamlarına göre 1920 Kasım'ında Tramvay Şirketi'nin istihdam ettiği çalışan sayısı yaklaşık olarak 1800'dür.[28]

Bu döneme ilişkin olarak elimizde Tramvay Şirketi çalışanlarının ücretli memur ve maaşlı müstahdem olarak nasıl dağıldığına ilişkin veri yok. Ancak Ekim 1924 tarihli verilere bakarak en büyük artışın Hareket Amirliği'ne bağlı olan vatman, biletçi ve kontrolörler mevcudunda gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Ocak 1924'te Tramvay Şirketi Personeli[29]							
Maaşlı Memur		Ücretli Müstahdem				Toplam	
		Hareket Amirliği		Diğer			
177	%10.3	1126	%65.3	421	%24.4	1724	%100

Kasım 1920 ile Ocak 1924 arasında Tramvay Şirketi'nde istihdam edilen toplam personel sayısında büyük bir değişiklik olmamıştır. Dolayısıyla ikinci tablo, 1920 yılı sonunda Şirket'in hareket amirliğine bağlı ücretli çalışanların sayısı hakkında fikir vermektedir. Bu sayı Nisan 1916 tarihinde 639 iken[30] 1920 sonlarında neredeyse iki katına çıkmış ve yaklaşık olarak 1100'e ulaşmıştır. Bu artışın

[26] "Artık Tramvaylar İşliyor," *İleri,* 20 Mart 1919, s. 3; "Tramvayın Tesiratı," *İkdam,* 20 Mart 1335, s. 2

[27] FO, 371/6577, "Tramways et Electricité de Constantinople," 15 Temmuz 1921, s. 1-2.

[28] AMAE, E – Levant, 1918-1929, 38/1, 13 Kasım 1920, s. 155.

[29] BCA, 230.108.98.5, 15 Ekim 1924.

[30] BCA, 230.87.17.2, 18 Nisan 1916.

temel sebebi ise Tramvay Şirketi'nin bilet fiyatlarındaki radikal artıştan sonra satın aldığı yeni tramvay lokomotiflerinde istihdam edilecek personel ihtiyacıdır. Aralık 1917'de Tramvay Şirketi 112 tramvay vagonu ve 62 römork çalıştırırken, 1921 yılında 178 vagon ve 78 römork hizmet vermektedir.[31]

1925 yılı Nisan ayında *Meslek* dergisi tarafından yayınlanan ayrıntılı bir makale mütareke döneminin ilk safhalarında Tramvay Şirketi'nce işe alınan personel hakkında önemli bir ayrıntı verir.[32] Bu makaleye göre Birinci Dünya Savaşı'nın ardından terhis olunan yedek ve muvazzaf subayların bir kısmı geçimlerini sağlayabilmek için Tramvay Şirketi'nde vatman, biletçi ya da makinist olarak işe başlamışlardır. Şirketin böyle bir eğitimli işgücüne ihtiyaç duyduğu söylenebilir çünkü yazara göre şirket özellikle biletçilerin ve tramvay vagonlarının emanet edildiği vatmanların eğitimli kişilerden oluşmasını arzu ediyordu. Dolayısıyla Hareket Amirliği'ne bağlı pozisyonlarda işe başlamak için başvuranlar sıkı bir imtihan sürecinden geçmek zorundaydı.

Asker kökenli tramvay çalışanlarının sayısı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak 10 Şubat 1923'de *Aydınlık*'ta yayınlanan "Tramvay Şirketi'nin Amele Siyaseti" isimli makalesinde Şefik Hüsnü şirket çalışanları arasında önemli sayıda eski zabit bulunduğunu şu ifadeyle teyit eder: "Tramvay şirketinin istihdam ettiği işçiler arasında, askeri ve mülki memuriyetlerden açıkta kalmış veya tekaüt edilmiş burjuvaziye mensup kimselerin adedi büyük bir yekuna baliğ olmakta imiş."[33]

Şefik Hüsnü makalesinde zabitan kökenli tramvaycıların eleştirisini yapar ve bunların içinde yer alan bir grubun şirket yönetimi ile bağlantılarını muhafaza ederek işçi hareketine zarar verdiklerini vurgular. *Meslek* dergisinde yayınlanan makale ise bu grubun 1920 Mayıs grevinde etkin rol oynadığına işaret eder. Yazara göre, askeri bir disipline ve dayanışma kapasitesine sahip olan zabitan kökenli tramvay çalışanları şirket tarafından dayatılan ağır koşullar ve uzun iş saatlerine rağmen çalışmaya devam etmiş ancak giderek memnuniyetsiz bir tavır takınmışlar. İşçiler arasındaki ilk örgütlenme faaliyetleri bu sırada ortaya çıkmış.

III. Örgütlenme

Bu ilk örgütlenme faaliyetlerinin TSF'den bağımsız olarak başladığı anlaşılmaktadır. Bu konuda elimizdeki en önemli kaynaklardan biri yine *Meslek* dergisinde Zeki Cemal imzasıyla yayınlanan bir başka makaledir.[34] Zeki Cemal Tramvay Şirketi'ndeki örgütlenmenin ilk önce vatmanlar arasında başladığına işaret

---

31 Tramways et Electricité de Constantinople, Rapport du Conseil D'Administration à l'Assemblée Generale Ordinaire du 23 Novembre 1922, Rapport du College des Commisaires, Exercice 1921-1922, s. 5.

32 "Tramvay Amelesi", *Meslek,* 28 Nisan 1925, s. 5.

33 Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği,* İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2009, s. 39.

34 Zeki Cemal'in makalelerinin Mustafa Şahin tarafından yapılan transkripsiyonu için bkz. Zeki Cemal, "Memleketimizdeki Amele Hareketlerinin Tarihi", *Toplumsal Tarih,* sayı: 41, cilt: 7, Mayıs 1997, s. 26-32.

Tramvay grevine katılan işçiler [Fatih Sultan Kar, İETT Fotoğraf Arşivi]

etmekte, bunların öncelikle Vatman İttihadı Cemiyeti adı altında bir araya geldiklerini ve daha sonra TSF ile bağlantıya geçtiklerini belirtmektedir. Elimizdeki diğer bir önemli kaynak ise TSF genel sekreteri Mustafa Fazıl'ın (Çun) konuya ilişkin ifadeleridir.

Fazıl Bey, 1920 Eylül'ünde Baku'de bulunmaktadır. 10-16 Eylül tarihlerinde burada Mustafa Suphi liderliğindeki Türk Komünist Teşkilatı (TKT) öncülüğünde Türkiye İştirakiyun Teşkilatları'nın Birinci Kongresi düzenlenir ve İstanbul, Anadolu ve Rusya'da bulunan grupların Türkiye Komünist Partisi (TKP) etrafında birleşmesi kararı alınır.[35] Fazıl Bey 27 Eylül 1920'de TKP Merkez Komitesi toplantısına katılır.[36] Bu toplantıda Hüseyin Hilmi ile arasındaki anlaşmazlıklardan ve bu nedenle bir müddet partiden ayrılmış olduğundan bahseder. Kendisini TSF'ye geri döndüren sebep tramvaycıların TSF etrafında toplanarak greve gitme kararı almış olmasıdır.

Fazıl Bey'in açıklamaları Zeki Cemal'in yukarıda bahsi geçen makalesiyle örtüşmektedir. Yani tramvay işçileri önce kendi aralarında örgütlenmişler daha sonra TSF'yle bağlantı kurmuşlar. Fazıl Bey'in açıklamalarında örgütlenme faaliyetlerinin öncelikle vatmanlar arasında başladığına dair bir ifadeye rastlanma-

[35] Bu konferans hakkında ayrıntılı bir çalışma için bak. Emel Seyhan Atasoy ve Meral Bayülgen (ed.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi). (Tutanaklar-Belgeler). Bakü 10-16 Eylül 1920*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008.

[36] Söz konusu toplantının tutanakları ve Fazıl Bey'in ifadeleri Yücel Demirel'in TKP üzerine önemli çalışmasında yayınlanmıştır Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921. Dönüş Belgeleri – 1*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004, s. 40-46.

maktadır. Ancak 1920 Mayıs grevinde vatmanların öncü rol oynadığını biliyoruz. Bu greve vatmanların ağırlıkta olduğu yaklaşık 700 işçi katılmıştır.[37]

IV. Grev

Tramvaycılar 9 Nisan'da verdikleri talepler listesinin şirket tarafından kabul edilmemesi üzerine 11 Mayıs'ta Tünel Şirketi çalışanlarının da iştirakiyle greve giderler.[38] Bu oldukça geniş kapsamlı bir liste olmakla birlikte işçilerin en temel talepleri arasında ücret zamları, 8 saatlik iş günü ve 1 günlük hafta tatili gibi kalemler yer almaktadır.

Alemdar gazetesinde çıkan habere göre vatmanlar sabah saat altıda şirketin Aksaray, Beşiktaş ve Şişli'deki depolarına giderek diğer müstahdemlerin işe başlamasına engel olurlar ve tramvayların çalışması için gerekli olan elektrik akımını kesmeye çalışırlar. Bu esnada grevcilerin aileleri depoların önünde toplanırlar ve harekete geçirilen tramvayların önünü keserler.[39]

İşçi temsilcileri grev başlamadan önce ve sonra hem işveren hem de Şehremaneti ve Nafia Nezareti'nin temsilcileriyle görüşmeler yürütürler.[40] Greve ilişkin olarak oluşturulan uzlaşma komisyonunda işçi ve işveren temsilcilerinin yanı sıra Şehremaneti ve Nezaret temsilcileri de yer alır. Komisyon grevden bir gün önce toplanır ancak grev ihtimalini ortadan kaldıracak bir çözüm üretemez.[41] Ücretlere yapılacak olan zam oranı taraflar arasındaki en önemli sorunlardan birini teşkil eder. İşçi temsilcileri ücretlerin 100 kuruştan 200 kuruşa çıkarılmasını talep ederken şirket 120 kuruş teklif eder.[42] İşçi temsilcileri ayrıca 8 saatlik işgünü ve bunun üzerindeki her saat için 20 kuruşluk mesai ücreti konusunda ısrarcı olurlar. Şirket temsilcileri ise 10 saatlik işgünü önerir.[43]

Grev 4 gün 13 saat sürdükten sonra 15 Mayıs'ta neticeye ulaşır. Basına yansıdığı kadarıyla işçi temsilcilerinden bir kaçı Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya müracaat ederek müdahale etmesini ister.[44] Ferit Paşa'nın da olduğu bir toplantıda şirket ve grevciler arasında bir anlaşma zemini doğar. Sonuç olarak 9 saatlik işgünü ve haftada bir gün izin konularında anlaşmaya varılır. 20 kuruşluk mesai ücreti şirket tarafından kabul edilir. Vatmanların azami yevmiyesi 130 kuruşa yükseltilir. 70 kuruştan az kazanan şirket çalışanlarının ücretleri 100 kuruşa çıkarılır diğerleri ise 20 kuruş zam alır.

---

[37] Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 199. Vatmanların grevdeki rolüne ilişkin olarak bak. "Grev Devam Ediyor," *Alemdar*, 13 Mayıs 1920, s. 4.

[38] "Tramvay Amelesi: Tatil-i Eşgal Edeceklerini Söylüyorlar," *İkdam*, 10 Nisan 1920, s. 2. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, s. 247.

[39] "Grev Devam Ediyor," *Alemdar*, 13 Mayıs 1920, s. 4.

[40] "Tramvay ve Tünel Grevinin Devamı," *İkdam,* 14 Mayıs 1920, s. 1.

[41] "Tramvay Amelesi Bugün Tatil-i Eşgal Ediyor," *İkdam*, 11 Mayıs 1920, s. 3.

[42] "İstanbul Tramvay ve Tüneli'nin Tatili," *İkdam*, 12 Mayıs 1920, s. 1.

[43] "Tramvay Amelesinin Grevi Devam Ediyor," *İkdam*, 13 Mayıs 1920, s. 1.

[44] "Tramvay ve Tünel Grevi'nin Hitamı," *İkdam,* 16 Mayıs 1920, s. 1.

V. TSF

TSF'nin ve daha spesifik olarak Hüseyin Hilmi'nin bu grevde oynadığı role dair elimizde birbiriyle çelişen bilgiler bulunmaktadır. Zeki Cemal'e göre vatmanlar kendi aralarında örgütlendikten sonra Kenan Efendi isimli bir tramvay çalışanı vasıtasıyla Hüseyin Hilmi ile bağlantıya geçmişlerdir.[45] Zeki Cemal, tramvay grevinin Hüseyin Hilmi ve Kenan Efendi'nin ortak emirleriyle başladığını vurgular. Haziran 1920'de Komintern'in II. Kongresi için hazırlanan bir rapor ise TSF sekreteri Fazıl Bey'in grevin örgütleyicisi ve yöneticisi olduğunu iddia eder.[46] Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın temel olarak *Aydınlık* grubunu konu eden çalışmalarında yayınlanan bu belge Nişat ismiyle imzalanmıştır. Ancak Akbulut ve Tunçay belgeyi aslen Fazıl Bey'in yazdığını gösterirler.

Bu çelişkili ifadelerden hangisinin doğru olduğunu tespit edebilmek olası değilse de konuya farklı bir açıdan yaklaşmak mümkün. Basında çıkan haberlerden takip edilebildiği kadarıyla işçi temsilcileri grev sürecinde TSF değil Tramvay ve Tünel Kumpanyaları Amelesi Heyet-i Müttehidesi adı altında hareket etmişlerdir.[47] TSF'nin ismi ise ancak 15 Mayıs'ta, grevin sona ermesine ilişkin olarak yaptığı açıklama ile gündeme gelir.[48] 1 Aralık 1920 tarihli bir İngiliz raporu, TSF yönetiminin tramvay ve tünel işçileri tarafından gerçekleştirilen grevde oynadığı rolün son derece önemsiz hatta ihmal edilebilir olduğunu belirtir.[49] Aynı raporda TSF'nin genel olarak işçiler, işverenler ve hükümet arasında bir arabulucu işlevi gördüğüne işaret edilir.

Fazıl Bey'in Baku'deki ifadelerine dayanarak İngiliz makamlarına iletilen bu gözlemin 1920 Mayıs grevine ilişkin olarak bir doğruluk payına sahip olduğu söylenebilir. Fazıl Bey burada, Hüseyin Hilmi'nin tramvay grevine son gün müdahale ettiğine ve bu müdahalenin şirket lehine ve işçiler aleyhine sonuçlar doğurduğuna işaret eder. Hilmi, Sadrazam Ferit Paşa'nın da hazır bulunduğu toplantıya katılır ve grevcilerin kimi önemli taleplerini göz ardı eden protokole imza atar.[50] Fazıl, Hilmi'nin büyük olasılıkla Şirket'ten para almış olduğunu söylese de bizim için daha önemli olan Hilmi'nin grevciler, şirket ve hükümet arasında adeta bir arabulucu gibi davranmış olmasıdır. Nitekim TSF'nin 15 Mayıs'ta yayınladığı beyanname işçilere grevin son bulması için yaptığı fedakârlıklardan dolayı teşekkür eder.

TSF'nin arabulucu rolü ilerleyen aylarda daha da netlik kazanmıştır. 1921 yılı Ocak ayında tramvay işçileri, şirketin Mayıs grevi neticesinde verdiği taahhütleri yerine getirmediği gerekçesiyle yeniden grev kararı alırlar.[51] Bu kararın alınma-

[45] Zeki Cemal, "Memleketimizdeki Amele Hareketlerinin Tarihi," s. 30.

[46] Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne, 1919-1926, 1. Cilt 1919-1923*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2013, s. 74-76.

[47] "Tramvay Amelesi," *İkdam,* 11 Mayıs 1336, s. 2.

[48] "Tramvay ve Tünel Grevinin Hitamı," *İkdam,* 16 Mayıs 1336, s. 1.

[49] FO, 371/5293, "Report on Labor Organizations, Trade Unions, Guilds, Etc.," s. 3.

[50] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921,* s. 43-44.

[51] Bu konu hakkında bkz. "Grev Arefesi Mi?" *Alemdar,* 20 Ocak 1921, s. 2; "Grev Var Mı?" *Alemdar,* 22 Ocak 1921, s. 2; "Grev Başlıyor", *Alemdar,* 23 Ocak 1921, s. 1.

sında etkili olan TSF değil şirketin Beşiktaş, Şişli ve Aksaray tramvay depolarında örgütlü işçi birlikleri (ya da kulüpleri) ve bunların temsilcileridir. Elektrik ve tünel işçilerinin de iştirak ettiği bu süreçte TSF'nin rolü işçilerin taleplerini Nafia Nezareti ya da şirket temsilcilerine iletmekten ibaret görünüyor. 22 Ocak'taysa TSF, işçi temsilcileri tarafından alınan grev kararını İstanbul halkına zarar vereceği gerekçesiyle ertelemek için uğraş vermiş ve bunda başarılı olmuştur.[52]

Şimdiye kadar tartışılanlar TSF'nin tramvay işçilerinin kolektif hareketlerini örgütleyen ve yöneten bir irade olmaktan uzak olduğunu gösteriyor. Elbette bu TSF'nin yalnızca bir hakem rolü oynadığı anlamına gelmez. Kaynaklarımız kısıtlı olsa da TSF yönetiminin gerek işçi taleplerinin formüle edilmesinde gerekse greve maddi destek sağlamada katkıları olduğu tahmin edilebilir ve görülen o ki parti sekreteri Mustafa Fazıl bu anlamda önemli roller oynamıştır. Ancak örgütlenme ve grev insiyatifinin TSF yönetiminden değil travmay işçilerinden ve özellikle vatmanlardan kaynaklandığına kuşku yok.

VI. Komünistler

O halde söz konusu insiyatif, işçiler arasında doğan "kendiliğinden" bir hareket olarak mı görülmelidir yoksa bunun arkasında yatan bir siyasi iradeden bahsetmek mümkün müdür? Mevcut kaynaklar ışığında bu soruya net cevaplar üretmek olası değil. Yine de bu konuda bir kaç eğilime işaret etmek gerekir. Öncelikle altının çizilmesi gereken konu TSF sekreteri Mustafa Fazıl'ın komünist hareketle kurmuş olduğu yakın ilişkidir. Fazıl'ın ifadelerine göre TSF içinde Hilmi'ye muhalif bir kesim ortaya çıkmıştır ki bunlar arasında bir grup tramvaycı ve "esaretten avdet eden bir kısım zabit arkadaşlar" bulunmaktadır. Fazıl 3. Enternasyonel ile birleşmek ve TKT ile ilişkiye geçmek isteyen bu grubun temsilcisi olarak Baku'ye gelir.[53]

Burada yer verilmesi gereken bir başka önemli belge, 1921 Temmuz'unda Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi adına Belçika Dışişleri'ne sunulan rapordur.[54] Söz konusu rapor, Belçika hükümetini İstanbul'daki İngiliz otoritelerinin tramvay işçilerinin aşırılıklarına karşı takındığı umursamaz tutum hakkında bilgilendirmekte ve Belçika hükümetinden İngiliz hükümeti kanalıyla duruma müdahale etmesini istemektedir. Aynı rapora göre tramvay, tünel ve elektrik işçilerinin talepleri Rusya ve Anadolu'dan gelen Bolşeviklerin etkisi altında giderek daha aşırı boyutlar kazanmaktadır.[55] Tek başına ele alınırsa bu ifadenin abartılı olduğu söylenebilir ancak komünistler gerçekten tramvaycılar arasında belirgin bir etkinlik kazanmışlardır.

---

[52] *Ag.e.*

[53] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921,* s. 44-45.

[54] FO 371/6577, "Tramways et Électricité de Constantinople," 15 Temmuz 1921. (Bu rapora yukarıda Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketleri'nin personel sayısından bahsederken de değinilmişti. Bak. dipnot 24.)

[55] *A.g.e.* s. 4.

Mete Tunçay ve Erden Akbulut tarafından yayınlanan Komintern belgeleri, İstanbul Türk Komünist (Bolşevik) Grubu ya da Partisi olarak isimlendirilen bir çevrenin 1919 yılının ikinci yarısında faaliyete geçmiş olduğunu göstermektedir.[56] Bu çevre Mustafa Suphi'nin liderliğinde önce Moskova'da ortaya çıkan daha sonra faaliyet merkezini sırasıyla Kırım, Odesa ve Baku'ye taşıyan TKT ile yakın bağlara sahiptir.[57] İstanbul'da faaliyet gösteren komünist grubun liderliğini büyük oranda TKT tarafından İstanbul'a yollanan kadrolar teşkil etmiştir. Bunlar İstanbul'a ulaştıktan sonra 12 kişilik bir merkez etrafında faaliyete başlamışlardır.[58]

Söz konusu komünist grup, Eylül 1920'de Baku'de gerçekleşen İştirakiyun Teşkilatları Kongresi'nde temsil edilmiştir. Bu konferans için hazırlandığı anlaşılan Ağustos 1920 tarihli bir raporda, grup üyelerinden Lütfi Necdet, tramvay memurları arasında faaliyet yürütüldüğünü ve bunların bir kısmının kazanıldığını vurgular.[59] Lütfi Necdet gibi kongre sırasında söz alan İstanbul temsilcisi Latif de Mayıs ayında gerçekleşen tramvay grevinden grubun teşebbüslerinden biri olarak bahseder ve grev emrini veren kişinin toplantı salonunda olduğunu ekler.[60] Latif isim vermemiş olsa da söz konusu kişinin daha sonra TKP Merkez Komitesi toplantısına da katılan TSF sekreteri Mustafa Fazıl olduğunu tahmin edebiliriz. Ayrıca Kongre'de "Tünel istasyonu amele rençperleri namına" Hasan Mustafa ve İsmail Mahmut isimli iki kişi hazır bulunmuştur.[61]

Maalesef grevin başlamasına gerçekte kimin önayak olduğunu aydınlığa kavuşturacak bağımsız kaynaklara sahip değiliz. Ancak şimdiye kadar bahsi geçen tüm belgeler tramvaycılar arasında komünist bir eğilim olduğuna işaret etmektedir. Bu eğilimin, 1919 Mart'ından sonra Tramvay Şirketi'nin işe aldığı dikkate değer sayıda terhis edilmiş yedek ve muvazzaf subay arasında güçlü olduğunu varsaymak hata olmaz. Rusya'da görev yapmış ve esir alınmış ordu mensupları arasında komünist propaganda yürütülmüş olduğu biliniyor.[62] Başbakanlık Arşi-

---

56 Bu konudaki belgeler için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne,* s. 20-43.

57 TKT'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bak. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar,* s. 326-345; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967, s. 200-267; George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey,* Stanford: Hoover Institution Publication, 1967, s. 50-67; Paul Dumont, "Bolchevisme et Orient. Le Parti Communiste Turc de Mustafa Suphi, 1918-1921," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, İstanbul: lSIS, 1997, s. 223-258.

58 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne,* s. 20-21. Bu grubun faaliyetleri için ayrıca bak. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 101-103.

59 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne,* s. 34.

60 Latif grevin Şubat ayında gerçekleştiğini söyler. Ibid. s. 40-41; Emel Seyhan Atasoy ve Meral Bayülgen (eds.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi,* s. 183.

61 *A.g.e.* s. 230.

62 Bu konuda bir tartışma için bak. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,* s. 42-49.

vi'nde bulunan Eylül 1919 tarihli bir dosya Rusya'da Kafkaslar cephesinde bulunmuş bir subay ve yedek subaylar grubunun İstanbul ve çevresinde Bolşevik propaganda yürüttüğüne dair belgeler içermektedir.[63] Nitekim yukarıda belirtildiği gibi Fazıl Bey, TSF içinde Hüseyin Hilmi'ye muhalif olan ve TKT ile bağ kurmak isteyen grupta esaretten dönen subayların olduğunu belirtmiştir.

VII. Sonuç Yerine

Mayıs 1920'de gerçekleşen grev hareketinin en aktif unsurları, Mart 1919 sonrasında işe alınan ve başta vatmanlar olmak üzere Tramvay Şirketi'nin Hareket Amirliği'ne bağlı olarak çalışan işçilerdir. Bunlar ağır iş koşulları ve düşük ücretlere rağmen çalışmaya devam etmiş ancak aynı zamanda bir birlik etrafında örgütlenmişlerdir. Mevcut kaynaklar, tramvay işçileri arasında radikal unsurlar bulunduğunu ve İstanbul'da faaliyet gösteren komünist grubun bu unsurlar üzerinde belirgin bir etkinlik kazandığını göstermektedir. Tramvay işçileri ve komünistlerle ilişki halinde olan TSF sekreteri Mustafa Fazıl'ın grev sürecinde önemli roller oynadığı da anlaşılmaktadır.

Hüseyin Hilmi'nin tramvaycılar arasındaki örgütlenme hareketinin ortaya çıkışında ve yaygınlaşmasında ciddi bir etkisinin olmadığı görülüyor. Eldeki kaynaklar, Hilmi'nin grevin yönetiminde de son derece sınırlı bir rol oynadığına, grevin ortaya çıkışından çok neticelenmesinde etkin olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle, Hüseyin Hilmi grevi teşvik eden, örgütleyen ve yöneten bir parti liderinden çok grevi sonlandırmaya çalışan bir sendika konfederasyonu başkanı gibi hareket etmiştir. TSF içinde Hilmi'ye karşı Fazıl Bey'in bahsettiği türden bir muhalif kesimin ortaya çıkışında bu tutumun da önemli bir etkisi olduğu tahmin edilebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE), Paris

E - Levant, 1918-1929, Belge No: 38/1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Dahiliye Vekaleti (DH), Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (KMS)

Belge No: 52-4/35; 61-2/63

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara

Belge No: 230.108.98.5; 230.87.17.2

Public Record Office, Foreign Office Catalogs (FO), Londra

Belge No: 371/6577; 371/5293

Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), Paris

20 N 421, 3e Bureau

Belge No: 310/5

[63] BOA, DH.KMS, 52-4/35, 1338.M.3/28 Eylül 1919.

Şirket Raporları

Société des Tramways de Contantinople, Rapport du Conseil d'Administration à l'Assemblèe Générale Ordinaire du 25 Mai/7 Juin 1916.

Tramways et Electricité de Constantinople, Rapport du Conseil D'Administration à l'Assemblée Generale Ordinaire du 28 Novembre 1918, Rapport du College des Commisaires, Exercice 1917-1918.

Tramways et Electricité de Constantinople, Rapport du Conseil d'Administration à l'Assemblée Generale Ordinaire du 27 Novembre 1919, Rapport du College des Commisaires, Exercice 1918-1919.

Tramways et Electricité de Constantinople, Rapport du Conseil D'Administration à l'Assemblée Generale Ordinaire du 23 Novembre 1922, Rapport du College des Commisaires, Exercice 1921-1922.

Süreli Yayınlar

Alemdar

"Grev Devam Ediyor," 13 Mayıs 1920, s. 4.

"Grev Arefesi Mi?" 20 Ocak 1921, s. 2.

"Grev Var Mı?" 22 Ocak 1921, s. 2.

"Grev Başlıyor," 23 Ocak 1921, s. 1.

İkdam

"Tramvayların Tatili: Yalnız Tenvirat," 12 Aralık 1918, s. 2.

"Tramvaylar İşlemeyecek mi? Yeni Teklif," 2 Şubat 1919, s. 2.

"Tramvay Meselesi ve Şehremaneti," 19 Şubat 1919, s. 2.

"Tramvayın Tesiratı," 20 Mart 1919, s. 2.

"Tramvay Amelesi: Tatil-i Eşgal Edeceklerini Söylüyorlar," 10 Nisan 1920, s. 2.

"Tramvay Amelesi Bugün Tatil-i Eşgal Ediyor," 11 Mayıs 1920, s. 3.

"İstanbul Tramvay ve Tüneli'nin Tatili," 12 Mayıs 1920, s. 1.

"Tramvay Amelesinin Grevi Devam Ediyor," 13 Mayıs 1920, s. 1.

"Tramvay ve Tünel Grevinin Devamı," 14 Mayıs 1920, s. 1.

"Tramvay ve Tünel Grevi'nin Hitamı," 16 Mayıs 1920, s. 1.

"Amelenin Umumi Grevi Mümkün müdür?" 10 Ağustos 1921, s. 3.

"Tramvay Amelesinin Grevi ve Şirket," 29 Ocak 1922, s. 2.

İleri

"Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara," 8 Şubat 1919, s. 3.

"Türkiye Sosyalist Fırkası," 10 Mart 1919, s. 4.

"Artık Tramvaylar İşliyor," 20 Mart 1919, s. 3.

Meslek

"Tramvay Amelesi," 28 Nisan 1925, s. 5.

Kitap ve Makaleler

Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Aksoy, Asu (der.), *Silahtarağa Elektrik Santrali, 1910-2004*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Alkan, Mehmet Ö., "Bir İttihat Terakki Muhalifi Olarak Liberal Sosyalist Hilmi," *Tarih ve Toplum*, no: 81, Eylül 1990, s. 41-47.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Atasoy, Emel Seyhan ve Meral Bayülgen (ed.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi). (Tutanaklar-Belgeler). Baku 10-16 Eylül 1920*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008.

Benlisoy, Foti ve Y. Doğan Çetinkaya, "Erken Dönem Müslüman/Türk Sosyalizmi ve İştirakçi Hilmi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 165-183.

Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı,* İstanbul: May Yayınları, 1975.

Criss, Nur Bilge, *İsgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Çetinkaya, Y. Doğan, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi," *Mete Tunçay'a Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Demirel, Yücel, *TKP MK 1920-1921. Dönüş Belgeleri – 1*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.

Dumont, Paul, "Bolchevisme et Orient. Le Parti Communiste Turc de Mustafa Suphi, 1918-1921," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, İstanbul: lSIS, 1997, s. 223-258.

Dumont, Paul, "Les Organisations Socialistes et La Propagande Communiste à Istanbul pendant l'Occupation Allié, 1919-1922," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, İstanbul: lSIS, 1997, s. 175-202.

Dumont, Paul, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul pendant l'Occupation*", *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, İstanbul: lSIS, 1997, s. 279-316.

Engin, Vahdettin, *Tünel,* İstanbul: Simurg Yayınları, 2000.

Erdem, Hamit, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi,* İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.

Erişçi, Lütfü, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi," *Sosyal Tarih Araştırmaları*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003, s. 89-114.

Güzel, M. Şehmus, *Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984,* İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Harris, George S., *The Origins of Communism in Turkey,* Stanford: Hoover Institution Publication, 1967.

Housman, William J., Peter Hertner, ve Mira Wilkins, *Global Electrification. Multinational Enterprise and International Finance in the History of Light and Power, 1878-2007.* Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2008.

Karakışla, Yavuz Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim,* no: 78, Güz 1998, s. 187-208.

Kayserilioğlu, Sertaç, *Dersaadetten İstanbul'a Tramvay,* İstanbul: İETT Genel Müdürlüğü, 2003.

Richard, Clarence ve M. A. Johnson (der.), *İstanbul 1920,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967.

Thobie, Jacques, "Interets Belges et Interets Français dans l'Empire Ottoman (1880-1914)," *Les Relations Franco – Belges de 1880 à 1934,* Metz: Centre de Recherches Relations Internationales de l'Universite de Metz, 1975, s. 213-243.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete, *1923 Amele Birliği,* İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne, 1919-1926, 1. Cilt 1919-1923*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2013.

Zeki Cemal, "Memleketimizdeki Amele Hareketlerinin Tarihi," Mustafa Şahin (yay. haz.), *Toplumsal Tarih,* sayı: 41, cilt: 7, Mayıs 1997, s. 26-32.

Öz: Bu yazı, 11 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul'da başlayan ve yaklaşık olarak beş gün devam eden tramvay işçileri grevini konu almaktadır. Tramvay işçileri arasındaki örgütlenme sürecinde Mart 1919'dan sonra işe alınan yedek ve muvazzaf subay kökenli işçilerin önemli bir rol oynadığına işaret edilmektedir. Hüseyin Hilmi liderliğindeki Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bu süreçteki rolü son derece kısıtlı olmuştur. Mevcut kaynaklar, tramvay işçileri arasında radikal unsurlar bulunduğunu ve İstanbul'da faaliyet gösteren bir komünist grubun bu unsurlar üzerinde belirgin bir etkinlik kazandığını göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Tramvay Şirketi, Tramvay İşçileri, Tramvay Grevi, Türkiye Sosyalist Fırkası, Hüseyin Hilmi, Komünist Hareket

Tram Strike of May 1920: An Assessment on the Turkish Socialist Party and the Labor Movement

Abstract: This paper deals with the strike movement of the Istanbul tram workers that began on 11 May 1920 and lasted five days. It is argued that a group of former reserve and commissioned officers, employed by the Tramway Company after March 1919, played an important role in the unionization movement among the tram workers. Led by Hüseyin Hilmi, the Turkish Socialist Party had a limited influence on this process. The available sources suggest that there were radical elements among the tram workers and a communist group active in Istanbul had a considerable effect on these radical elements.

Keywords: Tramway Company, Tram Workers, Tram Strike, Turkish Socialist Party, Hüseyin Hilmi, Communist Movement

Yozgat'ta yüzyıl başında mektepliler (Foto D. İsakidis)

Yazım İlkeleri

1. *Kebikeç*'te yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması şarttır. Makalesini gönderen yazar, bu şartı taahhüt etmiş sayılır. Çeviri makaleler ise ancak yayın kurulu kararıyla yayınlanabilir.
2. Makaleler, e-posta yoluyla, CD veya flash belleğe kaydedilmiş olarak ve mutlaka beraberinde basılı metni ile birlikte gönderilmelidir.
3. Makale içinde transkripsiyon fontları kullanılmış ise bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir.
4. Makalede belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzeme varsa; mümkünse orijinali gönderilmelidir (usulünce kopyalandıktan sonra, en kısa zamanda iade edilir). Eğer orijinal görsel malzemeyi göndermek mümkün değilse; yüksek çözünürlükte (asgari **400**, azami **600** dpi) ve **TIF** resmi formatında taranmalı, metin içine yerleştirilmeksizin, ya da ayrıca metin harici bir dosya olarak, gönderilmelidir.
5. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere makalesini gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
6. *Kebikeç*'te yayınlanan bir makaleden, kaynak gösterilmek kaydıyla alıntı yapılabilir.
7. Gönderilen makale, yayın kurulu tarafından, konunun uzmanı olan hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara ise hakem adı açıklanmaz. Makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağı konusundaki son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
8. Makale üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
10. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği bildirme / tanıtma mantığıyla ve dört cümleyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.
11. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının bulunduğu sol üst köşeye konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almalıdır.
12. Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **I.**, **II.**; ara başlıkların **A.**, **B.**, **C.**, **D.** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir.

13. Derginin sayfa ölçüleri gözönüne alınarak uzun başlıklardan, geniş ve uzun tablolardan kaçınılması önerilir. Aksi durumda sayfa düzenlemesi yapılırken sıkıntı yaşanabilmektedir.
14. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, çift tırnak ("...") içinde verilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek / **kalın** yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
15. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.
16. Bir makalede yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir; örnek: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise makale sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir; örnek: (2002: 150). Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır.
17. Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
18. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilmeli, müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).
19. Kaynakçada yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.
20. İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.
21. **Kaynakça** soyadı sırasına göre düzenlenmeli. Soyadlar tamamı büyük harfle yazılmamalıdır. Örneğin:

    Tamer, Ülkü. ""Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
22. Metnin sıralaması şöyle olmalıdır:

1. Ana metin	4. Öz	7. Keywords
2. Ekler	5. Anahtar sözcükler	
3. Kaynakça	6. Abstract	

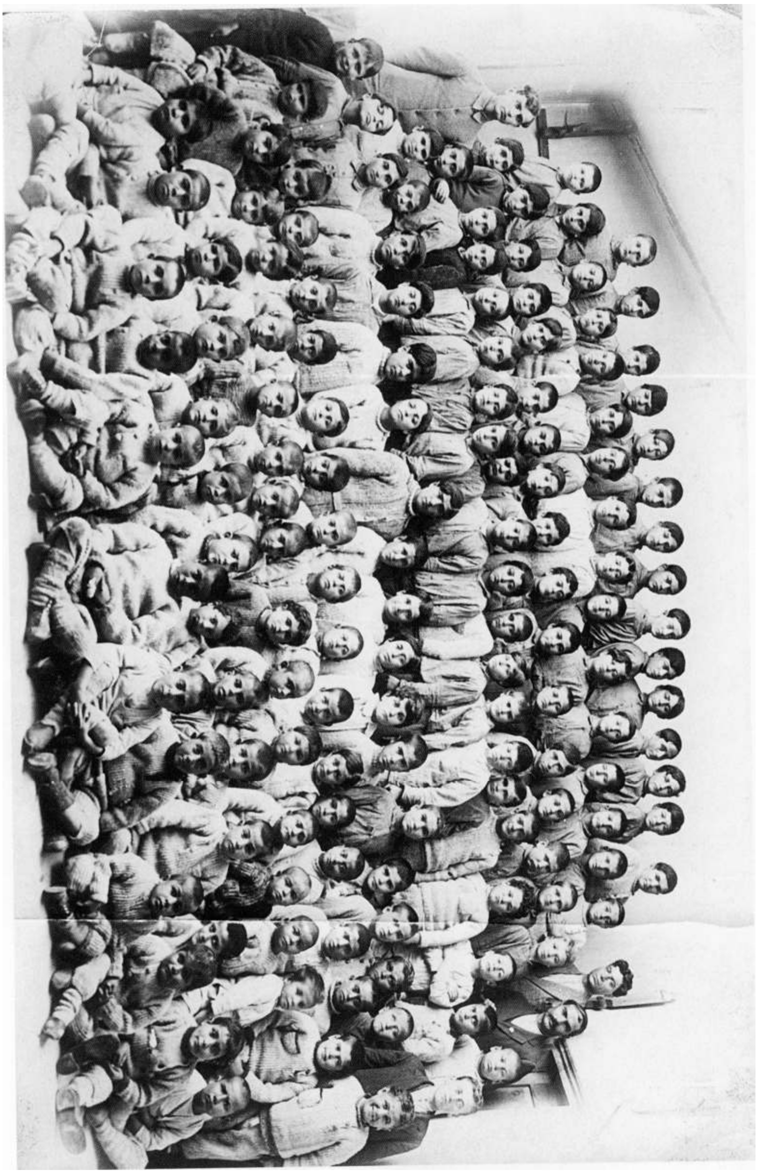

Yetim oğlanlar Merzifon Anadolu Koleji'nde 1919- Dildilian Arşivi

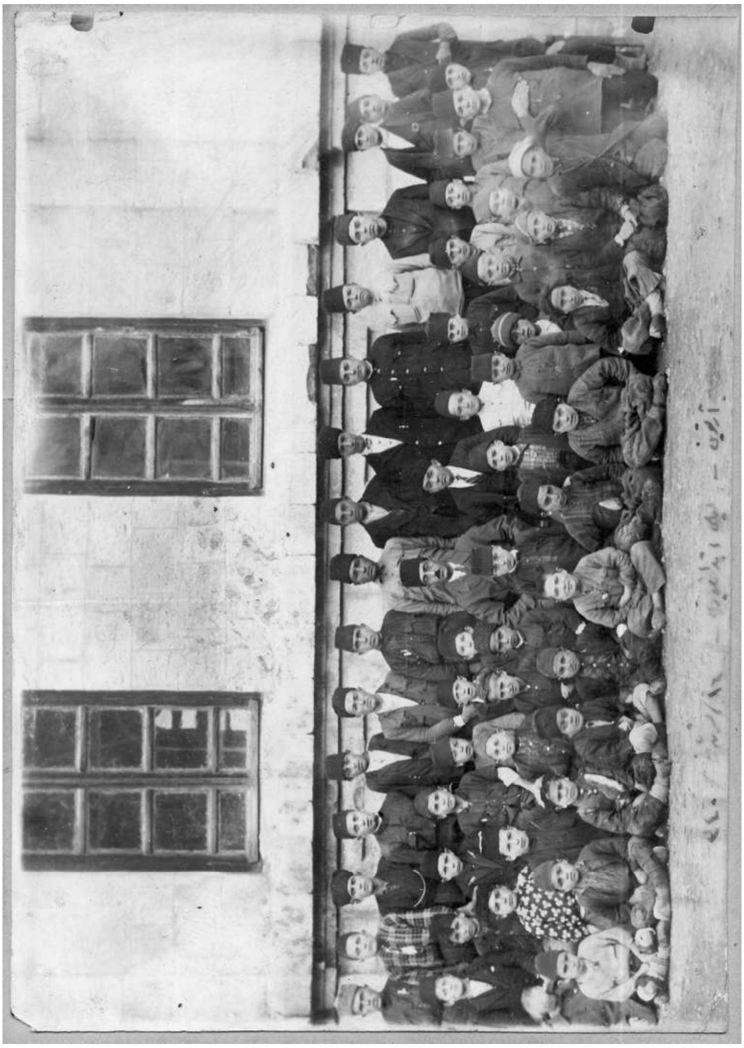

Kapak Resmi
Artvin Leyli İbtidaiyesi - 16 Teşrinisani 1340 [1914]

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Kebikeç'in gelecek dosya konuları:

Mektep: Okuyup Adam Olmak II

Mühendislik ve Sosyal Bilimler

Mektup, Kartpostal: Bak Postacı Geliyor

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan katkılarını bekliyoruz…